

Namn och namnvård

Vänskrift till Annette C. Torensjö
på 60-årsdagen den 18 november 2020

Redigerad av Staffan Nyström, Svante Strandberg
och Mats Wahlberg

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2020

Utgiven i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och
Ortnamnssällskapet i Uppsala.

Abstract

Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö den 18 november 2020. (Names and name standardization. Festschrift for Annette C. Torensjö on November 18, 2020.) Edited by Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. *Namn och samhälle 31*. Uppsala 2020. 226 pp.
ISBN 978-91-506-2843-2.

The present volume consists of 20 articles celebrating the 60th birthday of Annette C. Torensjö, head of the Department of Archives and Research at the Institute for Language and Folklore (Institutet för språk och folkminnen) in Uppsala. Fourteen of the articles mainly deal with place-names, five concern personal names, including the name *Annette*, and one contribution discusses minority group designations in Swedish. In terms of time, the articles span many centuries. Linguistic and factual interpretations of ancient place and personal names as well as today's name choice, regulations and administrative processes are dealt with. Public name standardization has been the core of the jubilee's professional life for many years and this activity is commented on and described in several of the contributions – from a local, national, international or purely personal perspective.

Keywords: commemorative names, geographical names, given names, good place-name practice, hydronyms, linguistic landscapes, minority group designations, name categories, name changes, name law, name planning, name standardization, name usage, Old Icelandic, onomastic landscapes, onomastics, personal names, place-name advisory board, place-names, settlement names, Stockholm, street names, surnames, United Nations, Uppsala, urban names.

Omslag: Annette vid Karen Blixens farm M'Bogani, numera museum, i Nairobi, Kenya. Foto: Staffan Nyström.

© Författarna 2020

ISSN: 1404-1790

ISBN: 978-91-506-2843-2

Tryckt av DanagårdLiTHO AB, Ödeshög 2020

Annette Torensjö

gratuleras på 60-årsdagen

den 18 november 2020

Terhi Ainiala
Helsingfors

Emilia Aldrin
Halmstad

Lovisa Alvtörn
Uppsala

Ingemar Andersén
Östervåla

Marco Bianchi
Uppsala

Muriel Bjureberg
Gävle

Kristin Björklund
Uppsala

Malin Blomqvist
Visby

Sten-Åke Carlsson
Uddevalla

Tim Chamberlain
Uppsala

Lennart Dehlin
Gävle

Josefin Devine
Jumkil

Lars-Erik Edlund
Holmsund

Birgit Eggert
København

Britt Eklund
Uppsala

Anita Eldblad
Uppsala

Lennart Elmevik
Uppsala

Sonja Entzenberg
Uppsala

Birgit Falck-Kjällquist
Göteborg/Limhamn

Ivan Fredriksson
Gävle

Staffan Fridell
Uppsala

Märit Frändén och Per Arne Helland
Uppsala

Claes Gejrot
Stockholm

Margaretha Gillberg
Uppsala

Maria Grennall
Uppsala

Linnea Gustafsson
Halmstad

Kristina Hagren
Uppsala

Lennart Hagåsen
Uppsala

Johan Hedberg
Uppsala

Kaisa Rautio Helander
Guovdageaidnu

Botolv Helleland
Oslo

Jan Hellström
Uppsala

Kjell Hermansson
Västerås

Olof Holm
Stockholm

Åsa Holmgren
Ununge

Eva Hornström
Forsbacka

Marlene Hugoson
Uppsala

Annelie Höök
Gävle

Per-Åke Jansson
Gävle

Ole-Jørgen Johannessen
Bergen

Carina Johansson
Stockholm

Ola Karlsson
Stockholm

Eleonor Karman
Uppsala

Helen Kerfoot
Ottawa

Michael Kevin
Bryssel

Margit Kristoffersson
Lingbo

Magnus Källström
Stockholm

Johanna Lehtonen
Helsingfors

Katharina Leibring
Uppsala

Unni Leino
Helsingfors

Tobias Levander
Storvreta

Helen Lind
Uppsala

Ingrid Johansson Lind
Uppsala

Björn Lindquist
Stockholm

Gunilla Lundgren
Vendel

Björn Lundqvist och Boglárka Straszer
Uppsala

Ulf Lundström
Skellefteå

Jenny Lyd
Uppsala

Per Låås
Knivsta

Maria Löfdahl
Göteborg

Bo Magnusson
Järfälla

Leila Mattfolk och Jan-Ola Östman
Uppsala

Richard Molin
Sala

Lasse Mårtensson
Uppsala

Kristina Neumüller
Uppsala

Agneta Ney
Uppsala

Leif och Ulla Nilsson
Uppsala

Kimmo Niva
Uppsala

Ingvil Nordland
Oslo

Eva Nyman
Uppsala

Sten Nyman
Uppsala

Staffan och Anki Nyström
Stockholm

Johanna Othén
Broddby

Sirkka Paikkala
Helsingfors

Sven-Erik Pernler
Lagga

Lena Peterson
Uppsala

Alexandra Petrulevich
Uppsala

Elin Pihl
Storvreta

Sara Risberg
Stockholm

Zingoalla Rosenqvist
Edsbro

Lennart Ryman
Stockholm

Eva Lq Sandgren
Uppsala

Anders Sandin
Gävle

Line Sandst
København

Tom Schmidt
Oslo

Ulrika Sjöberg
Vattholma

Paula Sjöblom
Åbo

Susanne Nylund Skog
Stockholm

Daniel Solling
Uppsala

Nils-Olof Sortelius
Oalloluokta

Eva och Svante Strandberg
Uppsala

Mathias Strandberg
Kristianstad

Agneta Sundström
Uppsala

Anne Svanevik
Oslo

Svavar Sigmundsson
Reykjavík

Carin Leibring Svedjedal
Uppsala

Inge Særheim
Stavanger

Gunilla Söderberg
Mönsterås

Eva Thelin
Uppsala

Anders Ågust Thunvall
Uppsala

Clas Tollin
Stockholm

Astrid Torensjö och Filip Carlsson
Stockholm

Emma Torensjö och Gustav Johansson
Brokind

Mats Wahlberg
Uppsala

Stellan Waldenström
Sparreholm

Lena Wenner
Göteborg

Anna Westerberg
Uppsala

Patrik Spånnings Westerlund
Uppsala

Anders Wike
Gävle

Per Vikstrand
Kalmar

Ebba Berling Åselius
Stockholm

Afdeling for navneforskning, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Føroyamálsdeildin, Tórshavn

Institutet för de inhemska språken, Helsingfors

Institutet för språk och folkminnen

Landsarkivet i Uppsala, Riksarkivet

Lantmäteriet, Ortnamnssektionen, Gävle

Navneforskning, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Ortnamnsrådet vid Lantmäteriet, Gävle

Svensk Diplomatarium, Riksarkivet

Innehåll

Förord	11
LENNART DEHLIN: Längs Kustlandsvägen i Västernorrland till Saluån och Salusanden	13
LENNART ELMEVIK: Fornisl. <i>við taur, a austanverðum Taurinum</i> och det svenska ortnamnet <i>Södertörn</i>	23
SONJA ENTZENBERG: <i>Smultron, Mynta och Peanut</i> . Ätliga personnamn	31
LENNART HAGÅSEN: <i>Pittlösa, Munkebo och Nuckebo</i> – om namn på enkönade boenden – samt <i>Musbacken</i>	45
OLA KARLSSON: Sverigesomalier, svensksomalier, somaliasvensk eller svensk-somalisk? Om hur vi bildar minoritetsbeteckningar	61
HELEN KERFOOT AND BOTOLV HELLELAND: International activities. Annette Torensjö and Sweden in the limelight	67
KATHARINA LEIBRING: Namnet <i>Annette</i> i Sverige	85
BJÖRN LUNDQVIST: <i>Rödhågna – Riddovardo</i> i Vemdalens socken i Härjedalen	89
LEILA MATTFOLK OCH KRISTINA NEUMÜLLER: Till frågan om ortnamns- begreppets avgränsning	97
AGNETA NEY: Ett namn för den vilda. Om kvinnonamnet <i>Bera</i> i den fornisländska litteraturen	103
LEIF NILSSON: Nettan, Nypan & Nilsson. Namnvårdare med fokus på god ortnamnsred	109
STAFFAN NYSTRÖM: Stockholms namnberedning 100 år (1920–2020). De första åren	115
ELIN PIHL: Borde <i>Umeå</i> ändras till <i>Ume</i> ?	125
LENNART RYMAN: <i>Ugerup</i> och <i>Urup</i> . Ett skånskt ortnamn och ett danskt släktnamn	139
LINE SANDST: Uppsalas onomastiske landskab	147
DANIEL SOLLING: <i>Elefantgropen, Korkeken</i> och <i>Ödetomten</i> . Barns namn på åkerholmar utanför Torshälla	167
MATHIAS STRANDBERG: <i>Lövestad</i> och <i>Ledåsa</i>	181
SVANTE STRANDBERG: <i>Vingra</i> och <i>Svånö</i>	189
MATS WAHLBERG: Memorialnamn i Uppsala	197
LENA WENNER: »Nu sitter namnet som en smäck». Om att byta förnamn som transperson	215
Förkortningar	223

Förord

Annette C. Torensjö, bördig från småländska Nässjö, fyller 60 år den 18 november 2020. Vad kan då vara lämpligare än en hyllningsskrift? Vi har kallat den Namn och namnvård, då detta är ett ämne som följt Annette genom nästan hela hennes vuxna liv och fyllt hennes arbetsdagar. Efter studier i bland annat arkeologi och historia vid Uppsala universitet kom Annette 1987 till Lantmäteriverket (idag Lantmäteriet) i Gävle och en anställning vid den dåvarande fastighetsavdelningens namnsektion. Där befästes hennes intresse för namn, särskilt ortnamnsvård och ortnamnsplanering, och i början av 2000-talet blev hon chef för den enhet vid myndigheten som då ansvarade för ortnamnsfrågorna. Redan på 1980-talet kom Annette också att knytas till Ortnamnsrådet, Lantmäteriets rådgivande organ i namnfrågor, och hennes kontakter med andra myndigheter och organisationer växte och fördjupades, särskilt samarbetet med Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (Isof) och så småningom med Riksantikvarieämbetet.

Sedan 1980-talet har Annette dessutom engagerat sig alltmer i den nordiska och internationella namnforskargemenskapen, bland annat genom sin medverkan i många NORNA- och ICOS-sammankomster (Nordiska samsarbetskommittén för namnforskning respektive International Council of Onomastic Sciences). Detta har breddat hennes kunskaper och säkert bidragit till hennes växande pedagogiska verksamhet. Annette är en känd popularisator med många föredrag, inte minst i Gästrikland, hon är ledamot i Gävles namnberedning, uppskattad ortnamnspratare i Radio Gävleborg, och hon var en återkommande namnskribent i Lantmäteriets nu avsnidade tidning Gränssnittet. År 2004 tog hon ytterligare ett steg i sin utåtriktade verksamhet, då hon för första gången deltog ett möte med FN:s ortnamnsorgan UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names) i New York, som representant för Lantmäteriet och för Sverige. Där är hon ännu verksam och har tagit på sig ledande roller. Under Annettes ordförandeskap inledde också Namnvårdsgruppen, knuten till Utrikesdepartementet i Stockholm, sin verksamhet år 2013.

Vid årsskiftet 2015/2016 lämnade Annette sin tjänst i Gävle och anställdes som chef för dåvarande Namnarkivet vid Isof i Uppsala. Då blev även personnamn och personnamnsvård en arbetsuppgift för henne, lika viktig som ortnamnen och ortnamnsvården. Idag är myndigheten omorganiserad och Annettes ansvarsområde har vuxit ytterligare. Hon leder nu en större, sammanslagen avdelning kallad Avdelningen för arkiv och forskning.

Så Annette! Vi är många som vill hylla dig på din födelsedag: du må vara vår tidigare eller nuvarande kollega och arbetskamrat, vår chef eller helt enkelt en kär vän. Från alla oss författare, redaktörer och abonnenter – våra varmaste gratulationer på födelsedagen.

Uppsala i oktober 2020

Redaktionen:

Staffan Nyström

Svante Strandberg

Mats Wahlberg

Längs Kustlandsvägen i Västernorrland till Saluån och Salusanden

Av Lennart Dehlin

Första uppehållet på en bilresa norrut längs E4:an in i Västernorrlands län bör lämpligen göras vid länsgränsen, där Gnarps socken i Gävleborgs län i söder och Njurunda socken i Västernorrlands län i norr möts (T 16HNO). Vid Armsjön, där den tidigare Riks 13 genom Årskogen österifrån förenas med dagens E4, finns – sannolikt sedan 1920-talet – ett gjutjärnsmärke uppsatt (fig. 1), som visar dels vilket landskap man kommer in i, dels avståndet till Hudiksvall på märkets norra sida och till Sundsvall på dess södra.¹

Före den första allmänna vägmärkesförordningen (SFS 1931:252), som fastställdes 1931 och som var ett svar på en sameuropeisk överenskommelse, ansvarade Kungliga automobilklubben (KAK) sedan 1910-talet för uppsättandet av vägmärken längs det allmänna vägnätet. Det var bl.a. på dess initiativ de röda trianglarna sattes upp vid särskilt farliga ställen längs vägarna, dock utan att specificera vilken fara det gällde. De märkena finns idag ytterst sparsamt bevarade utmed det äldre vägnätet, men den röda triangeln lever som bekant kvar i de moderna varningsmärkena. Platsmärken av KAK-modell finns dock ännu på sina håll i landet (Ahlberg 2016 s. 88 f.). I just det här fallet har Medelpads automobil- och motorcykelklubb (MAMK) restaurerat märket och bytt ut det gamla KAK-emblemet, som alltid prydde mittenfältet i märket, mot sin egen logotyp.

Ett ännu äldre gjutjärnsmonument, från 1769, på samma plats berättar att det är ett »GränseMärke emellan WästerNorrlands och GäfleBorgs läner» samt att det är upprest av P. A. Örnsköld, dåvarande landshövding i Västernorrlands län och riddare av Kungliga Nordstjärneorden (fig. 2). Per Abraham Örnsköld fick mer än åttio år senare stå fadder för namnet på köpingen, sedermera staden, Örnsköldsvik i norra Ångermanland. Detta gränsmärke var ursprungligen placerat på den västra sidan av Kustlandsvägen, omkring 700 meter väster om sin nuvarande plats (Fornsök L1936:6717, Njurunda socken), men flyttades hit när den nya sträckningen av Riks 13 stod klar och Kustlandsvägen avlystes.

I den del av Västernorrlands län som utgörs av landskapet Ångermanland finns i anslutning till den gamla Kustlandsvägen och den moderna E4:an flera intressanta platser som kan rekommenderas som besöksmål. Norr om Härnösand ligger det beryktade och i gamla tider svårforcerade bergsområdet Oringen (T 18ISV), ökänt för de branta Oringebackarna ner mot Överskog i Högsjö socken (Ullberg 1999 s. 33.). Vägens lutning är här kontinuerligt om-

¹ Det geografiska område som jag behandlar i min framställning återges enligt Lantmäteriets topografiska kartor, och med bladindelningen enligt det äldre referenssystemet RT90.

Fig. 1. KAK:s gjutjärnsmarke från 1910-talet.
Foto: förf.

Fig. 2. P. A. Örnköld's gränsmärke från 1769
vid Armsjön. Foto: förf.

kring 60 meter på en sträcka av närmare 700 meter, och detta förhållande har alltid förorsakat problem för de vägfarande i området.

På sin lappländska resa år 1732 kommenterar Carl von Linné (1957 s. 26) de ångermanländska bergen, när han den 19 maj passerar landskapsgränsen vid Kallbäcken mellan Norrkrånge och Häggsjö (17HNO): »[...] strax begynte på landsvägen stora och djupa backar visa sig, att man med möda tordes rida nerför dem».

Vid Skuleberget (T 18INO) tangerar Kustlandsvägen bergets fot, där rassorna från det lodrätt stupande berget når ända ner till vägen. Vid vägdragningen förbi berget har hänsyn tagits till den intilliggande odlingsmarken, benämnd *Prästgrubborna*, i dalgången öster om berget. Före stigningen, längs med Brattbacken mot norr och förbi Ravelkläppen, passerar vägen på en gammal stenkalkbro över Veån, tidigare *Vedån* (LM dnr 504-2016/2902). Efter den kilometerlånga backen når Kustlandsvägen återigen E4:an (T 19ISO), men vandraren får en mycket vacker vy över Skuleberget (fig. 3) om han eller hon vänder söderut nerför Brattbacken och tillbaka mot berget.

Grundsunda socken är inte den nordligaste socknen i Ångermanland, men väl i Västernorrlands län. När Linné på sin lappländska resa kom över Stavarhallberget (T 19JNV), nådde han efter en mycket brant sluttande vägbacke på norra sidan av berget ned till Salusanden och Stavarhallsviken, även kallad *Salubukten* (uppteckning E. Ohlson 1927, OAU), strax söder om gränsen mellan Västernorrlands och Västerbottens län. Den 22 maj skriver han (1957 s. 34): »Flygsand fanns vid havet och kommer både här och i Skåne av det

Fig. 3. Skuleberget från Brattbacken och den bäverdämda Veån till vänster.
Foto: förf.

mylljorden går av och vädret lyfter denna subtila sanden i vädret, vilken sedan sås omkring och förtager gräset. Havet låg här och där till vägen.»

Linné avser enligt min mening området mellan Stavarhallberget och den längre norrut belägna Saluliden, dvs. Salusanden. Att Kustlandsvägen här gör skäl för sitt namn visar inte minst en karta över Grundsunda socken från 1841 (LSA X17–1:4), där man får intryck av att vägen norr och söder om Stavarhallberget så gott som tangerar strandlinjen. Efter att i huvudsak ha dragit fram i skogsmark och mellan branta berg genom större delen av landskapet når vägen här havet vid Nörd-Fillingen söder om Stavarhallberget, och sedan vid Salusanden och in i Västerbottens län. Med tanke på den kraftiga landhöjningen längs Ångermanlandskusten kan man anta att strandlinjen här på Linnés tid gick endast ett femtiotal meter öster om Kustlandsvägen. Följderna av flygsandens spridning i området visar sig där den nuvarande sandstranden breder ut sig förbi skogspartierna nordväst om Salusanden över det som tidigare väl varit ängs- och skogsmark, ända upp till nuvarande E4.

Norr om och nedanför Stavarhallberget passerar Kustlandsvägen över Skravelbäcken, som tidigare bildat gräns mellan byarna Fillingen i söder och Skademark i norr. På Linnés tid fanns här den numera försvunna Skravelbäcksbron, som enligt en avmätningsskarta från 1772 över byn Skademark (LSA X17–25:2) utgjorde ett »oryggeligt skillnadsmärke» mellan Fillingen och Skademark.

Salusanden, eller *Salusand* som området även kallas, är med sin kilometerlånga sandstrand mot sydost ett känt havsbad med anor åtminstone sedan

Fig. 4. Saluåns källsjöar Lill-Salutjärnen och Stor-Salutjärnen på 188 resp. 184 m.ö.h. Utsnitt från Lantmäteriets topografiska karta skala 1:50 000.

1950-talet. Salusanden är i övrigt under hela året ett ineställe för surfare, vilket dokumenteras i otaliga filmer tillgängliga på Youtube för den intresserade. Den mycket speciella naturen här har även haft till följd att platsen sedan 2004 klassas som ett Natura 2000-område.

Salusanden utgör tillsammans med *Saluskatan*, samt det ej kartredovisade *Salubukten*, den sista länken i en lång och omfattande namnkedja med början två mil längre norrut inom Nordmalings socken och kommun i Västerbottens län (T 20JSV). I likhet med andra vattendrag har även Saluån en blygsam begynnelse. Den bildar utgångspunkten för en lång rad sekundärnamn längs sin väg mot Bottenhavet (Se Kartsök och ortnamn). Åns källsjöar är Lill-Salutjärnen och Stor-Salutjärnen, belägna på 188 resp. 184 meters höjd över havet. De återfinns söder om byn Bergsjö på Jansmarks skog och väster om Salutjärnberget i Nordmalings socken i Västerbottens län. Vattendraget benämns här *Salubacken* och har ännu inte tillsammans med tillrinnande vattendrag uppnått digniteten av att vara å. Bäckens fortsätter på sin väg söderut, men strax före länsgränsen mot Västernorrland vänder den i en rät vinkel västerut. Här i Gideå socken rundar bäcken Saluberget. Vid Saluberget får den namnet *Saluån*. På sydvästra sidan av Saluberget ligger byn Salberg, även kallad *Saleliden* (uppteckning H. A. Söderberg 1940, OAU). Söder om byn Salberg får ån alltför tillflöden och letar sig väg mellan Västra Saluberget och Östra Saluberget, innan den passerar gränsen mot Grundsunda socken. När ån kommer in i Saluböles skogsmark (T 19JNV), bildar den gräns mellan

byarna Skademark i väster och Saluböle i öster. Kvarnbacken och Saluböle är så de sista två byarna som genomströmmas av den nu relativt breda och djupt nedskurna ån. Öster om ån är det dryga sex kilometer långa och relativt flacka berget Saluliden beläget, vars delar benämns *Innerstfjället* mot nordväst och *Nederstfjället* närmast havet. Salulidens sydligaste punkt utgörs av den tidigare nämnda Saluskatan, som bildar en nordlig gräns för Stavarhallviken eller Salubukten. Detta berg har med sin långsträckt form en helt annan karaktär än sin sydliga granne Stavarhallberget.

Den kanske mest påfallande iakttagelse som kan göras i området är att den så kallade Höga kusten når sin nordligaste punkt i det mot norr och öster brant sluttande Stavarhallberget. Bergets östra sida har lodrätt stupande branter ner i havet, och uppe på berget finns hållar, som i forntiden slipats av havsvågorna. Berget är även rikt på lämningar av rösen och rester av hållkistor från sten- och bronsålder och borde med sina branta sidor ha utgjort en boplatz relativt väl skyddad mot inkräktare från havssidan (Fornsök L1936:7077, L1936:7135, L1936:7151, L1936:7152, L1936:7218, L1936:7798, L1936:7897 samtliga i Grundsunda socken). På dess västra sida utgörs skyddet av sankmarker och vattendrag som naturliga »vallgravar», ur vilka berget reser sig.

Saluliden i norr är dess raka motsats. Detta berg utgörs i princip av en långsträckt och flack sand- och moränås, bildad av sediment vid tiden för inlandsisens avrinning. Norr om denna ås utbreder sig den västerbottniska kustslätten, och några mera imponerande kustnära bergsformationer i stil med Stavarhallberget är fortsättningsvis sällsynta och förekommer längs Bottniska viken egentligen inte alls norr om Salusanden.

För den kommunikationshistoriskt intresserade finns inte mindre än tre olika vägsträckningar att betrakta i området: Kustlandsvägen, Riks 13/gamla E4 och nuvarande E4. Ytterligare ett tillskott i sammanhanget är Botniabanan, vars bansträckning här går på pelare över den gamla Kustlandsvägen och landsvägen i Saluböle, och en kort sträcka före länsgränsen mot Västerbotten även parallellt med Kustlandsvägen och Riks 13/gamla E4.

Sedan det svenska järnvägsnätet i huvudsak var färdigbyggt i och med Ostkustbanan till Sundsvall 1927, friställdes en stor mängd järnvägsingenjörer. Med inspiration från Tyskland och de motorvägsbyggen som igångsatts där i slutet av 1920-talet påbörjades i Sverige arbetet med omfattande vägbyggnationer och vägförbättringar i hela landet. Arbetet leddes av den så kallade Arbetskommissionen (AK), som hade bildats i samband med den ökade arbetslösheten efter börs kollapsen 1929 (Ahlberg 2016 s. 112 ff.). De arbetslösa järnvägsingenjörerna fick här ett nytt verksamhetsfält, då regering och riksdag i fjärran kunde ana en ökande massbilism och därmed ett behov av bättre och mera funktionsdugliga vägar anpassade för det nya fortskaffningsmedlet. Järnvägsingenjörerna tog sina konstruktionsidéer med sig till landsvägsbyggandet, och detta kom många gånger att resultera i enformiga vägar med långa raksträckor, som i mindre mån än de äldre vägarna anpassade sig till den omgivande naturen. I folkmun benämndes dessa rätlinjiga vägar *AK-vägar* efter den myndighet som organiserat vägbyggena.

Som ett kanske unikt exempel på den dåtida ingenjörskonsten måste vägbygget mellan Grundsunda och Saluböle betraktas (T 19JNV). För att i mesta möjliga mån undvika de besvärliga kustbergen kom den nya vägen att dras

Fig. 5. Två brogenerationer över Saluån. Foto: förf.

väster om Kustlandsvägen, och i rät linje från Grundsunda kyrka upp mot Saluån. Den omkring en mil långa och raka vägsträckan gör visserligen en mindre båge mot öster vid Spaskogberget, men sträckan från bron över Dalsbäcken i Godmersta och upp till västra sidan av Stavarhallberget utgörs av en spikrak 5,2 kilometer lång vägsträcka.

Vid Salusanden svänger Kustlandsvägen av mot nordväst mot den gamla bron över Saluån. Efter bron gör vägen sedan en skarp krök tillbaka mot sydost längs med åns norra sida för att sedan återigen svänga av mot nordost och Hemörssundet inom Nordmalings kommun. Den kraftigt nedskurna ån med sina branta brinkar har i äldre tider utgjort ett hinder för resande, och 1907 stod en ny stenvalvsbro färdig här. I samband med att en ny väg tillkom på 1940-talet ersattes valvbron av en betongbro, som bättre kunde stå emot den ökande och allt tyngre biltrafiken. Från och med 1975–1976 har E4:an den nuvarande sträckningen på platsen, och sedan dess finns ännu en vägbro längre österut, som alltfört leder trafiken över Saluån. Platsen för den gamla broövergången var populär. Under en tid fanns därför ett kafé i byggnaden på norra sidan av bron (George 2005 s. 9). De båda avlysta broarna står fortfarande kvar jämsides, vilket mellan de branta åbrinkarna och i skuggspelet från den omgivande vegetationen ger ett närmast suggestivt intryck (fig. 5). I Forsök har den gamla valvbron lämningsnummer L1936:7741, medan betongbron med sina traditionella grönmålade broräcken ännu saknar inventeringsnummer.

Det första kända belägget för *Saluån* är *Salu å* från 1552. Ån omnämns i en förteckning över ångermanländska fiskevatten (Nordlander 1990 s. 10).

Fig. 6. Salusandens strandlinje på 1500-talet. Kartan hämtad från Örnsköldsviks kommuns webbsida Spår från 10 000 år.

Torsten Bucht (i SOVn 4, 1972, s. 57) antar att den ursprungliga formen varit **Sala*, i oblik form **Salu*. Bucht redovisar ingen egen etymologi för namnet men refererar till Herbert Markström (1954 s. 103), som med reservation sammanför namnet med det norska ånamnet **Svala*, bildat till fågelbeteckningen *svala*. Bynamnet *Salu* förekommer redan 1542 och är att betrakta som en dativform av **Sala*, sekundärt till ånamnet.

Stefan Brink (1989 s. 16, även 1992 s. 33 f.) ser i namnet *Saluån* en möjlig parallell till ånamnet *Sålnen*, ursprungligen **Salna*, i Svegs socken i Härjedalen. *Sålnen* kan anknytas till isl. *sölur* 'smutsig, gulblek', no. dial. *sal* 'blek, matt oklar (om färg); kraftlös, svag, ringa'. Brink kommenterar Markströms och Buchts synpunkter på fågelbeteckningen *svala* men menar att adjektivstammen *sal-*, syftande på vattenkvaliteten, här skulle kunna övervägas.

Stavarhallberget tycks sakna äldre belägg, medan *Stavarhallviken* finns med på en sockenkarta över Grundsunda från 1841 (LSA X17-1:4). Enligt Bucht (a.a. s. 117) kan det dialektala *stavar* m. åsyfta smågran med kollektiv betydelse 'skogsbestånd av småvuxen eller senväxt gran och tall'. Rietz (sp. 670b) anger att ordet *stavar* i västerbottensmål kan betyda 'lång och smärt gran eller tall'.

Landhöjningen i området är 80 centimeter på 100 år, vilket innebär att strandlinjen på 1500-talet, då byn och ån omnämns i skrift, inte ligger så långt från dagens femmeterskurva. Hur strandlinjen kan ha sett ut på den tiden framgår av fig. 6.

Fig. 7. Bassäng vid Saluåns åmynning. Foto: förf.

Före utloppet i Degerfjärden bildar Saluån stora och djupt nedskurna sjöliknande bassänger (fig. 7). Bakgrunden är att åns utlopp i havet är igenslammat av sand och annat sediment. Som framgår av ett ortofoto (fig. 8) är åmynningen idag helt avstängd av en sandbank. Utflödet söker sig i stället fram längs sandstranden mot sydväst, men avrinningen är vid normalt vattenflöde ytterst beskedlig.

Saluåns vatten är påfallande mörkt i bassängerna och i sitt utlopp. Detta sakförhållande skulle kunna vara en förklaring till tanken att ånamnets härledning kan kopplas till vattenkvaliteteten. Vill man ansluta sig till *svala*-teorin, skulle förklaringen möjligen kunna vara att backsvalor byggt sina bon i de kraftigt eroderade och sandrika åbrinkarna vid utloppet eller längre uppströms.

Norr om Saluliden, på gränsen mellan Västernorrlands och Västerbottens län (T 19JNV), står sedan 1769 ett imponerande gjutjärnsmärke (Fornsök L1936:7739). Det är till sin utformning större än det vid Armsjön, och inskriptionen talar om att resenären på denna punkt passerar gränsen mellan Västernorrlands och Västerbottens län. Det mycket höga postament som märket är monterat på gör att monumentet i sin helhet har en höjd av dryga två meter. Märket nås idag endast via infart från Hemörssundet. Den del av Kustlandsvägen där märket är placerat har idag stängsel på södra sidan och bommar på norra sidan, vilket innebär att ett besök på platsen måste göras till fots.

Mina högst personliga intryck av resan längs med Kustlandsvägen i Ångermanland sommaren 2019 avslutas därmed vid gränsen mellan Västernorrlands och Västerbottens län.

Fig. 8. Saluån med den säregna mynningsbanken. Ortofoto, Lantmäteriet 2018.

Fig. 9. P. A. Örnkölds gränsmärke från 1769 norr om Saluliden. Foto: förf.

Källor och litteratur

- Ahlberg, Sven Olof, 2016: Vägar. Historia–Teknik–Material. Stockholm.
- Brink, Stefan, 1989: Gamla naturnamn längs Norrlands kust, särskilt ånamn. I: Stadnamn i kystkulturen. Rapport från NORNAs fjortande symposium i Volda 4. – 6. mai 1987. Red. av Peter Hallaråker & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 41.) S. 11–33.
- 1992: Något om namnen på Härjedalens vattendrag. En förberedande undersökning. I: Oknytt 13:1–2. S. 16–43.
- Fornsök = Riksantikvarieämbetets sök- och karttjänst (<https://app.raa.se/open/fornsok>). Fornlämningens signum inleds med L.
- George, Ola, 2005: Rapport över dokumentation av väglämning samt flyttning av milsten vid Saluböle inför byggande av Botniabanan. Härnösand. (Länsmuseet Västernorrland. Rapport 2005:6.)
- Kartsök och ortnamn = <https://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/Kartor/kartsok-och-ortnamn/>.
- von Linné, Carl, 1957: Caroli Linnæi Iter Lapponicum Dei gratia institutum 1732 ... Red. av Magnus von Platen & Carl-Otto von Sydow. Stockholm.
- LM dnr 504-2016/2902 = Ärende hos Lantmäteriet med diarienummer 504-2016/2902 rörande Namnen *Vedån* och *Vedåsand* i Viabygerå socken, Kramfors kommun. Beslutad namnändring den 3 januari 2017 av namnen *Vedån* och *Vedåsand* till *Veån* och *Veåsand*.
- Markström, Herbert, 1954: Om utvecklingen av gammalt ä framför u i nordiska språk. Tilljämning och omljud. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 2.)
- Nordlander, Johan, 1990: Norrländska samlingar. Första serien. Facsimilutgåva av Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Rietz = Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoges-språket. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.
- SFS 1931:252 = Kungl. Maj:ts kungörelse angående vägmärken; given Stockholms slott den 12 juni 1931.
- Spår från 10 000 år = <https://www.ornskoldsvik.se/upplevaochgora/kultur/museeroch-konst/ornskoldsviksmuseumkonsthall/kunskapsbanken/ornskoldsvik10000ar/sparfran10000ar.4471b919137c976e80elf4.html>. Hämtad 2020-07-19.
- Ullberg, Göran, 1999: Fiåhl till Weda. Kulturhistoria på väg. Härnösand.

Fornisl. við taur, a austanverðum Taurinum och det svenska ortnamnet Södertörn¹

Av Lennart Elmevik

Namnet *Södertörn* (fsv. *Tør²*), som avser den stora, mellan Mälaren, Östersjön och Himmerfjärden belägna halvö³ som utgör Södermanlands östligaste del, har varit föremål för åtskillig diskussion i den språkvetenskapliga litteraturen. Ett tidigt belägg på namnet har en rad författare, från Snorre till vissa av våra dagars filologer, velat återfinna hos den norske 800-talsskalden Þjóðólfr ór Hvini i hans bekanta dikt Ynglingatal. Diktens strof om kung Agne och hans död lyder:⁴

Þat telk undr,	Det skulle vara
ef Agna her	underligt
Skjalfar röð	om Agnes här
at sköpum þóttu,	ansåg att Skjalvs dåd
þás gæðing	var goda,
með gullmeni	när Loges syster
Loga dís	lyfte kungen
at lopti hóf,	upp i luften
hinns við taur	med guldsmycket.
temja skyldi	Hängd i smycket
svalan hest	skulle han
Signýjar vers.	kvävas.

I sin prosautläggning i Ynglingasaga (s. 37 f.) skildrar Snorre först hur kung Agne företog ett härjningståg till Finland, varvid finnarnas kung, Froste, blev besegrad och föll i striden. Efter hemkomsten lade Agne till vid Stocksund. Det omtalas att han i sin ägo hade ett guldhalsband, *þat er Visburr hafði átt*, och vid vilket den förbannelsen var fäst att det *skyldi verða at bana inum bezta manni i ætt hans* (s. 30). Agne ville nu äkta Skjalv, Frostes dotter. Det hölls ett präktigt gästabud, och Agne blev drucken. Skjalv uppmanade honom

¹ Uppsatsen är tidigare publicerad i Festschrift für Oskar Bandle. Zum 60. Geburtstag am 11. Januar 1986. Hrsg. von Hans-Peter Naumann unter Mitwirkung von Magnus von Platen & Stefan Sonderegger. Basel–Frankfurt am Main 1986. S. 11–17. Den har här anpassats till föreliggande skrifts redigeringsprinciper och grafiska utformning, så att exempelvis längre referenser i löpande text och i noter har kortats ned och istället lagts i en avslutande litteraturlista. Texter på fornisländska har kompletterats med svenska översättningar.

² För belägg på namnet i medeltida källor se nedan.

³ Genom tillkomsten av Södertälje kanal i början på 1800-talet egentligen en ö.

⁴ Ynglingatal s. 38 f. Svensk översättning av Karl G. Johansson i Nordiska kungasagor I (s. 41).

att ta väl vara på sitt guldhalsband. Han band då fast halsbandet ordentligt vid halsen innan han gick till sitt tält för att sova. Det heter vidare (s. 38):⁵

En er Agni konungr var sofnaðr, þá tók Skjálfr digrt snæri ok festi under menit. Menn hennar slógu þá tjaldstongunum, en kǫstuðu lykkju snærisins upp í limar tréssins, drógu þá síðan, svá at konungr hekk næst uppi við limar, ok var þat hans bani. Skjálfr ok hennar menn hljópu á skip ok roru í brot. Agni konungr var þar brenndr, ok er þar síðan kǫlluð Agnafit á *austanverðum Taurinum vestr frá Stokkssundi*. (Min kursivering.)

Och när kung Agne hade somnat tog Skjalv ett tjockt rep och fäste det om smycket. Hennes män slog därefter ned tältpinnarna och kastade upp ändan av repet i trädets grenar. Därefter drog de så att kungen hängde nästan uppe vid grenarna och det blev hans död. Skjalv och hennes män sprang ombord på ett skepp och rodde bort. Kung Agne brändes där och det kallas sedan Agnafit på östsidan om Taure väster om Stocksund.

I fornsvenskan är vårt ortnamn väl styrkt, äldst redan i urkunder från 1280-talet: (*de*) *thørh* 1281 SD 1 s. 585 or., (*in*) *Tør* 1283 SD 1 s. 619 or., (*in*) *Thør* 1300 SD 2 s. 328 or., (*De prepositura*) *Tørensi* 1315–1319 SDa 1:1 s. 162 medeltida avskr., (*exceptis ambabus*) *Töris* 1352 SD 6 s. 390 or., (*j*) *tør* 1362 SD 8 s. 228 or. (SRP 561), *jnnan tōrinne*, (*a*) *tōrinne* 1383 26/11 Nyköping UUBp or., (*aa*) *tōrene* 1385 4/5 u.o. SRAp or. (SRP 2116), (*i*) *Tøør* 1409, 1413 SDns 2 s. 133, 608 or., (*i*) *thørenne* 1429 14/4 Stockholm UUBp or., (*i*) *tøren*, (*j*) *tørøn* 1435 16/1 Göksholm SRAp or. (SMR 184), osv.

Snorre har sålunda uppfattat Ynglingatal's *taur* som ett ortnamn, och det råder knappast något tvivel om att han identifierat detta som fsv. *Tør* 'Södertörn'. Samma identifikation har som nämnts gjorts av ett flertal forskare (t.ex. i utgåvor och översättningar av Ynglingatal och Ynglingasaga), delvis långt fram i tiden. Som exempel kan nämnas Elias Wessén (1952 s. 22, 63), Lars Hellberg (1976 s. 14: »OSw *Tør*, Olcel *Taurr* m.») och Jan Paul Strid (1981 s. 4).

Någon tolkning av ortnamnet med denna utgångspunkt har veterligen inte framlagts. I 3 uppl. (1948) av Elof Hellquists Svensk etymologisk ordbok heter det om (*Söder*)*törn* att det är »best. f. till fsv. *Tør* [...] = isl. *Taur* (Yngl.-tal); av [...] ovisst urspr.».⁶ Bertil Ejder skriver i SvU 28 (sp. 836): »En av somliga forskare gjord identifikation av *Tør* med ett fornisl. *taur* i dikten 'Ynglingatal' har av andra helt bestritts; dunkelt.»

Att Ynglingatal's *taur* inte kan förknippas med *Södertörn* hävdades med eftertryck av Adolf Noreen redan 1892. Noreen framhåller att »i (*Söder*)*törn*» borde ha återgivits med *á Tauri(nom)*, »såsom också mycket riktigt Snorre, vilken kunde sin isländska, uttrycker sig i sitt prosaiska referat» (s. 214). Snorre har, menar han, »dragit den på hans tid skarpsinniga slutsatsen, att *taur*

⁵ De bägge översatta ortnamnen *Taure* och *Stocksund* kommenteras i fotnoter.

⁶ I sitt arbete om de svenska sjönamnen sammanför Hellquist (1903–06 1 s. 668 f.) *Tør* (»isl. *Taur*») med det småländska sjönamnet *Törn* (i Konga och S. Möre hdr) och menar att »en betydelse 'udde' [kan] tänkas gemensam för de båda namnen» (s. 669). Etymologin är honom dock obekant. Jfr Göran Hallberg (1983 s. 112). De båda namnen skall med all sannolikhet inte sammanhållas.

var det honom bekanta ortnamnet i Södermanland, ock därför just har han lokaliserat Agnesagan till det senare Stocksund». Noreen uppfattar *taur* som en biform till fisl. *taufr* (även i formen *tqfr*, nyisl. *töftrar*) n. pl. 'trolldom', »id-äntiskt med fht. *zoufar*, *zoubar*» i samma betydelse.⁷

I ett senare arbete tar emellertid Noreen (1925) avstånd från sin tolkning av *taur* från 1892. Han ansluter sig nu till en mening som gissningsvis framförts redan av Carl Säve (1854 s. 23 not 3) och (oberoende av Säve?) G. Lund (1866 s. 17), nämligen att *taur* syftar på guldhalsbandet. Uppslaget har senare underbyggts av Eggert Ó. Brím (1895 s. 9) och Hjalmar Falk (1914 s. 61). Jfr även den kritiskt refererande framställningen hos Walter Åkerlund (1939 s. 90). Med avseende på uttrycket *temia hest við taur* andrar Brím som parallell *temia við beizl* och Falk *temia hest við taum*. Existensen av ett fvn. *taur(r)* 'halskedja, halsring' el. dyl. torde få anses klarlagd.⁸

Den som såvitt jag vet senast har behandlat det aktuella textstället är David A. H. Evans (1981 s. 89 ff.). Evans finner beträffande *taur* att Snorre på denna – enda – punkt missförstått Þjóðolfr och att »the evidence that it means 'necklace' is strong» (s. 105). Jfr Anatoly Liberman (1983 s. 191).

Till sin kritik i Uppsalastudier av tanken på *taur* som ett ortnamn, *Södertörn*, lägger Noreen i sitt arbete från 1925 att detta namn »i fsv. normalt skrives med *p* (icke med *t*)» (s. 227) och framhåller möjligheten av släktskap med bl.a. det uppländska *Långtora*, fsv. *Langupora*. Erland Hjærne (1947 s. 58 f.) talar – under hänvisning till Noreen – om Snorres dativform (*á austanverðum*) *Taurinum* som kanske häntydande på »en tidig fsv. bestämd nom. sing. mask. *Tørin eller snarare *Þørin, i så fall av Snorre ombildad efter Ynglingatal av honom sannolikt feltolkade *við taur* (jfr nusv. *Södertörn*)». I sin uppsats *Långtora* har dock Lennart Moberg (1951) klargjort att den uddljjudande konsonanten i vårt namn i äldre fsv. tid varit *t* och icke *p* och att därför »Södertörns gamla namn [...] ovedersägligen varit *Tør*, icke *Þør*» (s. 26 f.); bevisande skrivningar är enligt Moberg (s. 27 not 9) bl.a. (*in*) *Tør* 1283 och (*De prepositura*) *Tørensi* 1315–1319.

Evans, som i sin ovan citerade uppsats från 1981 (s. 92) inte uppmärksammat Mobergs inlägg i diskussionen utan hänvisar till Noreens redovisning och tolkning av de fsv. formerna av *Södertörn*, konstaterar att *taur* i Ynglingatal »cannot possibly be this place-name» och uttrycker sin förvåning över att finna »even Snorri using *t* here, though Noreen did find the spelling *Tør* from 1282 [skall vara 1283], some fifty or sixty years after Snorri wrote».

Om vi sålunda vid tolkningen av fsv. *Tør* 'Södertörn' kan bortse från Ynglingatal *taur*, och om vi avvaktar med att ta ställning till Snorres *á* [...] *Taurinum*, är vi inte bundna av att utgå från att namnet ursprungligen innehåller *au*-difftong. Med utgångspunkt från en sådan stavvokalism tycks det nämligen vara vanskligt att finna en plausibel etymologi.

⁷ Jfr Sophus Bugge (1889 s. 78). – Beträffande uppkomsten av en sådan form *taur, liksom för hur formen *tqfr* skall förstås, se Noreen (1923 § 98:1).

⁸ Lexicon poeticum upptar plur. *taurar* m.? f.? 'skat, guld' och Heggstad, Hødnebo & Simensen (1975) *taurar* plur. 'gullringar' (?). Jfr fvn. *men* n. 'halsring, halssmycke', i plur. även 'skatter, guld'.

Det förtjänar enligt min mening i stället provas om inte *Tør* kan återgå på ett äldre **Tør* (< **Taru* < -ō).

Det är sedan länge en allmänt accepterad uppfattning – senast bekräftad genom Gun Widmarks gradualavhandling (1959) – att det s.k. äldre *u*-omljudet, förorsakat av ett i ändelsen synkoperat *u*, berört hela Norden men i Östnorden i stor utsträckning trängts tillbaka utom framför vissa konsonanter, bl.a. *l* och *r*. Framför nämnda konsonanter har *ø* övergått till *ø* (jfr t.ex. fsv. *øl*, *ørn*, fvn. *øl*, *ørn*). Enligt Noreen (1904 § 104) har övergången skett »um 1300»; enligt Kock (1906 s. 412) däremot har den »väsentligen genomförts [...] redan innan våra äldsta handskrifter nedskrevos». Wessén (1968 § 9) förlägger övergången till runsvensk tid.

Ordböckerna över det fornnordiska ordförrådet upptar, såvitt jag kunnat finna, inget ord som man i varje fall direkt skulle kunna anknyta till vid tolkningen av **Tør*, ej heller gängse dialektordböcker. I sin Nynorsk etymologisk ordbok redovisar emellertid Alf Torp (1919 s. 796) ett i sammanhanget intressant ord från Sunnmøre, ett *tor* (öppet *å*-ljud) f. 'forreven klippestrand'. Torp anger ingen källa för belägget, men det återgår utan tvekan på uppgifter i en liten uppsats av Knut Kopperstad (1915 s. 94 f.). Enligt Kopperstad betecknar ordet, som även återfinns i några ortnamn, »et klippefuldt, oprevet, ofte høit og brat, undertiden ogsaa stenet strandstykke» (s. 94). Om ursprunget säger Torp: »Vel et gno. **tør* = ags. *taru* f rift [...]». Jfr mhty. *zar* m. och (avljudande) got. *ga-taúra* m. i samma betydelse samt även John Kousgård Sørensen (1958 s. 120) angående ett fda. **tar* n., »måske i betydningen 'kløft, dal'». Orden hör till den ieur. roten **der-* 'klyva, riva sönder' o. dyl.

Detta ord **tør* f. 'spricka, klyfta, håll' el. dyl. har jag själv, i en uppsats 1984 (s. 49 ff.), velat se som grund för förleden i det bekanta fjällnamnet *Torghatten* på ön Torget (Torglandet) i Brønnøy sn och hd, Nordland fylke, mitt i segelleden mellan Trøndelagen och Lofoten; en nedanför *Torghatten* liggande gård uppträder i fno. källor i formen *Torgar* (i *Torgum*, i *Torghom*).⁹ Namnets *g* härrör, menar jag, från ett till **tør* bildat adjektiv **tørugr* '(försedd) med spricka (-or), klyfta (-or), håll', och namnet vore antingen en direkt substantivering av detta adjektiv eller identiskt med ett appellativ **tørg-*, likaså uppkommet genom substantivering av **tørugr* och synonymt (eller i varje fall väsentligen synonymt) med **tør*. Namnet skulle – vilket även Hesselman, ehuru med en annan språklig utgångspunkt, tänkte sig – syfta på den stora klyfta, ett stort rektangulärt håll, som löper tvärs igenom fjället, från väster till öster.

Från real synpunkt torde inga anmärkningar kunna riktas mot den språkliga anknytning av *Tør* som jag här har föreslagit.

Gösta Langenfelt (1958 s. 98 ff.) har tolkat **Tør* som 'klyftlandet', »en mycket passande benämning för detta sönderskurna område» (s. 101). Den språkliga förklaring Langenfelt ger kan dock inte accepteras – även om till hans försvar skall sägas att han, om min sammanställning av *Tør* med feng. *taru*, no. dial. *tor* (fno. **tør*), mhty. *zar* och (kanske) fda. **tar* är riktig, varit inne på rätt spår. Han anknyter nämligen till got. *ga-taúra* 'något sönderrivet, remna, klyfta' och menar att man »bör söka [...] ursprunget till *tør* (got. *taúra*)

⁹ För andra förslag till tolkning av *Torghatten* se hänv. i min uppsats s. 49 ff., främst till Bengt Hesselman (1929 s. 512 ff.); även i Hesselman (1935 s. 114 ff.).

i en stam *tur-*» (s. 100). »Det fornisländska *Taur*» menar sig Langenfelt kunna bortse från »på grund av dess osäkra innehåll» (s. 100).

I en populärt hållen uppsats om några ortnamn i Stockholmstrakten säger Karin Calissendorff (1974 s. 7 ff.) om **Tør* att det »möjligen [kan] vara en med *tära* besläktad bildning syftande på de inskurna kusterna» (s. 9).

H. O. Indebetou (1877 s. 102) noterar att »på östra hafskusten [dvs. Södertörn] förekomma flerstädes stora remnor och grottor, påminnande om jordskorpan våldsamma omdaningar».

Om fsv. *Tør* sålunda återgår på **Tør*, är det formellt identiskt med feng. *taru* och fvn. **tør* 'spricka, klyfta' el. dyl. En möjlighet är att det helt enkelt är en östnordisk motsvarighet till detta appellativ som ligger till grund för ortnamnet. Med hänsyn till att namnet avser en stor halvö, förefaller det mig dock rimligare att tänka sig att *Tør* är en direkt ortnamnsbildning till **tar-* 'någonting sönderrivet eller sönderstyckat, spricka, klyfta' el. dyl. (jfr *mhty. zar* m. och det av Kousgård Sørensen, 1958 s. 120, antagna fda. **tar* n.) medelst *ō*-suffix; namn på öar (och halvöar) har i gammal tid haft feminint genus.

En nära parallell – såväl etymologiskt som betydelsemässigt – till *Tør* kan föreligga i ett norskt *Tarva*, avseende en ö och en på ön belägen gård i Nes sn och hd, Sør-Trøndelag fylke. Namnet skrevs *Terwen* omkr. 1520 och uttalet är *tær'va*. Se NG 14 (s. 30). Det har av Magnus Olsen (1928 s. 195 f.) uppfattats som »*pør* f. 'trang, fornødenhet' eller som en substantivering av adjektivet *parfr* 'gavnlig, nyttig', enligt Olsen snarast det sistnämnda. Ola Stemshaug i NSL (1976 s. 312) finner det dock »rimelegare å rekne med ei gno. form **per*f eller **ter*f». I det senare fallet kunde det röra sig om en bildning till »den germanske rota **ter-* 'rive'». Betydelsen skulle vara »om lag 'den sundrivne, filla'».¹⁰

Vid en diskussion av ursprunget till *Tør* 'Södertörn' måste även beröras bynamnet *Tyrved* i Sorunda sn (Sotholms hd) på Södertörn, fsv. *Tøravi* (*Tøræwi* 1281 SD 1 s. 579 or.), vilket enligt vanlig mening betyder 'Törbornas helgedom'. Se tidigast Jöran Sahlgren hos Elof Hellquist (1917 s. 180 not 1, jfr Sahlgren 1953 s. 9) samt även bl.a. Eric Elgqvist (1947 s. 39, 64, 72) och Lars Hellberg (1954 s. 137, 1976 s. 10 f.).

Med all sannolikhet har vi här att göra med ett ursprungligen osammansatt *Vi*, vilket senare av någon anledning försetts med sin inkolentbetecknande

¹⁰ Stemshaug uttalar sig inte närmare om hur ett fno. ortnamn **Terf* hörande till den nämnda roten skulle vara bildat. Enligt min mening kan det röra sig om en önamnsbildning med *iō*-suffix, och grundordet kunde vara en fornspråklig motsvarighet till no. dial. *tarv(e)* m. 'en liden Sky; især om optrækkende Skyer i Horisonten', 'en liden uanseelig Tingest (omtr. som Pjalt); om Dyr og Mennesker', belagt från Telemark, Västlandet och Nordlandet (Aasen, Ross); jfr *targa* v. 'rive i Laser; om Vinden som splitter Skyer' (»nordenfjelds» enligt Ross). Ordet uppfattas av Alf Torp (1919) i hans etymologiska ordbok säkert med rätta som bildat till en utvidgning av roten germ. **ter* (**tar*, **tur*), och dess grundbetydelse bör alltså ha varit 'någonting sönderrivet, söndertrasat' el. dyl. – No. dial. *tarv(e)* har på senare tid berörts av Sigurd Fries (1975 s. 24 f.), som med hänvisning till en av Allan Rostvik (1969 s. 75 ff.) bl.a. från norska ortnamn och norska dialekter påvisad växling *rg*h ~ *rv* finner det sannolikare att ordet utgår från en norsk motsvarighet till ett i vissa nordsvenska dialekter svagt styrkt *targ* n. 'bitar, trasor', 'avfall efter huggning' o. dyl., bildat till verbet *targa* 'småningom bita eller skära av', 'riva sönder med tänderna', 'hugga

förled i särskiljande syfte. Någon i alla avseenden tillfredsställande parallell torde det vara svårt att påvisa; en sådan är under inga förhållanden det på ett tiotal håll i Närke, Västergötland och Östergötland förekommande *Götavi* (*Götevi*, *Göteve* o. likn.), vilket måste ges sin speciella förklaring (se förslag hos Elgqvist 1947 s. 64 ff.). Om i sammanhanget några mera bestämda slutsatser kan dras av att det i Sorunda socken också finns ett *Ullvi* (en f.d. by¹¹) förefaller mig ovisst (jfr Elgqvist 1947 s. 72).

Hur gammal den särskiljande förleden i fsv. *Tøravi* är torde det vara omöjligt att avgöra. Om den tillkommit efter *u*-omljudets genomförande, alltså vid en tidpunkt då urnord. **Taru* utvecklats till **Tǫr* (> *Tør*) och – vilket måste vara rimligt att tänka sig – ett äldre inbyggarnamn **tarar* utbytt mot **tǫrar* (gen. **tǫra*), är *Tøravi* en helt regelrätt form. Om den däremot är av äldre datum, från tiden före *u*-omljudet, skulle man ha väntat sig ett fsv. **Taravi*. Det synes dock även med detta alternativ vara fullt möjligt att upprätthålla mitt förslag till tolkning av *Tør*. Ett äldre **Taravi* kan ha ombildats till **Tǫravi* i samband med att **Taru* övergick till **Tǫr* och inbyggarnamnet **tarar* fick ge vika för **tǫrar*.

Vi återvänder slutligen till Snorres *á austanverðum Taurinum*. Som vi konstaterat redan ovan, förefaller det uppenbart att Snorre här avsett ett ortnamn och att det då rimligen rör sig om vårt *Tør* 'Södertörn' – även om man i likhet med Elias Wessén (1965 s. 39 not 12) kan tycka att det är »anmärkningsvärt, att detta namn har bestämd form, som ett appellativum». För härledningen av *Tør* får formen emellertid bedömas ha ringa värde. Visserligen kan Snorre, som flera författare påpekat, under sin resa till Västergötland på 1220-talet ha inhämtat uppgifter om orter och ortnamn även i östra Sverige, men vare sig han hört vårt namn omnämnas som *Tør* eller *Tǫr* (eller möjligen **Tǫr*), är det sannolikt att han på grund av formen *taur* i Ynglingatal, som ju varit hans utgångspunkt, återgivit det med *au*-difftong. Det är f.ö. väl känt att östnordiska ortnamn inte sällan blir mer eller mindre förvanskade i fornvästnordiska källor. John Kousgård Sørensen (1967 s. 8 f.) ger några exempel från Heimskringla, bl.a. *Mårsey* och *Hlésey* för de (osammansatta) fda. önamnen *Mors* och *Læs* (sannolikt *ǣ*). Han konstaterar att dessa och liknande fall »som regel betegner förvanskningar i retning af etymologisering af oförståelige navne» (s. 8). Andra exempel lämnas av Gösta Holm (1969 s. 387 ff.), bl.a. *Ljóðhúsum* för *Lödöse* (senare leden är *öse* 'åmynning') och *Veitur* för *Vättern* (fsv. *Vætur*), båda i Rimbegla.

sönder det som är segt', 'gnaga', 'tälja på något med en slö kniv' m.m. Om så vore fallet, hade man dock avgjort väntat sig att vid sidan av *tarv(e)*, som alltså är känt från olika delar av det norska språkområdet, här och var finna *g*-form bevarad. F.ö. tycks verbet *targa*, grunden för subst. nordsv. dial. *targ*, inte kunna beläggas i de norska dialekterna.

¹¹ Namnet tillkommer i nutiden bara en utjord, men det är belagt redan i medeltida källor. Se härom Elgqvist (1947 s. 39), Ståhle (1950 s. 103), Hellberg (1954 s. 137).

Litteratur

- Aasen = Aasen Ivar, 1873: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbeidet og forøget Udg. af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania.
- Brím, Eggert Ó., 1895: Bemerkinger angående en del vers i 'Noregs konungasögur 1'. (Reykjavík 1892). I: ANF 11. S. 1–32.
- Bugge, Sophus, 1889: Om Verserne i Kormaks Saga. I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. Kjøbenhavn. S. 1–88.
- Calissendorff, Karin, 1974: Ortnamn i Boo och Saltsjöbaden. I: Nackaboken. S. 7–22.
- Elgqvist, Eric, 1947: Ullvi och Götevi. Studier rörande Götalandskapens införlivande med Sveaväldet. Lund.
- Elmevik, Lennart, 1984: Torghatten. I: Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 517. SNF 65.) S. 49–56.
- Evans, David A. H., 1981: King Agni. Myth, history or legend? I: Speculum Norroenum. Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre. Ed. by Ursula Dronke & al. Odense. S. 89–105.
- Falk, Hjalmar, 1914: Altnordische Waffenkunde. Kristiania. (Videnskabselskapet i Kristiania 2. Historisk-filosofisk Klasse. Skrifter 1914:6.)
- Fries, Sigurd, 1975: Tarv – ett önamn i Umeå skärgård. I: NoB 63. S. 17–26.
- Hallberg, Göran, 1983: Ortnamn i Småland. Stockholm.
- Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik, 1975: Norrøn ordbok. 3. utg. av Gamalnorsk ordbok. Oslo.
- Hellberg, Lars, 1954: Studier i de nordiska torp-namnens kronologi. I: NoB 42. S. 106–186.
- 1976: Vallensjö. Ett uppländskt kultcentrum. I: OUÅ. S. 6–14.
- Hellquist, Elov, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1917: [Anm. av] Magnus Olsen: Hedenske kultminder i norske stedsnavne 1. I: NoB 5. S. 161–182.
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Hesselman, Bengt, 1929: En naturnamnsstudie. I: Studier tillägnade Axel Kock. Lund. (ANF. Tilläggsband till band 40. Ny följd.) S. 512–524.
- 1935: Från Marathon till Långheden. Studier över växtnamn och naturnamn. Stockholm. (Nordiska texter och undersökningar 7.)
- Hjärne, Erland, 1947: Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen. I: NoB 35. S. 1–96.
- Holm, Gösta, 1969: Rangfærslur og önnur nýmæli í íslenzku. I: Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969. Ritnefnd: Jakob Benediktsson. Reykjavík. S. 387–390.
- Indebetou, Harald Otto, 1877: Södermanlands minnen från äldsta till nuvarande tider. Stockholm.
- Kock, Axel, 1906: Svensk ljudhistoria 1. Lund–Leipzig.
- Kopperstad, Knud, 1915: Smaa sproglige problemer. I: MM. S. 92–95.
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på -sted. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)
- 1967: Simre. I: SOÅ. S. 3–15.
- Langenfelt, Gösta, 1958: Härledning av namnet Vantör. I: Samfundet S:t Eriks årsbok. S. 98–104.
- Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Opprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og påny udg. for det Kongelige Nordiske oldskriftselskab ved Finnur Jónsson. 2. udg. 1931. København.

- Liberman, Anatoly, 1983: [Rec. av] *Speculum Norroenum*. Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre. Ed. by Ursula Dronke & al. I: *Scandinavian Studies* 55:2. S. 189–192.
- Lund, G., 1866: *Ynglingatal*. Skalde-kvadene i Snorre Sturlesöns *Ynglinge-saga*, meddelte efter den Arna-Magnæanske skindbog no. 45 fol. (håndskriftet Frissbók) og gengivne af G. Lund. Aalborg.
- Moberg, Lennart, 1951: *Långtora*. I: NoB 39. S. 22–31.
- Nordiska kungasagor 1. *Från Ynglingasagan till Olav Tryggvasons saga*. Översättning från isländskan av Karl G. Johansson. Med förord av Kristinn Jóhannesson. 1991. Stockholm.
- Noreen, Adolf, 1892: *Mytiska beståndsdelar i Ynglingatal*. I: *Uppsalastudier tillägnade Sophus Bugge på hans 60-åra födelsedag den 5 januari 1893*. Uppsala. S. 194–225.
- 1904: *Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen*. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1923: *Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen*. Vierte vollständig umgearbeitete Aufl. Halle (Saale). (Sammlung kuzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- 1925: *Ynglingatal*. Text, översättning och kommentar av Adolf Noreen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 28:2.)
- Olsen, Magnus, 1928: *Norske gårdnavn*. I: *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. 1853 – 4. april – 1928. Tromsø. (Tromsø Museum. Skrifter 2.) S. 192–197.
- Ross = Ross, Hans, 1895: *Norsk Ordbog*. Tillæg til „Norsk Ordbog“ af Ivar Aasen. Christiania.
- Rostvik, Allan, 1969: *Ortnamnet Harv*. I: NoB 57. S. 75–82.
- Sahlgren, Jöran, 1953: *Västergötlands häradsnamn*. I: OUÅ. S. 3–10.
- Strid, Jan Paul, 1981: *Ortnamnen i Huddinge*. Huddinge. (Huddinges historia 1.)
- Stähle, Carl Ivar, 1950: *Sockenbildningen i Törens prosteri*. I: NoB 38. S. 100–112.
- SvU = *Svensk uppslagsbok*. 2 omarbetade och utvidgade uppl. 1–32. 1947–55. Malmö.
- Säve, Carl, 1854: *Snorre Sturlesons Ynglinga-Saga öfversatt och förklarad*. Uppsala.
- Torp, Alf, 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Wessén, Elias, 1952: *Ynglingasaga*. Utg. av Elias Wessén. Stockholm–København–Oslo. (Nordisk filologi. Texter och läroböcker för universitetsstudier. Ser. A. Texter 6.)
- 1965: *Svensk språkhistoria 3. Grundlinjer till en historisk syntax*. 2 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- 1968: *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära*. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Widmark, Gun, 1959: *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning 1*. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6.)
- Ynglingatal*. I: Snorri Sturluson, *Heimskringla 1*. Bjarni Aðalbjarnarson gaf út. Reykjavík 1941. (Islensk fornrit 21:1.) S. 9–83.
- Åkerlund, Walter, 1939: *Studier över Ynglingatal*. Lund. (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund 23.)

Smultron, Mynta och Peanut

Ätliga personnamn

Av Sonja Entzenberg

Snart kan festen börja. Se, där kommer ju
självaste herr Gurka med sin fina fru,
fröknarna Persilja, Sallat och Spenat
och familjen Morot med sin vän Tomat,
lilla fröken Ärtä, alltid klädd i vitt,
och fru Böna med det minsta barnet sitt.
(Beskow & Siegvald 1958 s. 44–45)

I Elsa Beskows berättelse *Festen i potatis-landet* får vi möta ett gediget sällskap grönsaker där varje grönsaksbenämning brukas som namn. Effekten av namnbruket förstärks ytterligare genom Beskows illustrationer av grönsakerna med olika typer av attribut. Beskows namnskick är förstas symboliskt, och grönsakerna i processionen är personifierade och försedda med namn, färg och form som gör dem mänskliga. Beskow skapade på så vis en särskild stämning i sina berättelser, inspirerad av Walter Crane.¹ Kanske hon också hade tagit intryck av Jeanna Oterdahls *Har du sett herr Kantarell*, publicerad 1905 i *Blommornas bok* och illustrerad av Elsa Beskow (Olin 2002 s. 137). *Festen i potatis-landet* ingick i *Vill du läsa?*, en av de mest använda skolböckerna, som utkom i tre band publicerade 1935–1937 och användes under lång tid (Olin a.a. s. 142, Cederlöf 2002 s. 169). En intressant fråga i anslutning till namnskicket i *Festen i potatis-landet* är om detta namnbruk har någon förankring i verkligheten eller om det endast förekommer som fiktion?

I den här artikeln ska jag översiktligt undersöka den semantiska kategorin »ätliga» namn i det svenska personnamnsskicket. Med ätliga namn avser jag personnamn bildade till ord som vi i svenskan förknippar med födoämnen av olika slag. Jag begränsar mig här till grönsaker, frukter, bär och kryddor samt godis, snacks och läsk. Även andra grupper finns. Frågan om ätliga namn i personnamnsskicket aktualiserades i samband med den nya personnamnslagen (PNL 2016), då de språkliga kraven på ett förnamns lämplighet blev striktare. Skatteverket har sedan lagen trädde i kraft återkommit med frågor i ämnet. Mina frågeställningar är: Förekommer ätliga namn? I vilken form? Används de som för- eller efternamn? Hur vanliga är de? Kan kategorin säkert avgränsas? Detta är den första övergripande undersökningen av dagens ätliga personnamn. I den avslutande bilagan finns en förteckning över namnen, indelade i de olika kategorier som tillämpas, med uppgift om deras användning som förnamn och/eller efternamn.

¹ Walter Crane var en engelsk konstnär som tillhörde Arts- and Crafts-rörelsen. Han illustrerade barnböcker och mycket annat, bl.a. skapade han Floras fest som är en parad av blommor (Olin 2002 s. 137 f.).

Träd, växter, bär och annat i våra personnamn

I våra efternamn finns en rik flora av olika träd- och växtbenämningar, både som förleder och efterleder. Växter, träd och andra naturelement var viktiga ingredienser i det svenska tillnamnsskicket redan från början. Vi ser det inte minst i några av de tidiga adliga släktnamnen, som *Lilliehöök* och *Rosenhane*, men framför allt i de tvåledade borgerliga tillnamnen (Tegnér 1930 s. 47 ff.). Förledstyper som har varit produktiva är trädbenämningar, t.ex. *Björk-* och *Lind-*, men även andra växter har förekommit, som *Appel-* och *Hallon-*, om än i mer begränsad omfattning. Även några av de vanligare efterlederna härstammar från träd- och växtriket, som *-björk*, *-gran*, *-lind* och *-ros* (Brieskorn 1912 s. 111–112, 126–128).

I förnamnen finns det likaså exempel på växtbenämningar, särskilt blommor. Dessa har företrädesvis brukats som kvinnonamn. Redan på 1700-talet förekom *Rosa*, *Amaryllis* och *Flora* som kvinnliga förnamn, men det var framför allt vid förra sekelskiftet som växtbenämningarna var allra mest populära. Dit hörde bl.a. *Viola* och *Linnea*, som fick stor spridning, men även andra, mer ovanliga växtbenämningar förekom som *Dalia*, *Gullvifva* och *Petunia*. Under 1970-talets gröna vågen-rörelse tillkom nya förnamn som *Solblomma* och *Kamomill* (Martinsson 2005 s. 235 f.). Influenser till de botaniska förnamnen i Sverige har i stor utsträckning kommit från England, där det redan under första delen av 1800-talet var populärt att namnge döttrar med blombenämningar. Flera engelska blomnamn övertogs i deras engelska form, t.ex. *Violet* och *Daisy* (Elert & Elert 1989 s. 60 f.).

I slutet av 1980-talet uppträder nya typer av personnamn från växtriket, där inspiration hämtats från grönsaker, frukt, bär och kryddor (Martinsson 2005 s. 236). En liknande utveckling förekom även i England (Dunkling & Gosling 1984 s. 214). Den här typen av namn är en ganska modern och outforskad del i vårt personnamnsskick.

Kategorisering

De här analyserade ätliga personnamnen har delats in i kategorier efter vilken typ av livsmedel deras grundord avser: bär, frukter, grönsaker, kryddor/örter samt godis, snacks och läsk. Att kategorisera ett material innebär alltid svårigheter med överlappningar och tvingande avgränsningar, men någon form av indelning behövs här för att synliggöra vilka typer av appellativ som har blivit en del av våra personnamn. Utgångspunkt för indelningen är den vardagliga uppfattningen om vad som räknas som bär respektive frukt, grönsaker och kryddor/örter och inte den mer strikt vetenskapliga och botaniska. Det innebär t.ex. att *paprika* kategoriseras som grönsak och *dill* som krydda/ört i enlighet med det mer konventionella matperspektivet.

Bland fruktnamnen förekommer varianter med finalt *-a*, t.ex. *Citrona* och *Mandarina*. Även om dessa avviker från fruktens grundform, ingår varianterna i materialet och namnen betraktas som feminiseringar av grundordet, anpassade till det svenska namnsystemet.

Den spretigaste kategorin är de onyttiga födoämnen godis, snacks och läsk, där gränsdragningen har varit svår. Jag har exempelvis valt att utesluta namn som är bildade till ord för alkoholhaltiga drycker, trots att t.ex. *Tequila*

finns i vårt personnamnsskick. Jag har helt enkelt varit tvungen att begränsa mig. Grundvalen har varit produktnamn, som *Japp* och *Zingo*, men också övergripande benämningar på olika typer av godis och snacks, som *chips*, *choklad* och *peanut*; det sistnämnda är dessutom ett engelskt ord. Att även engelska ord ingår här beror på att det förekommer flera direktlån i kategorin.

Metod och material

För att få en överblick över olika sorters livsmedel och produkter inom varje kategori har jag skapat listor utifrån handböcker om bär, frukter, grönsaker och kryddor/örter. I kategorin godis, snacks och läsk har jag i stället gjort sökningar via internet. Efter inventeringen har jag provat varje enskild benämning mot Skatteverkets funktion »Sök hur många som har ett visst namn» (Skatteverket Sök namn) för att se om denna har blivit ett existerande för- och/eller efternamn i Sverige. Skatteverkets databas är ett officiellt register över befintliga personnamn i Sverige, som uppdateras en gång i veckan. Här kan man få reda på hur många personer som bär ett visst personnamn, dock inte huruvida detta är ett tilltalsnamn eller ett sidonamn, utan endast om namnet förekommer som för- och/eller efternamn. Via Statistiska centralbyråns namnstatistik kan man däremot ta reda på om ett förnamn är tilltalsnamn eller sidonamn (SCB Namnsök). Därefter har jag provat namnen mot olika databaser som Centrala soldatregistret, en förteckning över indelta soldater 1682–1901, och Sveriges folkräkningar 1860–1930, en databas som man når via Riksarkivet (Sveriges folkräkningar). Folkräkningarna är återkommande sammanställningar över befolkningen, där varje individ registreras utifrån bl.a. kön, ålder och sysselsättning. För att se om ett namn möjligen är ett ursprungligt gårdsnamn har jag använt den av Ola Bannbers upprättade förteckning över gårdsnamnen i Dalarna, som finns i boken Sverges familjenamn 1920. Jag har också kontrollerat namnen mot Namespedia, en internationell databas med personnamn från olika länder, för att få en uppfattning om huruvida namnet har en internationell spridning. I vissa fall har jag även följt upp appellativen i SAOB.

Grönsaker

I kategorin grönsaker finns benämningar som existerar både som förnamn och efternamn. *Lins*, *Oliv*, *Paprika* och *Pumpa* är alla existerande för- och efternamn. *Lins* bärs av 30 personer som efternamn, medan det som förnamn endast har en bärare. *Oliv* förekommer som efternamn med 143 bärare men uppträder mer sällan som förnamn, endast sju registrerade bärare finns (Skatteverket Sök namn). I folkräkningarna från 1880 och framåt finns exempel på att *Oliv* har använts som släktnamn, åtminstone sedan senare delen av 1800-talet (Sveriges folkräkningar). *Oliv* förekommer också som förled i adliga släktnamn som *Olivecrantz* och *Olivecrona* (Elgenstierna 5 s. 544 ff.). I de äldre beläggen för *oliv* är det snarare olivträdet som är grunden och inte grönsaken. Det finns också några enstaka fall i folkräkningarna, där pojkar har erhållit *Oliv* som förnamn, i vissa fall en misstänkt förkortning av *Oliver*. *Oliv* har också brukats som soldatnamn, ibland med stavningsvarianten *Olif* (Centrala soldatregistret). *Paprika* och *Pumpa* har färre än tio registrerade

bärare i Sverige som både förnamn och efternamn (Skatteverket Sök namn). Namnen synes inte ha någon lång historia i vårt namnskick. *Paprika* förekommer som förnamn även i Danmark, där det mest kända exemplet är skådespelaren Paprika Steen. Före födseln antog föräldrarna att Paprika skulle bli rödhårig, därav namnet, men hennes officiella förnamn är dock *Kristine* (Fjellman 2002). På danska avser *paprika* den malda kryddan och inte grönsaken, som benämns *peber*.

Två av grönsakerna, lök och zucchini, uppträder bara i efternamn, då med få bärare. *Lök/Löök* finns belagt som soldatnamn (Centrala soldatregistret) och förekommer även i Gudrun Utterströms (1976 s. 127) undersökning av tillnamnen i Stockholm. I folkräkningarna uppträder *Lök/Löök* ofta tillsammans med patronymikon, t.ex. *Andersson* och *Olsdotter* (Sveriges folkräkningar), vilket ytterligare förstärker antagandet att det är ett ursprungligt soldatnamn. Ordet *lök* finns belagt i fornsvenskan (SAOB) och har som personnamn en lång historia i det svenska namnskicket. Jämfört med *Lök/Löök* är *Zucchini* betydligt yngre som personnamn. Ordet kommer ursprungligen från italienskan och är ett exempel på sentida direktlån. Det förekommer som efternamn också i Italien, även om det är ovanligt. Utan närmare undersökning är det svårt att avgöra om namnet är importerat eller nybildat i Sverige genom proprialisering av appellativet.

Grönsaksbenämningar som endast används som förnamn är *Böna*, *Chili*, *Morot*, *Okra*, *Potatis*, *Purjo*, *Sallad* och *Selleri*. Dessa namn bärs av ett fåtal individer med undantag för *Chili*, som finns registrerat som förnamn på 44 personer, varav 13 bär det som tilltalsnamn (SCB Namnsök). I det svenska lexikonet har grönsaksbenämningarna en lång tradition; *böna* och *morot* återfinns redan i fornsvenskan, medan de första beläggen för *potatis* och *selleri* är från 1600- och 1700-talet (SAOB). *Böna* finns också som ett slanguttryck för 'flicka' (Thorén 2015 s. 42); tankarna går till en tuff tjej, och möjligen är det slanguttrycket som gett upphov till förnamnet. *Okra* är troligen ursprungligen från en icke-svensk namnkultur men placeras bland grönsaker tillsvidare.

Frukt

Precis som i kategorin grönsaker brukas en del benämningar på frukter både som förnamn och efternamn, som *Druva/Drufva*, *Kiwi*, *Mango* och *Melon*. *Druva* brukas som förnamn av endast en person men är mer etablerat som efternamn; idag bär 49 personer det i varianten *Drufva* (Skatteverket Sök namn). Historiskt har *Druva/Drufva* varit soldatnamn (Centrala soldatregistret) men också ett adligt släktnamn (Elgenstierna 2 s. 328 ff.). *Drufva* har således en förankring i det tidiga tillnamnskicket i Sverige. *Melon* bärs endast av några få personer, medan *Kiwi* används som förnamn av 112 personer (Skatteverket Sök namn). *Kiwi* har en förankring i internationellt namnskick, särskilt i engelskspråkigt (Namespedia). Det härstammar från maoriernas benämning på kivi fågeln, symbolen för Nya Zeeland (NEn). Det är t.ex. vanligt att nya-zeeländare omnämner sig själva som »kiwis» (Wikipedia 2020d). Slutligen brukas *Mango* av 17 personer som förnamn och av 14 som efternamn (Skatteverket Sök namn). Namnet har en viss internationell spridning (Namespedia) och av namnbärarna i Sverige kan en del vara inflyttade.

Äpple och citron är de enda fruktbenämningar som enbart förekommer som efternamn. *Äpple* bärs idag av sex personer och *Citron* av 87 personer (Skatteverket Sök namn). Båda har ursprungligen förekommit som soldatnamn (Centrala soldatregistret) och finns med i folkräkningarna som tillnamn från 1880-talet och framåt, om än med få brukare (Sveriges folkräkningar).

Fruktar som bara förekommer i förnamnsskicket ser vi i *Ananas*, *Aprikos*, *Citrona*, *Clementin/Klementin*, *Lime*, *Mandarin*, *Mandarina*, *Melona*, *Papaya*, *Persika* och *Tamarind*, av vilka vart och ett bärs av några få personer (Skatteverket Sök namn). De flesta av namnen bärs av kvinnor och inte som tilltalsnamn med ett undantag, nämligen *Lime* som två män har som tilltalsnamn (SCB Namnsök).

Bär

Bär synes vara en föga utnyttjad kategori vid bildningen av personnamn. Ingen bärbenämning förekommer som både för- och efternamn, och endast en sort har gett upphov till efternamn, nämligen *Rönnbär* (Skatteverket Sök namn). Bland soldatnamnen hittar vi *Hallon* och *Blåbär* som namn på båtsmän (Centrala soldatregistret), och i folkräkningarna ser vi exempel på personer som fortfarande brukade dem som tillnamn vid förra sekelskiftet (Sveriges folkräkningar). Namnen har dock inte övergått till att bli fasta släktnamn utan har med tiden försvunnit ur efternamnsskicket.

Bland våra förnamn hittar vi *Blåbär*, *Hallon*, *Hjortron*, *Krusbär*, *Lingon*, *Nypon* och *Smultron*. De flesta av dem har få bärare med undantagen *Hallon* och *Smultron* med 47 respektive 34 namnbärare, i några fall burna som tilltalsnamn, samt *Lingon*, som 10 personer har som förnamn (Skatteverket Sök namn). I slutet av 1900-talet nekades ett föräldrapar av Skatteverket att döpa sin son till *Lingon*, vilket skapade rubriker i pressen, eftersom både *Hallon* och *Smultron* var tillåtna som förnamn (Olsson 1999).

Kryddor och örter

Flera av våra benämningar på kryddor och örter fungerar som personnamn, framför allt som förnamn, även om antalet bärare per namn är få. Att benämningar på kryddor och örter tycks passa som förnamn beror troligen till viss del på att de till sin bildning ligger nära våra blombenämningar med inslag av latin och grekiska.

Tre av kryddorna finns som både förnamn och efternamn: *Curry*,² *Dill* och *Humle* (Skatteverket Sök namn). *Curry* har en viss internationell spridning som efternamn, särskilt i engelskspråkiga länder (Namespedia). Benämningen kommer från tamil i betydelsen 'kryddad sås' (Wikipedia 2020a). Även i Sverige är *Curry* vanligare som efternamn (29 personer) än som förnamn (13 personer). Enligt SCB Namnsök är det endast män som bär *Curry* som förnamn, varav tre har det som tilltalsnamn. Trots att det idag finns fler efternamns- än förnamnsbärare, synes det enligt folkräkningarna oftare ha förekommit som förnamn (Sveriges folkräkningar), t.ex. har det varit ett ärftligt förnamn i den adliga släkten Treffenberg (Elgenstierna 8 s. 356 ff.). *Dill*

² Curry är visserligen en blandning av olika kryddor men får trots det ingå i kategorin.

bärs av endast en person som förnamn, medan 13 bär det som efternamn (Skatteverket Sök namn). *Dill* har även förekommit som soldatnamn (Centrala soldatregistret) och finns med i folkräkningarna (Sveriges folkräkningar). Detsamma gäller *Humle*, som är vanligare än *Dill* som förnamn och bärs av 15 personer (Skatteverket Sök namn), varav tre män har det som tilltalsnamn (SCB Namnsök). *Humle* är också känt från det populära barnprogrammet *Humle och Dumle*, som visades i TV första gången 1958. Huvudpersonerna *Humle* och *Dumle* levde i ett skafferier, där man endast såg deras ansikten (Wikipedia 2020c).

Fyra ord för kryddor/örter förekommer endast som efternamn: *Isop*, *Kvanne*, *Kyndel* och *Renfana*. Dessa hör inte till de vanligaste namnen givna efter kryddor/örter; *Isop*, *Kvanne* och *Renfana* har färre än tio bärare medan *Kyndel* bärs av 32 personer (Skatteverket Sök namn). Inget av namnen har någon historisk koppling till det svenska namnskicket och inget återfinns som soldatnamn. Det är troligt att *Kyndel* ursprungligen är från en icke-svensk namnkultur men namnet placeras bland kryddor och örter tillsvidare.

De flesta krydd- och örtbenämningar används som förnamn. *Basilika*, *Ingefära*, *Kanel*, *Kapris*, *Kardemumma*, *Koriander*, *Kummin*, *Lavendel*, *Mejram*, *Mynta*, *Peppar*, *Rosmarin*, *Saffran*, *Salvia* och *Timjan* är exempel på existerande förnamn, de allra flesta med enstaka bärare, oftast färre än tio. *Lavendel*, *Mynta*, *Saffran* och *Timjan* har dock fler än tio bärare (Skatteverket Sök namn), de flesta kvinnor; i några fall brukas namnen som tilltalsnamn. Endast *Timjan* brukas av både män och kvinnor (SCB Namnsök). Det enda förnamn som har en viss historisk förankring är *Salvia*, som finns som kvinnonamn i folkräkningarna (Sveriges folkräkningar).

Godis, snacks och läsk

Som tidigare nämnts är kategorin godis, snacks och läsk spretig. Hithörande personnamn är till största delen ursprungliga produktnamn och några få övergripande godis- och snacksbenämningar. De flesta av personnamnen har relativt få bärare och förekommer oftare som förnamn än som efternamn. Här finns också en osäkerhetsfaktor rörande namnens upprinnelse, eftersom en del av dem kan vara importerade från andra namnkulturer.

Av produktnamnen existerar åtta som både för- och efternamn: *Cola*, *Daim*, *Fanta*, *Japp*, *Pigall*, *Plopp*, *Toy* och *Twist*, alla med få bärare, undantaget *Fanta* (Skatteverket Sök namn). Namnen innehåller exempel på etablerade produktnamn som funnits i människors medvetande en längre tid, *Cola* från slutet av 1800-talet och övriga sedan 1930–1960-talen. *Twist/Tvist* har visserligen funnits som soldatnamn men med ett annat troligt ursprung (Centrala soldatregistret). *Fanta*, som är en förkortning av *Fantasie* (Wikipedia 2020b), används som förnamn av 57 personer och som efternamn av 23 personer (Skatteverket Sök namn). Förutom de nämnda produktnamnen förekommer även godisbenämningen *Kola* som både för- och efternamn. Den bärs som efternamn av 51 personer. Med så många bärare finns det anledning att tro att *Fanta* och *Kola* ursprungligen kommer från andra namnkulturer och är importerade, alltså införda till Sverige med inflyttade personer. En sökning visar att båda har internationell spridning (Namespedia), och kanske är det

inte produktnamnet respektive godisbenämningen som ligger till grund för namnen, men tillsvidare placerar jag dem i godiskategorin.

Övriga av kategorins benämningar, en blandning av produktnamn och godis- och snacksbenämningar, förekommer endast som förnamn. *Dumle*, *Lollipop*, *Pepsi*, *Pommac*, *Snickers*, *Trocadero*, *Twix* och *Zingo* är alla produktnamn, som också existerar som förnamn. Namnen är inte särskilt vanliga, endast *Zingo* har fler än tio bärare, alla män, varav sex har det som tilltalsnamn (SCB Namnsök). Från början hette läskan *Ingo-läsk* efter boxaren Ingemar »Ingo» Johansson, men namnet byttes till *Zingo* 1962 efter att Ingo förlorat världsmästartiteln (Wikipedia 2020e). Godisbenämningen *Choklad* brukas av en person och snacksbenämningen *Chips* likaså, medan *Peanut* har fem användare (Skatteverket Sök namn), varav alla är kvinnor (SCB Namnsök).

Gårdsnamn, namn från andra namnkulturer och homonymer

Det finns ett antal åtliga personnamn, där man vid en första anblick kan förledas tro att namnet ursprungligen är lånat från en grönsak eller krydda, men där en närmare undersökning visar att namnet har ett helt annat innehåll och ursprung än vad det ger sken av. Några av dem är troligen ursprungliga, inhemska gårdsnamn, medan andra har sitt ursprung i främmande namnkulturer och har importerats till det svenska namnskicket, och slutligen förekommer homonymer. Det här visar också svårigheten i att bedöma ett namn endast utifrån dess yttre form och ytliga innehåll. För att göra en säker bedömning behövs ofta en djupare språklig granskning och insikter i andra språk- och namnkulturer.

Kål brukas som förnamn av 35 personer, både kvinnor och män, men ingen bär det som efternamn. Vid en kontroll i Sverges familjenamn 1920 (s. 258) framgår det att *Kål* är ett gårdsnamn. Även *Majs* finns som gårdsnamn (a.a. s. 259). Det brukas som förnamn av fem personer och som efternamn av tre. Enligt lagen om personnamn ska ett gårdsnamn placeras bland förnamnen (PNL 2016 § 29). Det troliga är att både *Kål* och *Majs* är ursprungliga gårdsnamn. I fallet *Majs* är det mer sannolikt att det är kvinnonamnet *Maj* i genitivform och inte grönsaken *majs* som gett upphov till namnet.

Anis, *Banan*, *Mangold*, *Odon* och *Salad/Sallad* samt *Salat/Sallat* har förankring i andra namnkulturer, och det är mer troligt att deras väg in i det svenska namnskicket har gått via andra språk än via den specifika kryddväxten, frukten, grönsaken eller det specifika bäret. Både *Anis* och *Banan* är arabiska personnamn, *Odon* ett möjligt anglosaxiskt namn, och det mest troliga är att dessa tre har tillförts det svenska namnlexikonet genom inflyttning. *Mangold* har funnits i vårt namnskicket åtminstone sedan mitten av 1800-talet (Sveriges folkräkningar) och bärs idag av 32 personer som efternamn. Det har troligen tyskt ursprung – *Manegolt* (Martinsson 2005 s. 251). Vid en internationell sökning visar det sig att efternamnet framför allt förekommer i USA och Tyskland (Namespedia). *Salad/Sallad* och *Salat/Sallat* innehåller samma ord i olika stavningsvarianter. Varianterna finns som både för- och efternamn, *Salad* som förnamn med 303 bärare och som efternamn med 253 bärare (Skatteverket Sök namn). Det förekommer även i andra länder

(Namespedia). Det troliga är att *Salad/Sallad* och *Salat/Sallat* i de flesta fall ursprungligen är importerade personnamn i olika varianter, men utan närmare undersökning kan det inte med säkerhet fastställas.

Rova bärs som efternamn av så många som 705 personer och har en nordlig utbredning. I det här fallet handlar det inte om grönsaken utan om det finsk-ugriska appellativet *rova* i betydelsen 'stenrös, stenbacke', samma ord som ingår i förleden i ortnamnet *Rovaniemi*. Möjligen är ordet ett samiskt inlån i nordfinska dialekter. Uttalet av namnet *Rova*, med betoning på första stavelsen och akut accent, skiljer sig från uttalet av grönsaksbenämningen *rova* (Frändén 2020 s. 21 f.).

Dragon är registrerat som efternamn på 21 personer. Det har också varit ett relativt vanligt soldatnamn (Centrala soldatregistret) och finns i folkräkningarna som släktnamn från 1880-talet och framåt (Sveriges folkräkningar). Första beläggen på ordet *dragon* är från 1600-talet, då det användes i två olika betydelser, dels för kryddväxten, dels för en soldat med eldvapen. Ursprunget till *dragon* tycks vara detsamma, nämligen ett ord med betydelsen 'drake' (SAOB). I det här fallet handlar det snarare om soldaten än om kryddväxten. Efternamnet är ett ursprungligt soldatnamn, som gått i arv och därmed blivit ett släktnamn/efternamn. Benämningar för kryddväxter synes bara undantagsvis användas som soldatnamn, så det ligger närmare till hands att det handlar om den specifika benämningen för en viss typ av soldat.

Böna och Morot men inte Gurka och Tomat

Min översikt visar att ätliga personnamn förekommer som både förnamn och efternamn i det svenska namnskicket, även om antalet bärare inte är många för varje enskilt namn. Det är framför allt i förnamnsskicket vi finner ätliga namn, vilket inte är särskilt märkligt. Kreativiteten har alltid varit större vid val av förnamn än vid val av efternamn, något som inte minst Linnea Gustafsson (2002) har visat i sin avhandling om nybildade förnamn på 1800-talet i Västerbotten. Reglerna för nybildande av förnamn är också mer tillåtande i jämförelse med efternamn, både i den förra personnamnslagen (PNL 1982) och i den nuvarande (PNL 2016). Den nuvarande lagen tillerkänner dessutom den enskilda individen relativt stor valfrihet avseende nybildade förnamn. I propositionen framhölls dock samtidigt att den språkliga granskningen skulle stärkas och spela en större roll än i den tidigare lagen (Prop., se bl.a. s. 66), vilket har lett till att Institutet för språk och folkminnen (Isof) har fått många frågor om förnamns lämplighet. Isof är den rådgivande myndigheten när det gäller personnamnens språkliga utformning.

Den mest produktiva kategorin är kryddor och örter, som tycks ha en viss attraktionskraft vid bildningen av förnamn. Några namn har omkring 30 bärare, *Mynta*, *Lavendel* och *Timjan*, medan de allra flesta endast har några få. I kategorin grönsaker sticker *Chili* ut med 44 bärare och bland bären *Hallon* och *Smultron* med 47 respektive 34. I förnamnen bildade till frukter förekommer feminina varianter som *Citrona*, *Mandarina* och *Melona*. Det »fruktnamn» som har flest användare är dock *Kiwi* med 112 bärare. Enstaka personer har valt att bruka ord för godis, snacks eller läsk som förnamn, vanligtvis produktnamn som *Daim*, *Twix* eller *Plopp*. Hur namnen har fått fäste

i vårt förnamnsskick går utanför den här undersökningen, men Katharina Leibring (2015 s. 148) har visat att nya namn ofta först prövas på våra husdjur innan de överförs till personnamnsskicket, då gärna som förnamn på barn. Exempelvis är både *Chili* och *Kiwi* vanliga namn på våra sällskapsdjur. En del av förnamnen synes alltså gå via våra husdjur.

I efternamnsskicket är det mer återhållsamt med ätliga namn, och betydligt färre ätliga produkter har fått fäste där. Här tycks grönsakerna vara den största bidragsgivaren med namn som *Lins*, *Lök/Löök* och *Oliv/Olif*, vilka har de flesta bärarna, därefter frukter med namn som *Druva/Drufva* och *Citron*. Även kryddor och örter har bidragit till våra efternamn med t.ex. *Curry*, *Humle* och *Kyndel* och bären med *Rönnbär*. Flera av namnen har fungerat som soldatnamn, t.ex. *Citron*, *Curry*, *Humle*, *Lök/Löök* och *Oliv/Olif*. Dessa har med tiden gått i arv och blivit släktnamn/efternamn. Vissa av namnen är säkerligen importerade. Det gäller inte minst namnen inspirerade av godis, snacks och läsk; t.ex. synes *Fanta* och *Kola* ha förankring i andra namnkulturer.

Förutom de bevisligen ätliga namn som förekommer i personnamnsskicket påträffas även homonymer, som *Rova* och *Dragon*, namn från andra namnkulturer som inte kan kopplas till ätliga namn utan har en annan betydelse, exempelvis *Anis*, *Odon* och *Mangold*, och slutligen gårdsnamn som *Kål* och *Majs*. Dessa är således exempel på namn som har ett annat ursprung och en annan betydelse men ytligt sett tycks höra hemma bland de ätliga namnen. Det visar också hur vanskligt det är att fastslå om en viss semantisk kategori är eller inte är lämplig som namn, eftersom språket är flertydigt.

Även om denna översikt visar att de ätliga personnamnen inte har fått någon större spridning, så är de dock en del av namnskicket. Om namn av den här typen har kommit för att stanna är en öppen fråga. Det synes som att vi alltid har behövt tänja på gränserna och hitta nya intressanta, roliga och okonventionella personnamn, vilket särskilt märks i förnamnsskicket. Influenser från andra språk gör också att vårt namnlexikon utvidgas, och historiskt sett har vi importerat namn från andra namnkulturer som med tiden blivit en del av vårt namnsskick.

Elsa Beskows sällskap av grönsaker verkar ha påverkat namnskicket bara i mindre omfattning, endast *Morot*, fröken *Sallat* och fru *Böna* finns i verkligheten, men det förringar inte hennes konstnärliga gestaltning. Kanske sådde hon ett litet frö för de ätliga namnen? Herr Gurka får dock dansa vidare bara som litterär fiktion (Hellsing 1947).

Källor och litteratur

- Beskow, Elsa & Siegvold, Herman, 1958: Vill du läsa? 2. Andra skolåret. Stockholm.
- Brieskorn, Roland, 1912: Bidrag till den svenska namnhistorien. Borgerliga sammansatta familjenamn. Första häftet. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 3.)
- Cederlöf, Ulf, 2002: En evig skolgosses första möte med Elsa Beskow. I: Elsa Beskow. Vår barndoms bildskatt. Stockholm. S. 169–176.
- Centrala soldatregistret = Centrala soldatregistret. Sök soldat. Tillgänglig: <http://www.soldatreg.se/sok-soldat/> [hämtad 2020-07-07].
- Dunkling, Leslie & Gosling, William, 1984: Everyman's dictionary of first names. London.
- Elert, Claes-Christian & Elert, Kerstin, 1989: "Daisy and Lily... Women's first names derived from plant names." I: Instead of flowers. Papers in honour of Mats Rydén on the occasion of his sixtieth birthday, August 27, 1989. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 90.) S. 57–68.
- Elgenstierna = Elgenstierna, Gustaf, 1925–36: Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser 1–9. Stockholm.
- Fjellman, Elin, 2002: Det tors jag inte, därför säger jag ja. Tillgänglig: <https://www.sydsvenskan.se/2002-12-13/det-tors-jag-inte-darfor-sager-jag-ja>
- Frändén, Märta, 2020: Se tavallinen Niemi – Finskspråkiga efternamn i Sverige. I: Där Östersjön är Västersjön. Seal, kus Läänemeri on Idameri. Festskrift till Virve och Raimo Raag. Pühendusteos Virve ja Raimo Raagile. Red. Rogier Blokland & Riitta-Liisa Valijärvi. Uppsala. S. 11–24. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1454874/FULLTEXT01.pdf>.
- Gustafsson, Linnea, 2002: Novation i norr. Nya dopnamn och namngivningsmönster i Skelleftebygden 1791–1890. Umeå. (AS 12. Kulturens frontlinjer 39.)
- Hellsing, Lennart, 1947: Nyfiken i en strut. Stockholm.
- Leibring, Katharina, 2015: Namn på sällskapsdjur. Nya mönster och nya strukturer. I: Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin, Linnea Gustafsson, Maria Löfdahl & Lena Wenner. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) S. 134–151.
- Martinsson, Karin, 2005: I namnfloran – växtnamn som förnamn. I: Svensk botanisk tidskrift 99:5. S. 232–258.
- Namespedia = Names Encyclopedia – stats, etymology, anagrams, famous people, rhymes. Tillgänglig: <https://www.namespedia.com/> [hämtad 2020-06-20].
- NEn = Nationalencyklopedin, 2020. Tillgänglig: [https://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/kivi-\(1\)](https://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/kivi-(1)) [hämtad 2020-06-20].
- Olin, Martin, 2002: Bildkonstnären Elsa Beskow. I: Elsa Beskow. Vår barndoms bildskatt. Stockholm. S. 117–145.
- Olsson, Lars, 1999: Baby får inte heta Lingon. I: Aftonbladet 1999-01-15.
- PNL 1982 = Namnlag (1982:670) utfärdad den 24 juni 1982. Justitiedepartementet, Stockholm. (Svensk författningssamling 1982:1134.)
- PNL 2016 = Lag (2016:1013) om personnamn. Utfärdad 2016-11-17. Justitiedepartementet, Stockholm. (Svensk författningssamling 2016:1013.)
- Prop. = Regeringens proposition 2015/16:180. En ny lag om personnamn. 2016. Stockholm.
- SCB Namnsök = Statistiska centralbyrån. Sök på namn – hur många heter ...? Tillgänglig: <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/namnsok/> [hämtad 2020-08-05].

- Skatteverket Sök namn = Sök hur många som har ett visst namn. Tillgänglig: <https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/namn/bytaefternamn/sokhurmanegasomharetvisstnamn.4.515a6be615c637b9aa413027.html#!/start?q=namn> [hämtad 2020-06-20].
- Sveriges familjenamn 1920. Förteckning enligt nådigt uppdrag utarbetad av därtill förordnade sakkunnige. 1921. Stockholm.
- Sveriges folkräkningar = Digitala forskarsalen. Folkräkningar. Riksarkivet. Tillgänglig: sok.riksarkivet.se/folkrakningar [hämtad 2020-06-20].
- Tegnér, Esaias, 1930: Om svenska familjenamn. (Publicerad i Nordisk tidskrift 1882, omtryckt i:) Tegnér, Esaias, 1930: Ur språkens värld 3. Stockholm. S. 45–158.
- Thorén, Benjamin, 2015: Svenskt slanglexikon. Slang – Rikssvenska – Slang. Visby.
- Utterström, Gudrun, 1976: Tillnamn i den karolinska tidens Stockholm. Umeå. (Umeå Studies in the Humanities 11.)
- Wikipedia 2020a: Curry. Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Curry> [hämtad 2020-07-08].
- Wikipedia 2020b: Fanta. Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Fanta> [hämtad 2020-07-10].
- Wikipedia 2020c: Humle och Dumle. Tillgänglig: https://sv.wikipedia.org/wiki/Humle_och_Dumle [hämtad 2020-08-05].
- Wikipedia, 2020d: Kivier. Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Kivier> [hämtad 2020-07-06].
- Wikipedia 2020e: Zingo. Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Zingo> [hämtad 2020-08-06].

Bilaga

Förteckning över ätliga personnamn

Namnen är indelade i kategorierna bär, frukt, grönsaker, kryddor och örter samt godis, snacks och läsk. I de fall namnen har ett annat ursprung används rubrikerna gårdsnamn, homonymer och namn från andra namnkulturer.

	Förnamn	Efternamn
Bär		
Blåbär	x	
Hallon	x	
Hjortron	x	
Krusbär	x	
Lingon	x	
Nypon	x	
Rönnbär		x
Smultron	x	
Frukt		
Ananas	x	
Aprikos	x	
Citron		x
Citrona	x	
Clementin/Klementin	x	
Druva/Druva	x	x
Kiwi	x	x
Lime	x	
Mandarin	x	
Mandarina	x	
Mango	x	x
Melon	x	x
Melona	x	
Papaya	x	
Persika	x	
Tamarind	x	
Äpple		x
Grönsaker		
Böna	x	
Chili	x	
Lins	x	x
Lök/Löök		x
Morot	x	
Okra	x	
Oliv	x	x
Paprika	x	x
Potatis	x	
Pumpa	x	x
Purjo	x	
Selleri	x	
Zucchini		x

	Förnamn	Efternamn
Kryddor och örter		
Basilika	x	
Curry	x	x
Dill	x	x
Humle	x	x
Ingefära	x	
Isop		x
Kanel	x	
Kardemumma	x	
Kapris	x	
Koriander	x	
Kummin	x	
Kvanne		x
Kyndel		x
Lavendel	x	
Mejram	x	
Mynta	x	
Peppar	x	
Renfana		x
Rosmarin	x	
Saffran	x	
Salvia	x	
Timjan	x	
Godis, snacks och läsk		
Chips	x	
Choklad	x	
Cola	x	x
Daim	x	x
Dumle	x	
Fanta	x	x
Japp	x	x
Kola	x	x
Lollipop	x	
Peanut	x	
Pepsi	x	
Pigall	x	x
Plopp	x	x
Pommac	x	
Snickers	x	
Trocadero	x	
Twist	x	x
Twix	x	
Zingo	x	

	Förnamn	Efternamn
Gårdsnamn		
Kål	x	
Majs	x	x
Homonymer		
Dragon	x	x
Rova	x	x
Namn från andra namnkulturer		
Anis	x	x
Banan	x	
Mangold	x	x
Odon	x	
Salad/Sallad	x	x
Salat/Sallat	x	x

Pittlösa, Munkebo och Nuckebo – om namn på enkönade boenden – samt Musbacken

Av Lennart Hagåsen

1. Inledning

Utgångspunkt för min uppsats är bebyggelsenamnet *Pittlösa*. Namnet meddelades mig för några år sedan av Elin Pihl som vid upptecknande av ägonamn i Almunge utanför Uppsala hade fått kännedom om detta namn på ett nyare bostadsområde i socknen. Eftersom hon själv inte tänkte gå vidare med namnet, fick jag överta det.

Det har visat sig vid sökningar på nätet och vid samtal med några personer, att likadana namn finns på flera håll. Jag har utökat efterforskningarna, både på nätet och i OAU, till formellt och semantiskt liknande bebyggelsenamn och därifrån till andra namn på (förment eller ej) enkönade boenden. De kommer att delas upp dels i namn bildade med efterleden *-lösa* eller innehållande motsvarande adjektiv på *-lös*, dels i namn bildade på annat sätt. Också *Musbacken*, som dock primärt inte är ett bebyggelsenamn, kommer att diskuteras.

Jag vill göra ett påpekande rörande termen *lägenhet*: På flera ställen i uppsatsen förekommer detta ord, avvikande från det allmänna språkbruket, med syftning på en jordegendom som vanligtvis inrymmer ett mindre bostadshus, detta i överensstämmelse med skrivningarna på OAU:s namnkort och i namnlitteratur. I ett av mina citat däremot uppträder *lägenhet* i sin gängse betydelse 'bostad i flerfamiljshus'.

2. *lösa*-namn

Pittlösa liksom de andra bebyggelsenamnen som presenteras strax nedan, *Picklösa* och *Fittlösa* (2.1, 2.1.1) samt *Karllösa/Karlösa* (2.2), är exempel på s.k. oäkta *lösa*-namn, vilka framhäver brist på eller avsaknad av något; se om *lösa*-namn Lundahl (1951 s. 32, 35 ff.) samt kortfattat och översiktligt Elmevik ([2010] s. 85) och SOL (s. 214 f. *lösa*). Lundahl (s. 35) framhåller att sammansatta appellativer på *-lösa* 'brist', fvn. *-leysa*, *-laus* f. och *-leysi* n., är ytterst vanliga i fornsvenskan och fornvästnordiskan och att de i allmänhet är avledda av adjektiviska motsvarigheter, t.ex. substantivet fsv. *matlösa* 'brist på mat' och adjektivet fsv. *matlös* 'som har brist på mat'.

2.1. *Pittlös*, *picklös*, *fittlös* och ortnamn formellt avledda av eller innehållande dessa adjektiv

Jag känner inte till några andra *lösa*-namn med en könsdelsrelaterad förled än *Pittlösa*, *Picklösa* och *Fittlösa*, inte heller att något av dessa tre skulle motsvaras formellt av ett liklydande appellativ. Däremot förekommer i nutida

språkbruk adjektiven *pittlös*, *picklös*, också påträffade i några ortnamn, och *fitlös*. Från dialektmaterial känner jag *pittlös* 'utan penis' från Rydaholms sn, Småland (OSDs Thure Andersson 1952), uttalat »py'ttalö'sä» *pittalöser* – här och nedan med min transkribering, och *picklös* 'utan membrum virile [manslem]' från Glimåkra sn, Skåne (OSDs G. Sjöstedt 1945), uttalat »pe'ckalö'så» *pickalöser*. Exempelmeningarna lyder (med mina förtydliganden): »Ha'nn ha va'tt py'ttalö'sä sinn hann va li'ten, se' da [säger de]» och »gu beva're vås far ö'lla bö'nnalö'sa [oss för alla bottenlösa] spa'nna o ö'lla pe'ckalö'sa ma'nna», sistnämnda enligt upptecknaren en kvinnas skämtsamma bön.

Inget av de tre adjektiven finns upptaget i Svenska Akademiens ordböcker SAOB, SAOL eller SO. Någon ingående semantisk undersökning har jag inte företagit av de här orden, men på grundval av olika texter på nätet kan en del iakttagelser göras. Bedömningarna är mina egna; inget av de tre adjektiven har ingått i mitt eget ordförråd.

Pittlös uppträder med betydelseorna 'varande utan penis' (också med syftning på bl.a. kvinnor), '(om man) varande utan sexuell lust och/eller förmåga' och 'kraftlös (också i annat än sexuellt hänseende)', sistnämnda exempelvis om domare som inte anses våga blåsa av för ojustheter i travtävlingar eller från samma sportgren om en häst som tycks sakna kamplust och »har varit fullständigt pittlös i två starter» (Nybrink 2007). Möjligen är adjektivet att tolka som 'varande utan män, ej bebodd av män' i en kommentar om över-svämningen år 2015 i närkingska Hallsberg, där bostadsområdet Långängen berörs: »hela pittlösa långängs husen där borta va massa vatten» (Halva Hallsberg under vatten). För *picklös*, som förefaller vara mindre vanligt än *pittlös*, tolkar jag in betydelsen 'kraftlös' i följande utsaga som kanske är riktad mot personer av båda könen: »Jävla fega usla ryggradslösa man[ch]esterbyxklädda picklösa förbannade gubbkärringar i tingsrätterna» (Katerina Janouch on Twitter; inlägg av annan person). Jag skulle tro att *picklös* standardspråkligt kan brukas med samma betydelsenysanser som *pittlös*.

För *fitlös* har jag hittat betydelseorna 'varande utan kvinnliga könsdelar' med syftning på leksaksdocka, 'okvinnlig, varande utan kvinnlig identitet' och 'varande utan kvinnligt sällskap och därmed förväntat sexuell umgänge'. Till den sistnämnda betydelsen har jag mutatis mutandis inte funnit någon motsvarighet hos *pittlös* och *picklös*, men en utökad för mina syften dock ej nödvändig sökning skulle kunna tänkas belägga en liknande språklig innebörd också hos de adjektiven.

Bortsett från det ovanstående exemplet med de »pittlösa» Långängshusen i Hallsberg kan jag inte se att semantiken i övrigt i de tre aktuella adjektiven har giltighet för uppsatsens ortnamn, vare sig dessa innehåller adjektivet som sådant, t.ex. *Pittlösa huset*, eller utgörs av parallellbildningarna *Pittlösa*, *Picklösa* och *Fitlös*. Min slutsats är att benämningarna på könsdelarna i dessa namn brukas metonymiskt i betydelseorna 'kvinna' och 'man', dock med någon slags konnotation. Namnen kan uppfattas som både nedvärderande och skämtsamma, säkerligen beroende på tidpunkten för deras tillkomst och namnskaparnas inställning till de enskilda husen eller bostadsområdena och deras invånare. Detta bruk för att beteckna kvinnor och män är exempel på s.k. pars pro toto-bildningar, dvs. en del av något betecknar helheten; om könsdelsord i sådan funktion, se Svahn (1999 s. 154 samt vidare om *fitta* som

benämning på kvinna s. 59, 118 ff., 170 f. och *pitt* om man s. 144 f.; om *fitta* avseende [omanlig] man, se särskilt s. 80 f., 94). Se härom också nedan bebyggelsenamnet *Tre fittor ifrån vägen* (2.1.1 *Picklösa*).

2.1.1. *Pittlösa*, *Picklösa* och *Fittlösa*

Pittlösa

Dalarna, Hedemora stad: En i staden uppvuxen och bosatt man, född 1939, har meddelat (telefon 15.7.2019) att namnet avser ett bostadsområde i stadsdelen Tallå kern, närmare bestämt par- och kedjehusen samt villorna kring gatuslingan på Yrkesvägen. Han trodde sig ha hört namnet första gången för en 30–35 år sedan, mest bland sina arbetskamrater, men var säker på att namnet var känt av många ortsbor. Som bakgrund till namnet uppgav meddelaren att många fränskilda kvinnor och änkor kom att bosätta sig i området.

Uppland, Almunge sn: namn på ett bostadsområde i Almunge tätort. Enligt Simon Karlin Björk (muntligt och i brev 11.9.2019), bosatt i tätorten, utgörs detta av flerfamiljshus vid södra delen av Taborvägen. (Ännu en meddelare nämns i uppsatsens inledning.)

Uppland, Björklinge sn: *Pittlösa* och alternativbinamnet *Pittlösa Hill* syftar på ett med flerfamiljshus bebyggt område, officiellt benämnt *Prästgårdshöjden*, i Björklinge tätort. Lars Ulwencreutz (2011 s. 45) skriver: »Området hette Prästgårdshöjden och det var första gången på många år som det byggdes lägenheter i Björklinge. Detta resulterade i mängder av skilsmässor! Många passade på att skilja sig nu då de kunde bo kvar på orten, så att barnen hade nära till båda föräldrarna, kompisarna och kunde gå kvar i samma skola. Därför fick Prästgårdshöjden öknamnet Pittlösa Hill, pga alla fränskilda kvinnor. Där hamnade alltså jag som den ene av två ungarlar.» *Hill i Pittlösa Hill* uppfattar jag som ett epexegetiskt tillägg, säkerligen inspirerat av efterleden i områdets officiella namn *Prästgårdshöjden*; om engelskt *-hill*, i ropet redan för över 100 år sedan i moderna svenska bostadssamn, se t.ex. Noreen (1915 s. 4). Anita Eldblad, bosatt på Prästgårdshöjden, har vid samtal meddelat att *Pittlösa*, den enda av de båda binamnsvarianterna som hon känner till, är i allmänt bruk på orten.

Uppland, Tolfta sn: Börje Johansson, Uppsala, född 1958 och bördig från Tierp, har meddelat (telefon 19.11.2019) att namnet *Pittlösa* brukades om bebyggelsen på Makrillvägen i Tierps tätort. Radhusområdet uppfördes 1977 och namnet var enligt Johansson i bruk hos folk i hans egen generation och kanske också hos andra Tierpsbor. Han avflyttade ganska tidigt från Tierp men trodde sig ha hört namnet ännu i mitten av 1990-talet. Som namnbakgrund uppgav han att många fränskilda kvinnor kom att bosätta sig i området. Då husen var byggda som fyrkanter och vitmålade kallades de också för *Sockerlådorna*.

Uppland, Österlövsta sn: Namnet förefaller avse ett bostadsområde vid Hornbergsvägen i Skärplinge tätort. Bakgrundsuppgifterna är något osäkra; se t.ex. de båda sajterna Pittlösa. Populära platser och Pittlösa. Skärplinge.

Västmanland, Näsby sn: Namnet avser ett bostadsområde som jag har lokaliserat till Frövi tätort på grundval av nedanstående uttalande och några andra omdömen om Frövi under rubriken *Flytta till Frövi* (se detta i käll- och litteraturförteckningen): »Vi har ett bostadsområde som kallas 'Pittlösa'.»

Östergötland, Norrköpings stad: Namnet avser det s.k. Blomska hemmet, ett bostadshus uppfört år 1919 i det kvarter som inramas av Norra Promenaden, Abel Beckers gata, Enebygatan och Upplandsgatan. Jag har kunnat belägga namnet i följande båda textavsnitt, hämtade från nätet: »Vidare hem över Carl Johans park och den påbörjade kaktusgruppen, Norra Promenaden upp till 'Pittlösa' där min

bättre hälft bodde när jag träffade henne, sedan Finspångsvägen» (Långpromenad i hettan!) och »Menar du Pittlösa? (Det var ett hem för ensamstående mammor som hade det lite svårt förr)» (Övergivet hus i Norrköping? s. 1). Något avvikande rent sakligt från det sistnämnda inlägget är framställningarna i två andra nättexter. I den ena sägs: »Huset inrymde vid uppförandet bostäder för bland annat kvinnor (män fick inte komma in i huset) som behövde vila upp sig men även för pensionerat tjänstefolk (kvinnor)» (Norrköpings stadsarkiv. Bostadshus). I den andra uppges byggnaden ha tillkommit »som ett hem för behövande och medellösa kvinnor ur borgerskapet» (Efterlysning om Blomska stiftelsen). Detaljerna skiftar något mellan framställningarna, men helt klart är att huset var tänkt för kvinnliga boende, och mot den bakgrunden skall även *Picklösa* och *Picklösa huset* ses – också dessa båda namn, hämtade från sajterna *Picklösa*. Norrköping, Sweden och *Picklösa huset*. Norra Promenaden, avser Blomska hemmet.

Picklösa

Småland, Lofta sn: Med namnet avses en stuga som officiellt kallas *Haga* (OAU Ivar Modéer 1945). Modéer uppger att *Picklösa* är ett skämtsamt namn och att en annan äldre benämning på bebyggelsen var (här med grov beteckning) »tri' fi'tter ifrån vä' jjen», dvs. *Tre fittor ifrån vägen*; det sistnämnda till synes bisarra namnet saknar eget uppslag och förekommer, endast återgivet med landsmålsalfabetet, på namnkortet för *Picklösa*. »I huset, som låg ett litet stycke från vägen, bodde tre flickor», skriver upptecknaren och tillägger att bruket av *Picklösa* upphörde sedan flickorna hade tagit sig en fosterpojke. *Tre fittor ifrån vägen* är uppenbarligen ett kraftigt reducerat språkligt uttryck där enligt min mening könsdelsordet brukas i pars pro toto-funktion (se ovan 2.1 slutet), varför namnet kan tolkas som 'huset som bebos av tre kvinnor och som ligger ett stycke från vägen'.

Småland, Vimmerby stad: Martin Johansson (2005 s. 281) berättar: »*Picklösa* hade folkhumorn döpt ett hus i Vimmerby till. Det var personalbostaden för syfabriken AB Mästersöms (ogifta?) sömmerskor.»

Östergötland, Krokeks sn: Att döma av följande blogginlägg brukas namnet om ett bostadsområde vid Gjutarvägen i Krokeks tätort: »*Picklösa!!* Det är ju där jag bor, skilmässodiket-Gjutarvägen!!» (Kvarsebo IK).

Östergötland, Norrköpings stad: Se ovan *Pittlösa*.

Fittlösa

Dalarna, Säfsnäs sn: Namnet avser en ungarlsbarack, också kallad *Röda baracken*.

Se sajten *Röda baracken* där det nämns att byggnaden är rödmålad och där ett foto visas med bildtexten »ungkarlsbarack, kallades 'Fittlösa'». Av sajtens fotosamling tycks framgå att baracken ligger i den tidigare bruksorten Fredriksberg.

Västmanland, Köpings stad: Namnet syftar på ett vandrarhem, vars egentliga namn jag saknar uppgift om.¹ Följande tre blogguppgifter som berör namnet har påträffats: »Vandrarhemmet 'Fittlösa' i Köping lockar ju lite med sina DDR-charmiga rum», »Ett rum på ungarlsshotellet i Köping kostar en spottstyver, så det är ingen fara», båda citaten från signaturen *Fikasvettot* (Kak-Flèche till Karmansbo 23 juli 2011), och »Husen där volvogubbarna bodde kallades förresten Fittlösa, i a[lla] f[all] av volvogubbarna. Förklaring onödig»; det sistnämnda citatet, som knyter an till företaget Volvos anläggningar i Köping, är hämtat från signaturen *SuperApe* (Fikatouring). Bebyggelsen har alltså kännetecknats av manligt boende.

¹ Jag har inte kunnat avgöra om vandrarhemmet ligger i själva staden, vilket jag av citaten att döma håller för troligast, eller i någon socken inom eller omedelbart utanför stadsgränsen.

2.1.2. Adjektiven *pittlös* och *picklös* som ortnamnselement samt *Musbacken*

Jag har inte påträffat *fittlös* som ortnamnselement, däremot ingår *pittlös* och *picklös* som adjektivattribut i några få namn. Dessa presenteras här blandat.

Gästrikland, Hille sn: *Pittlösa dalen* har påträffats som namn på ett bostadsområde inom den moderna tätbebyggelsen vid Idrottsallén och Frideborgsvägen. Enligt nätuppgifter kallas bebyggelsen också *Skilsmässogropen*. Se i käll- och litteraturförteckningen under *Pittlösa dalen*. *Populära platser* och *Skilsmässogropen*. På T 13HNV (tryckt 1958) är denna plats, belägen i den östra sluttningen av en grusås, markerad med en symbol som innefattar grustag, vallar, raviner o.d.; förmodligen är det i vårt fall fråga om minst en grusgrop. En eller flera av de fördjupningar som kartan utvisar bör vara bakgrunden till ortnamnselementen *dal* och *grop* i *Pittlösa dalen* och *Skilsmässogropen*.

Uppland, Stockholms stad: Om *Pittlösa huset* meddelar Arthur Thesleff (1912 s. 128) följande (min översättning från latinet): »det bortersta huset på Upplandsgatan, där inga andra än arbeterskor får bo. Jag undrar om det inte är en dold bordell»;² jfr Dagrén (2013 s. 465 med hänvisning till Thesleff a.a.).

Östergötland, Norrköpings stad: *Picklösa huset*, se *Pittlösa* (2.1.1).

Östergötland, Skedevi sn: *Picklösa musbacken* uppges vara namn på vägbacken utanför stugan *Käringbörn* (OAU Bernt Olsson 1963, uppslagsformen försedd med frågetecken); uppgifterna om backens namn finns på namnkortet för stugnamnet. Fastän backnamnet inte avser någon bebyggelse, tas det ändå med här, eftersom det enligt min mening har en tydlig syftning på de två enligt namnkortet »ogifta käringar» som hade bott i stugan.³ Däremot förbigår jag stugans namn, då här inte är platsen att försöka utreda den ursprungliga syftningen för efterleden *-börn* (uttalat med långt öppet ö) och förleden *Käring-*s tänkbara anknytning till stugfolket.

Picklösa musbacken ger anledning att se närmare på ortnamnet *Musbacken*. Drygt ett halvdussin exempel har påträffats i OAU, och på namnkorten ges viss saklig bakgrund för tre av dem, på två med omnämnande av *mus* som benämning på kvinnans könsorgan. Det ena avser en oval kulle med en källa i Ragunda sn, Jämtland (OAU Bertil Flemström 1938); upptecknaren hänvisar till könsordet men gör ingen uttalad namnsemantisk koppling. Det andra namnet åsyftar en fäbodvägsbacke i Långsele sn, Ångermanland (OAU Sven Hiller 1935). På namnkortet uppges att en flicka skulle ha suttit överst i backen och tittat på sin mus, vilket observerades av en man på väg uppför, härav namnet – som jag ser det, en förklaring tydligen hopkommen i underhållande eller gycklande syfte. Som bakgrund till *Musbacken* i Bygdeå sn, Västerbotten, hänvisar Gusten Widmark (1963 s. 71) till den namnbärande landsvägsbackens litenhet, så också i dennes uppteckning av namnet i OAU (1951).

Dessutom finns *Musbacken* – utan uppgiven saklig bakgrund – upptecknat i OAU som namn på en backe i Nyhems sn, Jämtland (1934), och en i Gällareds sn, Halland (1939), samt på en landsvägsbacke i Björnlunda sn, Sörmland (1936);

² Thesleff skriver: »domus vi[ae] Uplandicae ultima, ubi habitare non licet nisi feminis operariis. Nescio an lupanar dissimulatum.»

³ Jfr namnkortet för *Käringbörn* (OAU Gustaf E. Olsson 1931), namn på en backstuga och uppenbarligen avseende samma bostad som Bernt Olsson uppges. Gustaf E. Olsson meddelar att stugan är borta sedan länge och att anledningen till namnet är okänd.

här och i liknande fall nedan anges endast årtal för uppteckningen. Andra platser med namnet *Musbacken* nämns, ehuru i mycket knappa ordalag, på nätet, så t.ex. ett ställe i Norra Råda sn, Värmland, dock med för mig obekant denotation, och ett annat vid Ånnsjöns södra strand i Åre sn, Jämtland, möjligen utgörande ett boningshus. Se sajterna Mjönäs bygdegård (»GÖKOTTA i Musbacken...») och Musbacken. Duved, Sweden (»Musbacken. Bostad«).

Förekomst av möss har knappast varit så påfallande att det på flera håll har kunnat ge upphov till *Musbacken* som namn på vägbackar och små höjder. Inte heller tror jag att namnet rent allmänt skall förklaras mot bakgrund av *mus* i dess enligt Fridell (Fridell & Svanberg 2007 s. 63) framför allt i norra Svealand och sydligaste Norrland påträffade vidgade betydelse 'råtta + mus'. Man noterar att *Rått(e)backen* är belagt med endast tre förekomster i Ortnamnsregistret (därutöver inga på nätet) att jämföra med mina nio för *Musbacken* (däri inbegripet *Picklösa musbacken*); de tre är *Råttbacken*, en ängsbacke i Norrby sn, Uppland (1941, 1965), samt *Råttebacken*, ett torp i Skepplanda sn, Västergötland (1937), och en skogsbacke i Skånes-Fagerhults sn, Skåne (1939). I inget av dessa tre fall kan av namnkorten i OAU (inbegripet en litteraturhänvisning) utläsas att förekomst av råttor faktiskt har belagts på de namngivna platserna. Med tanke på att *råtta* i betydelsen 'råtta + mus' enligt Fridell (a.a. s. 62 f.) är relativt vanligt i stora delar av landet kan man tycka att förekomst av råttor i backar skulle ha gett upphov till lika många »råttbackar» som »musbackar», särskilt som *råtta* är standardspråkets ord; dock skall understrykas att mitt sammantagna statistiska underlag är mycket knappt.

Det kan säkert finnas olika skäl till att platser kallas för *Musbacken*, men i flera fall där namnet uppträder skulle det kunna vara bildat till ett sammansatt appellativ *musbacke* 'venusberg'. Ordet har med denna anatomiska betydelse, uttryckt på olika sätt på dialektordskorten, noterats i OSDs från Ragunda sn, Jämtland (E. J. Lindberg 1975), och Värmlandssocknarna Lekvattnet (A. Fri-thiofson 1950) och Östmark (R. Broberg 1930-talet) samt i OFSF (4 s. 453) från finlandssvenska Nyland. Med samma betydelse uppträder norskt *musebakke* (NO 8 sp. 42) på olika orter i Møre og Romsdals, Sør-Trøndelags och Nord-Trøndelags fylken samt längre norrut i Troms fylke.

Vid brevväxling 31.10.2019 och 1.11.2019 med Tom Schmidt, Instituttt for lingvistiske og nordiske studier vid Oslo universitet, framkom att han i kortsamlingarna från Norsk stadnamnarkiv endast hade påträffat ett *Musebakkmyri*, »myrdrag i bekk» i Hallingdal (Buskerud fylke) – uppteckningen saknade andra bakgrundsuppgifter. Kartsökning på Norgeskart har tillfört följande norska namn, alla såvitt jag vet etymologiskt oförklarade: *Musbakken*, en ås i Hedmark och en backe i Finnmark, och *Musbakkan*, en backe och ett skär på skilda håll i Sør-Trøndelag och en backe i Nordland (vid gränsen till Troms). Fyra av de sex namnen uppträder i den nordligare del av Norge som dialektordet *musebakke* 'venusberg' har belagts i. I det sammanhanget kan också nämnas att av de nio svenska förekomsterna av ortnamnet *Musbacken* är fem nordliga och återfinns i Norrland, närmare bestämt tre i Jämtland, ett i Ångermanland och ett i Västerbotten. Likaså vill jag uppmärksamma att både ortnamnet *Musbacken* och appellativet *musbacke* 'venusberg' – såsom har framgått – har påträffats i jämtländska Ragunda, dessutom att det sydligare norska *Musbakken* sydöst om Kongsvinger i Hedmark återfinns i en trakt som gränsar till Värmlandssocknarna Lekvattnet

och Östmark, varifrån den anatomiska benämningen finns dokumenterad som dialektord. Vidare kan nämnas att *musbacke* visserligen saknas i SAOL, SAOB och SO men att nätsökningar leder till slutsatsen att detta ord hos somliga har letat sig in i standardspråket.

Ett annat ord för venusberg där *-backe* bildar efterled kan likaså ha tagits i bruk som ortnamn. Appellativet *kuttbacke*, där könsordet *kutta* (*kunta*) utgör förled, har påträffats i dalasocknarna Rättvik och Äppelbo (OÖD s. 1262 *kuntbacken*) samt Grangärde (ULMA Otto Blixt 1949) och Säter (ULMA I. Norman 1962 *kuntbacke*) liksom i Järbo sn, Gästrikland (OSDs A. Martinelle 1899 *kuntbacke*). Det är tänkbart att *Kuttbacken* som namn på en åker i Leksands sn, Dalarna (OAU Erik M. Carlsson 1935), och på en skogsbacke i Breds sn, Uppland (OAU P. O. Kohls 1976), av någon anledning har relaterats till den kvinnliga kroppsdelen. På namnkorten upplyses endast att dalanamnet har uppfattats som »oförskämt» och att det uppländska »anspelar på lösaktighet», i sistnämnda fall dock inget om lösaktighetens art. Vill man ändå utgå från en anatomisk tolkning, kan man uppmärksamma att en gård 500 meter därifrån, officiellt benämnd *Trädgårdstorp*, har binamnet *Musen*; dock hänvisar upptecknaren till lösaktighet också här: »Namnet anspelar på kvinnors lösaktighet.»⁴

Jag skulle tro att det i allmänhet är backar och upphöjningar av blygsamma dimensioner som har liknats vid venusberg, men om det kan förstås inget bestämt sägas utan närmare kunskap om platsernas topografi. Kanske har också den ovannämnda Musbacken i det västerbottniska Bygdeå, kännetecknad just av sin litenhet, liknats vid kroppsdelen. Å andra sidan är att märka att Musbakken vid Kongsvinger uppges vara en ås (Norgeskart).

Därmed återvänder vi till det östgötska *Picklösa musbacken* i Skedevi, vars adjektiviska beståndsdel lämpligen översätts med 'varande utan man/män'. Jag utgår från att namnet med sitt attribut och huvudord har kommit till i ett enda sammanhang och vill därför föreslå den med nödvändighet något mångordiga tolkningen 'backen som det bor kvinnor, däremot ingen man/inga män, invid och som på grund av den kvinnliga närvaron i området leder tankarna till och låter sig jämföras med ett venusberg'.

2.2. *Karllösa/Karlösa*

Ett *lösa*-namn som mera direkt än de könsdelsrelaterade namnen uttrycker mansbrist är *Karllösa* (*Karlösa*). Något adjektiv *karllös* finns inte redovisat i SAOL eller SO, men i formen *karlalös* påträffas det i SAOB (1935, sp. K 586), belagt 1721 i betydelsen 'karlvakant' (om vakans i föreskrivet antal soldater i exempelvis ett rusthåll) och markerat som föråldrat. Vid en ganska begränsad nätsökning har jag funnit att *karllös* tycks kunna uppträda i betydelsen 'varande utan (en kärleksrelation med en) karl'. I dialekterna är *karllös* noterat med förleden *kara-* från Nederluleå sn, Norrbotten, i betydelsen 'ogift' (OSDs

⁴ I Kohls primäranteckningsbok för uppteckningarna från Bred står på s. 55 vid *Musen* (*Trädgårdstorp*) endast »med anspelning på fruntimmer». Det nämns inget om att kommentaren också skulle avse det omedelbart nedanför stående *Kuttbacken* – ingen särskild notering om namnbakgrund har gjorts där. Kanske sammanhänger avvikelserna med att en upptecknares anteckningar ofta måste göras i all hast medan meddelarens berättande fortskrider.

A. Lundberg 1925–1935) och med förleden *kära-* från Kulltorps sn, Småland (OSDs Edith Österlund 1943), i sistnämnda fall med kommentaren: »Sägs om en kvinna som mistat sin man, el[ler] mannen gått ifrån henne».

Två otvivelaktigt bristbetecknande *Kar(l)lösa* har påträffats, däremot inget ortnamn där adjektivet *karllös* utgör beståndsdel.

Skåne, Lunds stad: *Karllösa* kallas enligt Göran Hallberg (SkO A 19, 2016, s. 240) ett bostadshus för kvinnliga studenter, också benämnt *Nuckebo* (sedan 1936), *Studentskegården* och *Studentskehemmet*. Hallberg ser *Karllösa* som »en medveten parallell till by- och sockennamnet *Harlösa* i Frosta härad». Namnet *Nuckebo* återkommer nedan i 3.1.1.

Småland, Målilla sn: En byggnad som år 1932 hade färdigställts inom Målilla sanatorium såsom personalbostad för kvinnliga anställda fick namnet *Karlösa* (MSH; se vid årtalet 1932 [paginering saknas]). Idag tjänar byggnaden som pensionat under namnet *Villa Karllösa Vårdshem & Creperie*.⁵

Ödegården *Karlösa* (i *karlöso* 1392) i Häradshammars sn, Östergötland, skulle, om man följer Gösta Franzén (i SOÖg 22, 1984, s. 42), kunna höra hit, men detta är inte fastställt. Jfr det av honom nämnda *Karlösa* i Söderby-Karls sn, Uppland, tolkat på annat sätt (Sahlgren 1941 s. 20, SOL s. 321 f. *Söderby-Karl*).

Jag har inte träffat på *Manlösa* som bebyggelsenamn. Däremot nämner Ivar Lundahl (1951 s. 46) *Manlösan* som namn på en slåtteräng i Fasterna sn, Uppland. »Till grund för [namnet] ligger väl ett adj. *manlös 'utan man'», skriver han bland annat; här kan också nämnas fsv. *manlösa* 'brist på manskap' (Sdw 2 s. 19). Lundahl konkluderar att namnets egentliga innebörd är oåtkomlig. Oförklarat är veterligen också *Manlösan*, ett odlat område i Älvdalens sn, Dalarna (OAU Helge Lindberg 1934).

3. Andra namn än de bildade med *-lösa* eller med adjektiv på *-lös*

De förteckningar på boenden som följer nedan avser alla enstaka hus. Medan man inte bör pressa de tidigare redovisade namnen på bostadsområden alltför hårt rörande dessas enkönade karaktär, kan namnen i det följande antas syfta på boenden med vuxna av endast ett kön. Att barn, också halvvuxna sådana, av motsatt kön kan ha ingått i hushållet måste man dock räkna med, åtminstone vad gäller vissa kvinnoboenden. Många av dessa namn utpekar civilstånd. Ortnamnsredovisningarna i det här kapitlet är långt ifrån fullständiga – inte minst gäller det listorna med namn på kvinnliga boenden där jag inte har tittat närmare på ortnamn där exempelvis *fröken* och *käring/kärring* kan tänkas ingå.

3.1. Namn på kvinnoboenden

En särskild grupp utgör här *Nuckebo*-namnen som därför tas upp för sig. De är förstås bildade till substantivet *nucka* 'äldre ogift kvinna', vilket i ordböck-

⁵ Lennart Ryman, NAU, har gjort mig uppmärksam på pensionatets existens och namn samt den nyssnämnda referensen.

erna betecknas som vardagligt och nedsättande. Som framgår nedan i 3.1.2 finns också ett par andra namn bildade till samma ord.

3.1.1. *Nuckebo*

Hälsingland, Ljusdals sn: *Nuckebo* har under 2010-talet åsatts en villa med adress Hudiksvallsvägen 74 i byn Snäre och ingår också i namnet på en dithörande gårdsbutik, *Nuckebo Farm & Form*. Innehavaren, Kristina Bergström, född 1975, uppgav vid telefonsamtal 10.12.2019 som bakgrund till namnet följande. Under en tid säsongsarbetade hon i Bruksvallarna i Tännäs sn, Härjedalen, och delade då en fäbodstuga med en annan yngre kvinna. Stugorna på platsen bar olika namn, och deras stuga kallades *Nuckebo*, då den också hade bebotts av kvinnor längre tillbaka. Efter att Bergström hade skaffat huset i Ljusdal, föreslog väninnan från Bruksvallarna och dennas make, då hon var den enda vuxna i hushållet, att den nya bostaden skulle uppkallas efter stugan i Bruksvallarna, och så blev det. Bergström nämnde att ett par äldre damer hade förundrats över fastighetsnamnet; *nucka* uppfattas ju i allmänhet som nedsättande.

Hälsingland, Njutångers sn: Det hus som kallas *Nuckebo* är beläget i Iggesunds tätort. Jag hörde detta namn nämnas för 45–50 år sedan och fick då utpekat för mig ett hus där det på den tiden bodde lärarinnor. Den sistnämnda uppgiften har telefonledes 22.7.2019 bekräftats av Torbjörn Bodare, född 1942 och infödd Iggesundsbo, som trodde sig ha hört namnet första gången på 1960-talet. Namnet avser huset Tullvägen 4 strax intill en f.d. folkskola.

Härjedalen, Tännäs sn: fäbodstuga. Se ovan *Nuckebo* i Ljusdals sn, Hälsingland.

Lappland, Kiruna stad: ett – såvitt bekant – nu försvunnet hus vid sjön Luossajärvi. Det var byggt och bebott av Karolina (Lina) Hjort (1881–1959). Om henne är bland annat följande utlagt på nätet: »Samtidigt som Lina arbetar som lärarinna är hon nu också byggmästarinna, hyresvärd och kvinnosakskampe. Världarna flyter samman och många av de som hyr boende av Lina är också lärarinnor, ogifta arbeterskor och samhällsengagerade damer. [...] Kanske är det Lina och hennes vänner, kanske elaka tungor, som börjat kalla huset för 'Nuckebo'. [...] Säkerligen är det med humor som de i grupp kallar sig för 'nuckorna'. Lina själv ges namnet 'Överstenuckan'» (Myter och verkligheter; se avsnittet *Nuckebo* – en plats för kvinnors diskussioner och relationer).

Skåne, Lunds landsförsamling: byggnad, uppförd 1899–1900. Den ingick i Lunds förutvarande hospital, senare benämnt *Sankt Lars (sjukhus)*, och innehöll personalbostäder. »Så småningom kom den ogifta kvinnliga personalen att dominera och byggnaden började kallas för 'Nuckebo'» (Byggnad 15. Hemsö).

Skåne, Lunds stad: bostadshus. Se vidare *Karllösa* i Lund (2.2).

Uppland, Alsike sn: villa i Ekshagarna, Krusenberg, om vilken står att läsa (Elsmark 1991 s. 20): »Ungefär samtidigt (1910) byggdes villa 'Solhem' eller som det även kallades 'Nuckebo'. Det lär ha skänkts till lärarinnorna vid Magdeburgs flickskola [i Uppsala], av baron Emanuel Cederström.»

Västergötland, Dimbo sn: lägenhet, också benämnd *Ekhaga*. Fastigheten ägdes av två äldre ogifta systrar, varav *Nuckebo*, enligt upptecknaren ett öknamn (OAU Erik Sandberg 1963).

Västmanland, Arboga stad: lägenhet som beboddes endast av flickor (OAU Sigbrit Plænge Jacobson 1943).

I OAU har noterats följande förekomster av *Nuckebo*, där namnets bakgrund har uppgetts vara okänd eller lämnats okommenterad. Namnet bärs av en fastighet i Enångers sn, Hälsingland (1969), en lägenhet, också kallad *Spång-*

backa, i Sorunda sn, Sörmland (1953), en sportstuga i Bureå sn, Västerbotten (1932), och ett kommunalhem i Sura sn, Västmanland (1936). Sökningar på nätet visar att det finns fler *Nuckebo* än de redan nämnda, några av dem svår-lokaliserade och inte alltid namnsemantiskt belysta. Helt klart är att *Nuckebo* är ett populärt vandringsnamn.

3.1.2. Andra namn än *Nuckebo*

Däkornas, nu försvunnen stuga i Torpa sn, Halland. Namnet, som är behandlat i SOH (3, 1980, s. 46), innehåller det sydsvenska dialektordet *däka* (*däga*) 'flicka, piga'. I stugan bodde tre flickor.

Gammeljäntes, också kallat *Västanvik*, kronotorp i Stensele sn, Lappland; »en tid bodde endast tre 'gammeljänter' där» (OAU Lisa Lidberg 1935).⁶ Från en annan Lapplandssocken, Fredrika, meddelas att man tidigare ansåg den flicka vara *gamm(el)jänta* 'ogift äldre kvinna' som vid 22 års ålder inte hade fästman eller ännu inte hade gift sig (OSDs A. Nilsson 1966–1976). Beträffande uttalet *-jäntes* frågar man sig om det återgår på *-jäntens*, genitiv av bestämd form pluralis, med avnasalering av ändelsen i svagton. Om så är fallet, skulle ljudutvecklingen kunna jämföras med den övergång av svagbetonat *-ens* till *-es* som Ivar Lundahl (SOSk 17, 1970, s. 78) ser som en möjlig förklaring till det i västgötska dialekter vanliga förhållandet att genitiv av ett enstavigt personnamn såsom *Bred* uppträder i formen *Bredes* (< *Bredens i bestämd form); se här också Landtmanson (1950 s. 39, 44).

Jungfruburen, stuga i Grava sn, Värmland, »som länge beboddes av två fröknar som aldrig blev gifta» (OAU Margit Kjellander 1947). Ordet *jungfrubur* åsyftar enligt SAOB (1934, sp. J 271) (arkaiserande om äldre förhållanden) rum eller byggnad »avsett (avsedd) för (de ogifta) kvinnorna».⁷ Om *jungfru*, se strax nedan.

Jungfruhus, f.d. stuga i Stavby sn, Uppland, där det bodde tre flickor med tvivelaktigt rykte (OAU Gösta Glad 1936). Enligt SAOB (1934, sp. J 273) är *jungfruhus* ett arkaiserande ord avseende äldre förhållanden med betydelsen 'bordell'. Om *jungfru*, se strax nedan.

Jungfrutomten, gård i Hassela sn, Hälsingland, om vilken berättas att den hade avsåndrats åt en »gammeljänta» (OAU Lars Larsson 1933). Enligt upptecknaren brukas inte namnet. Om *jungfru* med syftning på (särskilt yngre) ogift kvinna, se SAOB (1934, sp. J 263 f.).

Lärarinnornas, annat namn på lägenheten Fridhem i Råda sn (Kållands härad), Västergötland. Beboddes av två lärarinnor, mor (1835–1930) och dotter (1860–1931). Uppgifterna är hämtade från namnkortet för *Lärkornas*, ett tredje namn på fastigheten utan angiven etymologisk bakgrund (OAU Sven Friberg 1951).

Mamsellernas, lägenhet i Förslövs sn, Skåne, också kallad *Prästhuset*. Bengt Pamp (SkO A 3, 1964, s. 53) hänvisar till en uppgift från en meddelare och omtalar att huset hade byggts på 1840-talet av änkan till en kyrkoherde Fast och att namnet *Mamsellernas* hade givits efter prästdöttrarna Fast.

Nuckero (med efterleden *-ro*), lägenhet i Bergums sn, Västergötland, en gång ägd av en ogift kvinna, född 1884 (OAU L. M. Svenungsson 1938, Erik Larsson 1965). Namnet uppfattas av Svenungsson som cyniskt men fullt officiellt; han ger belägg för namnet från en kyrkbok och en mantalslängd från 1930-talet.

⁶ I den ena av Lidbergs båda primäranteckningsböcker från Stensele nämns *Gammeljäntes* på s. 25 framifrån och s. 17 bakifrån (böckerna är opaginerade); på sist a.st. står: »Två gamjänter bodde där» med avvikelse från namnkortets uppgift.

⁷ I SAOB (a.st.) uppges *jungfrubur* också ha den föråldrade bibetydelsen 'bordell'.

- Nucket* (med accent 1), kvinnohem på Kungsholmen, Stockholms stad, Uppland (OAU Lars Cleve 1956). Cleve hänvisar till ordet *nucka*. Jag vill uppfatta namnet som en ellipsbildning till ett ideellt **Nuck(e)hemmet*.
- Nunnebo*, ödetorp i Kråkshults sn, Småland, också kallat *Bäckefall*. Torpet hade bebotts av »ett par ogifta flickor» (OAU Annalisa Anderson 1936). *Nunna* kan i både småländska och skånska dialekter betyda '(oftast äldre) ogift kvinna';⁸ jfr en liknande betydelse i SAOB (1947, sp. N 786).
- Nunnehuset*, »förr hus» i Stehags sn, Skåne. »Här bodde två gamla fröknar» (OAU Erik W. Bergenrud 1939). Om dialektordet *nunna*, se strax ovan.
- Spettalsflickornas* (*Hospitalsflickornas*), backstuga i Visingsö sn, Småland, liggande under gården Hospitalen; »förr bebott av ett par gamla systrar» – se uppteckningar av båda namnformerna (OAU Folke Neij 1940).
- Studentskegården*, *Studentskehemmet*, bostadshus i Lunds stad, Skåne. Se avsnitt 2.2.
- Tegelladstösernas*, lägenhet i Tidaholms stad, Västergötland. »Här bodde ett par ungmör, som flyttat hit från Tegelladan» (OAU Erik Sandberg 1945). Tegelladan är en bebyggelse i staden.
- Tre fittor ifrån vägen*, lägenhet i Lofta sn, Småland. Se ovan 2.1.1 under *Picklösa*.
- Änkans*, hemman i Ramsjö sn, Hälsingland. På namnkortet uppges att förra ägaren var änka (OAU Lars Larsson 1934).
- Änkans*, gård i Farstorps sn, Skåne. »Ägdes under en längre tid av en änka» (OAU E. Bergenrud 1951).
- Änkans stuga*, stuga i Hällestads sn, Östergötland. »Var bebodd av en änka under en lång följd av år tills för några år sen. Numera uthus till Karlsburg» (OAU Gustaf Olsson 1931).
- Änkegården*, lägenhet i Stehags sn, Skåne, också kallad *Krokhus(et)* och *Änkehuset*. Enligt Stig Isaksson (SkO A 14, 1980, s. 230), som hänvisar till en uppteckning, bodde där änkor efter arbetare på Rönneholms säteri.
- Änkehemmet*, bostadshus i Hudiksvalls stad, Hälsingland, också kallat *Bondslottet*. Lennart Ersson (2003 s. 5) uppger i en tidningsartikel att huset, som stod klart 1868, blev hem år 1903 för »'värnlösa, ålderstigna och oberyktade fruntimmer'» och hade den funktionen en stor del av 1900-talet; se också ännu en tidningsartikel av dens. (1992 s. 11).
- Änkehemmet*, år 1992 rivet bostadshus i Iggesunds tätort i Njutångers sn, Hälsingland. Erik Fläckman (1993 s. 14) skriver i en tidningsartikel att huset uppfördes 1928–1929 åt änkor till före detta anställda arbetare vid Iggesunds bruk.
- Änkehuset*, lägenhet i Sundborns sn, Dalarna, avsedd för folkskollärarynkor (OAU G. Tideström 1929).
- Änkehuset*, gård i byn Märlo, Timrå sn, Medelpad. »Här bor änkor efter arbetare vid Strömviks AB» (OAU Ulla Bergman 1944).
- Änkehuset*, gård i byn Vivsta, Timrå sn, Medelpad. »Bostad till änkor efter arbetare vid Vivstavarvs AB» (OAU Ulla Bergman 1944).
- Änkehuset*, lägenhet i Stehags sn, Skåne. Se ovan *Änkegården*.
- Änkelund*, lägenhet i Borgviks sn, Värmland. »Bostad för de arbetarhustrur, som blivit änkor genom koleran» (OAU C. W. Esping 1933).
- Änkhuset*, museihus i Söderfors sn, Uppland. Lars Gunnarsson (2004 s. 10) skriver i en tidningsartikel: »Huset är från början en social inrättning för änkor efter avlidna bruksarbetare. Det byggdes av Söderfors bruk på 1770-talet.» Namnet skrivs också *Enkehuset*.
- Änkhuset*, lägenhet i Motala sn, Östergötland. »Användes förr till bostad åt änkor efter vid Mek[aniska] verkstaden anställda» (OAU Thorvald Andersson 1935).

⁸ Dialektord utan närmare uppteckningsuppgifter här och nedan är hämtade från OSDs.

3.2. Namn på mansboenden

Gammelmunkens, backstuga i Bjuråkers sn, Hälsingland, där det har bott en s.k. gammelmunk, dvs. ungkarl (OAU Nils Erik Eriksson 1936). Dialektordet *gammelmunk* är välbelagt i Hälsingland och påträffat i bl.a. Bjuråker.

Herans, hemmansdel i Tvååkers sn, Halland. Harry Ståhl uppger i SOH (3, 1980, s. 58) att namnet innehåller genitiv bestämd form pluralis av halländskt *here* 'ungkarl'. »Två ungarlar, som var bröder, bodde där.» Se om dialektordet också omedelbart nedan.

Herarnas, hemmansdel i Grevie sn, Skåne. Bengt Pamp uppger i SkO (A 3, 1964, s. 68) att det i namnet ingår ett dialektord *here* 'ung man, pojke', ursprungligen identiskt med *herde*. »På gården bodde före 1920 två bröder och en kusin till dem, samtliga ungarlar.»

Munkebo, avverkningskoja i Svegs sn, Härjedalen. Uppgiftslämnaren förmodar att det bodde många s.k. »gammalmunkar», gamla ungarlar, i kojans när den var ny (OAU C. Lindberg 1934). I betydelsen '(gammal) ungkarl' har *gammelmunk* inom Härjedalen påträffats i bl.a. Sveg. Det enkla *munk* med samma betydelse är känt från grannlandskapet Hälsingland.

Pojkas, hemmansdel i Vassända-Naglums sn, Västergötland. Gården ägdes av två ogifta bröder, varav namnet (OAU L. M. Svenungsson 1936). Namnet tolkas enklast som 'Pojkarnas (gård)'.

Pojkas, gård i Drothems sn, Östergötland. »Namnet efter gårdens brukare, två ogifta bröder» (OAU Karin Franson 1934). Namnet tolkas enklast som 'Pojkarnas (gård)'.

4. Avslutningsvis några iakttagelser och tankar

I uppsatsen har 15 (i det närmaste) säkerställda förekomster av bristbetecknande *lösa*-namn som avser enkönat boende förtecknats och behandlats. De äldsta av de hithörande namnsemantiskt säkra *lösa*-namnen kan ledas tillbaka till åtminstone 1800-talets slut. Beträffande *Pittlösa* framgår det tydligt att flertalet förekomster, sex av sju, gäller namn som har kommit i bruk först under senare årtionden med syftning på moderna bostadsområden; också ett av de fyra *Picklösa*-namnen har en sådan syftning. Detta vittnar om att det bristbetecknande *-lösa* har varit produktivt ännu i våra dagar. Särskilt *Pittlösa* och *Picklösa* framstår som modebetonade vandringsnamn; av de sju *Pittlösa* avser fyra bebyggelse i uppländska tätorter, medan *Picklösa* med sina fyra förekomster är jämnt fördelat mellan grannlandskapen Småland och Östergötland.

De motsvarande adjektiven utgör ortnamnselement i sammanlagt fyra namn med jämn fördelning mellan *pittlös* och *picklös* medräknat naturnamnet *Picklösa musbacken*, vars adjektiviska bestämningsled såsom tidigare påpekat bör betraktas som bebyggelserelaterad. Också här kan namntypen föras tillbaka till tiden före skiftet mellan 1800- och 1900-talet. Ett hithörande modernt exempel är *Pittlösa dalen* som namn på ett nyare gästrikst bostadsområde endast 4,5–5 mil norr om de båda uppländska *Pittlösa*-bebyggelserna i tätorterna Skärplinge och Tierp.

Sammanlagt hittar vi i mitt material 17 säkra eller någotsånär säkra mansbristbetecknande namn bildade med efterleden *-lösa* eller innehållande ett adjektiv på *-lös* (*Pittlösa Hill* är inte inräknat), medan det enda kvinnobristbetecknande namnet, *Fittlösa*, bara har två förekomster, i båda fallen avseende enstaka hus. När i flera fall moderna bostadsområden med *lösa*-namn

betecknas som bebodda av änkor och/eller fränskilda kvinnor, frågar man sig förstas med tanke på avsaknaden av t.ex. *Fittlösa* för sådana bebyggelser, vart de fränskilda männen och änklingsarna har tagit vägen och om det inte har funnits bostadsområden där de har utgjort det mest företrädda könet bland invånarna – eller åtminstone uppfattats göra det.

För de andra namnen med syftning på enkönat boende har jag såsom redan nämnt nöjt mig med en ganska omfattande men ändå avgränsad undersökning; den är alltså inte fullskalig och heller inte genomförd med full systematik. Likväl kan man också här tydligt se en ojämn fördelning mellan kvinnligt och manligt. Namnen på kvinnligt boende är 38 till antalet (nio säkra *Nuckebo*, 29 övriga, av vilka 13 *Änk[e]*-namn; *Spettals-* och *Hospitalsflickornas* räknas som ett namn) och på manligt boende sex. Här kan också nämnas att medan Ortnamnsregistret upptar minst 75 bebyggelsenamn som synes bildade till *änka* påträffas där endast två bebyggelsenamn som förefaller innehålla *änklings* och inget där *änkeman* ingår. Det vore givetvis intressant att belysa de berörda onomastiska förhållandena mot en social- och könhistorisk bakgrund, men det måste i så fall överlåtas åt någon med djupare kunskaper på de områdena än vad jag har.

Det är knappast att vänta att könsordsrelaterade namn av typen *Fittlösa*, *Pittlösa* och *Picklösa huset* skall kunna få status av officiellt namn eller tas i bruk i sekundärnamn såsom **Fittlösavägen*, **Pittlösa naturreservat* eller **Picklösa husets vårdcentral*. Till flera av dem finns dessutom redan alternativnamn, ibland officiellt fastställda, som inte kan uppfattas som provocerande, förlöjligande eller stötande. Om tröskeln ännu är något för hög för en normalisering av könsdelsrelaterade ortnamn med syftning på enkönade boenden är fallet nog inte så vad gäller ett namn som *Nuckebo*. I våra dagars samhälle, som ju i hög grad präglas av ensamhushåll, kan nog hända att en ogift ensamboende kvinna skämtsamt brukar *nucka* som självbenämning trots dess annars rätt nedsättande valör; hon kanske inte räknar med att vara nucka hela livet. Namnet *Nuckebo:s* – som jag ser det – avspända framtoning, säkert understruken av den trevnadskänsla efterleden *-bo* lätt framkallar, borde kunna bana väg för användning även i officiella sammanhang och därmed också avsätta seriöst brukade sekundärnamn, **Nuckeboskogen*, **Nuckebogränd*, **Nuckebo golfbana*.

Källor och litteratur

- Byggnad 15. Hemsö. <https://www.hemso.se/stlarsparken/historia/boendebyggnader/byggnad-15/>. [Hämtat 27.1.2020.]
- Dagrin, Bengt G., 2013: Stora fula ordboken. Försummade och förtalade ord framförda i full frihet. 5 omarbetade uppl. Stockholm.
- Efterlysning om Blomska stiftelsen. Nyheter. Norrköpings Tidningar. <https://www.nt.se/nyheter/efterlysning-om-blomska-stiftelsen-4952241.aspx>. 14.3.2009. [Hämtat 1.8.2019.]
- Elmevik, Lennart, [2010]: Ortnamn på -lösa. I: Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. Temavärd: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. (Sveriges nationalatlas.) S. 85.
- Elsmark, Inge, 1991: Krusenbergs – en krönika med bilder. <http://www.krusenberg.org/kultur/fan.pdf>. [Hämtat 27.1.2020.]

- Ersson, Lennart, 1992: Änkehemmet blir Bondslottet. Nu är cirkeln sluten. I: Hudiksvalls Tidning 29.9.1992. S. 1, 11.
- 2003: Planerar för nytt hyreshus. I: Hudiksvalls Tidning 28.1.2003. S. 5.
- Fikatouring = [RR] Fikatouring med kakfrossa. <https://happyride.se/forum/threads/rr-fikatouring-med-kakfrossa.1203606/>. 9.8.2009. [Hämtat 25.1.2020.]
- Flytta till Frövi. Wildchicks-whitetrash.blogspot.com/2009/01/flytta-till-frvi.html. 14.1.2009. [Hämtat 22.1.2020.]
- Fläckman, Erik, 1993: Folkhumorn bakom flera namn på hus i Iggesund. I: Hudiksvalls Tidning 8.1.1993. S. 14 f.
- Fridell, Staffan & Svanberg, Ingvar, 2007: Däggdjur i svensk folklig tradition. Stockholm.
- Gunnarsson, Lars, 2004: Enkuset invigt som museum. Byggdes på 1700-talet som social inrättning för änkor. I: Upsala Nya Tidning 13.9.2004. S. 10.
- Halva Hallsberg under vatten. Livet som mamma Linnea. <https://nouw.com/livetsommammalinnea/halva-hallsberg-under-vatten-20382649>. 2015. [Hämtat 18.1.2020.]
- Johansson, Martin, 2005: Utsikt från Jonstorpet. Minnen från ett småländskt bondehem. Uppsala. (Folklivsskildringar och bygdestudier 18. Utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.)
- Kak-Flèche till Karmansbo 23 juli 2011. Inställd eftersom ... <https://happyride.se/forum/threads/kak-fleche-till-karmansbo-23-juli-2011-istaellid-eftersom-cyklister-na-aer-gjorda-av-socker-nytt-foersok-30-juli.1640111/>. 27.4.2011. [Hämtat 25.1.2020.]
- Katerina Janouch on Twitter. <https://twitter.com/katjanouch/status>. Inlägg 8.12.2017. [Hämtat 24.9.2019; ej återfunnet vid senare sökning.]
- Kvarsebo IK. A-lag damer. Gästbok. <https://www.laget.se/KIKDAM/Guestbook/500>. 12.4.2007. [Hämtat 24.1.2020.]
- Landtmanson, Samuel, 1950: Västergötlands folkmål 4. Formläran. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 6:5.)
- Lundahl, Ivar, 1951: Studier över de nordiska, särskilt de svenska ortnamnen på *-lös* och *-lösa*. I: NoB 39. S. 32–86.
- Långpromenad i hettan! Nicke Lilltrolls funderingar. nickelilltroll.blogspot.com/2008/06/Ingpromenad-i-hettan.html. 1.6.2008. [Hämtat 21.1.2020.]
- Mjönäs bygdegård. www.mjonasbygdegard.nu. [Hämtat 28.9.2019; ej återfunnet vid senare sökning.]
- MSH = Målilla sanatoriums historia 1904–1973. [Skriven av] Michael Wikstål m.fl. [Målilla.] [2000.]
- Musbacken. Duved, Sweden. Residence. Facebook. <https://www.facebook.com/pages/Musbacken/702439059819261>. [Hämtat 25.1.2020.]
- Myter och verkligheter. En lesbisk odysse. www.odysse.lesbiskmakt.nu > platser > lina.hjort. [Hämtat 27.1.2020.]
- NO 8 = Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. 8. Hovudredaktørar: Oddrun Grønvik, Lars S. Vikør & Dagfinn Worren. Prosjektdirektør: Åse Wetås. 2009. Oslo.
- Noreen, Adolf, 1915: Moderna bostadsnamn. I: NoB 3. S. 1–9.
- Norgeskart. <https://www.norgeskart.no/#!?project=norgeskart&layers=1002&zoom=4&lat=7197864.00&lon=396722.00&sok=musbakk>. [Hämtat 27.1.2020.]
- Norrköpings stadsarkiv. Bostadshus. <https://nsa.kulturhotell.se/items/show/25365>. [Hämtat 21.1.2020.]
- Nybrink, Micke, 2007: Julen skapar sårbar favorit. <https://www.aftonbladet.se/sportbladet/trav365/a/OnkR01/julen-skapar-sarbar-favorit>. [Hämtat 18.1.2020.]

- OFSF 4 = Ordbok över Finlands svenska folkmål 4. Huvudredaktör: Peter Slotte. 2007. Helsingfors. (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1.)
- Ortnamnsregistret. www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret.html.
- OÖD = Ordbok över folkmålen i övre Dalarna 1–46. 1961–2020. Uppsala. ([Numera:] Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Serie D 1.)
- Picklösa huset. Norra Promenaden. Norrköping. Sweden. Home. <https://www.facebook.com/pages/Pickl%C3%B6sa-Huset-Norra-Promenaden/667710483251024>. [Hämtat 1.8.2019; ej återfunnet vid senare sökning.]
- Picklösa. Norrköping, Sweden. Local Business. Facebook. www.facebook.com/pages/Picklösa/238113542871431. [Hämtat 21.1.2020.]
- Pittlösa dalen. Populära platser. https://popularaplatser.se/04923421/Pittlösa_Dalen. [Hämtat 25.1.2020.]
- Pittlösa. Populära platser. <https://popularaplatser.se/01758601/Pittlösa>. [Hämtat 25.1.2020.]
- Pittlösa. Skärplinge. <https://www.facebook.com/pages/Pittl%C3%B6sa/187996527890129>. [Hämtat 25.1.2020.]
- Röda baracken = J0573 Röda baracken. 2010. www.bygdeband.se/?post_type=attachment&p=805561. [Tillfälligt stängt i skrivande stund.]
- Sahlgren, Jöran, 1941: Sankt Karlung. I: OUÅ. S. 16–21.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. 14 uppl. Utg. av Svenska Akademien. 2015. Stockholm.
- Skilsmässogropen. <https://sv-se.facebook.com/pages/Skilsm%C3%A4ssogropen/199888516709256>. [Hämtat 25.1.2020.]
- SO = Svensk ordbok. 1 uppl. Utg. av Svenska Akademien. Utarbetad vid Redaktionen för Svenska Akademiens samtidsordböcker, Lexikaliska institutet, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. Huvudredaktör: Sven-Göran Malmgren. 2009. Stockholm.
- Svahn, Margareta, 1999: Den liderliga kvinnan och den omanlige mannen. Skällsord, stereotyper och könskonstruktioner. Stockholm.
- Thesleff, Arthur, 1910–12: Stockholms förbrytarspråk och lägre slang. Stockholm.
- (A. T.) 1912: Appendix libri qui inscribitur de sermone furum et infimae plebis Holmensium. Verba turpia continens. Stockholm. [Med fortsatt paginering från Thesleff 1910–12.]
- Ulwencreutz, Lars, 2011: Pussel – ett liv i 400.000 bitar som inte passar ihop. Ett slags memoarer. Första delen: »Upp till 30». [Förhandsgranskning inför planerad bok.] https://books.google.se/books?id=Y-qSAwAAQBAJ&pg=PA45&lpg=PA45&dq=pittl%C3%B6sa+hill&source=bl&ots=1e__7ajrnd&sig=ACfU3U3fvrqiy-ZqtgSZ34iwMSjsLI20eQ&hl=sv&sa=X&ved=2ahUKewiL2Mi-65HnAhXS iIsKHWwRBaYQ6AEwAHoECAQQAQ#v=onepage&q=pittl%C3%B6sa%20hill&f=false. [Hämtat 20.1.2020.]
- Widmark, Gusten, 1963: Ortnamnen. I: Bygdeå sockens historia. På uppdrag av socknens kommunalfullmäktige red. av Karl Fahlgren. Umeå. S. 52–76.
- Övergivet hus i Norrköping? <https://www.flashback.org/t211546>. 23.5.2005. [Hämtat 21.1.2020.]

Sverigesomalier, svensksomalier, somaliasvensk eller svensk-somalisk?

Om hur vi bildar minoritetsbeteckningar

Av Ola Karlsson

Hur ska vi lämpligen skriva kombinerade grupp- och nationalitetsbeteckningar för att beteckna personer som lever i ett land men har sina kulturella, etniska eller språkliga rötter någon annanstans? I bruket blandas olika ordbildningsvarianter. Gör man frekvenssökningar i medietexter framgår t.ex. att både *svensksomalier*, *sverigesomalier* och *somaliasvensk* (och *somaliesvensk*, med *e* i fogen) är vanliga.

I regel förstår vi ändå vilka människor som avses. Men det skulle onekligen underlätta för både skribenter och läsare om vi följde ett mer enhetligt ordbildningsmönster. Och i vissa fall kan vi faktiskt bli osäkra på vilka som avses: Bor en *sverigeamerikan* i USA eller Sverige?

I den här artikeln ska jag beskriva huvudmönstren i ordbildningen, underbyggt med några mindre bruksundersökningar. Samtidigt försöker jag utifrån detta formulera rekommendationer för vilka mönster vi i första hand bör hålla oss till för att vara så begripliga som möjligt.

Det här ordbildningsområdet är intressant att belysa också för att det inte tycks finnas något skrivet om det, åtminstone på svenska. Det finns flera artiklar som behandlar ändelser och andra ordbildningsdrag i nationsnamn och nationalitetsbeteckningar (*Somalia* eller *Somalien*, *australier* eller *australien-sare* osv.), inte minst Gösta Bergmans (1971) Främmande geografiska namn i svensk skrift och Bengt Sigurds (1965) Morfologiska mönster i nationalitetsord. Men såvitt jag kunnat efterforska finns inget skrivet om just dessa »dubbelbeteckningar» (som jag här väljer att kalla dem), med ett undantag: f.d. Språkrådetmedarbetaren Claes Garlén skrev 2001 en artikel på detta tema för eventuell publicering i den nu nedlagda tidskriften I&M, med visst fokus på »bindestrecksmänniskor» mellan två kulturer, som *svensk-chilenare* och *svensk-judisk*. Jag har bitvis inspirerats av innehåll däriifrån, med tillstånd från Claes. Det finns även en kort språkspalt i UNT (Börestam Uhlmann 2003), men den pekar mest kort på att det finns en variation i ordbildningsmönstren.

Huvudmönstret är *finlandssvensk*

När man inventerar det stora flertalet dubbelbeteckningar som förekommer för etablerade minoritetsgrupper, är den tydliga huvudmodellen *finlandssvensk*, *sverigefinne*, *bosnienserb*, *estlandssvensk*, *kosovoalban*, *sudettyisk* (av *Sudetenland*), *krimtatar* osv. Där betecknar förleden länder eller områden där man bor och vanligen är invånare medan efterleden betecknar nationalitet, etnisk eller språklig tillhörighet eller liknande. Den modellen gäller i princip

också för något mindre etablerade gruppbezeichnungar, som *sverigesomalier* och *bulgarienturk*.

Detta mönster används oftast för grupper, inte minst för etablerade minoritetsgrupper i ett land, men ibland också för enskilda personer inom en sådan grupp. Till dessa gruppbezeichnungar kan vi förstås också bilda adjektiv med betydelsen 'som avser gruppen x, deras språk och kultur': *sverigefinsk*, *kosovoalbansk*, *sverigesomalisk* osv. Vi kan dessutom bilda *sverigesvensk*, i första hand som adjektiv, t.ex. *sverigesvenska ordformer* i kontrast till *finlandssvenska*.

Huvudmodellen skrivs i regel med liten bokstav, efter mönster från vanliga invånarbezeichnungar som *svensk* och *fransman*: *sverigefinne*, *kosovoalban*. Mer tillfälliga sammansättningar skrivs dock med stor bokstav: *Madeirasvensk*, *Teneriffatysk*, *Bulgariensvensk*. Detta deskriptivt grundade råd ges även i Svenska skrivregler (Karlsson 2017 s. 127). Var gränsen går här är inte självklart, men liten bokstav kräver i princip att det rör sig om en sedan länge etablerad och mer officiell minoritet i ett land. Så ser också praxis i medietexter ut.

Andramönstret anger ofta medborgarskap

En annan men lite mindre vanlig modell som förekommer för etablerade minoriteter är *grekcyriot*, *turkcyriot*, *turkbulgar*, *svenskamerikan*. Där har ordningen kastats om så att förleden i stället står för etnisk härkomst och efterleden för medborgarskap och, i regel, boendeland. Här kan olika saker betonas. I ett fall som *turkcyriot* och *grekcyriot* ('cyriotisk medborgare av grekiskt ursprung', 'invånare i den grekiska delen av Cypern') anger efterleden tydligt medborgarskap, och det gäller oftare för denna modell än för huvudmodellen; en *sverigefinne* är t.ex. ofta medborgare i Sverige men behöver inte vara det.

I andra fall är det möjligen lite mer den etniska bakgrunden som lyfts fram, men i en mer kopulativ form som ibland pekar mer på dubbla identiteter eller tillhörigheter än huvudmönstret: en *turkbulgar* är 'både turk och bulgar', en *svenskamerikan* 'både svensk och amerikan'. I huvudmönstret är det mer *en* etnisk tillhörighet som lyfts fram.

Detta andramönster ligger som synes ganska nära de ännu mer kopulativa adjektivsammansättningarna som avhandlas längre ner som tredjemönster, men åtminstone efterleden utgör i regel alltså invånarbezeichnung. Trots det riskerar de som är bildade på andramönstret i högre grad än de som följer huvudmönstret att uppfattas som tvetydiga: Är en *turkbulgar* en person med turkisk bakgrund i Bulgarien eller en person med bulgarisk bakgrund i Turkiet?

Denna andra modell är relativt sett vanligare för att beteckna enskilda personer snarare än grupper. Men i många fall används den synonymt med den första modellen ovan. Beteckningarna avser då etablerade folkgrupper och minoriteter; ett tecken på det är att de skrivs utan bindestreck (med bindestreck kan man då skilja på en mer kopulativ *svensk-amerikansk förening* för både amerikaner och svenskar och en *svenskamerikansk förening* för svenskamerikaner). Eftersom beteckningarna är bildade av adjektiv eller invånarbezeichnungar, skrivs de alltid med liten bokstav.

En annan typ av ordbildningsfråga som inbegriper etnicitet och medborgarskap är parallellformer som *finne – finländare*, *est – estländare*, *uzbek – uzbekistanier*. I vissa fall görs en tydlig distinktion mellan 'etnisk och språklig tillhörighet' och 'medborgare', som i *finne – finländare*. För några görs skillnad ibland, t.ex. i EU-texter där *estländare* emellanåt förekommer när man vill inkludera den stora ryskspråkiga minoriteten. Men i de flesta fall används bara »etniska» benämningar som *lett* och *uzbek* (inte *lettländare*, *uzbekistanier*) oavsett etnisk och språklig bakgrund, trots att det kan finnas flera etniska och språkliga grupper inom sådana länder. Eftersom det här inte rör sig om dubbelbeteckningar, faller de utanför den här artikelns ram. Men de kan ibland ändå påverka dubbelbeteckningarna: Vill man omtala både svensk- och finsktalande från Finland som i dag bor i Sverige bör man använda *sverigefinländare*. Den formen är också vanlig i bruket: räknar man ihop beläggen på *sverigefinnar* och *sverigefinländare* i det s.k. Mediearkivet (Retriever u.å.) utgör de senare ca en tredjedel av dem.

Bindestrecksmänniskor med dubbla identiteter

Det tredje mönstret här är bildningar som *svensksomalier*, *svenskchilenare*, *rumäntyskar*, *danskturkar* osv. Där står precis som i förstamönstret förleden ofta för boendeland eller medborgarskap, medan efterleden betecknar etnisk bakgrund eller liknande. De används ibland synonymt med första- och andramönstret för etablerade minoritetsgrupper, som i *svensksomalier*. Norskan och danskan har som vi andramönstret i äldre benämningar som *danskamerikan*, *norskamerikan* (jämför *svenskamerikan*), men enligt Dansk sprognævn (2007) och norska Språkrådet (2008) är just tredjemönstret det dominerande mönstret för grupp-beteckningar i dag: *danskmarokkaner* (dansk invånare med marockansk bakgrund), *norskpakistaner* (norsk invånare med pakistansk bakgrund) osv. Besöker man textarkiv och sökmotorer finns det dock belägg även på andra mönster, som i *pakistanskansk*.

När tredjemönstret används för minoritetsbeteckningar kan ordföljden i mönstret delvis förklaras med vad som är enklast att uttala. Och de kan förstås behöva accepteras i den mån de dominerar i bruket. Men i princip är de sämre som grupp-beteckningar eftersom det ursprungliga syftet med dem, i synnerhet på svensk grund, snarast är att peka på dubbla identiteter hos individer. De används alltså i första hand för att betona en persons olika nationella identiteter lika mycket, oavsett medborgarskap eller boendeland: *svensk-dansk person*, *svensk-grekisk identitet*, *algerisk-fransk bakgrund* (t.ex. för en person som har en algerisk far och en fransk mor men bor i Sverige). Ett belysande exempel på denna dubbla identitet eller härkomst är mediernas nyliga rapportering om den *dansk-palestinska* poeten Yahya Hassan.

I grunden rör det sig om kopulativa sammansättningar med nationalitetsadjektiv, i analogi med bildningar som *svensk-danskt lexikon*, *fransk-italiensk-amerikansk långfilm*, *svensk-finskt EU-förslag* etc. De allra flesta skrivs som sådana med bindestreck, men det händer att etablerade, frekventa sammansättningar skrivs utan, som i exemplet »den tyskrumänska författaren Herta Müller».

Ibland förekommer f.ö. uttrycket *bindestrecksmänniskor* om personer med mer än en kulturell identitet, för att peka just på den dubbelhet som sådana människor kan känna: »Jag är både svensk och jude, en bindestrecksmänniska. Liksom vi alla är» (Expressen 10 oktober 1993). »Carin Svensson heter en dam som bott länge på Nya Zeeland och som i boken *Kalenderflickorna* beskriver hur det är att vara en bindestrecksmänniska mellan två kulturer» (Göteborgs-Posten 17 januari 1998).

Som jag påpekar ovan ligger de här bildningarna som synes nära andramönstret (*грекцыприот* m.fl.), särskilt när invånarbeteckning och adjektivform sammanfaller. Det har säkert främjat tredjemönstret att man med hjälp av ändelser ibland börjat använda de kopulativa sammansättningarna som person- eller gruppbe-teckningar, som i *svenskchilenare* för 'svenskar med chilensk bakgrund'. Men som Claes Garlén (2001 s. 3) påpekar är kopulativa beteckningar som syftar direkt på individen i regel mindre lämpliga, eftersom de riskerar att tolkas fel: en *svensk-chilensk* familj pekar på familjens dubbla identiteter, men *svenskchilenare* antyder snarast chilenskt medborgarskap enligt andramönstret. Möjligen kan de ses som gruppbe-teckningar för alla dem som har den dubbla identiteten gemensam, men inte för att entydigt peka ut en minoritetsgrupp i ett specifikt land.

Möjligen främjas tredjemönstret i dag också av en övergripande trend där vi undviker person- och gruppbe-teckningar som upplevs som alltför generaliserande etiketter. Man beskriver sig ibland hellre som *judisk* än som *jude*, som *invandrad* i stället för *invandrare*. Kanske spelar den trenden in i att *Afro-American* (*afroamerikan* på svenska) i dag håller på att ersättas av *African American* i engelskan, dvs. en benämning för svarta i USA, i första hand för dem med afrikansk slavbakgrund, i andra hand med vidare syftning. Ofta översätts det till *afrikan-amerikan* eller *afrikansk amerikan* på svenska, eller som adjektivsammansättning *afrikansk-amerikansk* (i engelskan är som bekant gränsen mellan adjektiv och substantivisk invånarbeteckning ännu otydligare än i svenskan). Här är det primära syftet att ordet ska fungera som minoritetsbe-teckning, men risken finns förstås att det åtminstone på svenska felaktigt tolkas som en rent kopulativ sammansättning, t.ex. för en person med en afrikansk och en amerikansk förälder eller någon som är inflyttad till USA från Afrika.

Vilka former bör användas när det finns variation?

Vissa av dubbelbe-teckningarna kan ha former enligt både huvudmönstret och andramönstret, och ibland ännu fler former. Vilken form man då ska välja blir en sammanvägning av pedagogik och bruk: Av pedagogiska skäl är det bra att följa huvudmönstret så långt möjligt och strama upp ordbildningen kring dubbelbe-teckningarna. Men när andra former dominerar i bruket kan man förstås behöva acceptera dem. Jag redovisar här ungefärliga belägg i frekvenssökningar i Mediearkivet (Retriever u.å.) för några vanliga dubbelbe-teckningar och resonerar samtidigt kring lämpliga formval utifrån mönster och frekvens.

Huvudmönstret följs lämpligen när den formen dominerar eller är lika vanlig som andra former. Skriv t.ex. *rumänientyskar*, *bulgarienturkar* hellre än

de synonyma *tyskrumäner*, *turkbulgarer*. I Mediearkivet ger *bulgarienturk** 345 och *turkbulgar** 370 träffar, dvs. de är ungefär lika vanliga. Vi kan jämföra med 200 belägg på *rumänientysk** men bara 20 för *tyskrumän(er)*. (165 träffar på *tyskrumän** består huvudsakligen av adjektiviska sammansättningar.)

För gruppen svenskar med somalisk bakgrund är bruket betydligt rörigare. Både *sverigesomalier** (200 träffar), *svensksomalier** (2 475), *somaliasvensk** (1 125), *somaliesvensk** (med *e* i fogen, 250) och *somaliarsvensk** (25) används med betydelsen 'svensk invånare med somalisk bakgrund'. Nu är det kanske inte någon katastrof, vi förstår normalt vilka som avses ändå eftersom det knappast finns behov av en benämning för eventuella svenskar som bor i Somalia. Med tanke på den stora variationen bör man om möjligt ändå välja huvudmodellen *sverigesomalier*. I andra hand får vi av frekvensskäl acceptera det mer kopulativa *svensksomalier* (men som enligt andramönstret egentligen borde avse medborgare i Somalia).

Tvetydiga benämningar särskilt besvärliga

För benämningar som kan vara tvetydiga är formvalet viktigare. Alla de tre orden *sverigeamerikan*, *amerikasvensk* och *svenskamerikan* används t.ex. i bruket för både 'amerikansk invånare med svenska rötter' och 'svensk invånare med amerikanska rötter', även om behovet att benämna svenska immigranter och deras ättlingar i USA förstås är betydligt större. Här är det bra att välja den form som är vanligast, ger rätt betydelse och samtidigt stämmer med de två huvudmodellerna.

För 'amerikansk invånare med svenska rötter' är *svenskamerikan* lämpligast; det ger hela 7 140 träffar (inklusive plural och bestämda former), och nästan alla tycks avse just den betydelsen. Det är också den enda av dessa former som återfinns i SAOL (2015) och SO (2009), och den nämns även av Bergman (1962 s. 52). Jag hittar 210 *amerikasvensk*; eftersom den är betydligt ovanligare och dessutom ger rätt många belägg med båda betydelserna, är den sämre.

För 'svensk invånare med amerikanska rötter' är formen *sverigeamerikan* bäst, eller möjligen minst dålig. Mediearkivet uppvisar blygsamma 25 exempel, men flertalet har den aktuella, logiska betydelsen och formen följer som synes huvudmönstret (*amerikasvensk* enligt modell 2 förekommer f.ö. knappast alls i bruket).

De här ordbildningarna har till skillnad från flertalet övriga exempel ovan använts under lång tid i Sverige och USA på grund av emigrationen, så för att få lite historisk jämförelse för mönstren har jag även gjort sökningar i tjäns-ten »Swedish American Newspapers/Svensk-amerikanska tidningar», med »32 different Swedish American newspaper titles published across the United States between 1857 and 2007» (Minnesota Historical Society u.å.). Det ger ungefär samma styrkeförhållanden som i Mediearkivets moderna tidningsmaterial (från ungefär 1990 och framåt): 10 270 träffar på *svenskamerikan* (med böjda former) och 350 för *amerikasvensk*; *sverigeamerikan* gav, inte helt överraskande, inga träffar alls.

Förtydliga med omskrivningar

Som jag konstaterat i den här artikeln är ordbildningsmönster, bruk och syftningar för dubbelbeteckningar ett ganska rörigt kapitel. För etablerade minoritetsgrupper bör språkvården därför råda till bildningar enligt huvudmönstret i första hand (*finlandssvensk*, *sverigefinne*) och till andramönstret i andra hand (*grekcyriot*, *turkbulgar*).

När bruket varierar stort, i synnerhet när en och samma benämning kan ha diametralt motsatta betydelser – som för *svenskamerikan*, *amerikasvensk* och *sverigeamerikan* – är det tydligast att i stället använda beskrivande fraser: *bulgar med turkisk bakgrund*, *svensk invandrad från Somalia*, *amerikan boende i Sverige*, *amerikan med svenskt ursprung* osv.

Men det går många gånger förstås lika bra att förtydliga vad som avses med annan information. »Svenskamerikanen Carl Anderson blev årets pristagare» kan t.ex. förtydligas med olika tillägg: »Minneapolisbon och svenskamerikanen Carl Anderson, vars mormors mormor utvandrade till Nordamerika i mitten av 1800-talet, blev årets pristagare.»

Hur vi än gör, är det viktigaste alltså att vara så tydlig att läsaren förstår exakt vilka människor och grupper som avses. Att göra det så bra som möjligt kräver olika lösningar för olika grupper och sammanhang. Men med de två huvudmönstren *finlandssvensk* och *grekcyriot* kommer vi i alla fall ganska långt.

Litteratur

- Bergman, Gösta, 1962: Rätt och fel i språket. Stockholm. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 26.) S. 52.
- 1971: Främmande geografiska namn i svensk skrift. I: Studier i dagens svenska. En antologi. Red. av Bertil Molde. Stockholm. S. 153–165.
- Börestam Uhlmann, Ulla, 2003: Sverigesomalier eller somaliesvenskar? I: Upsala Nya Tidning 2003-02-24.
- Dansk sprognævn, 2007: Danskmarokkaner eller marrokanskdaner? I: Nyt fra Sprognævn 2007/3. Tillgängligt på <https://dsn.dk/nyt/nyt-fra-sproгнаevnet/numre/argang-2005-2009/september-2007-pdf>
- Garlén, Claes, 2001: Bindestrecksnamn. Opubl. artikelutkast.
- Minnesota Historical Society, u.å.: Swedish American Newspapers/Svensk-amerikanska tidningar. Tillgänglig på <http://www.mnhs.org/newspapers/swedishamerican> (hämtad 2020-04-24).
- Retriever, u.å.: Mediearkivet. Tillgängligt på <https://www.retriever.se/product/mediearkivet/> (hämtad 2020-04-24).
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista. 14 uppl. 2015. Stockholm.
- Sigurd, Bengt, 1965: Morfologiska mönster i nationalitetsord. I: ANF 80. S. 231–276.
- SO = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. 2009. Stockholm.
- Språkrådet, 2008: Norskpakistanar – Norskpakistanarar og norskamerikanarar. Tillgängligt på <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/Norskpakistanar/> (publicerat 2008-10-09).
- Svenska skrivregler. Red.: Ola Karlsson. 4 uppl. 2017. Stockholm. (Språkrådets skrifter 22.)

International activities

Annette Torensjö and Sweden in the limelight

By Helen Kerfoot and Botolv Helleland

Introduction

The United Nations has organized global meetings on the standardization of geographical names since 1960, following the passing of Resolution 715 A (XXVII) by the UN Economic and Social Council in 1959. The initial two meetings of the Group of Experts brought together small groups of international experts to set a direction; as a result, 30 sessions and 11 five-yearly conferences were held up to 2017. At that time reorganization led to a new schedule, with no further conferences, but with UNGEGN holding sessions every two years starting in 2019.

Sweden took part in the First UN Conference on the Standardization of Geographical Names in 1967 and became part of the Norden Division of UNGEGN that was established in 1972. Since 1981, Swedish delegates have participated in all the conferences and UNGEGN sessions. Their involvement has been multifold, making significant contributions both to the administration of UNGEGN / Conference activities and to leading the ongoing programmes of UNGEGN working groups. Documents presented by Sweden have been of significant interest and have included reports on progress on geographical names standardization nationally, aspects of database development, efforts to address the opportunities of crowd sourcing, good place-name practice, addressing, and cultural heritage.

Over the years experts from Sweden have included: Sven-Eric Lindqvist, Allan Rostvik, Hans Ringstam, Ann-Christin Mattisson, Leif Nilsson, Staffan Nyström, Annette Torensjö, Leila Mattfolk, and Ebba Berling Åselius. Others have contributed papers and with the backgrounds of the Swedish “team”, including representation from Lantmäteriet and from the Institute for Language and Folklore, both mapping and language interests have been well represented.

On the occasion of this festschrift for Annette Torensjö, we would like particularly to highlight her contributions to Sweden’s participation in UNGEGN, namely a variety of documents presented, her involvement in the Norden Division, her convenorship of the Working Group on Cultural Heritage, and her contributions to other UNGEGN sub-group meetings, such as those on cultural heritage in Seoul (2014) and Florence (2015), and combined working group meetings in Copenhagen (2015) and Innsbruck (2017). Additionally, Annette’s contributions to ICOS and NORNA activities are highlighted.

Fig. 1. Delegates from Sweden, Annette Torenjö and Staffan Nyström, at the 10th United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names, New York, in 2012. Photo: Unknown.

The start of the United Nations activities on the standardization of geographical names

A small group of experts on geographical names first met in 1960 in New York, following the passing of Resolution 715 A (XXVII) by the UN Economic and Social Council (ECOSOC) in 1959. The United Nations needed input from Member States to advise the Cartography Section on the use of geographical names on their maps and in communications; efforts had been in hand for several years to establish a body for this purpose. In the early days the group was led by Meredith (Pete) Burrill of the USA with members from France, United Kingdom, Iran, Guatemala, and China. Twenty-one recommendations were made to address questions and problems of national standardization of geographical names. In addition, the group recommended holding an international conference “to study national and international problems involved, to exchange technical information and to reach agreement on concrete steps to be taken” (World Cartography, Vol. VII, p. 15).

Sweden's participation in UN Conferences and UNGEGN sessions

Although no representative from Sweden or other Norden countries was present in 1960, on the occasion of the First UN Conference on the Standardization of Geographical Names held in Geneva in 1967, Sven-Eric Lindquist of the National Geographical Survey Office was the delegate for Sweden. He presented a paper "Collection and treatment of geographical names in Sweden" (E/CONF.53/L.66)¹, indicating cooperation with the Swedish Place-Name Archives to assist in instructing field surveyors on place names collection.

A recommendation to create linguistic/geographic divisions was initiated in 1967, and was passed at the UNGEGN session in 1972. Fourteen divisions, including a Norden Division, were established to facilitate interaction between UN Member States in a less formal forum and with the opportunity to focus on issues common to the countries involved. Norden Division has stayed active since that time, and consists of Denmark – with Faroe Islands and Greenland, Finland, Iceland, Norway and Sweden, with Chair of the Division rotating among them.

Lindquist together with Prof. Karl-Hampus Dahlstedt participated at the 2nd Conference in 1972 (but at separate UNGEGN Sessions in the 1970s, Sweden was represented by Per Hovda of Norway, chairing the Norden Division).

From 1977 (but with absence at the 8th UNGEGN in 1979), Sweden's participation has been steadfast and reliable. In the first place Allan Rostvik and Hans Ringstam were the representatives and were joined by Ann-Christin Mattisson in 1986. She became the sole delegate for Sweden from 1989 to 1994, after which Hans Ringstam returned and was joined by Leif Nilsson until the 8th Conference in 2002. From 2004 to 2014, Staffan Nyström, Leif Nilsson and Annette Torensjö were the Swedish representatives, while after Nilsson's retirement, Leila Mattfolk and Ebba Berling Åselius joined the delegation. On just two occasions members of the Permanent Mission staff (Minister Hans Lundborg, 1998; Ambassador Ruth Jacoby, 2000) were members of the Swedish delegation.

Table 1. Participation of Sweden in UN Conferences on the Standardization of Geographical Names and in Sessions of the UN Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN).

Year	Conference/Session	Participants from Sweden
2019	1 st new UNGEGN	Annette Torensjö; Staffan Nyström; Ebba Berling Åselius; Leila Mattfolk
2017	11 th Conference 30 th UNGEGN	Annette Torensjö; Staffan Nyström; Ebba Berling Åselius; Leila Mattfolk
2016	29 th UNGEGN	Staffan Nyström; Annette Torensjö; Leila Mattfolk
2014	28 th UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö
2012	10 th Conference 27 th UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö

¹ All UNGEGN and UN Conference documents can be accessed through the UNGEGN website (<https://unstats.un.org/unsd/ungegn/>)

Year	Conference/Session	Participants from Sweden
2011	26 th UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö
2009	25 th UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö
2007	9 th Conference 24 th UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö
2006	23 rd UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö
2004	22 nd UNGEGN	Leif Nilsson; Staffan Nyström; Annette Torensjö
2002	8 th Conference 21 st UNGEGN	Hans Ringstam; Leif Nilsson
2000	20 th UNGEGN	Ruth Jacoby; Hans Ringstam; Leif Nilsson
1998	7 th Conference 19 th UNGEGN	Hans Lundborg; Hans Ringstam; Leif Nilsson
1996	18 th UNGEGN	Hans Ringstam
1994	17 th UNGEGN	Ann-Christin Mattisson
1992	6 th Conference 16 th UNGEGN	Ann-Christin Mattisson
1991	15 th UNGEGN	Ann-Christin Mattisson
1989	14 th UNGEGN	Ann-Christin Mattisson
1987	5 th Conference 13 th UNGEGN	Allan Rostvik; Ann-Christin Mattisson; Hans Ringstam
1986	12 th UNGEGN	Allan Rostvik; Hans Ringstam; Ann-Christin Mattisson
1984	11 th UNGEGN	Allan Rostvik; Hans Ringstam
1982	4 th Conference 10 th UNGEGN	Allan Rostvik; Hans Ringstam
1981	9 th UNGEGN	Allan Rostvik
1977	3 rd Conference 7 th UNGEGN	Allan Rostvik; Hans Ringstam
1972	2 nd Conference 4 th UNGEGN	Sven-Eric Lindquist; Karl-Hampus Dahlstedt
1967	1 st Conference 1 st Session UNGEGN	Sven-Eric Lindquist

Sweden's involvement in orchestrating the UN Conferences

From the early years, Swedes have been pro-active participating in the organization of UN Conferences. At the 4th UN Conference in 1982, Allan Rostvik was Vice-Chair of Committee I (National Standardization) and at the 5th Conference (1987) he took on the role of Editor-in-Chief. At the 6th Conference in 1992, Ann-Christin Mattisson chaired Committee II (Technical Programmes). Carrying on this tradition, at the 8th Conference (2002) Hans Ringstam was Vice-Chair of Committee I, and at the 9th Conference Leif Nilsson assisted the Rapporteur of the Conference. At the 10th Conference in 2012 and the 11th Conference in 2017, Sweden again stepped forward, in the first case with Staffan Nyström being Vice-Chair of Committee IV (International issues), and in the second with Annette Torensjö chairing Committee I, with Leila Mattfolk being its rapporteur.

Convening UNGEGN Working Groups and liaising with other organizations

UNGEGN has formed a number of working groups to further a variety of activities relevant to the standardization of geographical names. Each group addresses areas of common interest world-wide that are important to the mandate of UNGEGN. In recent years, Sweden has been pro-active in leading two of these groups.

Staffan Nyström assumed the convenorship of the Working Group on Toponymic Terminology at the 9th UN Conference in 2007, and continued this role until the 11th Conference in 2017. The main tasks during these years were to discuss and review additions or changes to the six-language publication Glossary of terms for the standardization of geographical names (see UNGEGN 2002). In addition, this was the time when a start was made on creating a digital database of the terms in the Glossary, and contact was made with the International Council on Onomastic Sciences (ICOS) to liaise with their working group dealing with technical terminology. In 2009, Nyström made a comparison between terms as defined by ICOS and by UNGEGN (WP 88; see also Nyström 2014). He reported to both UNGEGN and the UN Conferences on the activities of the Working Group and submitted information to the UNGEGN Information Bulletin 35 and 39 (see UNGEGN web pages for the Working Group: <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/bulletin.html>).

In addition, Sweden has recently provided the UNGEGN liaison officer with the International Council of Onomastic Sciences (ICOS) (<http://www.icosweb.net>). In 2014 Leif Nilsson took this over from Botolv Helleland (Norway) and reported to the 28th UNGEGN Session (WP 6/5). The main items included were: the aims of ICOS, membership, newsletters, recent and forthcoming issues of the journal *Onoma*, congresses and the ICOS terminology group. Staffan Nyström took over this role, reporting to UNGEGN in 2016 (WP 80/5), 2017 (WP 6) and 2019 (CRP 40). The same topics were continued and by 2019, it was reported that a short list of key onomastic terms in English, French, and German had been produced, with a view to expanding the languages covered. The ICOS terminology group had maintained contact with the UNGEGN Working Group on Toponymic Terminology.

Following the 8th UN Conference in Berlin in 2002 (resolution VIII/1) a working group was established to study the promotion of indigenous and minority group place names, with the view of retention and revitalization. This was soon expanded to include regional groups, and was conducted under the complicated name: Working Group on the Promotion of Recording and Use of Indigenous, Minority and Regional Language Group Geographical Names. In 2012, a decision was made to change the name to the less complicated Working Group on Geographical Names as Cultural Heritage. In New York in 2014, Annette Torensjö and Leif Nilsson took over direction of the Group as co-convenors. Leif retired in November 2015 and Annette became sole convenor, with Leila Mattfolk as the group's rapporteur.

Since taking over the Working Group, Annette (initially with Leif) has provided reports to the 29th and 30th sessions of UNGEGN and to the 11th UN Conference in 2017. In addition, contributions have been made to the UN-

Fig. 2. Some of the participants at the 25th Session of UNGEGN, Vienna, 2–6 May, 2011: Back row from the left: Helen Kerfoot (CA), Timur Alasaniya (United Nations Department of General Assembly and Conference Management), Stefan Schweinfest (Director of the United Nations Statistics Division), William Watt (AU). Front row from the left: Botolv Helleland (NO), Johnny Andersen (NO), Carl Christian Olsen (DK/GL), Teemu Leskinen (FI), Staffan Nyström (SE), Sirkka Paikkala (FI), Peder Gammeltoft (DK), Annette Torensjö (SE), John Jensen (DK), Leif Nilsson (SE). Photo: Unknown.

GEGN Information Bulletin, numbers 48² and 49, and minutes of the Working Group meetings in Bangkok (2016) and New York (2017 and 2019) are posted on the Working Group web pages on the UNGEGN website (https://unstats.un.org/unsd/ungegn/working_groups/wg9.cshtml).

In September 2015, the Working Group on Geographical Names as Cultural Heritage (WGGNCH) met with the working groups on Publicity and Funding, and Evaluation and Implementation in Copenhagen. Annette organized a workshop at which presentations were made by Sweden and Finland on geographical names in multilingual areas and on aspects of the connection between tangible and intangible cultural heritage. Resulting from the meeting were plans to suggest an amendment to the UNGEGN statute to explicitly mention cultural heritage, to build a website with good practices and guidelines, and to establish focus groups to consider such topics as: geographical

² The UNGEGN Information Bulletin, #48, May 2015, had a number of articles on “Geographical names as cultural heritage” contributed by Denmark, Brazil, Tunisia, Botswana and Viet Nam (https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/Bulletin/UNEGN%20Bulletin%2048_FINAL.pdf)

names used by minorities; geographical names as cultural heritage; legislation and policies; fieldwork and registration of names (including urban names); commemorative names³; and commercialization of geographical names (see UNGEGN Information Bulletin 49 and WP 56/16 of the 29th UNGEGN). These approaches were further discussed and agreed in Bangkok in 2016.

Although in 2014 the Working Group decided to establish a steering group of six individuals, this was disbanded in 2016, and with the wide range of topics to pursue it was decided that focus groups are the best means of organizing the work (E/CONF.105/108/CRP. 108, 2017 and WP 14, 30th UNGEGN, 2017). The work plan at this point included the construction of a website for documents on good naming practices and guidelines (for example, regarding commemorative naming), updating the maps produced earlier by the Working Group on indigenous language toponymy projects, supporting national work on cultural heritage, and organizing workshops on topics of special interest.

In 2017, the following focus groups were suggested in conjunction with the work of other UNGEGN Working Groups:

- Names in non-written languages
- Collections, gazetteers and databases in relation to UN-GGIM activities
- Cooperation with UNESCO regarding intangible cultural heritage.

Annette presented the idea of a joint workshop on urban naming, including commercial names, sponsor names, use of developers' names for subdivisions, and inconsistent translation of names in multilingual cities. Also, at the Working Group meeting in 2017, discussion took place on the problem of inconsistency in names on Google maps, Canada's intent to study methodology and instructions on collecting indigenous names on a worldwide basis, and names used by special interest groups (e.g. surfers, BMX bikers) (2017 WG meeting minutes).

At the 2019 Working Group meeting in New York in 2019, the focus groups proposed were:

- Geographical names in relation to minorities and indigenous people
- Legislation, policies and best practices relating to geographical names
- Commercial and commemorative naming, including urban naming
- Crowd sourcing for collecting stories behind the names
- Naming within tourism and branding.

³ The Working Group on Evaluation and Implementation organized a lunch-time workshop on implementing resolutions relating to commemorative names at the 29th Session of UNGEGN in Bangkok, 2016 (see <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/wg7.html>)

Documents presented by Sweden

Documents submitted to UN Conferences and UNGEGN sessions reflect Sweden's rotating role as Chair of the Norden Division, the roles of individuals both as Convenors of UNGEGN Working Groups and as Liaison officers with other organizations, in addition to the papers on national toponymic issues important to Sweden.

Regularly, Sweden has provided a national report to the five-yearly UN Conferences and now to the First Session of the new UNGEGN. In the first paper in 1967 (E/CONF.53/L.66) the three categories of toponyms used on 1:10,000 Economic Map sheets were noted as names of administrative divisions, property register names, and other place and feature names. Field verification of toponyms, as well as interaction between the National Land Survey Board, the Royal Place-Name Commission and the Swedish Place-Name Archives were described. The national report in 1987 (E/CONF.79/INF/21) indicated the formation of the National Land Survey of Sweden in 1974 and its responsibility for the Swedish Place Names Authority, with a Place Names Advisory Board in 1985. Further details were provided on field collection, real estate registers and minority language place names. Also, at the 5th UN Conference in 1987, Sweden reported on the start in 1984 of a place names database for the 1:50,000 and 1:100,000 Topographic Map series. In reporting on toponymic training, mention was made of in-house training in the NLS and a symposium held in Gävle that included "aspects of good place name care (language, cultural and official activities)" (E/CONF.79/INF/23).

In 1992, more details were provided about the various Saami languages used in Sweden and the use of Finnish language names, as well as the production in 1991 of a small gazetteer of the spelling and pronunciation of Swedish geographical names.

In 2000 at the 20th UNGEGN, Hans Ringstam provided more details on the Sami⁴ language and the six dialects used in the Norden Division, their official status, their orthography and alphabets (WP 66). In 2004, he noted in WP 74 that legislation stating that from April 1, 2002 Finnish, Meänkieli (the Finnish spoken in the Torne Valley in northern Sweden) and Sami are official minority languages in Sweden, has contributed to giving names in these minority languages the same status as the Swedish names. This Working Paper summarizes a number of issues addressed by UNGEGN (e.g. national standardization, exonyms, transliteration, country names, and terminology) and provides a brief overview of their relevance to Sweden and the Norden Division. In 2005 this material authored by Hans Ringstam was published in Swedish as a 107-page booklet *Standardisering av geografiska namn. Om FN:s ortnamnsarbete*, with each chapter having an English summary (see Ringstam 2005).

For the 22nd UNGEGN in 2004, Annette presented WP 28 about the official Swedish place-names database maintained by the National Land Survey. At the time it contained 700,000 of the 1.2 million toponyms on the Swedish national map series. The database can be searched by the public through

⁴ Early reports referred to *Lappish* and in 2000 *Saami* was used. However, for consistency the spelling *Sami* has been used throughout the text (but not in paper titles).

the web (www.lantmateriet.se). An earlier report on developing the database had been presented by Ann-Christin Mattisson at the 6th Conference in 1992 (E/CONF.85/WP37).

At the 23rd UNGEGN Session in 2006, Staffan Nyström presented a detailed paper (WP 29) about commemorative naming (i.e. formal decisions of any official name-giving body that attribute a person's name to a geographical feature in order to honour or commemorate him or her). Following up resolution VIII/2 (2002), he had circulated a questionnaire to UNGEGN experts about their country's practice and approach to commemorative naming. The questions and responses are presented in detail, with some surprise concerning the diverging replies associated with interpreting the resolution.

The 9th UN Conference was held in 2007 and attended by Nilsson, Nyström and Torensjö. The report from Sweden highlighted the Heritage Conservation Act (of 1988, revised in 2000) which now addresses "good place-name practice", emphasizing preservation of place-names as part of a nation's cultural heritage. The National Heritage Board, the National Land Survey, the Institute for Language and Folklore, the Place-Name Advisory Board of Sweden, and local governments all have a role to play. The main threads of the report refer to mapping, databases, the important reorganization of the rural address system, names in multilingual areas, in-house toponymic training and publications.

The concept of "good place-name practice" and the Heritage Conservation Act have been the basis for several papers in recent years: E/CONF.98/58 (Nyström) at the 9th Conference; E/CONF.101/129 and Add.1 (Nyström) at the 10th Conference; and E/CONF.105/74/CRP.74 (Torensjö and Mattfolk) at the 11th Conference.

- The first provides a comprehensive presentation (a booklet), with individual cases, of good practice through interpretation of the Act. Importantly, place-naming has been put in the public spotlight, and both linguistic and heritage aspects of place names must be considered in future naming methods and procedures.
- The second paper describes the two evaluations (2006 and 2011) of the paragraph in the Act and the possible effects of it in 290 municipalities. The results show that gradually the material is becoming known, but that municipalities require more support, training and discussion opportunities.
- The third explains that the legislation was updated in 2013 and included the addition of Meänkieli place names to Swedish, Sami and Finnish. As a result, the booklet (tutorial) was also updated.

Three papers have been presented on the rural addressing project in relation to the "good place-name practice" and dwellings register: WP 26 (Nilsson) at the 22nd UNGEGN; E/CONF.98/55/Add 1 (Nilsson) at the 9th Conference and WP 58 (Nilsson) at the 26th UNGEGN in 2011.

- The first two papers describe the requirements of the project of the municipalities, the tight timeframe and problems of the current legislation.

- The third paper refers to the Swedish Apartments Register Act (2006) and the establishment of unique designations for dwelling units. Place-names involved must be written in compliance with rules of linguistic correctness and not changed without compelling reasons.

The concept of nationally produced Toponymic Guidelines for Map and Other Editors was initiated by UNGEGN in 1979. Sweden's first edition was presented by Allan Rostvik to the 9th UNGEGN session in 1981; it was updated by Hans Ringstam in 1998. In 2007 the third edition was prepared by Leif Nilsson, Staffan Nyström and Annette Torensjö, published in Swedish and English and presented to UNGEGN at the 9th Conference. The full version is online at: https://www.lantmateriet.se/contentassets/41a7acabed-464c519755771a3b760b84/toponymic_guidelines_2007_61.pdf

At the First Session of the “new” UNGEGN (2019) Sweden's national report (CRP 39 by Mattfolk, Nyström, Torensjö and Åselius) provided overviews of:

- National standardization, current legislation and major authorities responsible
- Names in multilingual areas, with special emphasis on the Sami language
- The English-language online version of the booklet on good place-name practice (published in Swedish in 2001 and 2016; see Nilsson, Nyström & Torensjö 2019)
- Activities of the Place-Name Advisory Board and the Geographical Names Network
- Research projects on field collection in rural Öland and in urban Uppsala.

CRP 38 (Nyström) reports on a new book in Swedish (2018), compiled by Swedish translators, that addresses foreign names in Swedish, including transliteration from different writing systems and alternative geographical name forms. CRP 59 (Mattfolk, Torensjö) primarily focusses on the new orthography developed in 2016 (and now being introduced, for example on maps of the area) for Ume Sami (one of the four officially recognized Sami orthographies in Sweden).

Table 2. Documents presented by Sweden to UN Conferences on the Standardization of Geographical Names and to Sessions of the UN Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN).

Year	Conference/Session	Documents from Sweden
2019	1 st new UNGEGN	Report of Sweden (L. Mattfolk, S. Nyström, A. Torensjö, E. B. Åselius) (CRP 39) Report of the ICOS Liaison Officer (S. Nyström) (CRP 40) Report of the Working Group on Cultural Heritage (A. Torensjö) (CRP 85) Foreign names in Swedish (S. Nyström) (CRP 38) Sami writing systems in Sweden (L. Mattfolk, A. Torensjö) (CRP 59)
2017	11 th Conference	Report of the Working Group on Toponymic Terminology (S. Nyström) (E/CONF.105/60/CRP.60) Guide on place-name standardization and good place-name practice (A. Torensjö, L. Mattfolk) (E/CONF.105/74/CRP.74) Report of the Liaison Officer, ICOS (S. Nyström) (WP 6) Report of the Working Group on Geographical Names as Cultural Heritage (A. Torensjö) (WP 14)
2016	29 th UNGEGN	Review of the Statute of the United Nations Group of Experts on Geographical Names (A. Torensjö, L. Mattfolk) (WP 55/20) Report of the Working Group on Geographical Names as Cultural Heritage (A. Torensjö, L. Nilsson) (WP 56/16) Report of the Liaison Officer, International Council of Onomastic Science (ICOS) (S. Nyström) (WP 80/5)
2014	28 th UNGEGN	Report of the Liaison Officer, International Council of Onomastic Sciences (ICOS) (L. Nilsson) (WP 6/5) Report of the Working Group on Toponymic Terminology (S. Nyström) (WP 44/10)
2012	10 th Conference	Good place-name practice in the Swedish Heritage Conservation Act (S. Nyström) (E/CONF.101/129 and Add.1) Report of the Working Group on Toponymic Terminology Activities relating to the Working Group 2007–2012 (S. Nyström) (E/CONF.101/137 and Add.1) Report of the Working Group on Toponymic Terminology (S. Nyström) (WP 17)

Year	Conference/Session	Documents from Sweden
2011	26 th UNGEGN	Indigenous, minority and regional language group geographical names in the Nordic National Mapping Agencies' datasets (Norden Division) (WP 34) Place-names and the standard for location addresses in Sweden (L. Nilsson) (WP 58) Report of the Working Group on Toponymic Terminology (S. Nyström) (WP 80)
2009	25 th UNGEGN	Report of the Working Group on Toponymic Terminology (S. Nyström) (WP 57) The UNGEGN Glossary and the ICOS List of Key Onomastic Terms – a comparison (S. Nyström) (WP 88)
2007	9 th Conference	Addresses and place names in Sweden (L. Nilsson) (E/CONF.98/55/Add. 1) Report of Sweden (L. Nilsson, S. Nyström, A. Torensjö) (E/CONF.98/56/Add. 1) Toponymic Guidelines for Cartography – Sweden (L. Nilsson, S. Nyström, A. Torensjö) (E/CONF.98/57) Place-names and the Heritage Conservation Act (S. Nyström) (E/CONF.98/58)
2006	23 rd UNGEGN	A Swedish publication on the work of UNGEGN (L. Nilsson) (WP 1) Commemorative naming - possibilities and problems. An inquiry concerning UN Resolution VIII/2 and the work of UNGEGN (S. Nyström) (WP 29) Report of the Norden Division (Finland, Norway, Sweden) (WP 47)
2004	22 nd UNGEGN	Addresses, place-names and legislation in Sweden (L. Nilsson) (WP 26) The future of the Swedish civil parishes and their names (S. Nyström) (WP 27) The official Swedish place-names database (A. Torensjö) (WP 28) U.N. work on geographical names (H. Ringstam) (WP 75)
2002	8 th Conference	Report of Sweden (E/CONF.94/CRP.67)
2000	20 th UNGEGN	Report of the Norden Division – Sweden (H. Ringstam) (WP 39) The Saami language in Norden (H. Ringstam) (WP 66)
1998	7 th Conference	Report of Sweden (H. Ringstam) (E/CONF.91/L.45) Toponymic guidelines for cartography (H. Ringstam) (E/CONF.91/L.46)

Year	Conference/Session	Documents from Sweden
1992	6 th Conference	Report of Sweden (A. Mattisson) (E/CONF.85/L.24) Toponymic databases and editing of text (A. Mattisson) (E/CONF.85/WP37)
1987	5 th Conference	Report of the Norden Division (A. Rostvik) (E/CONF.79/L.39) The Swedish names authority and its work (E/CONF.79/INF/21) Toponymic data files (E/CONF.79/INF/22) Toponymic education and practice in Sweden (E/CONF.79/INF/23) Writing systems and guides to pronunciation (E/CONF.79/INF/24)
1986	12 th UNGEGN	On conversion of names into Roman Alphabet from other writing systems (A. Rostvik) (WP 4) Report of the Norden Division (A. Rostvik) (WP 20)
1984	11 th UNGEGN	Report of the Norden Division (A. Rostvik) (WP 26)
1982	4 th Conference	Toponymic Guidelines – Sweden (E/CONF.74/L.17) Computer-aided photo-typesetting for cartographic purpose (L. Ottoson) (E/CONF.74/L.46)
1981	9 th UNGEGN	Report of the Norden Division (A. Rostvik) (WP 36) Toponymic guidelines for cartography – Sweden (A. Rostvik) (WP 38)
1977	3 rd Conference	Report presented by Sweden (E/CONF.69/L.103)
1972	2 nd Conference	Standardization of geographical names in Sweden (E/CONF.61/L.109)
1967	1 st Conference	Collection and treatment of geographical names in Sweden (E/CONF.53/L.66)

UNGEGN's Norden Division. Contributions of Annette Torensjö

Annette has attended many of the meetings of the Norden Division from the time she started at Lantmäteriet. On some occasions onomastic conferences were held in conjunction with the meetings. For instance, at the Norden Division meeting at Hønefoss, Norway, 20–22 October 2005, Annette reported on the Swedish National Land Survey's work of placing the civil parish names on the national maps. In 2013, a Norden Division meeting was held in conjunction with the Baltic Division meeting in Tallinn, and on that occasion a seminar entitled Integration of onomastic data into geospatial infrastructure was organized. Here Annette contributed a paper on a new method of field collection of place names. At the Norden Division meeting in Copenhagen, 2015, Annette described a crowd sourcing project with the municipalities,

Fig. 3. The Norden Division meeting in Kort- og Matrikelstyrelsen [Mapping Authority], Copenhagen, 2008. Back row from the left: Nils Jørgen Gaasvik (NO), Carl Christian Olsen (GL), Johnny Andersen (NO), Anne Svanevik (NO), John Jensen (DK), Staffan Nyström (SE), Terje Larsen (NO). In the middle row from the left: Sirkka Paikkala (FI), Kaisa Rautio Helander (NO), Kaarina Vuolab-Lohi (FI), Maria Vidberg (FI), Teemu Leskinen (FI), Annette Torensjö (SE). Front row from the left: Lisathe Møller Kruse (GL), Leif Nilsson (SE), Peder Gammeltoft (DK), Botolv Helleland (NO), Svavar Sigmundsson (IS). Photo: Helen Kerfoot.

resulting in 70,000 names reported for buildings; as many as 36,000 of these had been incorporated in the Swedish geographical names register.

When Sweden's Geographical Names Network was formed in 2013 on an initiative of the Ministry of Foreign Affairs, Annette was appointed chair of the group. One of the group's tasks was to be a referral body and provide support in the work on the Ministry's name book [Utrikes namnbok], intended to include Swedish names of countries and their translations into English, German, French, Spanish, Finnish and Russian. The 2015 edition is available at https://www.regeringen.se/4a3eb3/contentassets/e27ee47ea294461bbb0f39b68d31c540/utrikes_namnbok_10.e_reviderade_upplagan.pdf. Further details of the activities of the Geographical Names Network are described in E/CONF.105/73/CRP.73.

Recent presentations by Annette at UNGEGN activities in Seoul and Florence

Annette has participated in several international symposia organized by groups under the auspices of the United Nations Group of Experts on Geographical Names. Two examples, where her presentations have been published are:

- Geographical Names as Cultural Heritage, organized by Sungjae Choo of the Republic of Korea in Seoul, November 2014; and
- Place Names as Intangible Cultural Heritage, organized by Andrea Cantile, Chair of the Romano-Hellenic Division of UNGEGN in Florence in March 2015.

In Seoul, Annette presented “Good place-name practice in Sweden: Legislation and how to act as a place-name authority” (Torensjö 2015, pp. 66–75). Since 2000 a code of good practice on place-names is included as paragraph 4 in chapter 1 of the Historic Environment Act. The importance of preserving place-names as a part of cultural heritage is emphasized together with linguistic correctness. The paragraph prescribes that government organizations should use the normative forms of names established by Lantmäteriet, the Swedish place-names authority. The paragraph on good place-name practice consolidates the 100-year old tradition of care and preservation of place-names and their role as an important aspect of cultural heritage. The paper discusses the responsibility of Lantmäteriet; the elements of good place-name practice; the role of the Place-Names Advisory Board vis-à-vis Lantmäteriet; and the newly established Geographical Names Network, providing guidance on the use of foreign names and on names in the multilingual context within Sweden.

At this same gathering in Seoul, Annette chaired a half-day workshop to discuss future research and its implications to the standardization of geographical names.

In Florence, Annette together with Leif Nilsson presented “Place names as intangible cultural heritage – the example of Sweden” (Nilsson & Torensjö 2016). The elements of good place-name practice are presented and the aspect of correct linguistic forms for a certain locality elaborated in terms of minority languages: Sami, Finnish and Meänkieli. Place names are an important part of Sweden’s intangible cultural heritage, and with the nation’s ratification of UNESCO’s Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2011, the Institute for Language and Folklore is assigned to implement the conservation of inherited traditions as well as contemporary rural and urban practices. Three examples were discussed, showing various degrees of relevance and success regarding safeguarding toponyms:

- the agricultural landscape of Southern Öland showed the loss of field toponyms since 1960;
- old Swedish parish names are no longer used in the population register, but are being preserved in land registry records;

- of minority languages in Sweden, Sami was discussed in light of several changes in spelling principles over time, but with improvements made in presentation of the names on maps and now on bilingual road signs.

Some presentations by Annette at international onomastic conferences

In addition to UNGEGN activities, Annette has participated in a number of international onomastic meetings and conferences, such as ICOS and NORNA congresses and symposia.

Annette took part in the 21st ICOS Congress in Uppsala in 2002 with a paper titled “The National Land Survey of Sweden and the place-names law”. In her presentation she described the Land Survey’s tasks and responsibilities in general, and also how the new code of “good practice” should be applied to place-name activities at all central and local levels. She also mentioned a recently published handbook providing help to both central and local bodies in their handling of place names. At the 23rd ICOS Congress at York University in Toronto, 2008 she read a paper entitled “Inappropriate Place Names – Do They Exist?” This topic was also presented at the symposium on Trends in Toponymy at the University of Edinburgh in 2010. Here she discussed how established name giving and standardization principles are challenged by the desire to make minority language names and dialectal forms more visible. She also addressed the increasing English influence on naming and asks if this is a sign of change in the Swedish language. Her contribution to the 24th ICOS Congress in Barcelona in 2011 was “How to find the place-names of everyday life?” Here Annette elaborated on toponymic collection techniques of crowd-sourcing, a subject she followed up at the 29th Session of UNGEGN in Bangkok in 2016, where she contributed notes on an online discussion forum on volunteered geographic information (WP 38). At the 25th ICOS Congress at the University of Glasgow, 2014, she described the work of the newly created group Geographical Names Network, established under the responsibility of the Swedish Foreign Ministry. Its purpose is to provide guidance on name issues, not just place names but also names of authorities and job titles in the public service.

Annette has also been a diligent participant and contributor to Nordic symposia and congresses organized by NORNA (The Nordic Cooperative Committee for Onomastic Research). Here we just mention a few venues where she was present. At the 12th Nordic Congress on Name Research in Hämeenlinna/Tavastehus, Finland, 1998, she read a paper entitled “To be a place name bureaucrat in a changing world”⁵, in which she described how the National Land Survey (Lantmäteriet) had to deal with increasing demands from society to rebuild a standardized place names database, including minority names. At the 13th Nordic Congress in Tällberg, Sweden, 2003, she presented a paper with the title “Place names lists yesterday, today and tomorrow”. At the 14th Nordic Congress in Borgarnes, Iceland, 2007, her paper title was “*Alderholmen* or *Gävle beach*”. Here she discussed tradition and renewal in the naming

⁵ All titles of papers in this paragraph are translations from Swedish.

process in the municipality of Gävle. One particular challenge to the local authorities is how to deal with new names which threaten the established place names pattern. Her paper “Place names collection yesterday and today. New techniques, new methods?” at the NORNA symposium at Halmstad, Sweden in 2013, demonstrates another example of her many contributions to an international audience.

Concluding remarks

As can be seen from the summary of Swedish participation in UNGEGN activities, individuals from different institutions of the country have contributed significantly to various endeavours both from the perspective of presenting concerns of Sweden, but also by actively leading different working groups. In the early days, representation was primarily from the National Land Survey and the focus was on standardization in keeping with map production. In more recent decades, participation at UNGEGN has included individuals from the Institute for Language and Folklore, and from Scandinavian Onomastics at Uppsala University, and Sweden has emphasized the issues of culture and heritage associated with geographical names and “good place-name practice”. Annette Torensjö, whose festschrift we are celebrating, has been central to these changes in perspective, starting her career with Lantmäteriet (National Land Survey) and moving in recent years to the Institute for Language and Folklore. Not only has her international participation been in standardization issues in UNGEGN, but clearly, she has contributed strongly to toponymic endeavours in the academic field, particularly to ICOS and to NORNA gatherings.

This survey of the contributions of Sweden and Annette Torensjö to the United Nations’ worldwide engagement in promoting geographical names is rather technical in nature. However, we found this to be the best way to describe here the numerous initiatives and achievements of the Swedish representatives. Annette has been one of the main delegates over the last 15 years and has proved to be an excellent representative of Sweden. Her friendly and winning personality has made her a respected and appreciated participant, both inside and outside the conference room. We are proud and happy to be among her friends!

References and sources

- Nilsson, Leif & Torensjö, Annette, 2016: Place names as intangible cultural heritage – the example of Sweden. In: Place names as intangible cultural heritage. Ed. by Andrea Cantile & Helen Kerfoot. Firenze, IGMI. Pp. 71–80.
- Nilsson, Leif, Nyström, Staffan & Torensjö, Annette, 2019: Good place-name practice. The Swedish Place-Names Advisory Board’s Guide to the Standardisation and Preservation of Place-Names. Gävle. [English translation, slightly revised, of God ortnamnsd. Ortnamnsrådets handledning i namnvård. 2 rev. uppl. Lantmäteri-rapport 2016:9. Gävle 2016.] https://www.lantmateriet.se/contentassets/41a7acabed464c519755771a3b760b84/ortnamn_och_namnvard_nr6_engelsk.pdf
- Nyström, Staffan, 2014: The terminological work of UNGEGN and ICOS – a presentation and a comparison. In: Names in daily life. Proceedings of the XXIV

ICOS International Congress of Onomastic Sciences. Annex. Section 1. Ed.: Joan Tort i Donada & Monserrat Montagut i Montagut. Barcelona 2014. (Biblioteca técnica de política lingüística. Onomàstica 11.) Pp. 52–57. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/008.pdf>

Ringstam, Hans, 2005: Standardisering av geografiska namn. Om FN:s ortnamnsarbete [Standardization of geographical names: the work by UN.] Gävle. (Ortnamn och namnvård 7. LMV-rapport 2005:1.) https://www.lantmateriet.se/contentassets/41a7acabed464c519755771a3b760b84/ortnamn-och-namnvard_nr7.pdf

Torensjö, Annette C., 2015: Good place-name practice in Sweden. Legislation and how to act as a place-name authority. In: Geographical Names as Cultural Heritage. Ed. by Sungjae Choo. Seoul. Pp. 66–75.

UNGEGN 2002 = Glossary of terms for the standardization of geographical names. New York, UN. [Addendum 2007.] Ed. by Naftali Kadmon.

Namnet *Annette* i Sverige

Av Katharina Leibring

Förnamnet *Annette* kan stavas på många sätt. I Alla svenskers förnamn (1998) listas 23 olika former som bars av personer i Sverige år 1997. Där finns allt från *Anneté* över *Anethe* till *Ahnett*. De överlägset vanligaste formerna är dock *Anette* och *Annette*. De här många varianterna avspeglar delvis problemet med om det finala *e-t* ska uttalas eller inte i namnet. I våra grannländer uttalas det oftast i förnamn, men i Sverige har vi sedan länge en tradition av att följa det franska uttalet med stumt slut-*e* i inlånade namn av typen *Susanne*, *Yvonne* och *Annette*. För att vara säker på att *e-t* ska uttalas har därför somliga bärare valt att tillfoga en accent på slut-*e*, trots att denna egentligen förrycker uttalet till en betoning på sista stavelsen. I det här sammanhanget har jag valt att använda jubilarens egen stavning, trots att *Anette* är nästan tre gånger vanligare än *Annette*.

Från början är *Annette* en fransk smekform av *Anna*, 'den lilla Anna'. Eftersom *Anna* har varit ett så omtyckt namn i hela kristenheten har det gett upphov till många smekformer. I Tyskland har vi *Annichen* och *Annika*, i Spanien och Italien *Anita*, i Nederländerna *Antje* och i Ryssland *Anjuschka* för att bara visa på några varianter (Kohlheim & Kohlheim 2013 s.v. *Anna*). Om vi bortser från *Annika*, som var mycket använt i delar av svenska landsbygden under 1600- och 1700-talen som dopnamn (Leibring 2006 s. 32), verkar det dock inte ha funnits några lokalt uppkomna smekformer i Sverige, åtminstone inte sådana som sedan blivit officiella namn.

Enligt Roland Otterbjörk (1979 s. 143) är *Annette* belagt första gången 1765 i Sverige. Otterbjörk uppger inte varifrån belägget är hämtat, men eftersom det franska inflytandet var stort i högreståndskretsarna i 1700-talets Sverige har namnet troligen kommit in genom dessa. Ett musikaliskt verk som kan ha gjort namnet bekant på 1760-talet i Sverige är den franska operan *Annette et Lubin* (med text av Justine Favant och musik av Adolphe Blaise), som spelades fjorton gånger i Stockholm 1763–1770. En av ariorna, med titeln *Chère Annette, reçois l'hommage*, lånades av Bellman till Fredmans epistel nummer 7, troligen skriven 1770 (Bellman 1945 s. 192). Den franska operaarians innehåll, med dess budskap om ren kärlek som övervinner alla hinder, kontrasterar starkt mot Bellmans grovt erotiska text, och den välkända melodin var säkert vald som en av hans medvetna komiska stilbrytningar.

I skönlitteraturen finns exempel på hur *Annette* har använts som smekform till *Anna* redan under 1600-talet. Barockskalden Torsten Rudeen (Rudeen 2019 passim) skriver dikter till sin hustru Anna Brunell på 1690-talet, där hon benämns såväl *Anna* som *Annichen* och *Annette*. Också Hedvig Charlotta Nordenflycht (1927 s. 189) använder namnet *Annette* i en dikt från 1746–1747, då med trestavigt uttal till en mottagare döpt till *Anna*. Att flickor med det officiella namnet *Anna* under vuxenlivet går under namnet *Annette* i de närmare

kretsarna tycks ha varit vanligt ända in på 1800-talet. Malla Silfverstolpe (2 s. 225; 4 s. 123 m.fl.) skriver flera gånger om sin »tant Annette Rudbeck» (1765–1830), enligt Elgenstierna (1 s. 188) döpt till *Anna Elisabet*. Namnet saknas helt i Gudrun Utterströms (1995) noggranna genomgång av dopnamn i Stockholm 1621–1810.

Den gustavianske hovpoeten Carl Gustaf af Leopold publicerade 1800 en dikt med namnet Eglé och Annett, vilken efterhand blev mycket läst. Den beskriver den nära vänskapen mellan adelsflickan Eglé och prästdottern Annett från en enklare bakgrund. Den vuxna Eglés tomma nöjesliv kontrasteras mot Annetts förnöjsamma sinne som strävsam husmor på landet. Leopold omfamnar här (Delblanc 1991 s. 380) den realistiska borgerliga idylldiktningen och möjligen kan hans val av namn ha bidragit till att *Annette* under 1800-talets första hälft något fick en prägel av att vara ett namn för de inte alltför höga samhällsklasserna. I berättelser hos såväl Carl Jonas Love Almqvist (1839 s. 48 f.) som hos Orvar Odd (Sturzen-Becker 1844) och Sophie von Knorring (1836 s. 6 ff.) bär tjänsteflickor detta namn. Hos Orvar Odd (a.a. s. 142) får namnet tillsammans med *Lisette* symbolisera hur vanliga kvinnonamn (*Anna* och *Lisa*) kunde förfinas också av tjänstefolk i en episod där en bortrest högreståndsperson efterfrågas: »[...] efter något förfrågande upplystes omsider genom en liten Annette eller Lisette [...]».

För att övergå till de verkliga namnbärarna så är det tydligt att namnet som officiellt dopnamn sprids söderifrån under 1800-talet. I Demografisk databas för södra Sverige (DDSS) finns belägg för *Annette* från 1803. Namnbärarna är få fram till 1840 men blir därefter vanligare. Intressanta är de tidiga belägen från militärstäderna Karlskrona och Kristianstad där många namn i dopböckerna har fransk form. Också av 1800-talets folkräkningar, tillgängliga via Riksarkivet (Folkräkningar 1860–1930), framgår att namnet är vanligast i de sydligaste landskapen men att det med tiden sprids norrut. (Somliga tidiga bärare som är redovisade under *Annette* i folkräkningen 1880 har dock i dopet tilldelats namnet *Anna*.) Först 1869 återfinns namnet i till exempel Skelleftebygden (Gustafsson 2002 s. 255).

Vid 1800-talets slut finns namnet *Annette* över hela landet men tillhör inte de vanligaste. Två anledningar är att det varken passar in i den nordiska namnrenässansen eller hör till de då populära engelska inlånen av typen *Jenny* och *Annie* (Brylla 2004 s. 10 f.). I en av de tidigaste namnböckerna, Per Kjöllerströms (1895) Svensk namnbok, är namnet förtecknat under »Franska namn» (s. 54), men det saknas (naturligtvis med tanke på författarens konservativa inställning) i listan över »Utvalda dopnamn», där passande namn anges som hjälp för blivande föräldrar. Som en illustration av hans åsikter kan hans omdöme om de då moderna y-namnen citeras (a.a. s. 12): »Det har blifvit ett grufligt y-ande.» Under 1900-talets första hälft ökar populariteten sakta, men det är först efter andra världskrigets slut som namnet slår igenom på allvar. Under 1950- och 1960-talen blir *Annette* ett veritabelt modenamn. Under 1960-talet är det till och med det tionde vanligaste tilltalsnamnet i Sverige (SCB Namnstatistik). Den här toppen stämmer väl överens med att fransk kultur då generellt är populär, liksom andra franskklingande namn som *Yvonne*, *Susanne* och *Marie*. Också i Danmark och Norge blomstrar *Annette* vid

ungefär samma tid, i Norge dock lite senare (Meldgaard 2004 s.v. *Annette*; NPL 3 s.v. *Annette*).

Som för de flesta modenamn följde efter toppdecennierna en ganska snabb nedgång. I takt med att namnbärarna växte upp och började få egna barn under 1980- och 1990-talen sågs namnet enligt tregenerationscykeln som omodernt och inte lämpligt till småbarn (se om denna Meldgaard 2004 s. 28 och Leibring 2008 s. 66). Enligt SCB:s statistik över tilltalsnamn givna till småbarn (SCB Namnstatistik) har *Annette* inte fått fler än tio bärare under något år sedan 1998, vilket är det första året då full statistik finns. Sedan 2004 har det endast ett år givits till två flickor, vilket visar att småflickor med namnet är sällsynta idag. Hur många gånger det har givits som sidoförnamn finns det tyvärr inga uppgifter om.

Den stora populariteten under 1950- och 1960-talen har inneburit att *Annette* (med alla skriftvarianter inräknade) idag är det 34:e vanligaste tilltalsnamnet med cirka 27 000 bärare. Om alla förnamn inkluderas intar det plats 48 med runt 43 000 bärare. Och för framtiden kan vi säkert räkna med att namnet kommer åter enligt tregenerationsregeln. Bärarna har ju just börjat bli mormödrar och farmödrar, och det finns goda chanser att *Annette* blir populärt igen på 2040-talet.

Källor och litteratur

- Alla svenskers förnamn med namnmaskinen. För sammanställning av statistik och databasens utformning svarar Staffan Wåhlin. 1998. Stockholm, CD-rom.
- Almqvist, Carl Jonas Love, 1839: *Det går an*. Texten redigerad och kommenterad av Johan Svedjedal. 2011. Stockholm. (Carl Jonas Love Almqvist. Samlade verk 22.)
- Bellman, Carl Michael, 1945: *Dikter 2. Fredmans epistlar*. Kommentar utg. av Olof Byström. Stockholm.
- Brylla, Eva, 2004: *Förnamn i Sverige. Kortfattat svenskt namnlexikon*. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 88.)
- DDSS = Demografisk databas över södra Sverige. Riksarkivet: Landsarkivet i Lund. www.ddss.nu
- Delblanc, Sven, 1991: *En idealtypisk hovskald. I: Den svenska litteraturen 1. Från runor till romantik*. Red. av Lars Lönnroth & Sven Delblanc. Stockholm. S. 377–381.
- Elgenstierna, Gustaf, 1925: *Den svenska introducerade adelns ättartavlor 1*. Stockholm.
- Gustafsson, Linnea, 2002: *Novation i norr. Nya dopnamn och namngivningsmönster i Skelleftebygden 1791–1890*. Umeå. (Anthroponymica Suecana 12.)
- Kjöllerström, Per, 1895: *Svensk namnbok*. Ulricehamn.
- von Knorring, Sophie, 1836: *Illusionerna*. Texten redigerad av Theres Kessler Adler. 2000. Stockholm. (Svenska Vitterhetssamfundet. Svenska författare. Ny serie.)
- Kohlheim, Rosa & Kohlheim, Volker, 2013: *Duden Lexikon der Vornamen*. 6. völlig neu bearb. Aufl. Mannheim.
- Leibring, Katharina, 2006: *Förnamnsskicket i Norra Råda och Gustav Adolf 1730–1837*. I: SAS 24. S. 23–52.
- 2008: *Förnamnsgivning inspirerad av fiktionslitteratur*. I: SAS 26. S. 53–72.
- af Leopold, Carl Gustaf, 1800: *Eglé och Annett*. Saga. Sång 133. I: *Samlade skrifter 1: 2*, I. Red.: Torkel Stålmarek. 2002. Stockholm.

- Meldgaard, Eva Villarsen, 2004: Den store navnebog. 4. udg. København.
- Montgomery-Silfverstolpe, Malla, 1909–11: Memoarer. Utg. af Malla Grandinson. 2. 1804–19. 4. 1827–28. Stockholm.
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta, 1927: Samlade skrifter. 2. Utg. av Hilma Borelius. Stockholm.
- NPL 3 = Kruken, Kristoffer & Stemshaug, Ola, 2013: Norsk personnamnleksikon. 3. utg. ved Kristoffer Kruken. Oslo.
- Otterbjörk, Roland, 1979: Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon. 3 uppl. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 29.)
- Riksarkivet: Folkräkningar 1860–1930. [sok/riksarkivet.se/folkrakningar](http://sok.riksarkivet.se/folkrakningar)
- Rudeen, Torsten, 2019: Kärleks- och bröllopsdikter. Utg. med inledning och kommentarer av Lars Burman. Stockholm. (Svenska Vitterhetssamfundet. Svenska författare. Ny serie.)
- SCB Namnstatistik. Statistiska Centralbyrån. www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/amnesovergripande-statistik/namnstatistik/
- Silfverstolpe, Malla: se Montgomery-Silfverstolpe, Malla.
- Sturzen-Becker, Oscar Patric, 1844: Ur Stockholms-lifvet. Nya krit-teckningar af Orvar Odd. Stockholm.
- Utterström, Gudrun, 1995: Dopnamn i Stockholm 1621–1810. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 19.)

Rödhåгна – Riddovardo i Vemdalens socken i Härjedalen

Av Björn Lundqvist

Rödhåгна är en 822 meter hög utlöpare av det 1 009 meter höga Skorvdalsfjället i Vemdalens socken i östligaste Härjedalen vid gränsen till Klövsjö socken i Jämtland. Utlöparen fortsätter någon kilometer in i Jämtland med den 819 meter höga höjden Svinkhåгна som avslutning. Enligt en uppteckning från 1935 (Johan Andersson OAU) ser fjället rött ut på grund av där växande ljung (jfr Flemström 1975 s. 7). Det angivna dialektuttalet, *rødhøgna*, tyder också på att förleden utgörs av eller åtminstone har uppfattats som innehållande adjektivet *rød*. Efterleden innehåller dialektordet *hågn* 'större fjällparti med brant stupande väggar' (Modin 1949 s. 13). Som de äldre belägen för namnet visar har dock efterleden tidigare varit en annan, nämligen ett ord samhörigt med fsv. *vardher* 'vakt(hållning)' och *vardhe* 'vårdkase' (fvn. *varða*, *varðu* 'upprett stenröse som märke'). När efterleden byttes ut till *-håгна* är ovisst. Som ortnamnselement avser *vorda* i Trøndelag i Norge avgränsade, inte särskilt höga fjäll (NSL s. 499). I ortnamn i Härjedalen och Jämtland kan betydelsen av den nutida formen för *vål* anges som 'låg fjäll'. För Rödhåгна finns nu inget levande samiskt namn, men det finns trots det anledning att tro att fjällets ursprungliga namn är samiskt.

För Rödhåгна finns följande äldre belägg: *Rödewåhl* 1720 LSA Y 13, *Röda vård*, *Röde Wård* 1769 LSA Y 19, *Röde wål*, *Röde wård*, *Rödde wård* 1769–1770 LSA Y 19 beskr., *Röda wård* 1770 LSA Y 20, *Rödawåhl* 1771 LSA X 24, *Riddovardo* 1799 LSA Y 26 (*Rödevård* beskr.), *Rödevårds val* (*vål*?) 1801 LSA Y 28.

Fig 1. Rödhåгна markerat med grön plupp nordost om namnet *Skorvdalsfjället*. Topografisk webbkarta, © Lantmäteriet. Hämtad 2020-04-22.

Riddovardo och vaartoe

Efterleden i belägget *Riddovardo* från 1799 synes innehålla ett i samiskan inlånat nordiskt ord, nämligen en föregångare till det *vål* som utgör efterled i de övriga anförda äldre beläggen. Den sydsamiska formen av detta är *vaartoe* 'vål, lågt kalfjäll omgivet av snårskog' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 336), 'låg fjäll (skog omkring)' (Israelsson & Nejne 2007 s. 250), 'lägre, till viss del bevuxet berg; ensamt berg i skogen, som ligger åtskilt från högfjällen; litet berg som ligger ensamt och endast reser sig lite över skogen; förhållandevis lägre berg utan branta sluttningar; bergstopp' (Hasselbrink 1981–85 s. 1399). Motsvarande ord finns i umesamiskan som *vårdduo* 'berg eller fjäll med vid utsikt; kal utsiktshöjd' (Barruk 2018 s. 159), äldre umesamiskt *wardo* 'ett berg som är skogsbeväxt eller åtminstone nära till skogen' (Lexicon Lapponicum 1780 s. 532); i pitesamiskan som *vårddo* 'långt fjäll (med utsiktshöjd)' (Swedell 2009) enbart i ortnamn, i det appellativa ordförrådet bara som adjektiv *vårdas* 'med öppen och bra utsikt' och adjektivisk bestämning till appellativ, t.ex. *vårdasdievvá* 'kulle med god utsikt' (Pitesamisk ordbok s. 111); i lulesamiskan *vårddo* 'långt fjäll (med utsiktshöjd)' (Swedell 2009) enbart som ortnamnselement, som appellativ enbart i avledningen *vårdudahka* 'utsikt; utsiktsplats, utsiktspunkt' (Kintel 2012); i nordsamiskan *vårdu* 'utsiktsplats, utkikspåls' (Sammallahti 1989 s. 464). Ingående i avledda verb finns ordstammen i samtliga samiska språk (Lehtiranta 2001 s. 144 f.), t.ex. i den sydliga sydsamiskans *vaartasjidh* 'betrakta; undersöka; se efter' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 336), i umesamiskans fjälldialekt *varddásjit* och skogsdialekt *varddáhít* 'se efter; betrakta' (Barruk 2018 s. 159) samt i nordsamiskans *várdát* 'hålla utkik, spana' (Svonni 2013 s. 209). När man tittar på bergen som innehåller dessa ortnamnselement inom de nordsamiska, lulesamiska, umesamiska och sydsamiska områdena, ser man att dessa ser likadana ut. Björn Collinder (1964 s. 244) anger att betydelsen för ordet *vár'tú* som ortnamnselement är 'plats varifrån man kan se långt utöver, höjd med utsikt, kal utsiktshöjd; förhållandevis lägre berg utan branta sluttningar; lågfjäll omgivet av skogstrakter, kal fjällhöjd omgiven av björkskog, höjning i skogskanten, ensamt fjäll i skogen som är skilt från storfjällen och högfjäll som ligger nära skogslandet'.

Förlederna *Riddo-*, *Rödde-* och *Röda-* m.fl.

Förleden *Riddo-* i belägget 1799 skulle kunna motsvaras av ett nutida sydsamiskt *räjtoe* ~ *räjhtoe* 'gräl, bråk; strid' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 241), jfr umesamiskans skogsdialekt *rijdduo* och fjälldialekt *rijttuo* 'tvist, gräl, bråk' (Barruk 2018 s. 207), äldre belägg för umesamiska *rito* 'tvist' (Lexicon Lapponicum 1780 s. 378), pitesamiskans *rijjdo* 'tvist, gräl, osämja; strid' (Pitesamisk ordbok s. 81), lulesamiskans *rijddo* 'bråk, gräl, tvist; strid' (Spiik 1994 s. 18, 53, 172) och nordsamiskans *riidu* 'träta, bråk, gräl' (Svonni 2013 s. 175). Ortnamn med förleder med denna betydelse verkar inte förekomma i de sydligare samiska språken utan bara i pitesamiskan, nordsamiskan och enaresamiskan.

Vokalen /ä/ i nutida sydsamiska är en utveckling från vokalen /i/; med klu-silen /t/ och den preaspirerade formen /ht/ förutsätts formen **rijtoe* ~ **rijhtoe*

i äldre sydsamiska (jfr med umesamiskans *rjittuo* ovan). Belägget *Riddo*- med *dd*, pekar dock på att det rör sig om /ðð/ eller /dd/. Ett **rijtoe* ~ **rijhtoe* skulle dessutom på LSA Y 26 kunna vara skrivet som **riito* eller **rijto* med tanke på att vokalen uttalades som ett långt /ii/, innan den utvecklades till en diftong. Betydelsemässigt skulle 'tvist, gräl, bråk' förvisso vara möjligt, men *dd* i belägget skaver lite för mycket. Bokstaven *t* används i äldre skrift när det gäller samiska oftast för att beteckna det samiska preaspirerade konsonantljudet /t/, vilket nu stavas med *ht*, eller /t/ efter halvokal, som nu stavas *t*, och /t/ utan aspiration, vilket nu stavas med *d*, medan *d* i äldre skrift används för att beteckna ljudet /ð/ och /d/. Förledens *dd* bör beteckna ett nutida skrivet *dd* eller *ðð*. Jfr med den umesamiska formen *rito* ovan från Lexicon Lapponicum från 1780, vilken bör motsvaras av den umesamiska fjälldialektens *rjittuo*. Intressant är dock den umesamiska skogsdialektens form *rjidduo* ovan, vilken passar bra med formen för belägget *Riddo*.

Ett betydelsemässigt något bättre alternativ skulle vara en förled som motsvaras av ett nutida sydsamiskt *räjroe* 'snöras' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 241), 'snöskred, snöras, lavin' (Israelsson & Nejne 2007 s. 225), 'jordras; snöras' (Hasselbrink 1981–85 s. 1060). Hasselbrink ger bara ett belägg för denna betydelse och detta är från den nordligaste sydsamiskan. Jämför *räjroe* med den umesamiska skogsdialektens *ridduo* och fjälldialektens *rirruo* 'skred; lavin' (Barruk 2018 s. 123), äldre belägg för umesamiska *riddo* ~ *riddho* 'bergras; snöskred' (Lexicon Lapponicum 1780 s. 376), nutida pitesamiskt *riddo* 'snöskred, lavin' (Pitesamisk ordbok s. 80), lulesamiskans *rido* 'skred; snöskred' (Spiik 1994 s. 151) och nordsamiskans *riddu* 'ras, skred; snöskred' (Svonni 2013 s. 173). Ordet förekommer även i ortnamn på nord- och lulesamiskt område. Collinder (1964 s. 179) anger ordets betydelse i ortnamn som 'skred av jord eller snö, som glider ned från en fjällsida'. Man kan av detta dra slutsatsen att betydelsen 'jordskred; snöskred' är den ursprungliga betydelsen för orden i denna grupp.

I sydsamiskan förekommer för ordet *räjroe* även den senare utvecklade betydelsen 'fjällsida med högväxt granskog; gran-, furu- eller björklid/-bergssluttnings' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 241). Formen *räjra* och den enbart i sydligaste sydsamiskan, dvs. i Dalarna och Härjedalen, förekommande formen *räjda* har denna betydelse men inte betydelsen 'snöras' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 241). Hasselbrink (1981–85 s. 1060 f.) anger betydelseerna 'bergssluttnings beväxt med granskog med jämna och höga stammar; tall- och granskog; granskog'.

Namnets samiska betydelse har enligt min mening varit 'snöskredsberget' eller 'bergrasberget'. Det är inte omöjligt att denna betydelse har funnits kvar länge i området, trots att den inte har upptecknats och inte återfinns i Hasselbrink. Det är mindre troligt att betydelsen för ortnamnet senare har utvecklats till 'fjällsida med högväxt granskog; gran-, furu- eller björklid/-bergssluttnings' eller haft denna betydelse redan 1799 eller tidigare, t.o.m. vid namngivningen, eftersom det inte växer någon högväxt skog på branten runt berget. En folketymologisk betydelse för det nutida svenska namnet, dvs. en (om)-tolkning av det inlånade samiska namnet med ny svensk efterled *-hågna* kan ha varit 'det röda berget med de branta väggarna'.

Det äldre uttalet i Vemdalens av den gamla diftongen *au*, t.ex. i adjektivet *röd* (fvn. *rauðr*), var /*ou*/, senare utvecklat till ett långt /*u*-haltigt /*ö*-ljud (Reitan 1930 s. 33). Något uttal med kort /*ö*/ så som belägget *Rödde wård* 1769 ger sken av kan ej bekräftas i OSDs. Vokalen /*ö*/ skulle kunna peka på ett sydsamiskt /*ä*/ men troligare är nog att /*ö*/ är en svensk/norsk fonetisk anpassning eller skrivarform i ett försök att ge förleden en betydelse och därvid anknyta den till adj. *röd*. Möjligen skulle *Rödde* kunna vara en felskrivning, men Ante Aikio (2007 s. 190) har pekat på att substratnamn ofta är fonologiskt instabila, vilket växlingen mellan kort och långt *d* i förlederna *Röde* m.fl. och *Rödde* (och då även mellan kort och långt *ö*) skulle kunna visa på. Förleden *Rödde* bör således vara en anpassning till svenskan av ett samiskt *Riddo* med anslutning till *röd* men med bibehållande av kvantiteten.

Det kan faktiskt också vara så att skrivningen av förleden i de övriga svenska beläggen, *Röda wård*, *Röde wård*, *Röde wål* och *Rödevård*, samtliga återgår på ett uttal /*rödde*/ eller kanske /*rädde*/, /*ridde*/ eller dylikt och att det är skrivarna som normaliserat till *Röda* och *Röde* för att få någon betydelse på svenska. Vi vet inte heller hur vokalkvaliteten och vokallängden var i samiskan. Det skulle ha kunnat vara ett kort /*ä*/ så som i det nutida sydsamiska *räjroë*. Mot detta talar dock det samiska belägget *Riddovardo* 1799 vilket pekar på att /*i*/ inte ännu hade utvecklats till /*ä*/ i den sydliga sydsamiskan vid denna tid. Dock kan det vara frågan om en variation mellan informanternas uttal, några med /*ä*/ och någon med /*i*/. När jag gått igenom Zacharias Plantinus samiska ordlista (Setälä 1890) för att söka fastställa en lämplig gräns mellan syd- och umesamisk ortografi för skrivningar av ortnamn på allmänna kartor för Lantmäteriets räkning, har jag kommit fram till att ordlistan bör vara skapad någon gång mellan ca 1645 och 1672.¹ I ordlistan kan man se att den sydsamiska ljudutvecklingen från /*i*/ i första stavelsen till /*ä*/ har påbörjats vid denna tid men inte är fullbordad, givetvis beroende på dialekt och vilken eller vilka sydsamiska dialekter Plantinus faktiskt har med. Formen *längo* 'halt' i Plantinus (Setälä 1890 s. 92) motsvaras i nutida sydsamiska av *längkhoeh* 'ds.' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 178), medan motsvarande umesamiska form är *slinjnát* 'ds.' (Barruk 2018 s. 210). Ett annat exempel hos Plantinus

¹ Det finns olika uppgifter om när Zacharias Plantinus är född, 1620 eller 1626. Jag anser att han bör vara född 1626, eftersom hans mor, Magdalena Zachariasdatter Bure, 1625 gifte sig med hans far Olaus Olof Persson Petri Niurenus. Magdalena var född 1604 och bör vid giftermålet 1625 vara runt 21 år (Geneanet: Bure). Eftersom hon kom från prästeståndet, är det knappast sannolikt att hon redan 1620 som 16-åring skulle ha fött barn och dessutom utomäktenskapligt. Hon kom att föda sammanlagt 10 barn, det första 1625 och Zacharias som näst äldst 1626. Setälä (1890 s. 86 f.) har lagt fram flera argument för varför Zacharias Plantinus skulle ha författat sin samiska ordlista 1672 i Offerdal, men dem tar jag inte upp här eftersom de inte spelar någon större roll för min argumentation. Zacharias började studera som 17-åring 1643 i Härnösand (Setälä 1890 s. 86), och jag antar att det är mindre troligt att han påbörjat sin lista hemma i Umeå som barn, utan tidigast 1643, men förmodligen några år senare i Härnösand. Plantinus samiska ordlista innehåller både syd- och umesamiska ord, inte bara sydsamiska som Setälä (1890 s. 87) tror. Därför tror jag inte att den är påbörjad först 1672 på sydsamiskt område i Offerdal, men möjligen avslutad först då. Jag antar därför att Plantinus ordlista tillkom någon gång mellan ca 1645 och 1672. För Plantinus ordlista se även Koponen (2014).

(Setälä 1890 s. 98) är *billa* 'fruktar' (3 pers. pres. sing.), vilket i nutida sydsamiska motsvaras av *bälla* 'är rädd' (Bergsland & Mattsson Magga 1993 s. 38) och i umesamiskan av *balla* (Barruk 2018 s. 30). Uttal med /i/ och /ä/ bör ha funnits parallellt en längre tid, säkert över 100 år, men det är ovissat när ljudförändringen inleddes i sydsamiskan. Hade den precis inletts i Härjedalen 1799 eller pågått en längre tid? Formen *länghkoeh* (se Hasselbrink 1981–85 s. 838) räknas nuförtiden till nordlig sydsamiska, medan den nutida formen för sydlig sydsamiska är *länghkah*. *Vaartoe* motsvaras i den sydliga sydsamiskan av formen *vaarta*. Denna form bör i Härjedalen ha utvecklats ur *vaartoe* efter 1799 att döma av belägget *Riddovardo* 1799. Detta bör innebära att den sydliga sydsamiska formen *länghkah* i Härjedalen också utvecklats ur *länghkoeh* efter 1799. Plantinus form *längo* ca 1645–1672 (se not 1) avslöjar inte när ljudutvecklingen från /i/ till /ä/ inträffade i just den sydliga sydsamiskan i Härjedalen liksom inte heller ljudutvecklingen från /oe/ till /a/ där, men vi vet att dessa ägt rum med tanke på de nutida appellativformerna. Till den här variationen mellan dialekter och säkert också mellan talare inom en och samma dialekt kan man lägga till att det är vanligt med stelnade ortnamnsformer. Men det kräver att appellativet, i det här fallet en motsvarighet till ett nutida sydsamiskt *räjro* 'snöras', inte längre fanns i bruk bland sydsamerna i östligaste Härjedalen och södra Jämtland 1799. Formen *räjda* 'fjällsida med högväxt granskog; gran-, furu- eller björklid/-bergsslutning' finns som relativt modernt belägg från Härjedalen (Hasselbrink 1981–85 s. 1060). Jag tror således inte att det rör sig om en stelnad sydsamisk namnform.

En intressant men mindre trolig möjlighet som åtminstone bör belysas är att det inte rör sig om sydlig sydsamiska, dvs. fjällsamiska, utan om skogssamiska, dvs. någon form av umesamiska och namnet då i formen **Ridduovárdduo*. Skogssamiskan i Åsele lappmark, den så kallade åselesamiskan, vilken verkar ha dött ut först i slutet på 1890-talet, har enligt min mening varit umesamiska, förvisso med en del sydsamiska drag, men ändå umesamiska (se även Bergsland 1994 s. 184, Bergsland 1995a s. 5, Korhonen 2019). Denna umesamiska skogssamiska talades ända upp till fjällgränsen långt väster om byn Vilhelmina, inte bara i Åsele socken och de nordligaste delarna av Ångermanland, i socknarna i Västerbotten nedanför lappmarksgränsen/gränsen till Lappland och i den mellersta och östra delen av Vilhelmina socken, utan även upp till fjällgränsen i västligaste delen av Dorotea socken och sannolikt även på andra sidan landskapsgränsen i Jämtland i Frostvikens socken. Från Hoting i Frostvikens socken till Riddovardo/Rödhåga är avståndet 210 km. Det faktum att Klövsjöfjällen och Skorvdalsfjället med Riddovardo/Rödhåga är de första fjäll man stöter på när man kommer österifrån från skogslandet och att det samiska namnet bör vara givet från sydost i Klövsjö socken i Jämtland kan jämföras med att de umesamiska skogssamernas område i Åsele lappmark nådde upp till fjällgränsen, där de sydsamiska fjällsamernas område tog vid. Det skulle åtminstone vara teoretiskt möjligt att området från Klövsjöfjällen och Skorvdalsfjället och västerut mot Norge var de sydsamiska fjällsamernas område och området österut från Klövsjöfjällen och Skorvdalsfjället var de umesamiska skogssamernas område, från södra Jämtland och Medelpad upp till åselesamernas umesamiska områden i nordligaste Ångermanland. Richard Gothe (1945 s. 55) skriver att Olaus Magnus berättat i sin beskriv-

ning De nordiska folkens historia att han under sin resa i Medelpad 1518–1519 sett samer öva sig i bågskytte och att det enligt Gothe fortfarande fanns samer i Medelpads skogar på 1600-talet. För att få mer kött på benen gällande denna teori behöver man hitta och gå igenom flera samiska substratnamn från området. Jag har hittat ett till i Vemdalen 10 km söder om Riddovardo/Rödhågna, *Rodovålen*, vars förled i två äldre belägg vid en första anblick ger mer sken av umesamiska än sydsamiska (*j roddowardowarda* [sic] 1480 6/6 SRAp, DN 3 s. 676, *j roddewarde* u.å., u.o. vid. 1482 15/5 SRAp, DN 16 s. 300). Andra belägg för detta namn är identiska med eller liknar dem för *Rödhågna* (t.ex. *Rödewåhl* 1685 LSA Y 11), men förleden har av de äldsta beläggen att döma ett annat ursprung. Det skulle dock i detta sammanhang föra för långt att närmare utreda detta namn. Problemet med denna teori är att den förutsätter att det fanns en umesamisk spillra i östligaste Härjedalen och södra Jämtland 1799 och då även i början av 1800-talet. Carl von Linné (1995 s. 20) träffade dock på samer nära kusten i norra Hälsingland i Jättendal 1732, men om dessa talade samiska vet vi inte. Att dessa umesamer i östligaste Härjedalen och södra Jämtland över 20 mil söder om de sydligaste umesamerna på 1800-talet skulle ha lyckats hålla sitt språk vid liv låter mindre troligt. En osäker möjlighet skulle vara att *Riddovardo* är en stelnad umesamisk namnform, som de sydsamiska fjällsamerna tagit över. När de sydsamiska fjällsamerna tog över det umesamiska skogsområdet i Vilhelmina så verkar de oftast ha ersatt de umesamiska namnen med sydsamiska, bara i några fall har de tagit över ett umesamiskt ortnamn, t.ex. *Siksjönäs/Vihtsere* < umesamiskt *vihdiere* 'masur; vril, masurknöl' (Korhonen 2019 s. 17). Jag anser att det är troligast att *Riddovardo* är ett äldre sydsamiskt ortnamn, från tiden innan /i/ utvecklats till /ä/ i den sydligaste sydsamiskan i Härjedalen, även om jag inte ännu helt kan utesluta möjligheten att det rör sig om ett stelnat umesamiskt ortnamn. Belägget *Rödewåhl* 1720 tyder på att namnet har lånats in i svenskan/norskan i Härjedalen senast 1720, men förmodligen tidigare. Förleden är anpassad till svenskan/norskan vilket måste tyda på ett anpassningslån och efterleden är eventuellt ett översättningslån.

Den samiska namnformen *Riddovardo* kan inte vara inlånad från svenskan, dvs. från *Rödevål* eller dylika äldre former. Adjektivet *röd* innehöll i urgermanskan, urnordiskan och fornvästnordiskan diftongen *au* och i fornsvenskan *ö* (Hellquist 1948 s. 872, de Vries 1977 s. 435, Bjorvand & Lindeman 2007 s. 904 f.), som inte övergår till /i/ i första stavelsen i inlånade ord i de samiska språken. Jfr det stamsamiska ordet för 'röd' **röpse* (Lehtiranta 2001 s. 116), vilket lånats in från urgermanskans **rauðaz* (Älgu, Sammallahti 1998 s. 128). Det sydsamiska ordet för 'röd' är *rööpses* och det umesamiska *ruappssade*, attributformen *rüpsses* (uppkommen genom omljud) i de umesamiska fjälldialekterna och *ruepsses* i de umesamiska skogsdialekterna.

Rödhågna är inte det enda samiska substratnamnet i området. Andra sådana är *Särvfjället*, gränsfjället mellan Storsjö, Hede och Vemdalens socknar 40 km nordväst om Rödhågna (se Bergsland 1995b s. 27 ff.), *Skjolmberget* i Linsells socken i Härjedalen 28 km sydväst om Rödhågna, *Tjolmberget* också i Linsells socken 20 km västsydväst om Rödhågna och *Tjalmdalen* i Rätans socken i Jämtland nära gränsen till Medelpad 30 km öster om Rödhågna (Lundqvist manus). Närmaste ortnamn i levande sydsamiskt bruk är

Arån/Klierenjohke i Ovikens, Myssjö och Bergs socknar i Jämtland 37 km nordnordväst om Rödhåga, *Lövberget/Daaloessaarta* i Ovikens socken i Jämtland 54 km nordväst om Rödhåga och *Grundsjön/Kreananjaevrie* i Hede socken i Härjedalen 51 km nordväst om Rödhåga.

Jag anser att det är troligast att det bakom de äldre beläggen *Riddovardo* och *Rödde vård* m.fl. och dagens *Rödhåga* ligger ett sydsamiskt ortnamn med betydelsen 'snöskredsberget' eller 'bergrasberget', stammande från tiden innan /i/ utvecklats till /ä/ i den sydligaste sydsamiskan i Härjedalen. En nutida sydsamisk form bör ha lytt **Räjdavaarta*. Jag utesluter dock inte helt möjligheten att det skulle kunna röra sig om ett steltnat umesamiskt skogssamiskt ortnamn **Riðduovárdduo* med samma betydelse.

Källor och litteratur

- Aikio, Ante, 2007: The study of Saami substrate toponyms in Finland. I: *Onomastica Uralica* 4. S. 159–197.
- Álgu = Álgu – Etymological database of the Saami languages. <http://kaino.kotus.fi/algu/>
- Barruk, Henrik, 2018: *Báhkuogirjje – Ordbok. Ubmejesámien-dáruon, dáruon-Ubmejesámien*. Umeå.
- Bergsland, Knut, 1994: Samiske perspektiver i Helgelands historie. I: *Helgeland historie* 2. Red.: Birgitta Berglund. Mosjøen. S. 181–204.
- 1995a: Bidrag till sydsamernes historie. Tromsø. (Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø. Skriftserie 1.)
- 1995b: Samisk som norsk kilde. I: *Norsk stadnamnarkiv 75 år 1921–1996*. Avdeling for namnegranskning. Årsmelding. Universitetet i Oslo, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Oslo. S. 27–36.
- & Mattsson Magga, Lajla, 1993: *Áarjelsaemien-daaroen baakoegärja – Sydsamisk-norsk ordbok*. Indre Billefjord.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: *Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg.* Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Collinder, Björn 1964: *Ordbok till Sveriges lapska ortnamn*. Uppsala. (Sveriges ortnamn.)
- Flemström, Bertil, 1975: *Råbberget*. I: *NoB* 63. S. 5–7.
- Geneanet. Bure. <https://gw.geneanet.org/liveulla?lang=sv&p=magdalena&n=zakariasdotter+bure>
- Gothe, Richard, 1945: *Medelpads finnmarker*. Stockholm.
- Hasselbrink, Gustav, 1981–85: *Südlappisches Wörterbuch* 1–3. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C. 4.)
- Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Israelsson, Per-Martin & Nejne, Sakka 2007: *Svensk-sydsamisk, sydsamisk-svensk ordbok och ortnamn*. Kiruna.
- Kintel, Anders, 2012: *Lulesamisk ordbok*. Sametinget. <http://gtweb.uit.no/webdict/ak/smj2nob/index.html>
- Koponen, Eino, 2014: *Zur (Vor-)Geschichte der saamischen Lexikografie. Ein lateinisch-saamisches Wörterverzeichnis aus dem 17. Jahrhundert*. I: *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress. The user in focus. 15–19 July 2014*. Eds.: Andrea Abel, Chiara Vettori & Natascia Ralli. Bolzano/Bozen. S. 749–765. https://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2014/euralex_2014_057_p_749.pdf

- Korhonen, Olavi, 2019: Underlag för beslut om ortografigränsen mellan syd- och umesamiska (2019-02-05 Boden). Stencil, NAU.
- Lehtiranta, Juhani, 2001: Yhteissaamelainen sanasto. Helsinki. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 200.)
- Lexicon Lapponicum 1780 = Lindahl, Erik & Öhrling, Johan: Lexicon Lapponicum eller Lapsk ordbok ... 1780. Stockholm. Utg. av Gudrun Norstedt. 2016. Skellefteå.
- von Linné, Carl, 1995: Caroli Linnæi Iter Lapponicum Dei gratia institutum 1732 ... Red. av Magnus von Platen & Carl-Otto von Sydow. Stockholm.
- Lundqvist, Björn, manus: Syd- och umesamiska sund. Syftning och form bland syd- och umesamiska substratnamn.
- Modin, Erik, 1949: Härjedalens ortnamn och bygdesägnar. 3 tillökade och ill. uppl. Sveg.
- Pitesamisk ordbok. Samt stavningsregler. Red.: Joshua Wilbur. 2016. Freiburg. (Department of Scandinavian Studies. Samica 2.)
- Reitan, Jørgen, 1930: Vemdalsmålet. Med oplysninger om andre herjedalske mål. Oslo.
- Sammallahti, Pekka, 1989: Sámi-suoma sátnegirji. Ohcejohka.
- 1998: The saami languages. An introduction. Kárášjohka.
- Setälä, E. N., 1890: Ein lappisches wörterverzeichnis von Zacharias Plantinus. Helsinki. (Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja 8.)
- Spiik, Nils Eric, 1994: Lulesamisk ordbok. Svensk-samisk. Jokkmokk.
- Swedell, Ulla, 2009: Samiska namnleder. Manus, Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.
- Svonni, Mikael, 2013: Davvisámegiela-ruotagiela, ruotagiela-davvisámegiela sátnegirji. Nordsamisk-svensk, svensk-nordsamisk ordbok. Karasjok.
- de Vries, Jan, 1977: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 3. Aufl. Leiden.

Till frågan om ortnamnsbegreppets avgränsning

Av Leila Mattfolk och Kristina Neumüller

Vad man tänker på när man hör ordet *ortnamn* varierar mycket från person till person. Ens egen bakgrund och intressen påverkar förstås i hög grad vilka associationer ordet väcker. Kanske tänker man i första hand på de namn man möter på vägskyltar längs vägarna, eller på det myller av mikroskopiska namn som täcker en jordglob, eller kanske på de namn ens mormor använde när hon pratade om sin hembygd. Trots dessa skillnader brukar det ändå finnas stora likheter i vad som uppfattas som ett typiskt ortnamn, nämligen att det är ett namn på en stad eller någon annan form av bebyggelse som går att hitta på en karta. När vi visar ortnamnssamlingarna (OAU) vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala för besökare växer förvåningen ofta allt mer vartefter de inser att man i lådorna inte bara kan hitta ortnamn av detta slag utan även allt från namn på sjöar, berg och åar till namn på broar, gravhögar, gruvgångar, utkikstorn och flyttblock, och till och med namn på enskilda träd.

Även bland oss som arbetar med namn kan det skilja sig en del vad vi menar med termen *ortnamn*, och även vi påverkas av vår bakgrund och våra intressen. Skillnaderna blir inte så ofta tydligt uttalade, för också bland ortnamnsarbetare finns ett samförstånd om vad som är typiska ortnamn, och dessa typfall täcker ett betydligt bredare spektrum än allmänhetens gör. Men ser man närmare på de ortnamnsdefinitioner som finns på olika ställen i facklitteraturen inser man att det inte är någon självklarhet vilka typer av namn som räknas som ortnamn och vilka som inte gör det. För en forskare är det kanske inte så ofta som dessa skillnader ställer till med några svårigheter, men för en ortnamnsvårdare kan problemen med en otydlig definition bli något mer påtagliga.

Ortnamnsrådets handledning *God ortnamnsred* (2016) ger råd om tolkningen av den hänsynsparagraf om ortnamn som utgör 1 kap. 4 § i kulturmiljölagen (SFS 1988:950, ändrad 2013:548). Paragrafen är rättesnöret för den ortnamnsvård som bedrivs av offentliga instanser. Frågan är likväl, kan ortnamnsvården hänvisa till hänsynsparagrafen när den ger rekommendationer om t.ex. hur ett namn på en skola ska stavas, när detta avser institutionen och inte byggnaden, och kan lagparagrafen ses som en riktlinje för hur ett nytt myndighetsnamn ska utformas? Vad är egentligen ett ortnamn?

Med ortnamnsvården som utgångspunkt vill vi i den här artikeln ta upp den på många sätt grundläggande frågan om ortnamnsbegreppets avgränsning till diskussion, utifrån svensk ortnamnslitteratur.

Ortnamnsdefinitioner, och avsaknaden av sådana

I ortnamnslitteraturen uppfattas det ofta som något självklart vilka namn som räknas som ortnamn och vilka som inte gör det. Detta är förstås naturligt i många sammanhang, inte minst eftersom de namn som behandlas ofta är det vi i inledningen har beskrivit som typiska ortnamn. Emellanåt finns det dock en avsaknad av diskussion även i sammanhang där en fördjupad sådan hade tätt sig naturlig. Karakteristisk är på många sätt Harry Ståhls (1976 s. 11) ytterst kortfattade definition i boken *Ortnamn och ortnamnsforskning*: »Ortnamn är namn på geografiska lokaler av olika slag». I Bengt Pamps (1988) handbok *Ortnamnen i Sverige* diskuteras hur ortnamn kan delas in i olika kategorier, men någon avgränsning av ortnamnsbegreppet i sig tas inte upp. Pamp (1994 s. 51) kommenterar dock denna fråga i ett annat sammanhang, nämligen i artikeln *Övriga namn och andra*. Ett försök till gruppering av egennamnen. Där skriver han om kategorin ortnamn att »[k]onstaterandet att hit får föras de namn som förekommer på kartor över vår jord och delar av vår jord torde vara helt okontroversiellt». Intressant nog vill Pamp ändå föra två typer av namn som faktiskt går att kartfästa till andra namnkategorier. Detta gäller dels namn på enskilda träd, som han vill räkna till en särskild djur- och växtnamnskategori, dels namn på statyer (a.a. s. 53), som han för till kategorin saknamn (tillsammans med t.ex. andra konstföremål, vapen, flygplan och enstaka bilar).

I Kurt Zilliacus (2002 s. 23) instruktioner till upptecknare hittar vi en kort men kärnfull definition: »Med 'ortnamn' menar vi alla fasta benämningar på bestämda naturliga eller av människor åstadkomna orter = geografiska enheter i terrängen». I ett annat sammanhang lyfter han dock fram komplexiteten i avgränsningen och för diskussionen vidare utifrån frågorna »vad som verkligen är ett namn, vad som är ett enda namn och vad som är en och samma ort» (a.a. s. 167). Den begreppsdefinition han då landar i lyder som följer: »Ett ortnamn är varje beteckning för en bestämd geografisk enhet som med individuellt benämmande funktion regelbundet och utan medveten ombildning begagnas (eller har begagnats) inom en språklig gemenskap» (a.a. s. 173). Detta är lika mycket en definition av vad som är ett ortnamn som av vad som är ett ortnamn.

Åter till namnvården

Låt oss återgå till hänsynsparagrafen God ortnamnsd i kulturmiljölagen. Den lyder: »Vid statlig och kommunal verksamhet ska god ortnamnsd iaktas. Det innebär att hävdvunna ortnamn inte ändras utan starka skäl; att ortnamn i övrigt stavas enligt vedertagna regler för språkriktighet, om inte hävdvunna stavningsformer talar för annat; att påverkan på hävdvunna namn beaktas vid nybildning av ortnamn; och att namn på svenska, samiska, finska och meänkieli så långt möjligt används samtidigt på kartor samt vid skyltning och övrig utmärkning i flerspråkiga områden.» Dessutom har den tillägget »Namn som godkänts av Lantmäteriet ska i statlig och kommunal verksamhet användas i sin godkända form.» För att veta vilka namn hänsynsparagrafen ska omfatta behövs alltså en samsyn i vad begreppet ortnamn innehåller. Som framgått ovan råder det även inom forskarvärlden olika åsikter om vad

begreppet omfattar, eller i alla fall väljer forskarna ofta att inte definiera det, kanske för att det känns som en självklarhet.

I Ortnamnssrådets handledning *God ortnamnssed* (2016 s. 10)¹ som ger rekommendationer för tolkningen av hänsynsparagrafen är definitionen dock rätt explicit: »Nästan alla platser omkring oss heter något. Alla gårdar och byar och de flesta torp, stugor och småhus på landsbygden har namn. Gator, kvarter och stadsdelar i våra städer bär namn liksom många broar, parker, torg, trafikleder, arenor, skolor och andra offentliga byggnader. De ligger i en socken, en kommun, ett län, ett landskap, som har namn, och inom dessa finns otaliga berg och höjder, sänkor och dalar, skogar, myrar och kärr, slätter och hedar, fjärdar, sund och vikar, öar, holmar och grund, hagar, åkrar, ängar m.m. Även dessa bär i regel egna namn. Alla sådana namn på geografiska lokaliteter – stora som små och gamla som unga – kallas *ortnamn*.» Definitionen gäller främst objekt som är synliga och konkreta i vår omgivning, men tangerar även administrativa, mer abstrakta objekt i och med omnämmandet av områden som socknen, kommunen, länet och landskapet.

Avgränsning och överlappning

Vi menar att ortnamn är namn som bärs av lokaliteter och objekt som har en fast förankring i marken och som därmed är möjliga att kartfästa. Denna definition ger en tydlig avgränsning som i de allra flesta fall gör det tydligt vad som räknas som ett ortnamn och vad som inte gör det. Det betyder att namnet på en fast förankrad vandrarhemsbåt är ett ortnamn eftersom båten då snarast får ses som en byggnad, medan namnet på restaurangbåten som ger sig ut på turer inte är det. Med denna definition är också namn på byggnader, och delar av byggnader (torn, trappor, rum), både invändigt och utvändigt, ortnamn. Här finns gott om exempel också i ortnamnssamlingarna, som t.ex. *Fångetornet* i Kalmar slott och *Krogen*, ett rum i en skola i Gävle. Men hur är det då med skolorna och myndigheterna? Så länge namnet hör ihop med en viss byggnad är det ett ortnamn enligt denna definition. Men vad händer när förhållandet mellan skolan som organisation och själva skolbyggnaden luckras upp? När skolan eller myndigheten flyttar till en ny byggnad, eller kanske bedriver verksamhet i flera olika byggnader, kanske i olika kommuner? Vi vill hävda att skolan eller myndigheten som verksamhet likväl behöver en fysisk och fast förankring och att namnet därför kan betraktas som ett ortnamn. Men det är ett ortnamn som kan dra upp bopålar och flytta på sig. Ibland lämnas namnet dock kvar vid den ursprungliga byggnaden, och kan på så sätt länge leva kvar som ett inofficiellt ortnamn.

Några typiska ortnamn kan t.ex. skol- och myndighetsnamn ändå inte sägas vara, och det är svårt att entydigt se dem som underkategorier till ortnamnskategorierna eftersom de även har drag som är gemensamma med drag hos t.ex. varumärken och företagsnamn, vilka kan ses som namn på mer immateriella typer av namnbärare. Som en lösning på detta gränsdragningsproblem föreslår vi att man kan se det som att olika namnkategorier överlappar varandra och att vissa typer av namn återfinns inom de gränzoner som då

¹ Samma text återfinns i läromedlet *Namn och namnforskning* från 2013 (s. 22).

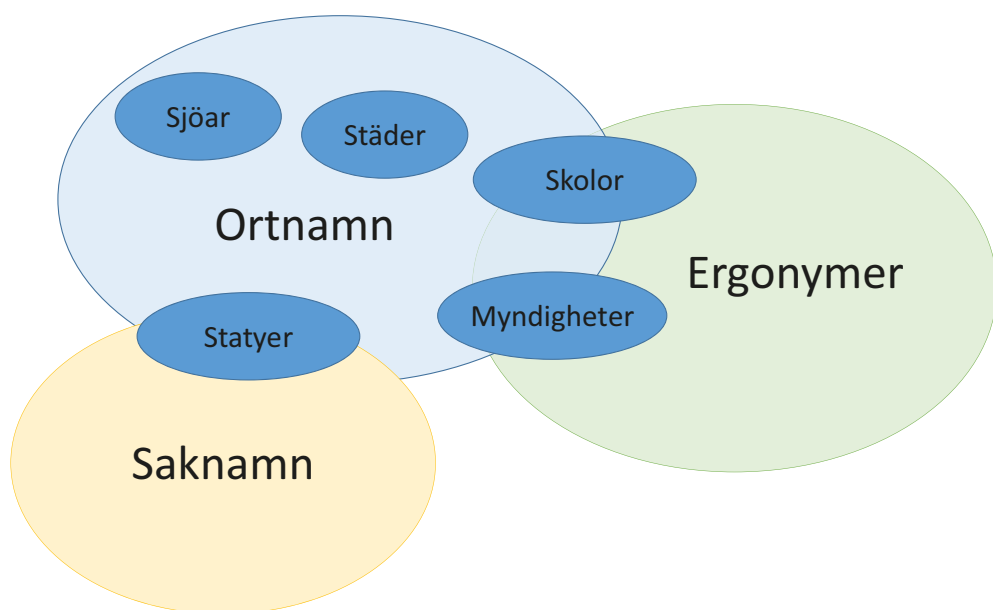

Fig. 1. Modell för överlappande namnkategorier.

uppstår. En illustration av detta finns i figur 1. Typiska ortnamn, som namn på bebyggelser och sjöar, är placerade helt inom ortnamnskategorin, medan otypiska ortnamn, som namn på myndigheter, återfinns i en zon som överlappas av kategorin ergonymer. Termen *ergonym* används på lite olika sätt i olika namnforskningsmiljöer. I t.ex. tyskspråkig namnforskningslitteratur används termen synonymt med *kommersiella namn*, men termen har inte fått fotfäste i den betydelsen i svensk namnforskning. Vi ansluter oss istället till t.ex. Paula Sjöbloms (2014) syn enligt vilken ergonymer utöver namn på kommersiella namnbärare som företag och produkter även omfattar namn på skolor, organisationer, myndigheter, (kultur)institutioner m.fl.

Samma synsätt kan tillämpas på andra otypiska ortnamn, som t.ex. namn på statyer. När dessa fungerar som fasta landmärken och återfinns på kartor faller deras namn inom definitionen av vad som är ett ortnamn, men samtidigt har deras namn drag gemensamt med namn på lösa konstföremål som tillhör en kategori som vi med Bengt Pamp (1994 s. 53) kan kalla *saknamn*. Vilken kategoritillhörighet som är mest relevant beror på sammanhanget; i vissa kontexter hamnar ortnamnskaraktären hos ett namn i förgrunden, medan det i andra kontexter ger bättre mening att diskutera samma namn utifrån en annan kategoritillhörighet.

Avslutning

Med det synsätt som betraktar en del ergonymer som ortnamn – om än otypiska sådana – inkluderas enligt vår mening namnen på t.ex. myndigheter och skolor i de namn som avses i hänsynsparagrafen God ortnamnssed. Enligt den ska god ortnamnssed iakttas vid statlig och kommunal verksamhet, vilket

betyder att man också i namngivningen av en skola eller en myndighet bör se till att beakta det nya namnets eventuella påverkan på andra namn, att inte ändra hävdvunna namn utan starka skäl och att se till att i namnbildningen följa moderna språkregler. Hänsynsparagrafen stipulerar dessutom att man i flerspråkiga områden ska synliggöra namn på de nationella minoritetsspråken. Ser man de offentliga ergonymerna som ortnamn betyder det att t.ex. statliga och kommunala kulturinstitutioner på meänkieliskt och samiskt område bör få namn även på minoritetsspråken, ett krav på namngivningen som därmed alltså har stöd i kulturmiljölagen.

Litteratur

- God ortnamnssed = God ortnamnssed. Ortnamnssrådets handledning i namnvård. 2 reviderade uppl. 2016. Gävle. (Ortnamn och namnvård 6. Lantmäteri-rapport 2016:9.)
- Namn och namnforskning. Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1 (2013-02-19). Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Märit Frändén, Mats Wahlberg & Per Vikstrand. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:606610/FULLTEXT01.pdf>
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B. 2.)
- 1994: Övriga namn och andra. Ett försök till gruppering av egennamnen. I: Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red.: Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.) S. 49–57.
- SFS = Svensk författningssamling. <https://svenskforfattningssamling.se/>
- Sjöblom, Paula, 2014: Commercial names and unestablished terminology. I: Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences. (Biblioteca Tècnica de Política Lingüística 11.) S. 92–98. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/012.pdf>
- Ståhl, Harry 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
- Zilliacus, Kurt, 2002: Forska i namn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 640.)

Ett namn för den vilda?

Om kvinnonamnet *Bera* i den fornisländska litteraturen

Av Agneta Ney

De fornvästnordiska kvinnonamnen vittnar om att egenskaper som skönhet och älskvärdhet uppskattades under vikingatid och medeltid. De så kallade valkyrienamnen ger därutöver uttryck för att också styrka och beslutsamhet var eftersträfvansvärda karaktärsdrag. Mod och styrka var givetvis värdefulla egenskaper även i den manliga namngivningen. Det märks inte minst av att många mansnamn associeras med det vilda, som exempelvis *Úlfr* och *Björn*. Av de belagda mansnamnen i det vikingatida nordiska runstensmaterialet är *Björn* det näst mest frekventa. För dess feminina motsvarighet, *Bera*, saknas belägg i nämnda material. Däremot förekommer namnformerna *Bersa*/*Birsa* med samma betydelse på ett par uppländska runstenar (Janzén 1947 s. 35, 44, Peterson 2004 s. 6, 46, NRL s. 41).¹

Namnet *Bera* förekommer i de fornvästnordiska litterära källorna. Det rör sig emellertid om ganska få belägg. Det kan därför vara av intresse att närmare granska den kontext, i vilken kvinnor med det här namnet förekommer. Som en följd av namnets lexikaliska betydelse och de eventuella specifika sammanhang som någon med namnet *Bera* förekommer i, skulle namnet i sig dessutom kunna fungera som en signal för en publik om en kommande tematik (jfr Smith 2016 s. 307 f.), det vill säga en kontext med en tydlig anknytning till det vilda. I eddadikten *Atlamál in grœnlenzku* berättas om en kvinna med namnet *Kostbera*/*Bera*.² Hon är maka till Hogni, en av Sigurðr Fáfnisbanis svågrar. Hogni och brodern Gunnar har blivit inbjudna till Atli som är gift med deras syster Guðrún. Inför resan varnar Guðrún sina bröder för Atlis svekfulla sinnelag. Varningen är skriven med runor, men hennes sändebud har vänt på dem för att försvåra läsningen. *Kostbera* är den enda som ändå kan tyda budskapet och inser att det är fara på färde. Hon och hennes svägerska Glaumvör, Gunnars maka, drömmer dessutom varseldrömmar och försöker hindra sina män från den farofyllda färden. *Kostbera* berättar för Hogni att hon bland annat har drömt att en björn tagit sig in i deras hus, något som orsakade stor förödelse och död. Hogni slår bort hennes oro och tolkar björnens framfart som ett annalkande oväder (Den poetiska Eddan, *Det grön-*

¹ En maskulin appellativ motsvarighet till *Bera* är **beri* (Janzén 1947 s. 102). För ett osäkert urnordiskt belägg på ett mansnamn *Bera* (**beran-* 'björn') se Lindqvist (1947 s. 12) och Peterson (2004 s. 6). Formen *Birna* (*Eilífuer birna*) förekommer i det medeltida personbinamnsbeståndet (Lind Bin. sp. 25).

² I två strofer omtalas *Kostbera* som *Bera*. Elementet *Kost-* i *Kostbera* härrör troligen från appellativet *kostr* m. med betydelsen 'val', dvs. något som väljs (Lind sp. 715). Efterleden *-bera* har även tolkats som 'den som bär', samhörig med verbet *bera* 'bära', se von See & al. (2009 s. 590–591) och där anförda referenser.

ländska Atlemålet strof 17–18 s. 412, Eddukvæði 2, Atlamál in grœnlensku strof 17–18 s. 356; jfr Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason 2014 s. 134–150):

Kostbera:

Björn hugða ek hér inn kominn
bryti upp stokka,
hristi svá hramma
at vér hrædd yrðim;
munni oss mörð hefði,
svá at vér mættim ekki,
þar var ok þrömmun
þeygi svá lítil.

En björn ság jag komma
och bryta sönder bjálkar,
den slog med sina ramar
så vi alla blev rädda,
malde människor i gapet,
maktlösa vart vi,
det larmade väldigt
varhelst den drog fram.

Högni:

Veðr mun þar vaxa,
verða ótt snemma,
hvítbjörn hugðir,
þar mun hregg austan.

Det bådar oväder,
snart blåser det upp;
du ság nog en isbjörn,
det varslar om östanstorm.

Det har ofta framhållits att omnämmandet av en isbjörn (*hvítabjörn*) till en del skulle kunna förklara diktens grönländska anknytning (Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason 2014 s. 134, 147 f.). Det är dock Högni som definierar besten som en isbjörn, inte Kostbera. Hon omnämner den som *björn*. Enligt Lars Lönnroth kan den här anknytningen gå tillbaka till en grönländsk traditionsbärare (Den poetiska Eddan s. 408).

Jónas Kristjánsson och Vésteinn Ólason (2014 s. 137) håller för sannolikt att svägerskornas namn är påhittade av skalden. Namnen återfinns inte i diktens huvudkälla Atlakviða, däremot i prosainledningen till Guðrúnarkviða 2, som benämns Dráp Niflunga (Eddukvæði 2 s. 352, Den poetiska Eddan s. 370, jfr von See & al. 2009 s. 567–594).³ Andra skillnader mellan Atlamál och Atlakviða är att det senare saknar motivet med svägerskornas drömmar samt att Guðrúns varning inte är ristad med runor, utan utgörs av en ring invirad i strån av vargpäls. (Den poetiska Eddan, Atlekvädet strof 8 s. 397–398, Eddukvæði 2, Atlakviða strof 8 s. 374). Enligt bland andra Gísli Sigurðsson (1998 s. xliii ff.) lägger Atlamál vikt vid att gestalta kvinnornas karaktärer och deras agerande i en vardaglig gårdsmiljö, medan Atlakviða framhåller männens handlande och en hirdmiljö.

I Völsunga saga använder författaren båda eddadikterna som underlag när det gäller Guðrúns varning. Hon både ristar runor och knyter varghår runt en guldring (Völsungasagan s. 132, Völsunga saga s. 199).⁴ I sagan återberättas också svägerskornas drömmar. Sagans författare namnger kvinnorna i överensstämmelse med Atlamál. Det sker i samband med svägerskornas avsked

³ Atlakviða är en av de äldsta eddadikterna, medan Atlamál anses vara en av de yngsta, troligen från 1100-talet. Dráp Niflunga har i sin skriftliga form daterats till omkring 1270, jfr Völsunga saga som har daterats till omkring 1250, se Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason (2014 s. 96, 148), Ney (2017 s. 56), Zetterholm (1934 s. 92 f.).

⁴ Även i Dráp Niflunga nämns både runor och varghår i Guðrúns varning. För en diskussion om beroende mellan nämnda prosastycke och Völsunga saga, se von See & al. (2009 s. 568–594).

från sina makar. Författaren använder kortformen *Bera* för att berätta om avskedet inför resan: »Þá mælti Bera: 'Farið vel ok með góðum tíma.'» (»Då sade Bera: 'Farväl och må lyckan stå er bi.'») Växlingen från *Kostbera* till *Bera* i *Atlamál* sker även vid avskedet (Den poetiska Eddan, Det grönländska Atlemålet strof 33 s. 416, Eddukvæði 2, *Atlamál in grœnlenzku* strof 33 s. 388, *Völsungasagan* s. 146, *Völsunga saga* s. 204).

Vad som ligger bakom skaldens växling från *Kostbera* till *Bera* är oklart. Att sagan i det fallet överensstämmer med dikten är inte märkligt, eftersom den i övrigt till stor del följer eddadiktens ord och mening. En intressant skillnad i drömmarna är dock att diktens sönderbrytande av bjälkar i sagan ändras till att det är kungens högsäte som förstörs. Med tanke på sagans tillkomst vid mitten av 1200-talet och den samhällseliga utvecklingen är det rimligt att tänka sig att dess samtida författare framhåller ett hot riktat mot makt och säte. I den svenska översättningen har dock »konungs hásæti» reducerats till »högsätet» (*Völsungasagan* s. 144, *Völsunga saga* s. 202, Ney 2017 s. 56 ff., 272 f.).

»Björn hugða ek hér inn koma», segir hún, »ok braut upp konungs hásæti ok hristi svá hrammana, at vér urðum öll hrædd, ok hafði oss öll senn sér í munni, svá at ekki máttum vér, ok stóð þar af mikil ógn».

»Jag såg en björn komma hit in», sade hon [*Kostbera*], »och den bröt sönder högsätet och skakade sedan ramarna så att vi alla blev rädda, och den slukade oss sedan en efter en utan att vi förmådde göra något, och den spred stor fasa kring sig».

Kostbera beskrivs i både *Atlamál* och *Völsunga saga* som en klartänt kvinna med runkunskaper. Hennes drömmar associerar till det vilda, men det gör också svägerskans, i alla fall till viss del. Den sistnämnda ser sin man död, omgiven av ormar och ylande vargar, men om björnens framfart är det endast *Kostbera* som drömmar.

Kvinnonamnen *Kostbera/Bera* har med få belägg således ett visst samband med djuret björn. Ytterligare namnbelägg finns i *Böðvars þáttur*, som ingår i *Hrólfs saga kraka* og kapp hans. I tåtens inledning, som utspelar sig i Nordnorge, förekommer en ung kvinna med namnet *Bera* i en för sammanhanget intressant kontext. Hon introduceras kortfattat som dotter till en man som sägs bo nära den norske kung Hringr. *Bera* och kungens son Björn tycker mycket om varandra och har varit tillsammans sedan barnsben (*Hrólfs saga kraka* s. 44 ff.).

Björn har en styvmor, drottning Hvít, en kungadotter från Lappland (*Hrólfs saga kraka* s. 44 ff., jfr Strömbäck 2000 s. 202 ff.). Hvít gör sitt bästa för att förföra sin styvson, men förgäves. När Björn slår ifrån sig hennes försök, bestraffar hon honom genom trolldom. Hon trär på sig sina varghandskar och formulerar en trolldom som förvandlar honom till en björn. Därefter försvinner Björn och ingen vet varför eller vart (*Hrólfs saga kraka* s. 46 f., jfr Bagerius 2009 s. 235).

En kväll möter dock *Bera* en björn som närmar sig utan att verka hotfull. Hon tycker sig känna igen dess ögon som Björns och följer efter honom till en grotta. Förtrollningen verkar så, att han är björn under dagarna men man

om nätterna. Bera stannar hos Björn i grottan, men en natt säger han att hon måste gå därifrån, eftersom kungens män kommer att döda honom följande dag. Han manar Bera till försiktighet, framför allt när det gäller drottning Hvít och vad hon kan vara kapabel till. Drottningen kommer att vara miss-tänksam och försöka få Bera att äta av björnköttet. Enligt Björn väntar Bera trillingar, men äter hon av björnköttet kommer det att påverka barnen (Hrólfs saga kraka s. 49).

Björn säger sedan att Bera ska gå till kung Hringr och be honom om det som ligger under björnens vänstra skuldra (det är Björns ring och beviset för björnens verkliga identitet). Han tillägger att om hon inte kan fostra sönerna hemma, eftersom de kan vara besvärliga karaktärer, ska hon ta med dem till grottan. Där kommer hon att finna en kista med tre bottnar, och på den står ristat med runor vad varje son ska ärva. I likhet med Atlamál och Völsunga saga tillskriver även den här sagans författare Bera runkunskaper (Hrólfs saga kraka s. 49).

Nästa dag inträffar det som Björn spådde. Han dödas av kungens män. Därefter förbereder drottning Hvít en jaktfest med björnkött. Hon tvingar Bera att smaka av köttet, och när Bera senare föder sina söner visar det sig att den förste är till hälften människa, till hälften älg. Han får namnet *Elg-Fróði*. Den andre pojken har hundfötter och kallas därför *Pórir hundsfótr*. Den tredje pojken är välskap och kallas *Bødvarr*. Han har dessutom en förmåga att ikläda sig björnhamn och ges även binamnet *Bjarki* 'liten björn' (Hrólfs saga kraka s. 44–69).

Hrólfs saga kraka og kappa hans hör till fornaldarsagorna, en genre som kännetecknas av bland annat trolldom och övernaturliga inslag med passion och strider som teman. I persongalleriet förekommer ofta kungar och kungasöner, men även drottningar och sköldmör. Den äldsta bevarade handskriften av Hrólfs saga kraka og kappa hans är från 1600-talets första hälft, men det har funnits en äldre från omkring 1460, som de yngre handskrifterna bygger på. I allt finns ett fyrtiotal handskrifter, varav merparten är från 1600-talet, medan andra är daterade både till 1700- och 1800-talen (Ármann Jakobsson 2003 s. 173–189, Ármann Jakobsson, Lassen & Ney 2003 s. 7–16, Byock 1998 s. viii–x, Friis-Jensen 2009 s. 71 f., Valgerður Brynjólfssdóttir 2003 s. 141–156).

Björnmotivet i Hrólfs saga kraka og kappa hans har likheter med folktrons många föreställningar om björnen, exempelvis som här en förvandling från man till björn och björnens påverkan på havandeskap. Det är troligt att det i en äldre och samtida muntlig tradition funnits ett stort antal berättelser om relationen mellan människa och björn. Det finns dessutom en internationellt spridd sägen, *The Bear's Sons Tale*, som har vissa likheter med tätten om Bødvarr (jfr Byock 1998 s. xi, xxv–xxviii, Kuusela 2019 s. 96–107, Lanzing 2012 s. 405–430, Mitchell 1991 s. 58 f., 61).

Kvinnonamnet *Bera* förekommer även i den fornisländska litteraturen utan att kontexten på motsvarande sätt anknyter till björn. I Egils saga Skallagrímssonar förekommer två kvinnor med detta namn (s. 23, 37 f., 42, 108). Den ena är Bera Yngvarsdóttir, maka till Skalla-Grím Kveld-Úlfsson (se även Landnámabók kap. 25). Hon har förvisso ett passande namn med anknytning till det vilda, eftersom hennes svärfar Kveld-Úlf skildras som varulv och

bärsärk. Även Beras och Skalla-Gríms sondotter kallas för *Bera*. Det finns en tredje kvinna med samma namn, Bera Ormsdóttir, som är maka till Egils sonson Skúli (Hauksbók s. 127). Om även ingifta medräknas, bärs namnet av tre kvinnor som tillhör samma släkt. Det som förenar i varje fall Skalla-Gríms Bera och Bera i Hrólfs saga kraka og kappa hans är deras norska ursprung, något som kan väcka frågor om hur namnet har traderats och var det användes.

Namngivningen i Egils saga Skallagrímssonar har diskuterats av Heimir Pálsson (2007 s. 98 ff.) när det gäller namnens anknytning till vilda djur. Han framhåller en förändring över tid, i det att *ulv*-namnen i släkten försvinner till förmån för *Pórs*-namnen. Förändringen gäller framför allt mansnamnen, medan kvinnornas *björn*-namn återkommer i sagan. En kvinna vars namn innehåller efterleden *-bera*, nämligen Kveld-Úlfs mor Hallbera Úlfsdóttir, inleder till yttermera visso den genealogiska beskrivningen av Egils förfäder. Hallberas bror hette *Hallbjörn* (Egils saga Skallagrímssonar s. 1), något som innebär en tydlig markering av vilket slags karaktär de två barnen förväntades få. Till skillnad från *ulv*-namnen i sagan förekommer honbjörn-namnen fortsatt i sagan, men med få belägg.

Bera-namnen i eddadiktningen och Islänningasagorna ger inte något entydigt besked om namnets eventuella associationer till det vilda. I Hrólfs saga kraka og kappa hans ges emellertid Bera rollen som björnens kvinna. Det kan inte uteslutas att den över lång tid kända traditionen om Bera och björnen medförde att hennes namn associerades med det vilda och därför gav en signal om en kommande tematik – och möjligen i någon mening kom att hämma namnets spridning när andra ideal kom att påverka namngivningen.

Litteratur

- Ármann Jakobsson, 2003: Queens of terror. Perilous women in Hálf's saga and Hrólfs saga kraka. I: Fornaldarsagornas struktur och ideologi. Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001. Red.: Ármann Jakobsson, Annette Lassen & Agneta Ney. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar 28.) S. 173–189.
- Lassen, Annette & Ney, Agneta, 2003: Inledning. I: Fornaldarsagornas struktur och ideologi. Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001. Red.: Ármann Jakobsson, Annette Lassen & Agneta Ney. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar 28.) S. 7–16.
- Bagerius, Henric, 2009: Vidunderliga kvinnor vid vatten. Konfliktskapande intimitet i myt och verklighet. I: Fornaldarsagaerne. Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda. Red.: Agneta Ney, Ármann Jakobsson & Annette Lassen. København. S. 223–244.
- Byock, Jesse L., 1998: Introduction. I: The saga of King Hrolf Kraki. Translated with an introduction by Jesse L. Byock. New York. S. vii–xxxvii.
- Den poetiska Eddan. Gudadikter och hjåltedikter efter Codex Regius och andra handskrifter. Översättning med inledning och kommentar av Lars Lönnroth. 2016. Stockholm.
- Eddukvæði 2. Hetjukvæði. Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason gáfu út. 2014. Reykjavík.
- Egils saga Skallagrímssonar. I: Islänningasagorna. Samtliga släktsagor och fyrtionio tåtar. 1. Red.: Kristinn Jóhannesson, Gunnar D Hansson & Karl G Johansson. 2004. Reykjavík.

- Friis-Jensen, Karsten, 2009: Saxo Grammaticus og fornaldarsagaerne. I: Fornaldarsagaerne. Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda. Red.: Agneta Ney, Ármann Jakobsson & Annette Lassen. København. S. 67–77.
- Gísli Sigurðsson, 1998: Inngangur. I: Eddukvæði. Gísli Sigurðsson sá um útgáfuna. Reykjavík. S. ix-li.
- Hauksbók. Udg. efter de Arnarmagnæanske håndskrifter No. 371, 544 og 675, 4o samt forskellige papirhåndskrifter af Finnur Jónsson for det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1892–96. København.
- Heimir Pálsson, 2007: Óðinn, Þór og Egill. I: Skírnir 181. S. 96–121.
- Hrólfs saga kraka og kappá hans. I: Fornaldar sögur Norðurlanda 1. Guðni Jónsson bjó til prentunar. 1976. Reykjavík. S. 1–105.
- Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. I: NK 7. Personnamn. Utg. av Assar Janzén. Stockholm–Oslo–København. S. 22–186.
- Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason, 2014: Formáli. I: Eddukvæði 2. Hetjukvæði.
- Kuusela, Tommy, 2019: Skogens ludne drott. Folketro om björnen i Jämtland och Härjedalen. I: Jänten. S. 96–107.
- Landnámabók. Sturlubók. <https://www.snerpa.is/net/snorri/landnama.htm>
- Lanzing, Tereza, 2012: Einn fagur aldingardur – The manuscript transmission of Hrólfs saga Kraka. I: The legendary sagas. Origins and development. Red.: Annette Lassen, Agneta Ney & Ármann Jakobsson. Reykjavík. S. 405–430.
- Lindquist, Ivar, 1947: Översikt över de äldsta skandinaviska personnamnen, med huvudvikten på urnordiskan. I: NK 7. Personnamn. Utg. av Assar Janzén. Stockholm–Oslo–København. S. 5–21.
- Mitchell, Stephen A., 1991: Heroic sagas and ballads. Ithaca. (Myth and poetics.)
- Ney, Agneta, 2017: Bland ormar och drakar. Hjaltemyt och manligt ideal i berättartraditioner om Sigurd Fafnesbane. Lund.
- Peterson, Lena, 2004: Lexikon över urnordiska personnamn. Uppsala. <http://isof.se/sprak/namn/personnamn/lexikon-over-urnordiska-personnamn.html>
- von See, Klaus & al., 2009: Kommentar zu den Liedern der Edda 6. Heldenlieder. Heidelberg.
- Smith, Grant W., 2016: Theoretical foundations of literary onomastics. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. With assistance from Daria Izdebska. Oxford. (Oxford handbooks in linguistics.) S. 295–309.
- Strömbäck, Dag, 2000: Sejd och andra studier i nordisk själsuppfattning. Med bidrag av Bo Almqvist, Gertrud Gidlund & Hans Mebius. Red.: Gertrud Gidlund. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 72.)
- Valgerður Brynjólfssdóttir, 2003: A valiant king or a coward? The changing image of King Hrólfr kraki from the oldest sources to Hrólfs saga kraka. I: Fornaldarsagornas struktur och ideologi. Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001. Red.: Ármann Jakobsson, Annette Lassen & Agneta Ney. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar 28.) S. 141–156.
- Völsunga saga. I: Fornaldar sögur Norðurlanda 1. Guðni Jónsson bjó til prentunar. 1976. Reykjavík. S. 107–218.
- Völsungasagan. Översatt av Inge Knutsson. Inledning: Staffan Bergsten. 1991. Lund.
- Zetterholm, D. O., 1934: Atlamál. Studier i en eddadikts stil och meter. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar 2.)

Nettan, Nypan & Nilsson

Namnvardare med fokus på god ortnamnsd

Av Leif Nilsson

»God ortnamnsd är att bevara ett hävdvunnet ortnamn i en korrekt språklig form för en viss lokalitet så länge den namnbrukarkrets namnet tillhör använder eller vill använda det.» (Gustavson 1995 s. 44.)

Så formulerade sig Helmer Gustavson i april 1994 vid Uppsalasymposiet Behövs en ortnamnsd? och det är enligt min mening den definition som bäst fångar in vad *god ortnamnsd* innebär. Gustavson informerade om att man då nyligen hade myntat detta begrepp inom kulturminnesvården, och jag tror att han var den starkaste förespråkaren. Han var som bekant en framstående runolog men även en mycket engagerad ortnamnsvardare och aktiv ledamot i Ortnamnsrådet alltsedan dess inrättande 1985. Symposiet arrangerades av Ortnamnsarkivet i Uppsala. Behovet av en ortnamnsd hade diskuterats under ett antal år. Riksdagens kulturutskott hade behandlat flera motioner om ett ökat skydd för ortnamn. Kulturutskottet hade också föreslagit att överväganden borde göras i frågan om behovet och lämpligheten av en lagstiftning för att skydda ortnamnen. Symposiet var föranlett av den ovan nämnda diskussionen och anslöt till konferensen Ortnamnskultur, som anordnades av Riksantikvarieämbetet i maj 1993.

Så långt hade det ju handlat om *ortnamnsvård*, och går man tillbaka till 1900-talets början kallades det *namnreglering* med tydligt fokus på språkriktiga ortnamn. Behovet av entydighet var då stort. Både i olika register och på kartorna rådde ett enormt virrvarr. Ett och samma namn kunde stavas på ett sätt i jordeboken, på ett annat i postadressen och på ett tredje sätt på kartan. Den 1902 inrättade Ortnamnskommittén fick inleda sin verksamhet med att utarbeta riktlinjer beträffande ortnamnens stavning och form. Först 1927 kom föreskrifter som ledde till en bestående norm (SFS 1927:380). Ortnamnens stavning i officiella handlingar skulle följa grunderna i Svenska Akademiens ordlista (SAOL). Kungörelsen avsåg i första hand att ge stavningsreformen från 1906 genomslag även på ortnamnsområdet, där en viss eftersläpning med gammalstavning rådde.

Med detta lilla bidrag vill jag dels lyfta fram den betydelse Helmer Gustavson haft i sammanhanget, dels med några exempel beskriva vad arbetet med god ortnamnsd inneburit för några av oss som under ett antal år ägnat oss åt detta på heltid. Därvid tänker jag i första hand på de tre som nämns i den något kryptiska rubriken och som avser Annette Torenstjör vid Lantmäteriverket/LMV, Staffan Nyström vid Riksantikvarieämbetet/RAÄ och mig själv vid Språk- och folkminnesinstitutet/SOFI – som de tre myndigheterna hette då. En tämligen intensiv period påbörjades runt millennieskiftet i anslutning till att Kulturarvsutredningens förslag skulle förverkligas i form av en hän-

synsregel i kulturminneslagen (KML). En viktig ingrediens i vår verksamhet var att Staffan då tillträdde den vid RAA nyinrättade tjänsten som ortnamns-expert, även detta på initiativ av Helmer Gustavson. Annette fick lite senare huvudansvaret för LMV:s ortnamnsverksamhet, som jag tidigare hade lämnat för att bli SOFI:s förste namnvårdskonsulent 1996.

I direktiven till Kulturarvsutredningen (Dir. 1994:57) ett par månader efter symposiet i Uppsala återkommer begreppet god ortnamnsd och beskrivs i huvudsak med Helmer Gustavsons ord. Man konstaterar att gällande lagstiftning inte tar särskild hänsyn till ortnamnens kulturhistoriska värde och att det kan finnas skäl att lagstifta om skydd för ortnamn.

Kulturarvsutredningen behandlar frågan om skydd av ortnamn mycket grundligt. Sammanfattningsvis anför man i sitt slutbetänkande Skyddet av kulturmiljön (SOU 1996:128 s. 16) följande om ortnamn: »Ortnamnen är enligt direktiven en del av landets kulturarv. Utredningen skall lämna förslag som tillgodoser behovet av skydd av ortnamnen, om så behövs i form av lag. Begreppet god ortnamnsd bör i så fall definieras i lagen. Reglerna bör gälla för offentliga organ och vara enkla och obyråkratiska.» I sitt förslag till lagtext (a.a. s. 259) – då i termer av »en allmän hänsynsregel för ortnamn» – betonar man vikten av att genom olika åtgärder fullfölja intentionerna med bestämmelsen: »Ett centralt ansvar för att detta sker har Ortnamnsrådet, som genom sina ledamöter bör kunna tolka och föra ut hänsynsregelns innebörd.»

Resultatet blev att det i KML kom att införas en ny paragraf – 4 § 1 kap. – den 1 juli 2000, där bestämmelsen om ortnamn fick just rubriken God ortnamnsd och följande text.

Vid statlig och kommunal verksamhet skall god ortnamnsd iakttas. Detta innebär att:

- hävdvunna ortnamn inte ändras utan starka skäl,
- ortnamn i övrigt stavas enligt vedertagna regler för språkriktighet, om inte hävdvunna stavningsformer talar för annat,
- påverkan på hävdvunna namn beaktas vid nybildning av ortnamn, och
- svenska, samiska och finska namn så långt möjligt används samtidigt på kartor samt vid skyltning och övrig utmärkning i flerspråkiga områden.

Namn som godkänts för offentlig kartproduktion skall även i andra sammanhang användas i sin godkända form. Lag (2000:265).

Från språkligt håll ansåg vi – i en utdragen remissbehandling av betänkandet Skyddet av kulturmiljön – att språkriktighetsaspekten hade tonats ned alltför mycket i förhållande till hävden och föreslog underhand vissa omformuleringar för att få bättre balans mellan principerna. I samband med att regeringens proposition i ärendet skulle färdigställas framförde både SOFI och Ortnamnsrådet sådana tankar (Nilsson 2003). Några avgörande förändringar infördes dock inte i själva lagtexten.

Vi pekade även på risken att lagtextens formulering om »offentlig kartproduktion» inte helt träffar sitt mål. I första hand åsyftas de av LMV utgivna kartorna, vilkas namn är språkligt granskade, men även kommunala kartor är offentliga, och dessa har normalt inte fått någon motsvarande granskning. Sedan några år tillbaka var kommunerna ålagda ansvaret för adressering på landsbygden, en verksamhet där ortnamnshanteringen självfallet är av all-

ra största betydelse. Eftersom flera kommuner hade för avsikt att redovisa adressernas ortnamn också på sina kommunala kartor, kunde man få en situation som inte var förenlig med god ortnamnsred. En samordnad ortnamns-hantering vad gäller alla normerande kartor är av största vikt. I regeringens proposition (Prop. s. 34) kommenteras detta förhållande sålunda: »Av den anledningen finns behov av riktlinjer till stöd för kommunal namnverksamhet.»

Redan vid Uppsalasymposiet betonade deltagande kommunala representerer att det var angeläget att ge kommunerna insikt i namnfrågor genom en långsiktig kunskapsuppbyggnad, så kring detta rådde nu en enighet som några år tidigare inte hade varit självklar.

I betänkandet framhålls alltså att Ortnamnsrådet bör ha en huvudroll i de informationsinsatser som är nödvändiga för att ge lagen genomslagskraft. Som ett svar på utredningens uppmaning gav Ortnamnsrådet 2001 ut God ortnamnsred. Ortnamnsrådets handledning i namnvård, som nummer 6 i LMV:s skriftserie Ortnamn och namnvård. Även RAÄ, som enligt KML har ett »överinseende över kulturminnesvården i landet», tog fasta på sitt ansvar och gav ut en skrift, där Staffan genom en serie typfall illustrerar vad som menas med god ortnamnsred (Nyström 2001).

Ungefär vid den här tiden fick den för oss tre gemensamma verksamheten som ortnamnsvårdare ett högre tempo. Visserligen hade en hel del aktiviteter genomförts redan från Ortnamnsrådets tillkomst, men av olika skäl var takten ojämn och styrdes ganska mycket av tillfälliga omständigheter. Nu tog vi mer egna och riktade initiativ, och framför allt handlade det om de tre myndigheterna LMV, RAÄ och SOFI. Vi hade alltså redan ett väl fungerande samarbete i frågor rörande ortnamnsvården, men detta utvecklades nu ytterligare. Och Ortnamnsrådet hade efter vissa initialsvarigheter hittat ett arbets-sätt, där man tog väl till vara befintliga resurser. Tydligast manifesterades detta i det som resulterade i den ovan nämnda handledningen, som skrevs av en grupp inom rådet och – även här – med Helmer Gustavson som pådrivare och inspiratör.

Helmer kunde sedan efter många år med värdefulla insatser som RAÄ:s representant i Ortnamnsrådet lämna över detta uppdrag till Staffan. Själv hade jag några år tidigare efterträtt Eva Brylla som SOFI:s representant. Annette hade under hela 1990-talet varit rådets effektiva sekreterare och blev sedan som namnchef på LMV alltmer motorn som såg till att rådets planer kunde genomföras. Staffan gjorde en rivstart i sin nya roll på RAÄ genom den mycket pedagogiska skriften 2001, och för egen del försökte jag bidra med idéer och uppslag för att främja samarbetet mellan ortnamnsvårdens olika intressenter.

Till dessa hörde Svenska kyrkan, som vid den här tiden under några år även hade en ledamot i Ortnamnsrådet. Svenska kyrkan hade skilts från staten 2000, och därefter reglerades frågan om församlingsindelning och församlingsnamn av »Kyrkoordning för Svenska kyrkan». En olycklig följd av detta blev att många hundra församlingar – genom sammanläggningar – upphörde på några få år och av olika skäl. Sambandet mellan de nya församlingsgränserna och äldre sockengränser försvann och en månghundraårig kontinuitet bakåt i tiden bröts därmed. Vi bildade en arbetsgrupp, som efter ett par år formulerade några rekommendationer i en liten skrift om församlingsnamn

(Nilsson & al. 2004). Där försöker vi sätta in församlingsnamnen i sitt historiska och nutida sammanhang och ger därefter några råd och anvisningar om hur namnen bör hanteras i samband med den förändring av Svenska kyrkans församlingsindelning som pågick och ännu pågår. På det sättet gjorde vi det bästa möjliga av en besvärlig situation, men det skulle dröja innan socken-namnen kunde »räddas». 2015 blev detta dock ett faktum, och för egen del blev därför mitt sista möte i Ortnamnsrådet den hösten extra minnesvärt. Vi kunde då konstatera att de cirka 2 500 namn som en gång hade avsett både socken och församling nu efter två olika beslut åter skulle användas i administrativa sammanhang. Från 1 januari 2016 sker folkbokföringen i s.k. distrikt, som motsvarar den församlingsindelning som gällde vid årsskiftet 1999/2000, då kyrkan skildes från staten. Dessutom beslutade Lantmäteriet att från 2016 redovisa sockentillhörigheten på fastighetsnivå i fastighetsregistret. Socken och sockennamn kan därmed garanteras fortsatt liv.

Som redan nämnts fanns det ett utbrett önskemål om riktlinjer för kommunernas mycket omfattande namnverksamhet, och de två handledningarna från 2001 var ett led i en sådan kunskapsuppbyggnad. Men vi försökte också på andra sätt att främja detta arbete. Staffan gjorde en enkät som skickades till samtliga kommuner i Sverige för att få en uppfattning om hur ortnamnsparagrafen tagits emot och kanske påverkat det kommunala namnarbetet.

Många kommuner betonar i sina svar vikten av experthjälp och många uttrycker behov av och önskemål om utbildning och mer samverkan när det gäller ortnamn – gärna utifrån ett regionalt perspektiv (Karlsson & Nyström 2006). Staffans uppföljande enkät 2011 bekräftade i stort sett den bilden. Detta sammanföll ganska väl i tid med den kursverksamhet vi just hade inlett, till en början med endagsutbildningar på LMV i Gävle och i första hand med kommunala handledare som målgrupp. Efter några år tog vi fasta på just det regionala perspektivet, och under många år åkte Annette och jag runt i landet till orter, där man från kringliggande kommuner och olika organisationer kunde samlas för att av oss få en heldag om ortnamn och ortnamnsvård. Vi har under hela den perioden på cirka tio år fått väldigt positivt respons på dessa utbildningsdagar. Som ett litet komplement till detta kan man se mitt deltagande i det arbete med belägenhetsadresser som SIS (numera = Svenska institutet för standarder) är engagerat i. Det är en gigantisk uppgift för våra kommuner, och även där ingår återkommande utbildningar med god ortnamnsd som en given ingrediens och med mig som ansvarig. Under de senaste åren har detta på ett lyckat sätt genomförts i form av s.k. webinarier med ett hundratal deltagare vid varje tillfälle. (Nästa ortnamnswebbinarium är för övrigt planerat till den 18 november 2020 – av en ren tillfällighet!)

Ett tredje område som jag gärna vill framhålla i sammanhanget är de insatser som gjorts för våra minoritetsspråks ortnamn. Vi har varit mycket delaktiga och bidragit till att förbättra förutsättningarna för dessa namn, också här bl.a. med riktade utbildningsdagar. Ett mycket konkret exempel är vidare den reviderade text som idag gäller för paragrafen om god ortnamnsd. Där nämns nu meänkieli uttryckligen, och vi medverkade på olika sätt i den utredning som ledde fram till detta. Det innebär att lagen – som dessutom bytte namn till kulturmiljölagen – från 1 januari 2014 har följande text under rubriken God ortnamnsd.

Vid statlig och kommunal verksamhet ska god ortnamnssed iakttagas. Det innebär att

- hävdvunna ortnamn inte ändras utan starka skäl,
- ortnamn i övrigt stavas enligt vedertagna regler för språkriktighet, om inte hävdvunna stavningsformer talar för annat,
- påverkan på hävdvunna namn beaktas vid nybildning av ortnamn, och
- namn på svenska, samiska, finska och meänkieli så långt möjligt används samtidigt på kartor samt vid skyltning och övrig utmärkning i flerspråkiga områden.

Namn som godkänts av Lantmäteriet ska i statlig och kommunal verksamhet användas i sin godkända form. Lag (2013:548).

Just denna ändring var ett av många skäl till att revidera även Ortnamnsrådets handledning från 2001. Egentligen hade vi funderingar kring en ny upplaga redan efter ett par år och träffades vid återkommande planeringsmöten, där just denna fråga alltid fanns på dagordningen. (Möjligen var det då som det allittererande gruppnamnet *Namnvårdarna Nettan, Nypan & Nilsson* uppstod...) Under dessa år skedde ett antal förändringar som på olika sätt påverkade förutsättningarna för god ortnamnssed och som till sist redovisades i en ny reviderad och utökad upplaga 2016, med oss tre som huvudansvariga. 2019 kunde vi dessutom glädja oss åt en engelsk version av den. I samband med vår ortnamnsverksamhet i FN:s regi (om detta se annan artikel i denna skrift) hade det framförts sådana önskemål som nu kunde tillgodoses.

Till sist: Nettan och Nypan får härmed från Nilsson ett uppriktigt tack för många års mycket givande samarbete i ortnamnsvårdens tjänst.

Källor och litteratur

- Dir. 1994:57 = Kommittédirektiv. Vissa frågor om kulturminnesskydd m.m. Beslut vid regeringssammanträde den 16 juni 1994.
- God ortnamnssed. Ortnamnsrådets handledning i namnvård. 2001. Gävle. (LMV-rapport 2001:4. Ortnamn och namnvård 6.)
- God ortnamnssed. Ortnamnsrådets handledning i namnvård. 2 reviderade uppl. 2016. Gävle. (Lantmäteri-rapport 2016:9. Ortnamn och namnvård 6.)
- Gustavson, Helmer, 1995: Våra ortnamn – skyddslösa kulturminnen. I: Behövs en ortnamnslag? Handlingar från ett endagssymposium i Uppsala den 20 april 1994. Red. av Eva Brylla. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 10.)
- Karlsson, Jan & Nyström, Staffan, 2006: God ortnamnssed i kommunerna? En enkätundersökning kring den kommunala ortnamnsverksamheten i förhållande till paragrafen om ortnamn i kulturminneslagen. Stockholm. (Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006/5.)
- KML = Kulturmiljölag 1988:950 (ändrad SFS 2000:265 och SFS 2013:548) [före 1 januari 2014 kallad kulturminneslagen].
- Nilsson, Leif, 2003: SOFI och dagens ortnamnsvård. I: Ur SOFI:s värld. Vänskrift till Björn Lindquist den 9 september 2002. Uppsala. (Språk- och folkminnesinstitutet. Småskrifter 1.)

- Nilsson & al., 2004 = Nilsson, Leif, Nyström, Staffan, Svenserud, Ragnar & Torensjö, Annette, 2004: Vad skall församlingen heta? Bakgrund och goda råd vid val av nya församlingsnamn. Gävle. (Lantmäteriverket.)
- Nyström, Staffan, 2001: Ortnamnen och kulturminneslagen. Om tolkning och tillämpning av begreppet god ortnamnsred. Stockholm.
- Prop. = Regeringens proposition 1998/99:114. Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål. 1999. Stockholm.
- SFS 1927:380 = Kungl. Maj:ts kungörelse angående stavning av ortnamn i officiella handlingar.
- SOU 1996:128 = Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. Slutbetänkande av Kulturarvsutredningen. 1996. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1996:128.)

Stockholms namnberedning 100 år (1920–2020)

De första åren

Av Staffan Nyström

Stockholms namnberedning har nu funnits i 100 år – ett helt sekel. Dess långa och komplexa verksamhet kan omöjligt fångas i en kort artikel – det får anstå till ett annat tillfälle – så i detta lilla bidrag ska bara några nedslag i de allra första åren göras. Somliga läsare må tycka att min framställning är alltför detaljerad, för datum- och personfixerad. Vem/vilka tyckte vad, när och hur, och exakt hur formulerade de sig? Men min förhoppning är att just detta – liksom självfallet sakinnehållet – ska tilltala en erfaren namnplanerare, ärendehandläggare och ortnamnsbyråkrat som vår jubilar.

Namnberedningen lyder sedan 1993 under stadsbyggnadsnämnden, före det under byggnadsnämnden, vilken årligen vid sitt första sammanträde utser beredningens ledamöter för det kommande året (ofta handlar det bara om en förlängning av mandaten). I beredningen ingår numera åtta opolitiska expertledamöter – i regel utsedda efter förslag från beredningen själv – samt två ledamöter från de politiska partierna. Namnberedningen stöds i sitt arbete av en verkställande tjänsteman och ytterligare ett par medarbetare vid Stadsbyggnadskontoret, vilka på deltid administrerar namnärenden i staden. Ett arbetsutskott (AU), bestående av beredningens ordförande och sekreterare (bägge numera expertledamöter), ytterligare två ledamöter samt tjänstemännen, förbereder ärenden innan de föreläggs hela namnberedningen, som antar förslag till beslut att överlämna till stadsbyggnadsnämnden.

Namnberedningen sammanträder numera fem gånger per år, varav vårens sista sammanträde kombineras med en guidad utflykt i den stockholmska verkligheten. Namnärendena varierar i omfattning och svårighetsgrad och antalet ärenden skiftar från möte till möte. Ett sätt att mäta verksamhetens volym är att ange hur många nya namn beredningen föreslår per år och hur många befintliga namn som diskuteras och föreslås få fortsatt användning med ändrad omfattning eller sträckning (ett kvarter utvidgas, en gata förlängs osv. och respektive namn prövas och bibehålls).

Tabell 1. Antal namn som föreslagits av namnberedningen.

	2017	2018	2019
Nya namn på gator, vägar, gångvägar m.m.	35	27	48
Nya namn på torg, broar, parker m.m.	11	10	9
Nya namn på kvarter	91	63	71
Bibehållna namn som diskuterats	90	41	57

Till detta kommer dels ett litet antal namn som föreslås utgå, dels ett antal ärenden som berör smärre justeringar av stadsdelsgränser, dels ett antal skrivelser från allmänheten och från olika organisationer som i de flesta fall leder till avslag – oftast angående memorialnamn.

Borgarrådet Meurlings initiativ

En kortfattad översikt över namngivningen i Stockholm före namnberedningens tillkomst finns i boken Stockholms gatunamn (2005 s. 14 ff.). Befogenheten att fastställa namn på gator och allmänna platser låg fram till början av 1960-talet hos Överståthållarämbetet (ÖÄ), och det var först då som beslutsrätten övertogs av stadens fullmäktige. För kvarterens del behöll ÖÄ rätten att fastställa namn ända till 1968, då myndigheten upphörde och uppgiften överfördes till länsstyrelsen, innan kommunen efter några år övertog även den rollen. Många olika instanser har genom åren varit inblandade i processen fram till besluten.

För namnberedningens del kan historien sägas börja med en skrivelse den 28 juni 1920 (SKUM 303/1920) till Stockholms byggnadsnämnd från dåvarande fastighetsborgarrådet, senare kommunikationsministern, Carl Meurling med ett förslag att en namnberedning borde bildas. Namnsättarna i det växande Stockholm stod då inför stora utmaningar, inte minst på grund av att Bromma kommun och Brännkyrka landskommun år 1916 respektive 1913 hade inkorporerats i huvudstaden och namnskicket skulle samordnas och kunna fortsätta utvecklas på bästa sätt. Meurling beskriver först hur namnsättningen i Stockholm har gått till fram till dess, och han lyfter då fram två huvudprinciper som gäller än idag (antingen tematiska kategorinamn eller individuella, mer topografiskt eller lokalhistoriskt förankrade namn). Meurling efterlyser överblick, enhetlighet och systematik i den framtida namngivningen. Han skriver:

Vid uppställande av förslag till dylika [namn] hava hittills i huvudsak följts tvenne vägar: å den ena vägen har man sökt att till vissa mer eller mindre begränsade områden sammanföra grupper av namn med viss gemenskap, å den andra har man eftersträvat att genom namnen giva uttryck till med platsen förbundna historiska minnen eller äldre topografiska benämningar. Å den förre vägen ernås lättast den planmässighet i benämningarna, vilken av naturliga skäl är önskvärd och utan vilken den nödvändiga massproduktionen av nya namn torde bliva svår; genom den senare vägen gives åt namnsättningen en kulturhistorisk uppgift, som är av stor betydelse.

[...] Det är uppenbart, att ett väl avvägt tillämpande för Stockholms del av dessa principer kräver ett ej ringa arbete och det är framförallt av vikt, att detta arbete så planmässigt bedrivs redan före namnförslagens utarbetande, att rent tillfälliga omkastningar i principerna för namnsättningen så vitt möjligt undvikas. Med allt erkännande åt det betydande personliga arbete, som i dessa frågor redan nedlagts [...] har jag sålunda, såsom föredragande i stadskollegiet av dessa ärenden, velat ifrågasätta, huruvida icke en sakkunnig beredning lämpligen borde anordnas för den fortgående namnsättningen inom huvudstaden av gator, allmänna platser och kvarter.

Meurling framhåller sedan att byggnadsnämnden enligt hans mening vore den lämpligaste myndigheten att skapa en sådan beredning och att tillsätta dess ledamöter. Han nämner »förslagsvis» några tänkbara ledamöter och ber nämnden »taga i benäget övervägande» om en sådan namnberedning ska inrättas. För att underlätta frågans behandling har han gett stadskansliet i uppdrag att undersöka hur denna sak hanteras i några andra större städer. En sådan utredning rörande förhållandena i Göteborg, Köpenhamn och Kristiania, daterad den 30 juli 1920 och undertecknad av Henning Karlsson vid Kommunala centralbyrån, inkommer under sommaren, och skickas vidare till stadsarkitekten Sigurd Westholm.

Byggnadsnämnden, som tagit emot Meurlings skrivelse, sänder ärendet på remiss till nämnde Westholm och till stadsingenjören August Emanuel Påhlman. I ett gemensamt, flersidigt tjänstememorial av den 1 november 1920 (SKUM 303/1920) svarar dessa insiktsfullt och positivt och pekar bl.a. på den tydliga skillnad som finns mellan gatunamn och kvartersnamn när det gäller namnens funktion och bruk. De skriver:

Såsom i borgarrådet Meurlings skrivelse framhålls föreligger otvivelaktigt ett behov av enhetlig behandling av dessa frågor, och synes oss den i skrivelsen antydda anordningen härför innebära en god lösning. Enligt vår uppfattning och på de i skrivelsen anförda skäl bör alltså förslagsrätten i dessa frågor tillkomma byggnadsnämnden, som bör tillse att beredningen ägnas den omsorg, som erfarenheten givit vid handen, att dylika frågor kräva. Att helt överlåta denna uppgift åt nämndens tjänstemän synes icke lämpligt, då uppgiften för att kunna lösas på ett ur alla synpunkter tillfredsställande sätt ofta kräver speciell sakkunskap på områden, som tjänstemännen icke kunna förutsättas behärska. Möjligen kunde detta ifrågasättas rörande namn på kvarter, där enligt vår uppfattning de rent praktiska önskemålen böra givas obetingat företräde framför andra, men däremot icke ifråga om namn på gator och andra allmänna platser samt nya stadsdelar, där även andra synpunkter böra göras gällande. Av flera skäl torde det emellertid vara olämpligt att splittra beredningen av dylika frågor på flera händer och det synes oss därför ändamålsenligt att en särskild beredning tillsättes med uppgift att utarbeta förslag i alla förekommande frågor av denna art.

När det gäller beredningens sammansättning ansluter sig Westholm och Påhlman i stor utsträckning till Meurlings tankar och föreslår »självfallet» en ledamot från byggnadsnämnden som ordförande, vidare stadsingenjören och stadsarkitekten (alltså de själva), fastighetsregisterföraren samt en ledamot av Skönhetsrådet (eg. Rådet till skydd för Stockholms skönhet), vilket under en tidigare period haft också namnfrågor på sitt bord. Därtill önskar de »en väl kvalificerad person, som bör fungera som beredningens sekreterare [...]». De avslutar sin skrivelse med att »vördsamt hemställa att byggnadsnämnden behagade tillsätta en beredning [...] och att denna beredning måtte erhålla den sammansättning som härovan föreslagits med uppdrag tillika för de sålunda utsedde att med avseende på sekreterarbefattningen inkomma med yttrande och förslag».

Några dagar senare, den 3 november 1920, ansluter sig byggnadsnämnden till Westholms och Påhlmans förslag och beslutar att överlämna handlingarna

till Överståthållarämbetet, som så småningom fastställer förslaget. Även borgarrådet Meurling har mottagit byggnadsnämndens slutliga förslag och ställer sig bakom detta. Han lyfter återigen behovet av en sekreterare och understryker att en sådan måste innebära en nödvändig kostnad för staden.

Sammanträden och ledamöter 1920–1921

Namnberedningens första sammanträde hålls den 6 december 1920. Närvarande ledamöter är då K. A. Tengdahl (ordf.), C. G. Laurin, A. E. Pålman, J. S. Westholm samt vid protokollet O. Ljungström.

Knut Abel Tengdahl (1867–1935) var socialdemokratisk riksdagsman 1908–1925, ledamot av Stockholms stadsfullmäktige 1905–1935, dess ordförande 1927–1935, samt namnberedningens ordförande 1920–1926.¹ Carl Laurin (1868–1940) var konsthistoriker, författare, pedagog och ledamot i namnberedningen 1920–1935. Laurin bodde, från det att huset byggdes 1892 till sin död, i det s.k. Mälarpalatset på Mariaberget på Södermalm, efter honom mer känt som Laurinska huset. August Emanuel Pålman var stadsingenjör i Stockholm 1914–1932 och ledamot av namnberedningen 1920–1933. Sigurd Westholm var stadsarkitekt 1909–1940 och ledamot i namnberedningen 1920–1940. Oscar Ljungström (1868–1943) var arkivarie vid stadsingenjörskontoret, fastighetsregisterförare, ledamot i namnberedningen 1920–1928 och ofta anlitad tillfällig sekreterare.²

Som första punkt i NB-protokollet från den 6 december 1920 redogörs i en enda lång mening för ett viktigt principbeslut. Den lyder:

Behandlades principen för namngivning, varvid beslöts att för kvarteren tillämpa ett sammanförande av dessa inom samma grannskap under enhetliga namngrupper, däri namnen till stöd för minnet böra genom tankeassociationer stå i samband med varandra, varvid, om ej särskild anledning betingade undantag, hänsyn ej behövde fästas vid traktens historiska eller topografiska förhållanden, vilka istället borde sparas som uppslag till namn på gator och allmänna platser.

Övriga ärenden, liksom ärendena vid årets andra sammanträde den 18 december 1920, ägnades åt mer lokala och konkreta namnfrågor inom vissa områden i staden. Under det följande året 1921 genomförde namnberedningen inte mindre än 28 sammanträden. Mycket fanns uppenbarligen att ta tag i, övergripande principer skulle utarbetas och såväl stora som små namnfrågor

¹ Ordförande i namnberedningen har hittills varit: Knut Tengdahl 1920–1926 (vakant 1927), Fredrik Ström 1928–1930, Knut Tengdahl igen 1931–1935, Paul Magnusson 1936–1946, Fredrik Ström igen 1947, V. E. Ek 1948–1960, Ewald Johannesson 1961–1975, Göran Sidenbladh 1976–1982, Per Anders Fogelström 1983–1988, Lennart Löf 1989–1996, Lars Cleve 1997–2010 och Staffan Nyström 2011–.

² Sekreterare i namnberedningen har hittills varit Gösta Langenfelt 1921–1923, Erik Noreen 1924–1931, Adolf Henrik Schück 1932–1958, Nils-Gustaf Stahre 1958–1984, Jonas Ferenius 1985–2001, Staffan Nyström 2001–2010 och Carina Johansson 2011–. Andra välbekanta forskare som varit verksamma i beredningen är bl.a. de nu bortgångna nordisterna Helmer Gustavson (ledamot 1983–2002), Lena Moberg (1990–2012), Bertil Molde (1963–1984), Carl Ivar Ståhle (1957–1969) och Elias Wessén (1932–1956).

skulle beredas och presenteras. Oscar Ljungström fortsätter att föra pennan. Den 21 mars 1921 meddelas dock i protokollets § 3:

Beslöts på förslag av ordföranden, att, under förutsättning av byggnadsnämndens bifall, som beredningens sekreterare tillsvidare antaga fil. dr Gösta Langenfelt, som förklarar sig villig att för någon tid utan ersättning fullgöra detta uppdrag [...]

Förslaget accepteras av byggnadsnämnden och Langenfelt deltar för första gången den 9 maj 1921. Ljungström kvarstår som ledamot, och (ofta) vikarierande sekreterare. Langenfelt var en driftig och kreativ person och mycket talar för att han i det mesta låg bakom det helhetsgrepp som namnberedningen tog i och med det »förslag till ny namnsättning eller revision av namn å kvarter, gator och allmänna platser», som den 12 december 1921 kunde överlämnas till byggnadsnämnden (Stockholms gatunamn s. 20 f.). Efter en del kritik och många skiftande synpunkter omarbetade namnberedningen sitt förslag och överlämnade det på nytt den 31 juli 1923.³ Langenfelt kommenterade i ett arbete långt senare (1939 s. 108 ff.) de bägge förslagen.

Stockholms stadsdelar och trakter

Under sommaren 1921 börjar man i namnberedningens handlingar också se spår av en viktig och övergripande namnfråga som skulle komma att spela stor roll under de kommande fem åren. I NB-protokollets § 4 den 13 juni 1921 läser man: »Beslöts, att förslag om systematisk benämning av stadsdelarna skulle anstå till hösten.» I § 1 den 31 oktober meddelas så: »Diskuterades ett förslag till namn å stadsdelar inom Stockholms tullar samt även dylika å inkorporerade områden. Granskningen skall fortsätta.» I NB-protokollet den 14 november 1921 anförs bl.a.:

Upptogs till fortsatt behandling frågan om stadsområdets uppdelning i stadsdelar under lämpliga namn och beslöts härvid avgiva förslag bland annat om, att nuvarande Norrmalm tillsammans med en del av Östermalm skulle uppdelas i tre nya stadsdelar under namnen Norrmalm, Vasastaden och Roslagsstaden. Återstoden av Östermalm skulle, med slopande av detta namn, odelat åsättas sitt gamla namn Ladugårdslandet [...]

Beslöts att indelningen av Bromma och Brännkyrka skulle göras till föremål för ett särskilt utlåtande; och blev den frågans vidare behandling bordlagd till nästa sammanträde.⁴

³ Tryckt i SKUM, Bihang 41/1923.

⁴ Inget mer spår av denna fråga syns dock i protokollen från år 1921, även om arbete pågår i det tysta. Som ett kuriosum kan nämnas att ordföranden vid sammanträdet den 21 november 1921 meddelade att arkivarien i Stockholms stadsarkiv Gunnar Bolin hade anmodats »taga säte och stämma» i namnberedningen. Han infann sig även under sammanträdet. Men vid sammanträdet en vecka senare uppläste ordföranden en skrivelse från Bolin med anmälan om avsägelse från ledamotskap i beredningen. Den 12 december anmälde ordf., enligt protokollet, en från arkivarien G. Bolin inkommen detaljkritik av beredningens arbete. »Beslöts att låta avskriva aktstycket att i avskrift tillställas samtliga ledamöter.»

I Stockholms gatunamn (2005) framgår att inte mindre än 38 av Stockholms 117 stadsdelar – tillika s.k. »trakter» i dagens fastighetsregister – fick sina namn fastställda år 1926. Vägen dit har vi ovan sett påbörjad och här ska ytterligare detaljer ges.

Officiellt fastställda stadsdelar fanns även före namnberedningens ingripande. I det förslag som beredningen lämnar till byggnadsnämnden den 6 april 1922 (NB reg. 68c/1922) bygger man på den befintliga indelningen men argumenterar med motiveringar och kommentarer för vissa förändringar av såväl namn som avgränsningar. Beredningen föreslår »att följande stadsdelar bildas» med dessa namn: *Staden mellan broarna, Riddarholmen, Strömsborg, Helgeandsholmen, Skeppsholmen, Kastellholmen, Beckholmen, Djurgården, Kungsholmen, Långholmen, Stora Essingen, Lilla Essingen, Rejmersholme, Årsta holmar, Södermalm* – alla dessa är naturligt avgränsade – samt *Norrmalm, Vasastaden, Roslagsstaden, Ladugårdslandet, Ladugårdsgärdet, Hjort-hagen, Vetenskapsstaden, Bromma och Botkyrka*. Beredningen nämner också en del andra namngivna områden, som kunde ha föreslagits som stadsdelar, såsom *Klarakvarteret, Blasiiholmen, Lärkstaden, Sibirien* och *Birkastaden*. »Vid dessa populära benämningar har dock icke Namnberedningen fäst något avseende.» Man kan alltså notera att namnet *Östermalm* föreslås utgå.⁵

Låt mig så för en liten stund – innan jag går vidare med stadsdelarnas öden och äventyr – hoppa fram ett halvt sekel i tiden. Under en tjugoförperiod med avslut år 1995 genomfördes i Sverige det gigantiska fastighetsdatapjektet, inklusive beteckningsreformen. Projektet innebar bl.a. att fastighetsregistret blev digitalt och att kommunen ersatte socknen som registerområde. Län för län, kommun för kommun granskades landets fastigheter och deras namn, och nya fastighetsbeteckningar infördes (Nilsson 1987, Ringstam 1995). Till grund för arbetet låg bl.a. fastighetsregisterutredningen (FRU), som efter två års arbete på 1960-talet redovisade sitt betänkande Fastighetsregistrering (SOU 1966:63). Enligt utredningens förslag, och trots missnöje och protester från många håll, infördes termerna *trakt* och *traktnamn* i registret och i det därav initierade namnvårdsarbetet. Leif Nilsson (1999 s. 151) fångar fint den lätt irriterade stämningen bland de berörda och initierade, när han många år senare skriver: »Utan någon närmare motivering eller kommentar föreslogs att en grupp fastigheter med samma namn i det nya registret skulle kallas *trakt* – ett ord som därmed fick en helt ny innebörd i svenska språket – och deras gemensamma namn därför *traktnamn*.» Han fortsätter (a.st.):

Ordet *trakt* är ju ett appellativ som kan användas i sammansättningar som *Uppsalatrakten* 'i närheten av Uppsala'; 'Uppsala med omnejd' lika väl som i den till omfånget betydligt mindre *magtrakten*. Det gemensamma i dessa stora och små sammanhang är det vaga, lite obestämda. Detta ord skulle allt-

⁵ En än idag aktuell namnfråga skymtar här fram i kommentarerna. »Av historiska dokument och kartor framgår med all önskvärd tydlighet att namnet Östermalm visserligen existerat tidigare, men då endast som beteckning för den östra delen av Norrmalm, från Malmskillnadsgatan (observera namnet!) till Träskrännilen (d.v.s. Birger Jarls gata), liksom motsvarande område väster om Malmskillnadsgatan kallats *Västermalmen*, vilket namn okynnig påhittighet i analogi med Östermalms senaste betydelse velat applicera på Kungsholmen.»

så användas om något så exakt som fastigheter med minutiöst fastställda och juridiskt viktiga gränser. En förvånansvärd paradox.

Vad inte många kände till om termerna *trakt* och *traktnamn* när diskussionen var som hetast – och kanske inte gör nu heller – är dock att dessa inte var riktigt så nya som man då trodde. Detta påverkar knappast termernas lämplighet idag men det kan ändå påpekas att de under en period på 1920-talet figurerade flitigt i diskussionen om stadens indelning och stadsdelarnas namn i Stockholm.

I en reservation den 6 april 1922 mot delar av det förslag till stadsdelsindelning och namn som presenterats ovan anför Oscar Ljungström sin mening att flera av stadsdelarna är för stora för att vara ändamålsenliga, t.ex. Kungsholmen, Ladugårdslandet, Norrmalm och Södermalm. De kan inte »omedelbart tjänstgöra som lokaliseringsgebit», som han uttrycker saken. De bör behållas, med sina namn, men här behövs också underavdelningar. »För den tekniska term, som även nu borde antagas för underavdelning av stadsdel, kunna flera alternativ tänkas, av vilka här må nämnas 'byggdel' och 'trakt' (stadsdels-trakt).»

Namnberedningen återkommer i februari 1923 (NB reg. 75/1923), efter att ha fått många synpunkter på förslaget från april 1922, med ett förtydligande av stadsdelsindelningens syfte och hänvisar då till att man vill undvika »varierande populära namn på ungefär samma trakter» och »ständigt skenande tänjningar mot olika angränsande bebyggelsegebit». Vad gäller Oscar Ljungströms reservation skriver beredningen att man »icke velat gå med på att skapa underavdelningar för systemets skull och åt dessa ge fullständigt nyskapade namn, vilka aldrig skola slå igenom i folkmedvetandet». Ljungström ser sig då föranlåten att ytterligare underbygga sin reservation och argumenterar i en ny, sju sidor lång skrivelse för sina gränsdragningar och namnförslag. Han använder nu uttrycken »mindre orienteringsområden (kretsar, byggdelar, trakter eller stadsplanedelar)» men tycks i första hand vilja använda ordet *kretsar*. Ljungström är framsynt och skriver angående indelningens grunder bl.a.:

Innevånarantalet däremot, som för diverse andra distriktsindelningar spelar huvudrollen och medfört indelningsgränsernas ostadighet och förflyttning tid efter annan allt efter innevånarantalets tillväxt (exempel församlingar och rotar), får här ej spela någon roll. Det måste kraftigt påpekas, hurusom församlingsindelningen saknat stadga och varaktighet i det förflutna, beroende som den är på självårdsintresset, innevånarantalet och de administrativa och världsliga göromål, som kunna i framtiden komma att påvila prästerna. Statskyrkans ställning kan även bli en helt annan. Men här är det fråga om en indelning som skall få en rent materiell och bestående fixering.

Ett år senare (22 april 1924) förefaller dock namnberedningen ha kommit överens inbördes, ty då avsänds en fyllig skrivelse (NB reg. 103/1924) till Stockholms stads stadsplanenämnd, undertecknad av just Oscar Ljungström och ordföranden Knut Tengdahl, angående nödvändigheten att få staden indelad i fastställda stadsdelar och underavdelningar av dessa. Till skrivelsen fogas fyra bilagor och sex kartor med konkreta förslag. »Av det föregående synes att definitiva begränsningslinier för de avsedda orienteringsområdena

– vad än dessa underavdelningar av stadsdelarna nu må erhålla för teknisk benämning – ej för gott kunna fastslås förr än stadsplan blivit fastställd.» Här föreslås även Bromma och Botkyrka indelas i mindre områden.

Sedan namnberedningen mottagit svar från stadsplanenämnden med reaktioner och med ett kompletterande motförslag kunde beredningen formulera ett nytt förslag (13 juni 1925) till byggnadsnämnden (NB reg. 156/1925) rörande indelningen av Bromma. Där läser man: »Bromma är betraktat såsom en *stadsdel* av samma karaktär som t.ex. i äldre delarne Norrmalm, Södermalm etc. Indelningen gäller orienteringsområden, för vilka föreslås benämningen *trakt*. [...] De föreslagna trakterna äro följande: *Traneberg, Ulvsunda, Äppelviken, Smedslätten, Ålsten, Nockeby, Åkeshov, Ängby, Beckomberga, Bromma kyrka, Bällsta* och *Riksby*. Namnen äro samtliga av lokalt ursprung.» Skrivelsen är undertecknad av ordföranden Tengdahl och sekreteraren sedan 1924 Erik Noreen. I en bilagd reservation, daterad några dagar senare (16 juni 1925) framför dock stadsingenjören A. E. Pahlman åsikten att en sådan »ägotractsindelning», utöver indelningen i kvarter och stadsdelar, vore såväl lagstridig som onödig. Detta föranleder Oscar Ljungström att ännu en gång ta till orda. Han skriver den 18 juli 1925 till byggnadsnämnden (NB reg. 156/1925):

[...] Stadsingenjören påstår att en ytterligare uppdelning av stadsdelarna i Stockholm står i strid mot gällande lagstiftning. Detta är ingalunda fallet. Här är fråga om under särskilda beteckningar avgränsade delar av en stad, och storleken av dessa delar måste bero av det praktiska mål som avses. [...] Såsom teknisk benämning för de delar, vari Bromma skulle uppdelas, har namnberedningen föreslagit *trakt*. Valde man i stället ordet *stadsdel*, förändrades tydligen ej härmed själva saken. Stadsingenjörens hänvisning till anförd lag och förordning har sålunda ej något skäl för sig, byggd som den är, blott på ett ord. Här är endast fråga om lämplig storlek på de orienteringsområden vartill kvarter, stadsägor, gator, stadsplaner m.m. skola hänföras. Huruvida dessa områden få tänkas som underavdelningar av större eller ej, har lag och förordning inget att förmäla om. De benämningar, som däri omväxlande användas för orienteringsområdena i fråga, äro *stadsdel*, *rote* och *ägotrakt*, men dessa ord ha ej fått någon tekniskt fastslagen betydelse, vilket däremot benämningarna *tomt* och *kvarter* ha fått.

Påhlmans reservation leder således inte till någon förändring och namnberedningen överlämnar den 7 december 1925 till byggnadsnämnden sitt förslag till indelning av Brännkyrka (NB reg. 164/1925). Pahlman reserverar sig även mot detta. I beredningens skrivelse anförs:

Namnberedningen får härmed överlämna förslag till traktindelning av Brännkyrka med åtföljande karta; och föreligger sålunda hela stadsområdets indelning färdig från beredningens sida. Ordet *trakt* har redan föreslagits som teknisk benämning för de avsedda underavdelningarna. [...] De föreslagna trakterna inom Brännkyrka äro följande: *Liljeholmen, Ekensberg, Vinterviken, Midsommarkransen, Årsta, Enskede, Skarpnäck, Svedmyra* [överstruket och ändrat till »sedermera Herrhagen»], *Stureby* (redan beslutat av stadsfullmäktige), *Västberga, Långbro, Hägersten, Mälarhöjden, Jakobsberg, Sätra, Långsjö, Älvsjö, Örby, Fagersjö, Farstanäset, Farsita, Hökarängen, Sköndal, Orhem, Skrubba*.

Den 17 februari 1926 beslöt byggnadsnämnden att till namnberedningen återremittera ärendet angående traktindelning av Stockholm. Framför allt pekade man på två punkter som beredningen måtte taga under övervägande: »dels huruvida den av beredningen föreslagna stadsdelen *Roslagsstaden* skulle kunna utgå och området ifråga istället uppdelas mellan Östermalm och Vasastaden och dels om icke systemet med underavdelningar till stadsdelarna beträffande Bromma och Brännkyrka lämpligen bör, för ernående av likhet med det äldre stadsområdet, undvikas [...]». Namnberedningen svarar den 3 maj 1926 (NB reg. 197/1926) och går med på att låta namnförslaget *Roslagsstaden* utgå. När det gäller själva indelningen svarar beredningen:

Vidare har byggnadsnämnden ifrågasatt att systemet med underavdelningar till stadsdelarna beträffande Bromma och Brännkyrka borde undvikas för ernående av likhet med det äldre stadsområdet, varigenom sålunda de föreslagna s.k. »trakterna» skulle betraktas som *stadsdelar*. Häremot har namnberedningen intet att erinra, och skulle sålunda i namnberedningens skrivelser av 13 juni och 7 december 1925 begreppet *trakt* utbytas mot *stadsdel*.

Namnberedningens förslag till indelning av Stockholm fastställdes senare under året av de överordnade instanserna och sålunda kom det sig att Stockholms större *stadsdelar* efter många års överläggningar och terminologiska diskussioner indelades i ... *stadsdelar*, fast mindre, medan termerna *trakt* och *traktnamn* glömdes bort. Efter 1926 har stadsdelarna i Stockholm reviderats många gånger och som nämnts ovan har termen och begreppet *trakt* åter tagits i bruk i fastighetsregistret. Fastigheter som kan hänföras till ett visst kvarter registreras med kvartersnamn som t.ex. MÄSSHÄLLEN 1, medan fastigheter som inte kan kopplas till ett enskilt kvarter registreras direkt under trakten = stadsdelen, t.ex. ÄLVISJÖ 1:1 (Ringstam 2006 s. 21).

Namnelementet *-staden*

Allra sist i denna summariska inblick i Stockholms namnberednings allra första decennium vill jag bara nämna något om namn på *-staden*. Vi noterar idag *-staden* (*-stan*) som ett mycket populärt namnelement i såväl Stockholm som andra kommuner i landet, t.ex. i namnen *Barkarbystaden*, *Norra Djurgårdsstaden*, *Söderstaden*, *Vasastan* och *Älvsjöstaden* (Nyström 2019 s. 39 f.). Somliga sådana namn slår alltså rot och överlever, andra blir mer av tillfälliga »försöksballonger». Och namntypen är som har framgått ovan inte på något sätt ny. Redan för hundra år sedan – i de handlingar jag här har hänvisat till – möter vi det av namnberedningen föreslagna *Roslagsstaden*, som dock inte vann gehör hos beslutsfattarna. Ja, vi möter där många sådana, föreslagna namn som vi inte längre känner till idag, t.ex. *Engelbrektsstaden*, *Götastaden*, *Observariestaden*, *Sturestaden* och *Tantostaden*. Här finns måhända uppslag för dagens namnberedning att överväga. Stockholms namnberednings handlingar är en överflödande rik källa att ösa ur och en modern namnplanerare, som utnyttjar källan, inser ganska snart att praktiskt taget varje uppslag, tanke och idé som man får om namn i staden har någon annan fått förut.

Källor och litteratur

- Langenfelt, Gösta, 1939: Namnproblem i de svenska städerna. Stockholm.
- NB-protokoll = Stockholms (stads)byggnadsnämnds namnberednings protokoll, 1920 ff., Stockholms stadsarkiv.
- NB reg. = Stockholms (stads)byggnadsnämnds namnberednings registratur, 1920 ff., Stockholms stadsarkiv.
- Nilsson, Leif, 1987: Fastighetsbeteckningsreformen. En kortfattad översikt över dess olika faser. I: NoB 75. S. 44–56.
- 1999: *Trakt och traktnamn*. I: I hast hälsar. Festskrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999. Red.: Stig Isaksson & al. Lund. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 9.) S. 151–153.
- Nyström, Staffan, 2019: *Saltsjöqvarn, 79 & Park och Nockebyn*. Namn och namntrender i det växande Stockholm. I: OUÅ. S. 35–44.
- Ringstam, Hans, 1995: Fastighetsbeteckningsreformen. Gävle. (LMV-rapport 1995:19. Ortnamn och namnvård 4.)
- 2006: Ortnamn, fastighetsbildning och fastighetsregistrering. 3 rev. uppl. Gävle. (LMV-rapport 2006:7. Ortnamn och namnvård 1.)
- SKUM = Stadskollegiets utlåtanden och memorial 1920–1970. Stockholm.
- SOU 1966:63 = Fastighetsregistrering. Betänkande av fastighetsregisterutredningen angående principiellt system, fastighetsbeteckningar, koordinatregistrering. 1966. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1966:63.)
- Stockholms gatunamn = Stahre, Nils-Gustaf & al., 2005: Stockholms gatunamn. Tredje, utökade och reviderade uppl., bearbetad av Staffan Nyström. Stockholm. (Monografier utg. av Stockholms stad 50.)

Borde *Umeå* ändras till *Ume*?

Av Elin Pihl

Inledning

Namnen som slutar på *-eå* kan sägas vara karaktäristiska för övre Norrland. Lokalt fungerar dessa namn som ett schibbolet, eftersom Ortsbor uttalar dem med slutljudande /e/. Sigurd Fries (1969 s. 51) lyfter frågan om det »inte hade varit lyckligare, om alla dessa namn hade fått sluta på *-e*» med tanke på god namnvård. Redan 1958 visade Gösta Holm att ändelsen *-eå* måste vara uppkommen som en skrivarform, troligen en kompromiss mellan former som *Ume*, som i skrift dyker upp från och med 1525, och *Umå*, som är en senare variant av *Umo*, från 1515 (se t.ex. Fries 1969 s. 50 f.). Möjligen har det faktum att alla större städer och byar med namn som slutar på *-eå* ligger vid en älv, som historiskt även kunnat omnämnas som *å*, påverkat skrivarna (se t.ex. SOL s. 53). Holms (1958) genomgång av namnbeläggen i Ortnamnsarkivet i Uppsala pekar mot att formerna på *-eå* framför allt får genomslag under 1600-talet och att fler ortnamn som liksom *Umeå* slutar på *-e* i lokalt talspråk dras med, även så sent som under 1700-talet. Beläggen från denna period i OAU baseras framför allt på Kungsådreinstitutets aktsamlingar, Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer samt Johan Nordlanders Norrländska samlingar. En bredare genomgång av fler källor, såsom kartakter, mantalslängder och kyrkohandlingar, kan möjligen ge en tydligare bild av hur *-eå*-formerna fått fäste i skriftspråket.

Även i senare källor, såsom Pehr Stenbergs Umebeskrivning (från tidigt 1800-tal), kan man finna skriftliga former med enbart *-e*. Stenberg var född i en by utanför Umeå och påverkades troligen av det där rådande uttalet, trots att han var präst och hade studerat vid Kungliga Akademien i Åbo.

I detta bidrag försöker jag fördjupa bilden av hur *-eå*-formerna kom att användas och spridas och till slut bli de allena rådande i skrift (och i icke-lokalt språkbruk). I denna mindre undersökning av staden Umeås olika skriftliga namnformer har jag koncentrerat mig på perioden från slutet av 1500-talet till och med 1700-talet, med några inslag även från 1800-talet där det varit relevant. Fokus ligger på namnet *Umeå*, men även andra namn som slutar på *-eå* beaktas.

Namnets etymologi

Även om ett namns etymologi inte alltid har betydelse för hur det stavas, kan det vara intressant att se hur man har valt att tolka namnet. Liksom de flesta städerna i norra Norrland ligger Umeå vid en större älv, och man kan anta att det är älven som har varit den ursprungliga namnbäraren. Ett av de första tolkningsförslagen framlades av Johan Ask (1731 s. 16 ff.) i hans gradual-

avhandling om staden Umeå. Han fastslår, med hänvisning till fornforskaren och dåvarande riksantikvarien Johan Peringskiöld, att Umeå, eller snarare ett större område däromkring, tidigare kallats *Ymisland* efter jätten Ymer.¹ Eftersom senare forskare velat tolka stadens namn som 'den dundrande' eller 'den på avstånd ljudande' är det av intresse att Ymers namn av Elof Hellquist (1948 s. 1407) tolkas som 'larmaren', bildat »till en ljudrot *um*, av samma slag som o. väl i avljudsförh. till isl., no. *emja*, skrika skråla, av germ. **amjōn*». Abraham Hülphers (1789 s. 24 f.) menar dock att namnet kan kopplas till det »lappska ordet, Omassa (åtskillige)» och att det »bör förstås ymse eller åtskillige länder, så förmenes, at både norre och andre mindre kände orter fordom kunnat blifwa inbegripne under et sådant namn». Han säger sedan att det troligen är Uma- eller Ymawattnet,² som utgör början till Umeälvens större gren, som »säkrast gifwa anledning til ortens namn: Ehuru däraf rättast borde skrifwas Umeå».

1873 tolkar Gustaf von Düben, i verket *Om Lappland och lapparne* (s. 8), namnet *Uman* (avseende Umeälven) som ett samiskt namn bildat »af det lappska ordet *wuoma* = skog». Senare forskare (se Sköld 1989 s. 16) påpekar dock att detta ord är finskt.

Under 1900-talets början menade K. B. Wiklund (1904 s. 180) att *Umeå* är »tydiligen af lappsk upprinnelse», utan att ge ett förslag till tolkning, men 1914 (s. 107 ff.) har han frångått sin uppfattning att namnet är samiskt, framför allt på grund av att ett snarlikt namn, *Uman*, finns i Junsele socken »där lappar omöjligen kunna tänkas såsom namngivande». Han kopplar namnparet *Ume/ Uppmeje* till det »norsk-lappska» *ubmat*, som i sin tur har kopplats till fisl. *ymja* 'ge ifrån sig ljud'. Hans slutledning är (s. 109): »Namnet *Uman*, *Umeälven*, vare sig det betyder 'Den dundrande, dånande' eller något annat, bör således vara ursprungligen nordiskt, ej lapskt.» Problemet som Wiklund framhäver är att om namnet ska knytas till det fisl. *ymja* borde det uttalas med kort *u*, vilket det inte finns några belägg på att det någonsin har gjort.

Holm (1955 s. 97 ff.) bekräftar Wiklunds tolkning och försöker förklara det långa *u*-ljudet. Han visar flera belägg där ett dialektalt *umma* förekommer, något som han menar kan vara ett ungt onomatopoetiskt ord, som kan förklara *Uman* i Junsele socken, men troligtvis är ett »gammalt, genuint verb». Holm menar att man inte behöver lägga alltför mycket fokus vid att *ymja* tillhör den fjärde avljudsserien och alltså inte kan ge ett långt *u* eftersom »vid bildningen av ljudbetecknande ord som detta torde klassiska avljudslagar ofta gäckas». Om man ändå vill följa de klassiska avljudslagarna, finns möjligheten att koppla *ūma* till andra avljudsserien och möjligen då till isl. *aumr*, sv. *öm*.

Lars-Erik Edlund (1987 s. 132 ff.) menar att man kan se belägg för verbet *uma* med långt *u* redan hos Johan Bureus (under 1600-talets första hälft). Edlund följer de tidigare forskarnas spår och kopplar samman verbet *uma* med fisl. *ymja* men menar att det är ett norrländskt ord med betydelsen 'humma, gny'. Han lägger fram en ny teori för att förklara förlängningen av första vokalen; det finns en medvetenhet hos lokalbefolkningen om att andra ord

¹ Ask menar att Ymer har varit en riktig historisk person som bott i Ymisland, men som skalderna har förvanskats till en sagogestalt.

² Det är med största sannolikhet dagens sjö Storuman, Stuora Ubmeje, som avses.

kan förlängas i äldre avljudsserier, och eftersom det antagligen måste ha rört sig om en liten namnbrukarkrets när namnet skapades, och under tiden strax därefter var det möjligt att denna medvetenhet kunde få genomslag i namnet. Frågan är väl dock hur liten namnbrukarkrets namnet kan ha haft med tanke på att Umeå tidigt tycks ha varit en knutpunkt för handeln över Östersjön (se t.ex. Bergman 2018).

Strax därefter sammanfattar Tryggve Sköld (1989) den tidigare forskningen kring namnet *Umeå* och ger själv ett förslag att det skulle härstamma från finskan, från ordet *uoma* 'djup, dæld, kjusa, dalsänkning' (a.a. s. 21). Han anser inte att namnet i Ångermanland är något problem eftersom det vattendraget är litet, ligger »långt bort i ödemarkerna» (a.st.) och mycket väl kan vara ett uppkallelseamn. Problemet med den finska tolkningen är dock den inledande diftongen, som troligen går tillbaka på ett långt *å*-ljud vilket borde ha återgivits med ett *å*-ljud även i de äldsta beläggen och inte med *u*-ljud. Sköld menar dock att det är möjligt att diftongeringen kan ha inträffat tidigt i vissa dialekter och att den skulle kunna realiseras som ett fornsvenskt långt *u*. Han lämnar det problemet åt andra att lösa och skriver att han ändå ger den svenska tolkningen av namnet ett visst försteg. Han avslutar med att konstatera att de moderna formerna av *Umeå* på samiska, *Ubmeje*, och finska, *Uumaja*, måste ha uppstått först under 1800-talet. Mikael Svonni (2006 s. 160 f.) är enig med Sköld om att ändelsen *-eje* är ett senare tillägg, som möjligen kan vara bildat av *jeano* '(stor) älv'. Han menar dock att namnet *Umeå* ursprungligen är samiskt, möjligen från *upma/upme* som kan »beskriva ljud som hörs långt borta», och att namnet på älven kan tolkas som 'älven som hörs dåna långt borta'.

I ett utlåtande till Lantmäteriet om det umesamiska namnet *Ubmeje* på staden Umeå anser Olavi Korhonen (2013), i likhet med Sköld, att namnet kan ha finskt ursprung. Han (a.a. s. 16 f.) visar att det finns ett finskt verb *huumista* 'susa, dåna, ljuda dovt, lomma, gny, sorla, brusa', som i tredje personen singularis i södra Österbotten har böjningsformen *huumaja*. Korhonen menar att det inte skulle vara svårt att tänka sig att den finstalande delen av befolkningen i området kring Umeå bildade ett participnamn för älven, *Huumaja* 'den dånande'. Han (a.a. s. 18) menar att »modellen för hur namnat [sic] bildades fanns i samiskan [sic] formsystem liksom verbet *ubmat*» och att samerna därmed kunde kalla älven *Ubmeje*. I och med att den finskkunniga delen av befolkningen minskade påverkades även den ursprungliga finska formen av det samiska och svenska uttalet – till ett *Uumaja*. Korhonen menar att man kan se spår av den ursprungliga finska formen i belägg som *in Huum* 1314 och *j Huma* 1498.

Sammanfattningsvis kan man väl konstatera att *Umeå* ännu inte har getts en klar etymologi, och det är säkerligen så att varken mantalsskrivare, präster eller andra som har lämnat skriftliga belägg hade en klar uppfattning om namnets ursprung. Så hur valde de då att skriva ett namn som de inte förstod? Nedan följer en genomgång av skriftliga belägg ur källor från den tid då stavningen av namnets slut har varierat mest.

Mantalslängder

Mantalslängder finns bevarade för Umeå stad från 1642. I början kan mantalslängderna ha skrivits av en präst inom länet, även om själva mantalsskrivningsförrättningen leddes av en så kallad lagläsare och »en annan redelig man», men från och med 1652 tillsattes särskilda mantalskommissarier med ansvar för mantalslängdernas tillkomst (Lext 1979 s. 97 ff.). Dessa mantalskommissarier hade ofta andra statstjänstemannaroller i det lokala samhället, och tjänsten kunde »gå i arv» mellan olika släktingar. Man kan alltså anta att skrivaren av mantalslängderna var väl bekant med det lokala uttalet, men samtidigt inte obekant med statens uppfattning om hur staden skulle benämnas. Beläggen för *Umeå* mellan 1642 och 1710 visas i tabell 1.

Tabell 1. Belägg för namnet *Umeå* i mantalslängder 1642–1710.

År	Stavning
1642–50	Vmeå
1651	Vhma
1652	Vmeå
1653	Vhma
1655	Vmeå/ Vhmeå
1657	Vhmo
1658–59	Vhma
1663–65	Vhmeå
1667	Uhmaå
1669–80	Vhmeå
1681–83	V(h)meå
1684–86	Vhma
1687	Vhmeå
1688	Vhmeå/Vhma
1690	Vhma
1692	Vhmeå
1693–94	Vhma
1695–98	V(h)meå
1699	Wpmeå
1701–06	Uhmeå
1707–10	V(h)meå

Beläggen från mantalslängderna uppvisar en växling mellan ändelserna *-eå* och *-å* (och i ett fall *-o*) där *-eå*-formen uppträder tidigast och oftast, medan *-å*-formen har en starkare period i mitten av 1600-talet, mellan 1651 och 1667, samt uppvisar några förekomster under slutet av århundradet. Det finns inte några belägg för en *-e*-form.

Kartor

Kartmaterialet i denna undersökning är diversifierat, både storskaliga kartor från tidigt 1600-tal och småskaliga kartor från tidigt 1800-tal ingår. Framför allt är det kartor från Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA) som redovisas, men även utvalda kartor från Krigsarkivets kart- och ritningssamlingar (KrA) ingår. Även språkligt varierar kartmaterialet, då de storskaliga kartorna kan anses vara skrivna uteslutande på svenska medan de småskaliga inte sällan visar ett slags latin eller en blandning av latin och svenska. I Lantmäteristyrelsens och Krigsarkivets samlingar finns även utländska kartor över Sverige eller Norden med engelsk, rysk, fransk, holländsk, italiensk eller tysk text. Eftersom tillkomstsituationen måste skilja sig åt mellan de inhemska och de utländska kartorna och mellan de småskaliga och de storskaliga, har jag valt att presentera namnformerna i fyra tabeller: storskaliga kartor (tabell 2), läns- och häradskartor (tabell 3), rikskartor i Lantmäteristyrelsens arkiv (tabell 4) och Krigsarkivets generalkartor (tabell 5). För jämförelsens skull har jag valt att även redovisa stavningen i de mer småskaliga kartorna av fyra andra stadsnamn längs Norrlandskusten som idag har *-eå*-stavning.

Tabell 2. Namnet *Umeå* i storskaliga kartor 1642–1812.

År	Stavning
1642	Vmeå
1643	Wmeå stadh
1661	Umeå Stadh
1666	Uhmeå stad
1745	Umeå stad
1745	Umeå stad
1764	Umeå stads
1774	Umeå stad/Ume stad
1783	Umeå stad
1788	Umeå stad
1793	Ume stad
1800	Umeå
1812	Umeå

Tabell 3. Namnen *Umeå*, *Skellefteå*, *Piteå*, *Luleå* och *Torneå* i läns- och härads-kartor 1680–1791.

År	Umeå	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå
1680	Umeå Stadh	Skälåfteå	Piteå St.	Lüleå Stadh	Torneå St.
1714	Umeå Stad	Skälåfteå	Piteå	Luleå	Torneå
1721	Umeå stad	Skiälläfte K.			
1736	Uhmeå stad	Skielefteå k.	Piteå Stad	Luleå Stad	Torneå Stad
1736	Uhmeå stad	Skiellefteå k.	Pitheå Stad	Luhleå Stad	Torneå Stad
1736	Umeå stad		Piteå stad	Luleå stad	
1737	Uhmeå stad	Schiellefteå kyrkia	Pitheå stad	Luhleå stad	Torneå stad
1737	Umeå stad (vägkarta)	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå
1791	Umeå stad	Skellefte K.			

Tabell 4. Namnen *Umeå*, *Skellefteå*, *Piteå*, *Luleå* och *Torneå* i LSA:s rikskartor 1626–1835.

År	Umeå	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå	Språk
1626	Uma	Skellefta	Pitha	Lula	Torne	svenska/latin
1680	Vma		Pitha	Lula	Torna	latin (engelska)
1680	Vma	Skelepta	Pitha	Lula	Torn*	italienska
1680	Uma (Umea för älven)	Skellefta	Pitha (Pitea)	Lula (Lulea)	Torne	latin (holländska)
1706	Uhmå	Sieläftå	Pitheå stad	Luhleå stad	Tornö	franska
1706	Umeå	Skälefteå	Pitå	Lulå	Tornö	svenska
1730	Uma (Vma Fl.)	Skellefta	Pitha	Lula	Torne	latin (tyska)
1745	Umea	Sekellesta	Pitea			ryska/latin
1747	Umeå	Skelefteå	Piteå	Luleå	Torneå	svenska
1807	Umeå				Torneå	svenska
1835	Umeå		Piteå	Luleå	Torneå	svenska

Tabell 5. Namnen *Umeå*, *Skellefteå*, *Piteå*, *Luleå* och *Torneå* i Krigsarkivets generalkartor 1600–1811.

År	Umeå	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå	Språk
1600–1760	Vma / Uma	Skellefta	Pit(h)a	Lula	Torne	10 kartor; huvudsakligen på latin, men även på franska och holländska
1682	Yma		Pitha		Torne	på latin
1700–1801	Umea	Sialesta	Pitea	Lulea	Tornea	4 kartor; på holländska, latin och tyska
1746–1811	Umeå	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå	6 svenska kartor
1803	Umeo				Torneo	italiensk karta
1805	Umeä	Skelefteå	Piteä	Luleä	Torneä	karta med text på latin av tysken M. A. Lotter

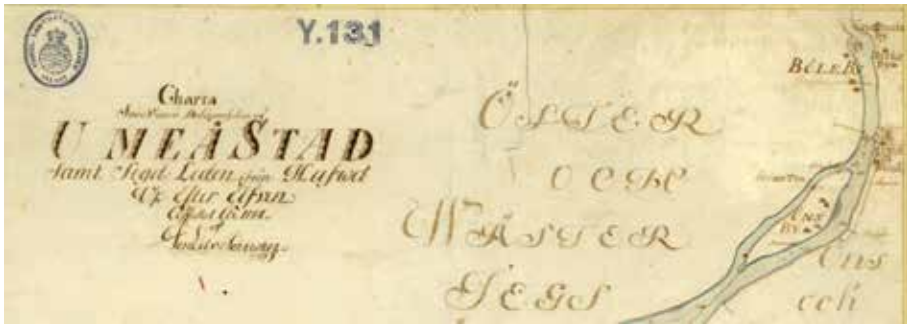

Fig. 1. Utsnitt ur karta från 1774 (LSA Z32-1:5) där man ser stavningarna *Umeå stad* och *Ume stad* uppträda samtidigt.

De storskaliga kartor som har svenskt ursprung uppvisar en total samstämmighet om stadens namn, alla namnbelägg slutar på *-eå* redan från 1642. Det finns en karta från 1774 där stadens namn skrivs *Ume stad*, men där rubriken på kartan ändå är *Umeå stad* (se fig. 1). De rikskartor, dvs. kartor över riket Sverige, som finns uppvisar länge formen *Uma* och förklaringen därtill är troligen att de inte är avfattade på svenska eller av svenskar. Namnformerna med *-a* i ordslutet tycks vara latiniserade. Några intressanta undantag finns, som rikskartan med fransk text från 1706 som redovisar *Uhmå* och *Sieläftå*, namnformer som alltså slutar på *-å*, medan *Pitheå* och *Luhleå* har *-eå*-formen och *Tornö* helt enkelt slutar på *-ö*. Rikskartan med italiensk text från 1803 visar möjligen att uttalet på *-eå* har slagit igenom även internationellt, eftersom kartografen omtolkar det som *-eo* i *Umeo* och *Torneo*.

Rättshandlingar och andra juridiska dokument

Gruppen Rättshandlingar och andra juridiska dokument innehåller framför allt material från Ångermanlands landstingsakter redovisade av Nordlander (1923), Karl Gustaf Westmans (1920) Aktsamling till Kungsådreinstitutets historia och Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. I Ångermanlands landstingsakter omnämns Umeå oftast i fråga om vägsträckningen mellan Umeå och Nordmaling, men även i allmogens klagan om sädesfrakten omnämns staden. I Aktsamling till Kungsådreinstitutets historia omnämns de kungsådror som funnits i Umeälven och därmed omnämns även staden. En kungsådra är »en i äldre svensk lagstiftning förekommande benämning på den del av strömfåran i älvar, åar och strömmar som för fiskets, flottningens och sjöfartens skull inte fick överbyggas och stängas» (NEN s.v. *kungsådra*). I Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer (1 s. VII) finns vissa urkunder »genom vilka regeringsmakten grep in i städernas förhållanden och bestämde deras rättsliga ställning». Sammantaget kan man alltså kalla dessa urkunder och dokument för rättshandlingar. Man kan anta att sådana rättshandlingar skrevs av statstjänstemän, som oftast inte var bekanta med den lokala namntraditionen utan istället var hänvisade till den skrifttradition som fanns inom staten/kronan. Namnet *Umeå* skrivs i dessa handlingar så som framgår av tabell 6.

Tabell 6. Namnet *Umeå* i rättshandlingar och andra juridiska dokument 1580–1689.

År	Namnform	Källa
1580	Wmeå	Landskapshandlingar, fiskeriregister
1585	i Wmå	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1585	för:de Wmå	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1585	i Vma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1588	till Wmå	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1593	i Vmå stadh i Westerbotn	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1593	nordanom Vmo stad	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1596	vthij Vmo	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1596	i Vmå	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1600	Uma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1605	Uma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1605	Vma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1606	till Umhå	Handlingar rörande Skandinaviens historia 39
1633	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1635	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1639	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1640	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1641	Umeå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1661	i Umeå stad	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1668	Vthj Vhmeå Stadh	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1668	Actum Uhmeå	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1689	Datum Uhmeå	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia

Av sammanställningen i tabell 6 kan man se att namnformer på *-å* och *-eå* dominerar. Det äldsta belägget är något påfallande, genom den tidiga förekomsten av *-eå*. Nästa belägg på *-eå* kommer inte förrän 60 år senare. Namnets form varierar till en början i rättshandlingarna mellan att sluta på *-a* och på *-o/-å*, men från 1641 är *-eå*-formen allena rådande.

Vetenskapliga publikationer

Under den något otydliga rubriken Vetenskapliga publikationer har jag valt att sammanställa några verk från 1650 till 1800, som varit mig lätt tillgängliga. Det rör sig om skrifter som kan klassas som avhandlingar eller vetenskapliga arbeten inom bl. a. astronomi och historia. Mest känd är möjligen Carl von Linnés Lapplandsresa, som dock framför allt är en reseskildring, liksom Johan Erik Forsströms verk (1917). Av författarna är det kanske framför allt Anders Hellant (1750) och Nicolaus Andreas Lundius (1674) som kan antas ha en uppfattning om stadens namn på ett lokalt plan. Hellant var född i Pello kyrkby (då i Övertorneå socken) och Lundius, som senare blev klockare i Jokkmokk, föddes i Nasafjäll nordväst om Arjeplog. Alla författare har dock en akademisk bildning, och vissa av verken är författade helt eller delvis på latin. I tabell 7 framgår beläggen för namnet *Umeå* i dessa vetenskapliga publikationer.

Tabell 7. Namnet *Umeå* i vetenskapliga arbeten 1650–1800.

År	Namnform	Person
1650	de Uhmo, Vhmo	Michael Olai Wexionius Gyldenstolpe
1674	till Uhmå stadh	Nicolaus Andreas Lundius
1695	Uhmeå	Johan Bilberg
1720	Umoa	Ericus Alrot
1726	Umeå	Olof Johansson Broman
1731	Vma/Vm	Jonas Ask
1732	Umeå	Carl von Linné
1741	Umeå	Olof Johansson Broman
1750	Umo Stad, Ume Stad	Anders Hellant
1800	Umeå stad	Johan Erik Forsström

I sammanställningen av namnformer kan man se en stor variation mellan författarna. Tidigast har vi formerna som slutar på *-å/-o*, sedan *-eå*, *-oa*, *-a* och även *-e*. Särskilt intressant är Hellant (1750) som varierar mellan *Ume* och *Umo*. Han skriver *Umo* två gånger och *Ume* endast en gång. Möjligen är formen *Ume* påverkad av en tidigare skrift som han hänvisar till. Formen *Umeå* dyker upp 1695, 1726, 1732, 1741 och 1800.

Kyrkohandlingar

De tidigaste beläggen i sammanställningen kommer från Uppsala domkyrkas räkenskapsbok och Nordlanders (1990 s. 313) genomgång av prästerna i Västerbotten på 1500-talet. Från och med 1619 är beläggen insamlade från handlingar i Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv. Man kan anta att tillkomst-situationen skiljer sig åt mellan de handlingar som skapats i Uppsala och de som skapats i Västerbotten, men traditionen kan antas ha varit någorlunda enhetlig inom kyrkan, och jag har därför valt att sammanföra dem. Prästerna i Västerbotten kände givetvis till uttalsformerna av ortnamnen, men som tabell 8 visar finns det före 1657 ingen stor variation mellan skriftformerna.

Tabell 8. Belägg för namnet *Umeå* i kyrkohandlingar 1497–1859.

År	Stavning
1497	de vma
1497	i Vmaa
1498–99	i Vmaa
1503	ex/de Wma
1589	Wmå (hampn)
1589	Umå (stadz inbyggare)
1612	i Umo
1619	till Umå (prästbord)
1619–38	Wmå (tempels/kiörkos räkenskap)
1639	Vmå (kiörkios räkenskap)
1642	Wmå (kiörkos räkenskap)
1643–45	Vmå (kiörkios räkenskap)
1657–62	Vmeå
1713	Umeå pastorat
1737–38	Umeå (Stads Kyrcko Bok)
1859	i Ume

Tidigast skrivs namnet *Umeå* på latin och formen på *-a* är då den förväntade. Sedan övergår skrivformerna till att sluta på *-å* (förutom 1612 där slutet är *-o*), och från 1657 är *-eå*-formen helt dominerande. Ett sent belägg från 1859 uppvisar dock formen *Ume*, men den källan skiljer sig från de andra, eftersom den innehåller en sammanställning av tidigare präster i Umeå landsförsamling och alltså inte räkenskaper, husförhörlängder eller statistik som kyrkan samlade in. Kyrkohandlingarna är i stort sett konsekventa i sina stavningar och uppvisar alltså ingen form på *-e* förrän 1859. Möjligen visar det att prästerna eller skrivarna inom kyrkoämbetet följde en stark skriftlig tradition.

Avslutning

Min genomgång av de ovan uppställda källorna visar en relativt entydig bild. Den vanliga skriftformen under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet är den som slutar på *-a*, troligen därför att många källor från den tiden är på latin. I de källor som är författade på svenska är namnbelägg som slutar på *-å* mest frekventa under senare delen av 1500-talet och det tidiga 1600-talet för att under 1640-talet i det närmaste totalt ersättas av *-eå*. Den enda källa som skiljer sig från detta mönster är mantalslängderna. Möjligen beror det på att de sistnämnda är skapade på platsen. Något överraskande finns det dock inga belägg på formen *Ume* förrän i ett vetenskapligt arbete från 1750. Materialet visar alltså inte någon vacklan hos skrivarna mellan former på *-e* och *-å*. Huruvida tycks dock osäkerhet ha rått om huruvida namnet skulle sluta på *-å* eller *-eå*. Frågan är då om *-eå*-formen verkligen, som man antagit, kan vara en kompromiss mellan ett lokalt uttal och en skriftform påverkad av ordet *å*? En lokal uttalsform borde ha kunnat ge ett större utslag i källorna, särskilt i sådana källor som mantalslängder och storskaliga kartor. Holm (1958 s. 23 f.) redovisar sju tillfällen när namnet *Umeå* har skrivits *Ume*, med beläggen hämtade från OAU. De beläggen kan dock avse socknens och inte stadens namn. Intressant är att åtminstone tre av dessa belägg kommer från GFR, 1525, 1544 och 1547, en källa som inte utan vidare kan antas spegla det lokala uttalet, och namnet skrivs då alltid tillsammans med ordet *socken*. Frågan är om formen *Ume* kan ses som ett slags kombinationsvariant, alltså en form som användes (och fortfarande används) när namnet stod tillsammans med ord som *socken*, *älv*, *hamn* och liknande.

Piteå och *Luleå* uppvisar sina första *-eå*-former ungefär samtidigt som *Umeå*, medan andra *-eå*-namn har senare första belägg för *-eå*. Det är tydligt att många namn längs den västerbottniska och norrbottniska kusten har dragits med av *-eå*-vågen. Jämfört med *Umeå* har dock namnen på de andra kuststäderna (och flertalet mindre orter) fler tidiga *-e*-former, vilket kanske återspeglar ett lokalt uttal. Det lokala uttalet idag, och ett sekel tillbaka i tiden, är med ett sluttjudande *-e*, men frågan är när detta uttal uppstod? Kanske var det inte använt under den period då de skriftliga *-eå*-formerna uppstod? Äldre uppteckningar (i OAU) visar lika ofta ett uttal med cirkumflex i första stavelsen, alltså *ûm*.

Om man utgår ifrån de skriftliga belägg som presenterats ovan bör frågan i artikelns titel nog besvaras nekande; det finns inte några starka skäl att ändra namnet *Umeå* till *Ume*.

Källor och litteratur

- Alrot, Ericus, 1720: *Dissertationis academicæ de Gestricia pars prior*. Uppsala.
- Ask, Jonas, 1731: *Dissertatio gradualis de vrbe Vma, et adjacentibvs paroeciis. Vpsaliae*.
- Bergman, Ingela, 2018: *Kulturarv, landskap och identitetsprocesser i norra Fennoskandien 500–1500 e.Kr.* Göteborg–Stockholm. Tillgänglig digitalt: https://www.rj.se/globalassets/skriftserie/rj_skriftserie_15.pdf
- Bilberg, Johan, 1695: *Midnats solens rätta och synlige rum uti Norrlanden*. Efter Carl den elloftes allernådigste befallning åtskilde igenom någre astronomiske observationer, hållne wid sommar solståndet år 1695. Stockholm.
- Broman, Olof Johansson, 1911–54: *Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland 1–3. [1700-talets första hälft.] Utg. af Gestrike-Helsing nation i Upsala genom K. A. Hægmarck (†) & A. Grape*. Uppsala.
- von Düben, Gustaf, 1873: *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenska. Ethnografiska studier*. Stockholm.
- Edlund, Lars-Erik, 1987: *Ånamn och binamn – en idéskiss kring ”friare” ord- och namnbildning. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen, Lund 4–8 augusti 1985. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp*. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 109–149.
- Forsström, Johan Erik, 1917: *I Norrlandsstäder och lapplandsbygd år 1800. Johan Erik Forsströms dagbok öfver resan i Norrland och Finnmarken 1800 och i Roslagen 1801. Med en inledning av Nils Ahnlund*. Stockholm.
- Fries, Sigurd, 1969: *Varför Ume-å? I: Västerbotten. [Årsbok för] Västerbottens läns hembygdsförening*. S. 50–51.
- Gyldenstolpe, Michael Olai Wexionius, 1650: *Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ, et subjectarum provinciarum. Accuratiùs quàm unquam antehac editæ*. Åbo.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia 39. 1858. Stockholm.
- Hellant, Anders, 1750: *Astronomiska observationer på polhögderna af åtskilliga orter i Botniska viken*. Stockholm.
- Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Holm, Gösta, 1955: *Tre bottniska ortnamn. I: NoB 43*. S. 96–110.
- 1958: *Namntypen Umeå och höjdnamnet Månen. Ett par norrländska namnstudier. I: OUÅ*. S. 31–37.
- Hülphers, Abraham, 1789: *Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland 5. Westerbotten l. Westerås*.
- Korhonen, Olavi, 2013: *Utlåtande om det umesamiska namnet Ubmeje på staden Umeå. Duplic. i Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen*.
- Lext, Gösta, 1979: *Mantalskrivningen i Sverige före 1860. Göteborg. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13.) [Omtryck av första upplagan, publicerad 1968 i Göteborg.]*
- von Linné, Carl, 1732: *Iter Lapponicum. Lappländska resan. 1. Dagboken. Utg. efter handskriften av Algot Hellbom*. Umeå. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 54:A.)
- Lundius, Nicolaus Andreas, 1674: *Descriptio Lapponiæ. I: SvLm 17:5 (1905)*.
- Mantalslängder = Mantalslängder 1642–1820, Västerbottens län, SE/SVAR/RA-111010024/M 24/1 (1642), bildid: A0001748_00009.
- Nordlander, Johan, 1923: *Ångermanlands landstingsakter 1628–1644*. Stockholm. (Norrländska samlingar 10.)
- 1990: *Norrländska samlingar. Första serien 1–6. Umeå. (Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 14.)*

- Pehr Stenbergs Umebeskrivning. Utg. av Margit Wennstedt. 1987. Umeå. (Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 10.)
- Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 1–7. 1927–85. Stockholm.
- Sköld, Tryggve, 1989: Om det finska, samiska och svenska namnet på Umeå. I: Thule. Kungl. Skytteanska samfundets årsbok. S. 7–27.
- Svonni, Mikael, 2006: Umesamiskan. Det gåtfulla språket. I: Sápmi Y1K. Livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan. Red.: Andrea Amft & Mikael Svonni. Umeå. (Samiska studier 3.) S. 151–170.
- Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv, Räkenskaper för kyrka, huvudböcker, SE/HLA/1010219/L I a/1 (1619–1695). Digitalt tillgängligt via <https://sok.riksarkivet.se/kyrkoarkiv>.
- Uppsala domkyrkas räkenskapsbok, SRA.
- Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådreinstitutets historia. Uppsala.
- Wiklund, K. B., 1904: Namnet Luleå och de förna nationalitetsförhållandena i Norrbotten. I: Ymer. S. 180–186.
- 1914: Urnordiska ortnamn i de södra lappmarkerna. I: NoB 2. S. 105–120.

Ugerup och Urup

Ett skånskt ortnamn och ett danskt släktnamn

Av Lennart Ryman

1. Inledning

Ugerup är namnet på en herrgård i Köpinge sn, Gärds hd, Skåne, som äldst skrivs *de Wkathorp* 1375. Enligt Skånes ortnamn (SkO A 6 s. 91 f.) kan första leden innehålla genitiv av ett *wik eller *wiki* 'åkrök', medan senare leden är *torp* 'utflyttarbebyggelse'. Redan 1387 uppträder den förväntade skånska namnformen i skrivningen *de Wgarp*, medan den själländska formen på *-(e)rup* uppträder för första gången 1484 eller 1489.¹ Den sista formen på *-arp* i Skånsk ortnamnsdatabas är *i wgarp* 1492 (1/9 SRAP, LÄU 5 s. 180). En form som inte kommenteras i Skånes ortnamn är *Ugorp* o.d., som i beläggedovisningen uppträder först 1487 men som är belagd redan 1443 (se avsnitt 2 under Jens Pederssen för detta belägg). Formen är något förvånande, men jag räknar den, med tvekan, som en skånsk form; se vidare avsnitt 3.

Artikeln i Skånes ortnamn för Gärds hd, skriven av Berit Sandnes, framhåller att namnet även efter den danska tiden har behållit den själländska skriftformen på *-rup*, trots att uttalet varit *Ugarp* in i modern tid – artikeln anger ett äldre uttal *úgarp* och ett yngre *úgrøp*. Likaså framhålls att skrivningar på *-rup* i Skåne främst förknippas med namn på huvudgårdar. Ortnamnsformer på *-(e)rup* i Skåne behandlas kortfattat men klargörande av Ingemar Ingers (1959–60 s. 5 f.) och av Bengt Pamp (1983 s. 57); se också Pamps (1965) detaljerade beskrivning av utvecklingen av jordeboksnamnens skriftformer i Bjäre härad under svensk tid fram till 1800-talet. Ett vittnesbörd om de olika formernas stilvärde vid 1900-talets början är två uppteckningar i DAL om Bollerups herrgård i Ingelstads hd (här efter Skånsk ortnamnsdatabas):

Då drängarna från Bollerups herrgård om höstarna kom körande med väl-fodrade hästar, påstods de i övermodig ton ha yttrat till dem de mötte: *ja_e_ıfıa_bólerop. akta_ær, so_nte_hèstana sprııon_på_ær!* »Jag är från Bolle-rup. Akta er, så att inte hästarna springer på er!» – Om våarna, då havren var på upphållningen och hästarna därför magra, påstods Bollerupsdrängarna ha yttrat: *ja_e_ıfıa_bólarp. át_ær, so_nte_hèstana falon_pó_ær*. »Jag är från 'Bullarp'. Akta er, så att inte hästarna faller på er!» (Hugo Areskoug 1961.)

¹ Belägget som i SkO återges *wgarupp* härrör från 1484 10/2 Åhus SRAP; skrivningen är i *wgarpp* med en båge över <rpp>. Det återges i LÄU 4 (s. 408) som i *Wgarppe*. På samma sätt behandlas det snarlika i *smørlarpp* i samma brev – med förkortningstecken i båge utgående från den finala bokstavens bas – vilket återges i *smørlarppe*. Det senare belägget tas upp i SkO A 13 (s. 68) under Smålarp, Gråmanstorps sn. Där återges LÄU:s läsning och därefter inom parentes: »*smørlarpp* RAP». Belägget *de Vgerop* 1489 19/10 (Lund) härrör från LÄU 5 (s. 109).

(När det var dåliga år, sade man:) *vi_e f_ho_bòllarp* – *J_sèva hú* (När det var goda år, sade man:) *vi_e f_hon_bòllrup* – *sèlja råg* (Å. H. 1966)² [dvs. vid dåliga år, då man var tvungen att köpa råg, sade man *Bollarp*, vid goda år, då man kunde sälja råg, sade man *Bollrup*].

De här två historierna är upptecknade långt i efterhand och är som synes satiriska i tonen, men de bör förmedla en del av en verklighet där *Bollarp* var låg- eller mellanstilsform och *Boll(e)rup* en högstilsform, vars bruk utgjorde en integrerad del av ett mer standardnära talspråk. Detsamma bör kunna gälla andra skånska *-torp*-namn med officiell skriftform på *-(e)rup*, bland dem *Ugerup*. Enligt Staffan Fridell (2009 s. 24 f., 27 ff.) bör sådan stilvariation ha kunnat fortleva under åtskilliga sekler. Om sådana tidsperspektiv är aktuella här är svårbedömt, men se avsnitt 3.

Ugerup är också ett släktnamn, som bärs av innehavarna av godset Ugerup fram till år 1653 och därefter av andra avkomlingar fram till år 1671. I samlingarna till Sveriges medeltida personnamn (SMPs) uppträder namnet för första gången år 1480, i formen *Vgarp*.³ Enligt DGP 2 (sp. 1154) är namnet känt redan från 1453, i avskrift, i formen *Ugerop* (se avsnitt 2), vilket också är uppslagsformen. DGP 2 redovisar *Vgarp* 1480, sedan *Wgrøp*, *Wgorp*, *Wgerop* 1486, därefter uppträder endast själländska former, förutom *Vgorp* 1511 och möjligen *Wgerarp* 1510. Under 1600-talet utvecklas namnformen *Urup* (se avsnitt 2 och 3), vilket är den form som används i historisk litteratur och som jag i fortsättningen kommer att använda för att omtala släkten och släktnamnet.⁴

Ortnamnsidentiska tillnamn verkar ha varit betydligt vanligare i Danmark än i Sverige under medeltiden (se Hald 1974 s. 101, jfr Ryman 2013 s. 89 f. och Sundström 2015 s. 67 ff. med hänvisningar). Sten Skansjö (2006 s. 57 f., 63, se även Bøgh 2006 s. 113 f.) omtalar ortnamnsidentiska tillnamn bland skånska frälsemän från ett brev 1302 20/11 (här återgivna med DGP:s uppslagsformer): *Baldzby*, *Bunkaflo*, *Ekesithe* och från ett brev 1272 3/5: *Withskutle*. Skansjö identifierar *Withskutle* med namnet på Ugerups granngoods Vittskövle och *Ekesithe* med Egeside, vilket är ett område vid Vittskövle som omtalas under medeltiden och som antas ha kunnat utgöra platsen för huvudgården under en period. Skansjö och Bøgh hävdar att bärarna av dessa tillnamn är far och son och de tidigast kända ägarna av Vittskövle. DGP pekar i stället ut Vitsköls kloster på Jylland som namnlåtare till *Withskutle* och ger en helt annan förklaring av *Ekesithe*, medan Berit Sandnes (i SkO A 6 s. 178, 180 med not 28) biträder Skansjös och Bøghs identifiering av namnlåtarna. Varken *Withskutle* eller *Ekesithe* har blivit släktnamn, och de har knappast bidragit till det senare släktnamnet *Urup*.

I den här uppsatsen försöker jag följa hur medlemmar av släkten *Urup* omtalas fram till 1642 (avsnitt 2) samt utvecklingen av släktnamnets och ort-

² Stort tack till Mathias Strandberg för renskrivning och tolkning av denna uppteckning.

³ Ordboksprojektet Sveriges medeltida personnamn omfattar även Halland, Skåne och Blekinge. Jfr Ryman (2017), som diskuterar lämpligheten och konsekvenserna av projektets inkluderande av Bohuslän, Härjedalen och Jämtland. Ett tidigt men tyvärr förbisett ställningstagande finns hos Grape (1911 s. 7 f.).

⁴ DGP 2 redovisar en form *Urop* redan från senast 1512. Den härrör dock från en avskrift från ca 1700 (Rep 2:7 s. 372) och är knappast vittnesgill.

namnets former (avsnitt 3). Avslutningsvis diskuterar jag i vilken mån den här lilla studien kan vara av mer allmänt intresse.

2. Släkten Urup och dess medlemmars namnskick 1375–1642

Släkten Urup spelar en viss roll i dansk historia innan den dör ut på manslinjen 1671; den har en egen artikel i Dansk biografisk lexikon (DBL). Medlemmar av släkten redovisas här efter Flensmarck 1991. De är till viss del upptagna i SMP och DGP.

Den möjligen förste som bär släktnamnet är Jens Pederssen 1433–1460. Han är inte redovisad i SMP under *Iønis* men förekommer i förarbetena. I DGP 2 (sp. 1154) tas han upp som den förste bäraren av släktnamnet med skrivningen *Jens Pers: Ugerop* (1453 u.d., avskrift). För övrigt är han veterligen inte känd skriven med tillnamn, och frågan är om belägget 1453 kommer från en regist utan källvärde för namnskicket – namnformen är i alla fall knappast vittnesgill. Intressant är att han upprepade gånger skrivs till Ugerup, första gången 1439 (SMR nr 866), i original bl.a. 1443 30/11 UUBp (Rep 1:3 s. 629) *Jens Pethersøn aff Vgorp* och 1470 21/3 SRApp I (LÄU 4 s. 122) *Jens Petherssøn j Vgarp*. Det gäller för övrigt redan hans farfar, skriven *Iohannes Holmgersson de Wkathorp* 1375 (DD 3:9 nr 493, se Flensmarck 1991 s. 51 ff. och även SMP 3 sp. 470 under *Holmger* 1327, som tyvärr saknar belägget från 1375, som inte är excerperat till samlingarna).

Den första säkre bäraren av personnamnet *Urup* är Jens son Erik Jenssen (Flensmarck 1991 s. 53). I DGP 2 upptas han 1480–1510, med början i originalbelägget *Erick Vgarp*, vilket veterligen är första gången som han nämns i bevarade källor. Han skrivs även utan tillnamn, t.ex. 1484 *Erick Iensson i Wgarppe*⁵ och, intressant nog, med en omtalsformel 1505 som *Erici Iohannis alias Vgeropp*, vilket enligt min mening tyder på att tillnamnet ännu 1505 inte ansågs vara fullt passande i alla sammanhang men likväl var det namn varunder han i allmänhet var känd (jfr Ryman 2016 s. 231, 235 f., 238).

Ett intressant mellanspel erbjuder Per Urup Moltke, som redovisas i DGP 2 1510–1513 med namnformer som *Vggerop*, *Wgerarp* 1510, *Wgerup* 1513. Anledningen till att han bär namnet *Urup* bör vara att hans mor tillhör släkten Urup (se Danmarks adels aarbog 93, 1991–93 s. 838, 836). Han är belagd i SMPs år 1511 såsom riksföreståndaren Svante Nilssons fånge; se särskilt brev om honom från biskopen i Skara (1511 25/5, BSH 5 nr 359) med *Vgorp* som genomgående namnform och 1511 11/11 SRAp (BSH 5 nr 387), där han lovar lösen för sin frigivning och såsom utfärdare skrivs *Jach Pedher Mølticke som kallis Wgorp*. Denna omtalsformel, som även är känd från ett annat tillfälle (se DGP 2), är sannolikt motiverad av att *Moltke* är det namn som ärvts från far till son, medan *Urup*, från moderns släkt och även mindre etablerat som släktnamn, är det namn som vanligen används (jfr Ryman 2016 s. 232 f.). Beträffande namnformer är det värt att lägga märke till att skrivningarna från svenskt område är *Ugorp* o.d., medan DGP 2 redovisar *Ugerup* o.d., med

⁵ Detta och följande belägg från SMP (1 sp. 745). För belägget 1484, jfr not 1. SMP återger läsningen från LÄU. Se avsnitt 3 för ytterligare ett belägg avseende honom.

undantag av formen från biskopens i Skara brev 1511. Jfr Axel Urup nedan och se vidare avsnitt 3.

Vi skall nu strax lämna medeltiden. Vad gäller utvecklingen under efterreformatorisk tid vill jag särskilt belysa två frågor: a) utvecklingen från *Ugerup* till *Urup* i släktnamnet och tendenser i samma riktning i ortnamnet (se vidare avsnitt 3) samt b) införandet av namnskicket »NN Urup till Ugerup». För den nya tiden har jag använt urkundsserierna Danske domme och Kancelliets Brefbøger (KBr) samt även det svenska Gustaf den förstes registratur (GFR).

Erik Jenssen Urups son, Axel Erikssen Urup, ägde Ugerup till sin död 1540 (Flensmarck 1991 s. 53 f.). Enligt Flensmarck kallade han sig »efter 1526 Ugerup eller Urup efter huvudgården», vilket tycks antyda att det var det kungliga påbudet 1526, att alla adelsmän i Danmark som inte bar fasta tillnamn skulle anta sådana (se om detta Meldgaard 1984 s. 39 f.), som gav honom impulsen att bruka släktnamn. Axel redovisas inte i DGP 2 men har några belägg i SMPs, troligen från och med 1519, där han skrivs med släktnamn. Jag kan inte avgöra om det kungliga påbudet påverkade hans namnskick.

Axel uppträder i svenska sammanhang 1523 (GFR 1 s. 141) som *Axel Wggorp* och är senare väl belagd som danskt sändebud till Sverige (t.ex. *her axel vgorp*, *her axel vgrup* 1528 GFR 5 s. 239, 273). Han skrivs *her axell wgervp* i en jordebok från 1528 (Vogt 2000 s. 59) och i ett kungligt brev 1539 *her Axell Wgerop* (Danske domme 1 s. 221). Efter sin död omtalas han vid ett tillfälle som (*frue Ane*), *her Axell Vgerupis (efftherleuerske)*, till *Vgerup* (1553 Danske domme 1 s. 361).

Vi går vidare till sonen Arild Urup, död 1587 (Flensmarck 1991 s. 54). Han förekommer bl.a. i Danske domme 3 som *Arrild Vggerup til Wggerup* (1577 s. 252), *Arrild Wgerup till Wgerup* och *Arrilld Wggerup* (1579 s. 305 f., 308). Han är vad jag har kunnat finna den siste mannen i släkten som skriver sig till Ugerup.

Vi skall även följa Arilds brorson Ove Urup (Flensmarck 1991 s. 54), som ärver Ugerup men skriver sig till Ovesholm i Träne sn (se SkO 6 s. 165): *Ofve Uggerup til Ofvisholm* 1589 (KBr 1588–92 s. 177), *Offue Vggerup till Aagißholm*, *Ouffue Vggerup* 1590 (Danske domme 5 s. 91 f.), *Aage Urup* 1600 (KBr 1596–1602 s. 501), *Ofve Ugerup til Ofvidtsholm* 1604, *Ofve Urup til Aagisholm* 1606, *Ofve Ugerup til Ovisholms* 1608 (KBr 1603–08 s. 199, 384, 740), *Ofve Urup til Ofvisholm* 1613 (KBr 1609–15 s. 595), *Ofve Ugerup* 1620 (KBr 1616–20 s. 956), *Ofve Urup til Ofvisholm* 1621, *Ofve Urup* 1623 (KBr 1621–23 s. 207, 615). Särskilt intressant är ett belägg från 1621 (a.a. s. 130) där han uppträder i samma sammanhang som en släkting, som skrivs *Axel Urup*, medan han själv skrivs *Ofve Ugerup*.

Därefter ärvs Ugerup av Oves dotter Maren Urup, död 1653, och därefter av hennes son Bjørn Ulfeldt (Flensmarck 1991 s. 54). Hon skrivs 1634 *Fru Maren Urup* (med maken *Hr. Christoffer Ulfeldt*), *Fru Maren Urup Hr. Christoffer Ulfeldts*, *Marine Urup* (med maken *Hr. Christoffer Ulfeldt til Svenstrup*) (KBr 1633–34 s. 516, 565, 615) och 1642 *Fru Maren Urup* (med maken *Hr. Christoffer Ulfeldt*) (KBr 1642–43 s. 179). Med sonen Bjørn Ulfeldt skiljs släkten Urups och godset Ugerups vägar.

I genomgången ovan uppträder omtalssättet »NN Urup till Ugerup» för första gången 1553, i omtalandet av änkan efter Axel Urup, fru Anne (Trolle). Klart uppträder typen 1577 i omtalandet av Arild Urup (med formen *Ugerup* o.d. för både ortnamnet och släktnamnet). Omtalssättet bör vara etablerat senast vid den tiden, även om det tydligen inte används vid alla tillfällen – säkert i första hand beroende på grad av formalitet. Efter honom har jag inte påträffat någon Urup som skriver sig till Ugerup.

3. Ortnamns- och personnamnsformer

Som framgår av inledningen uppträder ortnamnsformen *Ugarp* o.d. mellan 1387 och 1492. Den själländska formen *Ugerup* o.d. uppträder för första gången på 1480-talet. Det första och enda anförda belägget för *Urup*-skrivningar i artikeln i SkO (A 6 s. 91) är *Vrup* 1590, vilket dessvärre avser ett Urup på Jylland.⁶ Men av Skånsk ortnamnsdatabas framgår att formen uppträder ett par gånger under den danska tiden: *Vrup* 1598 (Danske domme 6 s. 37) och 1617 (i länsräkenskaper), medan ett belägg från 1633 avser Urup på Jylland (se not 6).

Släktnamnets första form från ett bevarat original är *Vgarp* 1480; därefter slår själländska former igenom, möjligen med undantag för *Wgerarp* 1510, som tycks vara en kompromissform, och det svårbedömda *Ugorp* o.d. Ortnamnet *Ugerup* skrivs, som jag framhåller i avsnitt 1, *Vgorp* 1443 och 1487. Artikeln i Skånes ortnamn tar även upp ett belägg som härrör från ett brev 1499 23/10, utgivet i LÄU 5 (s. 404 f.). Brevet är utfärdat av häradsfogden i Gärds härad i bl.a. Erik Jenssen Urups närvaro (se om honom avsnitt 2) och innefattar en vittneslista med dannemän från Gärds härad. Erik skrivs *Erich Ienssøn j Vgarp aff vapn* och ett av vittnena *Per Anderssøn j Vgvrp*. Brevet har påtaglig lokal anknytning och är ett pappersbrev, som kanske inte i alla avseenden lyckas nå upp till de högsta kraven på formalitet. Det verkar därför relativt troligt att formen motsvarar ett förekommande lokalt uttal av ortnamnet (som möjligen kunde förklaras som en kompromissform med anslutning till vokalismen i den själländska namnformen). Som nämns i inledningen skrivs tillnamnet *Wgorp* 1486; därefter har jag endast träffat på formen i svenska källor som omtalar Per Urup Moltke och Axel Erikssen Urup 1511–1528 (se avsnitt 2). Det verkar alltså finnas visst fog för att betrakta *Ugorp* o.d. som en skånsk och senare kanske även svensk form.

Mitt första belägg för en *Urup*-skrivning av släktnamnet är skrivningen *Axel Vrup* till Vapnö 1596 (KBr 1596–1602 s. 12). Under den närmast följande tiden, för Ove Urup, dominerar *Ugerup* o.d. Intressanta är de två skrivningarna i en och samma kontext 1621 *Ugerup*, *Urup*, vilka förstås visar på vacklan i formbruket. Från och med 1634, för Maren Urup, har jag endast påträffat *Urup*-former. Dessvärre har jag inte funnit något fall där Maren skrivs till *Ugerup*, vilket hade varit intressant. Hennes farfars bror Arild (död 1587) är

⁶ Belägget 1590 avser herrgården Urup i Skanderborg amt på Jylland; kontexten är »welbyrdig mand Niels Skram til Vrup» (Malmø tingbøger s. 346). Niels Skram tillhörde ätten Skram, som skrev sig dit (se Danmarks adels aarvog 33, 1916 s. 468). Även belägget i Skånsk ortnamnsdatabas 1633 avser Urup; kontexten är »Corfitz Ulfeldt til Urup» (KBr 1633–34 s. 267). Corfitz Ulfeldt (1606–1664) ärvde enligt DBL (15 s. 138, 147) andelar i Urup 1630, tydligen efter sin mormor Karen Skram (1544–1625).

kanske den siste som både bär släktnamnet och skrivs till Ugerup – för honom gäller ännu formen *Ugerup* o.d. för både personnamnet och ortnamnet.

Min källgenomgång är ytlig, och resultatet får därför tas med en nypa salt. Det verkar ändå som om utvecklingen från *Ugerup* till *Urup* börjar ungefär samtidigt i ortnamn och personnamn, strax före år 1600. Men så småningom etablerar sig den nya formen för släktnamnet, medan den äldre själländska skrivformen *Ugerup* för ortnamnet aldrig tycks vara hotad, vilket tyder på en starkare skrifttradition för ortnamnet än för släktnamnet.

Klyvningen mellan ortnamn och släktnamn hade nog inte varit möjlig om ägarna till Ugerup hade fortsatt att heta *Urup*. Att utvecklingen verkar vara genomförd redan under Maren Urups tid, från 1634, tyder kanske på att hon inte var särskilt nära förknippad med godset, trots att hon ägde det. Skånes övergång till Sverige 1658 bör ha cementerat skilsmässan. Om Ugerup hade fortsatt att ligga inom Danmarks gränser är det möjligt att även ortnamnet hade utvecklats till *Urup*.

Intressant är att släktnamnets utveckling från *Ugerup* till *Urup* rimligen har skett i talspråket. Det gör det troligt att även ortnamnet har haft uttalsformer som *Ug(e)rup* och kanske även *Urup*. Sådana former bör ha brukats av ägarfamiljen och bör i någon utsträckning ha varit kända i den lokala miljön. Förutsättningar för stilvariation av den art som berörs i inledningen kan ha funnits även i äldre tid. Bengt Pamps omdöme (1983 s. 57) att de själländska formerna av skånska *torp*-namn endast var skrivformer som saknade muntliga motsvarigheter kunde möjligen modifieras, liksom den uppdelning i äldre och yngre uttal av ortnamn, som praktiseras i bl.a. artikeln om *Ugerup* i Skånes ortnamn (jfr Fridell 2009 s. 25).

4. Avslutning

Uppsatsen handlar om bruket av ett ortnamn, *Ugerup*, och av ett släktnamn, *Urup*, som ursprungligen är identiskt med ortnamnet, från medeltiden till 1600-talet. Undersökningen har följt de två namnen och deras öden; den har därmed kommit in på vindlande vägar, och den har stött på och strax därefter övergivit ett flertal problem.

En fråga som tas upp i inledningen rör former på *-(e)rup* av skånska *-torp*-namn. Den korta genomgången ger en bakgrund till de här behandlade namnens vidare utveckling. Dessutom tangeras en central fråga rörande skånska ortnamns formutveckling i skrift och tal under dansk och svensk tid och om olika formers stilvärde. I avsnitt 3 återknyts försöksvis till frågan, med anledning av släktnamnets utveckling från *Ugerup* till *Urup*. Allmänt sett vore det kanske möjligt att förfina behandlingen av varierande namnformer i framtida ortnamnsutgåvor.

Generellt aktualiseras på flera punkter nödvändigheten av att granska de standardverk som vi använder. Upprepade granskningar gör det lättare att använda dem på rätt sätt och bidrar förhoppningsvis till färre misstag i framtida arbeten. För standardverket SMP:s del kan jag i det här sammanhanget poängtera att redaktionen inte har samma förutsättningar att behandla och bedöma material från de nuvarande sydsvenska landskapen som från det medeltida Sverige.

Ur metodisk synvinkel skulle jag här vilja peka på att släkt- och personhistoria ibland gör det lättare att behandla namn och namnformer korrekt. Här är *Ugerup* ett tydligt fall, med en enskild släkt som dominerar de tidiga källorna för namnet. Att släktmedlemmar skriver sig till gården och så småningom antar gårdens namn som släktnamn bör vara av intresse även för ortnamnsforskningen.

Källor och litteratur

- Bøgh, Anders, 2006: Om Vittskövles kendte ejere før ca. 1400. En slægtshistorisk oprydning. I: Gods och bönder från högmedeltid till nutid (se detta). S. 111–148. Danmarks adels aarbog. [Numera] udg. af Dansk Adelsforening. 1–. 1884–.
- Danske domme 1375–1662. De private domssamlinger ved Erik Reitzel-Nielsen under medvirken af Ole Fenger. 1–8. 1978–87. København.
- DBL = Dansk biografisk leksikon. Grundlagt 1887 af C. F. Bricka og videreført 1933–44 af Povl Engelstoft under medvirken af Svend Dahl. 1–16. 1979–84. København.
- Flensmarck, Tor, 1991: Borgar i Gälds 9. Ugerup. I: Gälds härads hembygdsförenings årsbok 56. S. 51–56.
- Fridell, Staffan, 2009: Stilvariation hos *torp*-namn. I: Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens. Malmö, 25–27 april 2007. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.) S. 23–30.
- Gods och bönder från högmedeltid till nutid. Kontinuitet genom omvandling på Vittskövle och andra skånska gods. Red.: Mats Olsson, Sten Skansjö & Kerstin Sundberg. 2006. Lund.
- Grape, Anders, 1911: Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen (företredesvis intill 1350) 1. Uppsala.
- Hald, Kristian, 1974: Personnavne i Danmark 2. Middelalderen. København. (Dansk historisk fællesforenings håndbøger.)
- Ingers, Ingemar, 1959–60: Skånska ortnamn i dansk och svensk tid. I: Skånsk samlings årsbok. S. 3–8.
- KBr = Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. 1885–2005. København.
- LÄU = Lunds ärkestifts urkundsbok. Diplomatarium Diocesis Lundensis. Utg. af Lauritz Weibull. 3–6. 1900–39. Lund.
- Malmö tingbøger 1577–83 og 1588–90. Udg. ved Leif Ljungberg & Einar Bager i samarbejde med Erik Kroman. 1968. København. (Ældre danske rådstueprotokoller og bytingsbøger.)
- Meldgaard, Eva Villarsen, 1984: De danske slægtsnavnes historie i nyere tid. I: SAS 2. S. 39–53.
- Pamp, Bengt, 1965: Traderingen i skrift under svensk tid av Bjäre härads jordeboksnamn. I: SOÅ. S. 3–79.
- 1983: Ortnamn i Skåne. Stockholm.
- Ryman, Lennart, 2013: *Tierp(e)* och några andra medeltida ortnamnsidentiska binamn. I: OUÅ. S. 89–95.
- 2016: Att kallas och att heta. Om *dictus*-formler med utgångspunkt i senmedeltidens Stockholm. I: Navn og navnebærer. Rapport fra NORNAS 45. symposium i Skagen 1.–4. oktober 2014. Red. af Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert & Johnny G. G. Jakobsen. Uppsala. (NORNA-rapporter 93.) S. 225–248.
- 2017: Vad gör Sveriges medeltida personnamn i Jämtland, Härjedalen och Bohuslän? I: Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske

- namneforsarkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. Red. av Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 193–199.
- Skansjö, Sten, 2006: Medeltida skånska godslandskap i dokument och monument. Kyrkor och adelshuvudgårdar i Helgeådalén. I: Gods och bönder från högmedeltid till nutid (se detta). S. 21–110.
- Skånsk ortnamnsdatabas. DAG. <http://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/skansk-ortnamnsdatabas/sok-i-databasen.html>
- Sundström, Agneta, 2015: Binamn i Arboga stads tänkebok. Uppsala. (Namn och samhälle 25.)
- Vogt, Susanne, 2000: Forræderens gods. Jordebog over Niels Brahe till Vanås' gods. I: SOÅ. S. 51–74.

Uppsalas onomastiske landskab

Af Line Sandst

Stednavne er ikke bare punkter på et kort, de ændrer også rum og sted (fx Cresswell 2015, Kostanski 2016). I urbane miljøer kan stednavnene både være synlige, skriftlige tekster på gade- og butiksskilte, og usynlige, talesprogsfunderede uofficielle navne, nogle endda med øgenavns karakter.

I 2018 undersøgte jeg et udsnit af skrift- og talesprogsfunderede navne i Uppsala. Sammenkobling giver et indblik i den samtidige navnebrug i det urbane miljø. Undersøgelsen baseredes på tre spørgsmål: Hvilke sprog findes i det onomastiske landskab?, Hvilken identitet skaber det onomastiske og lingvistiske landskab (LL), og hvordan skal vi forstå det?, Hvordan skelner indbyggerne mellem *proprier* og *appellativer*? En del af Institutet för språk och folkminnets (Isof) forskningsstrategi i 2018 var at undersøge minoritetssprogenes rolle i den offentlige sfære i Sverige. Derfor tog undersøgelsen sit udspring i en kortlægning af sprogene i Uppsalas onomastiske landskab, for derigennem at belyse stedernes sproglige identitet.

Gennem feltstudier, interviews og sammenligning med tidligere undersøgelser undersøgte jeg også, hvordan og hvorfor sprogbrugerne opfatter noget som et navn. Resultaterne præsenteres i det følgende.

Forskningsdesign og metode

For at kunne undersøge det brede spektrum af *proprier* over tale og skrift, kræves en kombination af forskellige metoder, som jeg redegør for i det følgende.

For at undersøge hvilke sprog, der findes i Uppsalas onomastiske landskab, foretog jeg feltstudier på udvalgte pladser (*torg*) i forskellige bydele i Uppsala. Stedsteoretikere (fx Stjernfelt 1996, de Certeau 2010) har peget på, at gaderne er der, hvor mennesket færdes fra A til B, imens pladserne er steder for ophold. Dermed kan man anskue pladserne i forskellige bydele som samlingssteder for beboerne i lokalområdet, og man kan forvente at se en større andel kommercielle navne her, der samtidigt ville kunne vidne om pladsernes sproglige identiteter. Undersøgelsesområderne blev udvalgt og materiale indsamlet kort efter indledende pilotstudier sommeren 2018. Jeg ønskede en geografisk spredning i materialet, da flere undersøgelser har vist, at befolknings sammensætningen i et område kan have en indvirkning på både sprogvalg og navne i LL (fx Stjernholm 2015, Syrjälä 2018). Hvert sted blev udvalgt på baggrund af kort og gennem samtale med indbyggere i Uppsala. Alle *proprier* på pladserne blev fotograferet, og alle pladser med under 5 synlige navne fraserteret. Således endte jeg med i alt 10 undersøgelsesområder med geografisk spredning i Uppsala.

På initiativ af Isof gennemførtes i 2013 en undersøgelse af uofficielle stednavne i Uppsala, hvor der blev indsamlet 45 forskellige navne. Denne undersøgelse fulgte jeg op på i en spørgeskemaundersøgelse, hvor jeg spurgte en informantgruppe, om de dels kendte, dels anvendte nogle af de 45 navne. Informantgruppen bestod af fire kandidatstuderende ved Uppsala universitet og resultaterne herfra er derfor et case study, der skal give et kvalitativt indblik i gruppens anvendelse af uofficielle navne. Jeg havde oprindelig planlagt kontakt til en væsentlig større informantgruppe med universitetsstuderende fra forskellige årgange, men min kontaktperson træk sig ud af undersøgelsen sent i forløbet, og jeg måtte hurtigt og uforudset ændre strategi. Jeg formidlede kontakt til professor Staffan Nyström, der underviste et hold i onomastik ved Uppsala universitet, og fire kandidatstuderende fra dette hold udgjorde derefter min informantgruppe. Den lille informantgruppe giver mulighed for en dybere kvalitativ undersøgelse, end den oprindelige større informantgruppe ville have gjort. Jeg undersøgte både informantgruppens anvendelse af uofficielle navne, og hvordan de skelner mellem *proprier* og andre grammatiske klasser i LL.

For at undersøge sidstnævnte anvendte jeg en eksperimentel metode, hvor informantgruppen selv tog billeder af navne i LL. Dataindsamlingsmetoden er inspireret af Syrjäla (2018) og er interessant derved, at informanternes egne observationer inkluderes i analysen. Informanterne fik besked på at gå en tur i et selvvalgt område i Uppsala og tage billeder af navne. Efter gåturen skulle de sende billederne til mig og på baggrund af det data, jeg modtog, udvalgte jeg 10 fotos som dannede udgangspunktet for et semistruktureret interview ca. en uge efter, de havde været på feltarbejde. Eftersom informantgruppen studerede onomastik var det min forventning, at de havde en forforståelse og teoretisk viden, som ville være betydelig mere veludviklet sammenlignet med sprogbrugere, som ikke har studeret onomastik. Materialet jeg modtog var imidlertid meget forskelligt og fordeler sig som vist i tabellen nedenfor.

Tabel 1. Fordelingen af antal fotos per informant og oversigt over motiverne på fotografierne.

Informant 1	39 billeder	33 fotos af butiksnavne 1 foto af kommercielle navne/logoer på en elkasse 1 foto af bogtitler igennem butiksvindue 2 fotos af gadeskilte 1 foto af forklarende tekst til navnene Stora torget og Rådhuset 1 foto af boligannoncer (med adresser)
Informant 2	5 billeder	5 fotos af gadenavne
Informant 3	15 billeder	7 fotos af gadenavne 2 fotos af butiksnavne 2 fotos af tekst på huse (<i>proprier</i>) 2 fotos med pile mod navngivne lokaliteter 1 informationsskilt med <i>proprium</i> (August Strindberg) 1 foto af et husnummer og skilt med teksten »adgang forbudt« (intet <i>proprium</i>)
Informant 4	221 billeder	Fotos af byinteriør, trafikskilte, gadenavne, butiksnavne m.m.

Alle informanter på nær en tog primært billeder af gadenavne og kommercielle navne, primært butiksnavne, som dermed kan defineres som prototypiske navne i informantgruppen. Da jeg imidlertid ønskede at undersøge grænsetilfældene, hvor sprogbrugerne kan komme i tvivl om en tekst er et navn eller ej, angik en initial bekymring, om jeg havde stillet spørgsmålet for lukket ved at bruge termen »navne«, til en informantgruppe med forventet større viden om onomastik end »den almindelige sprogbruger«. Derfor viste det sig, at informanten der havde taget 221 fotos af både proprietær og urbant interiør af forskellig karakter, havde genereret et særligt brugbart materiale til den efterfølgende samtale. I denne samtale viste jeg dem i alt 11 billeder, hvoraf et enkel stammede fra min egen empiri og viser en butiksfacade uden navn. Dette vender jeg tilbage til senere.

Minoritetssprog i bybilledet

Det er ikke altid enkelt at klassificere, hvilke sprog kommercielle navne er dannet i. Især internationale brandnavne kan give forskellige associationer til sprogligt ophav, hvilket kan foranledige, at det samme brandnavn kan kategoriseres med forskelligt sprogligt ophav fra undersøgelse til undersøgelse (Tufi & Blackwood 2010, Syrjälä 2016). Problemet opstår ved, om forskeren anlægger et synkront eller et diakront blik på sit data (Sandst & Syrjälä 2020), og derved om undersøgelsen centrerer sig om samtidig sprogbrug og sprogopfattelse eller om propriernes etymologiske ophav.

Der kan være flere årsager til navnedannelse på andre sprog end et lands officielle nationalsprog. Vi ved fra kontaktlingvistiske undersøgelser af optag af låneord i et modtagersprog, at motivationerne bag sådanne sproglige valg både kan være bevidste og ubevidste. Dertil kan stilistiske valg udgøre en motivation, da sprogbrugeren eksempelvis kan demonstrere kompetence i et sprog som nyder prestige, men valg af et fremmedsprog kan også skyldes bekvemmelighed (Matras 2010). Dertil har Mattfolk (2017) vist, at kommercielle navne på engelsk fungerer som lingua franca og samtidigt har tilkøbt positive attituder.

Nedenfor ses fordelingen af sprog og andre kategorier på de udvalgte pladser (torg):

Tabel 2. Fordeling af i alt 146 navne og to lokaliteter uden navn fordelt på undersøgelsesområde og kategoriseret efter sprog, som forkortelse, blend (sammentrækning), person- eller stednavn, usikker tolkning/andre sprog.

	I alt	SE	Eng	Japansk	Arabisk	Arabisk + eng	DK	Italiensk	Forkort.	Blend	web	Person-navn	Sted-navn	Usikker	Lokali-tet uden navn
Västertorg i Eriks-berg-Håga	12	11							1						
Svamp-torget	8	7							1						
Plads ved Hugo Alf-véns väg	15	10	1		1				1			1	1		
Gottsunda torg	41	27	3	1	1	1			3			4		1	
Stora torget	17	10			1		1			1		4			
Sivia torg	13	8									1	1		2	1
Brantings-torget	13	11	1						1						
Heiden-stams torg	11	7	3						1						
Torbjörns-gatan/Tunagatan	9	7		1					1						
Mimmi Ekholms plats	9	4	1	1				1	1						1

Ved kategoriseringen er der blevet truffet valg, som kan problematiseres. Kategorien »svensk« indeholder navne som fx *Salong Heidenstam*, *Apotek* og *Böner & blad*, og dækker dermed et kontinuum fra hjemlige dannelser (*Böner & blad*), over afklimatiserede låneord (*Apotek*) til hybridnavnedannelser bestående af både afklimatiserede låneord/arveord og et andet proprium (*Salong Heidenstam*). Bemærk dog, at hybridnavnet *Salong Heidenstam* på ordniveau består af ord, der kan defineres som svenske, imens strukturen med foranstillet lokalitetsbeskriver er fremmed i nordiske sprog og derfor snarest er indlånt fra romanske sprog. Det er således ikke uproblematisk at placere navnet i denne kategori. Navnetypen omhandles ikke yderligere her, men der henvises til Sandst (2020) og Jørgensen (1988) for yderligere diskussion af navnetypen.

Kategorien »engelsk« dækker over hybrider som personnavn og verbum eller substantiv (*Nina relax*), fraser (*Nordic Wellness*) og substantiver (*Subway*). Der ses en større variation i dannelsesmåderne på svensk og engelsk sammenlignet med de øvrige sprog, men det kan også skyldes, at de engelske og svenske navne tilsammen udgør over 70 % af data. Det italienske navn *La Piazza* (pladsen) er et substantiv, det danske navn *Elgiganten* sammensat af *el* og *gigant* i bestemt form, to af de japanske navne er to forekomster af samme navn *Hinode Sushi*, en sushikæde med afdeling på både Mimmie Ekholms plats og Gottsunda torg. *Hinode* er japansk og betyder 'solopgang'.

Der findes endnu et navn på en sushirestaurant, *Ayacos Sushi*, som hurtigt afkodes som japansk, dels grundet ortografien, dels associativt hjulpet på vej af konteksten, nemlig lokalitetens art. *Ayacos* er imidlertid et personnavn, hvilket illustrerer problemet ved at kategorisere personnavne i kommercielle navne. Er det mest dækkende, at kategorisere personnavne som personnavne eller som det sprog, personnavnet er dannet i? Og hvad med låne- og fremmedord? Hvor går grænsen mellem de to kategorier, og skal *sushi* opfattes som et så integreret ord i svensk, at det burde kategoriseres som svensk, eller bør ordet anskues i kontekst med *Ayacos*, så vi lader os lede af de japanske associationer? I dette tilfælde har jeg kategoriseret navnet som »japansk« ud fra en antagelse om, at navngiverne har valgt et japansk klingende personnavn, netop fordi det skal give associationer til noget japansk. Derved får sushirestauranten tilknyttet forestillinger om japansk kultur, som kan symbolisere noget autentisk. Kategoriseringen af data er altså i høj grad underlagt min tolkning.

Personnavnekategorien dækker over eksempelvis det svenske brand *Filippa K*. *Filippa* er dannet af *Filip/Fillip*, der er den nordiske skrivemåde for navnet *Philip*, der kommer af det græske ord *philippos* 'glad for heste' (Nielsen 2007 s. 70, 136). Skulle navnet kategoriseres efter etymologi, skulle det altså kategoriseres som græsk, men motivationen bag navnedannelsen er næppe at kunderne skal få græske associationer, snarere at virksomheden, som er opkaldt efter grundlæggeren Filippa Knutsson, associativt skal knyttes til denne person.

Tilsvarende er *Max* næppe valgt ud fra en bagvedliggende motivation og viden om, at personnavnet er en kortform af det romerske helgennavn *Maximilianus* (ibid. s. 155). Fastfoodkæden er navngivet i 1971 efter grundlæggeren Curt Bergfors, hvis kaldenavn var *Max*. Imidlertid vækker personnavne associationer, og sprogbrugere drager konklusioner om folks personlighed og

kompetencer på baggrund af navnet (Aldrin 2010). Således bærer *Baba* på Gottsunda torg associationer og forestillinger om nationalitet og kultur med sig, ligesom *Deichmann* i samme undersøgelsesområde vækker tyske associationer. Personnavnekategorien dækker således over potentielle associationer til andre sprog, som jeg altså også kunne have kategoriseret navnene som.

Forkortelser dækker eksempelvis over *ICA* og *Coop*. Faktisk fandtes der på næsten alle pladser et supermarked, og det var som regel ICA. Forkortelser kan være vanskelige at kategorisere til et specifikt sprog, da de snarere fungerer på tværs af sprog som ordmærke, da man som sprogbruger ikke nødvendigvis gennemskuer udtrykkets semantiske indhold. Det kræver kendskab til virksomhedens historie, hvis sprogbrugeren ved, at *ICA* er en forkortelse for 'Inköpscentralernas AB' og *Coop* en forkortelse for 'cooperative', men forkortelserne kan imidlertid også have associationer knyttet til udtrykket. Her består associationerne dog primært af dem brandet giver, og forestillingernes art er dermed tættere knyttet til appellativisk forestillingsstof (Sandst 2016 s. 112).

Blend-kategorien er beslægtet med forkortelser, men kan dog i højere grad bære associationer der griber ud over forestilling om brandet alene. *Nordea* er en sammentrækning af 'Nordic Ideas', hvilket ikke er åbenlyst for sprogbrugerne, der dog alligevel kan få ledt tankerne hen imod noget nordisk ved sammenfaldet mellem **nordic/nordisk** og *Nordea*. Stednavnekategorien bærer ligeledes forestillinger om sprog og kultur med sig, fx betegner *Verona* et pizzeria. Ligesom de japanske navne til sushirestauranterne vækker associationer til japansk kultur og symboliserer noget autentisk, gentages dette navngivningsmotiv til pizzeriaet *Verona*, hvor tankerne ledes hen på italiensk kultur med samme skær af autenticitet. Det kan dog indvendes, at navngivningsmotiverne til spisestederne også er klichéer i kraft af deres hyppighed, hvorved graden af autenticitet svækkes.

Kategorien »uden navn« betegner to butikker, som ikke havde navne på facaden. Da jeg ville afprøve en hypotese om, at konfrontation med en visuel navnløs butik bryder med vores sproglige forventning, viste jeg et billede af den ene af de navnløse lokaliteter til informantgruppen for at undersøge deres reaktioner. Dette vender jeg tilbage til senere.

Procentvist dækker svenske og engelske navne 74,99 % af alle indsamlede navne, og udgør til sammen 111 ud af i alt 146 navne og to lokaliteter uden navn.

Tabel 3. Procentvis fordeling af data fordelt på sprog og andre kategorier.

Fordelingen af sprog i procent og antal fordelt på i alt 146 navne:		
Svensk	68,91 %	102
Engelsk	6,08 %	9
Japansk	2,05 %	3
Arabisk (skrevet med latinske bogstaver)	2,05 %	3
Arabisk + engelsk:	1,35 %	1
Dansk	0,67 %	1
Italiensk	0,67 %	1
Stednavn (Italiensk)	0,67 %	1
Forkortelse + engelsk:	0,67 %	1
Usikker tolkning / andre sprog	2,73 %	4
Forkortelser	6,75 %	10
Sammentrækning / blend word	0,67 %	1
Personnavne	6,16 %	9

Kommercielle navne dannet på andre sprog end svensk er dog ikke nødvendigvis et udtryk for, at der netop der, hvor navnet findes, er en særlig stor fremmedsprogstalende minoritetsgruppe. Andre navngivningsmotive kan være i spil, jf. de japanske og italienske navne ovenfor.

Heller ikke andelen af engelske navne peger i sig selv på, at der er en stor andel af engelsktalende personer i de områder. I dag udgør engelsk i den vestlige verden »the main lingua franca in the globalized world« (Mattfolk 2017 s. 167), og der kan ligge et element af prestige (jf. Matras 2010) bag sproget. Eller som Mattfolk (2017) også formulerer det: »One reason for using English is no doubt the perceived glamour behind the name« (s. 175).

Der tegner sig imidlertid et andet billede, når man dykker ned i kategorien arabisk, arabisk + engelsk og »usikker tolkning/andre sprog«. *Dimashqi Sweets* på Gottsunda torg er et hybridnavn sammensat af en arabisk skrivemåde for hovedstaden Damaskus og det engelske *sweets* 'slik (godis)'. Det arabiske *Shamiyat* betegner en libanesisk restaurant på Gottsunda torg, navngivet efter en egnsret, der også kaldes *fatteh*. Gottsunda er den bydel i Uppsala med den største andel af beboere med anden etnisk herkomst end svensk, hvoraf en stor andel netop har arabiske rødder. Derfor er det påfaldende, dog ikke uventet, at der findes flere arabiske navne her, sammenlignet med undersøgelsesområderne i andre dele af byen.

Nær Gottsunda torg ved Hugo Alfvéns väg og Bandstolsvägen fandtes også en koncentration af butikker og daginstitutioner, der udgjorde en pladslignende samling af navngivne lokaliteter. Dette sted var ikke oprindeligt en del af undersøgelsen, men blev inkluderet da jeg som led i mine feltstudier kom forbi stedet og opdagede den høje koncentration af kommercielle erhverv og institutioner i en pladslignende konstellation. *Sanabil Al Hanan* (nedenfor) betegner en skole, og er trods det arabiske navn skrevet med latinske bogstaver. Også undersøgelsens eneste skilt skrevet med arabiske bogstaver fandtes her.

Fig. 1. Arabiske navne i Gottsunda. *Sanabil Al Hanan* betyder angiveligt ‘Sanabil den medfølgende’.

Over skiltet med de arabiske bogstaver hænger navnet på en frisørsalon, *Abeers Salong*, der ligger rundt om hjørnet, imens de øvrige skilte reklamerer med de ydelser, erhvervet sælger (damefrisør, laserbehandling). Skiltet med de arabiske bogstaver skal læses »Saloon A’beer lilsaadaat«, hvilket betyder ‘Abeers damefrisør’. Således kommunikerer samme betydningsindhold på to forskellige sprog, i to forskellige alfabeter, på to forskellige skilte.

Sivia torg opfattes af flere lokalboere i Uppsala som en plads med fremmedsproglig identitet. Der er i alt 13 navne og en navnløs butik på pladsen. Otte ud af 13 navne er svenske, dertil findes et personnavn (*Lucullus*), en webadresse (*Cigge.se store*) og to navne med usikre tolkninger/andre sprog. Det er altså de navne med usikre tolkninger, der skulle danne den fremmedsproglige identitet, hvis identitetsdannelsen udelukkende skulle ske gennem proprierne. De usikre tolkninger angår henholdsvis *Abraso* med tillægsteksten *Stöd och Omsorg AB* og *Bisi Afrique* med tillægsteksten *Det bästa från Afrika*. Begge sværttilgængelige navne er altså suppleret med svenske tekster, der agerer forklaringsnøgler for det erhvervene forhandler, som dermed fremstår gennemsigtige fra et svensksprogligt synspunkt.

Særlig interessant er *Bisi Afrique*. Mange genkender nok *Afrique* som fransk for *Afrika*, og det er dermed *Bisi*, der fremstår uigennemsigtigt. Det primære sprog i undersøgelsesområdet er altså svensk, men der hvor en svensktalende kunne have forståelsesproblemer, findes forklarende svensksproget tekst som fx specificering af varesortiment. Navnet *Lucullus* giver ikke svenske associationer, og *Cigge.se* virker måske fremmed som navn, da webadresser primært associeres med andre grammatiske kategorier end propriier. Alligevel er andelen af propriier dannet på minoritetssprog lille på Sivia torg, og den fremmedsproglige identitet konstitueres snarere gennem andre grammatiske kategorier, jf. *Det bästa från Afrika* og teksten *orientaliskt* ved supermarkedet (se billedet nedenfor).

Dermed konstitueres den fremmedsproglige identitet ikke af propriier alene, men understøttes af andre tekster som fx specificering af varesortiment. Dog kræver det, at sprogbrugeren skal beherske svensk for at kunne afkode »den fremmedsproglige identitet«.

Fig. 2. Butikker på Sivia torg.

Uofficielle navne

I 2013 blev der indsamlet 45 uofficielle navne i Uppsala ved hjælp af online spørgeskemaer, sociale medier og lokalavisen. Med afsæt i de indsamlede navne, spurgte jeg informantgruppen om de kendte og anvendte de indsamlede navne, og om de kendte og anvendte andre end dem, der blev indsamlet i 2013.

Informantgruppen besvarede spørgeskemaet efter det semistrukturerede interview med data, de selv havde indsamlet. Jeg vurderede, at denne rækkefølge var den mest praktiske af hensyn til informanternes tidsforbrug, og fordi jeg ville undgå at spørgeskemaet påvirkede deres svar i den første undersøgelse.

Spørgeskemaet bestod af i alt tre spørgsmål. Da informantgruppen kun bestod af fire universitetsstuderende, er undersøgelsen ikke repræsentativ, men kan alligevel bidrage med interessante observationer. I det første spørgsmål bad jeg dem om at markere de navne, de kendte, på en liste over de 45 uofficielle navne indsamlet i 2013. I det andet spørgsmål spurgte jeg, om de selv anvender nogen af de navne, de netop havde markeret, og bad dem om at angive hvilke, imens tredje spørgsmål lød, hvilke andre uofficielle navne de kendte og anvendte. Resultaterne vender jeg tilbage til om lidt.

Der gik mange overvejelser forud for udformningen af spørgeskemaet, først og fremmest om sprogvalg. Informantgruppen studerede alle nordiske sprog, og derfor valgte jeg at holde fast i mit danske modersmål, men udskifte de ord, som kan være svære at forstå. Derfor skrev jeg fx »ortnamn« i stedet for »stednavn«. Særlig vanskeligt var det at beslutte, hvilket ord jeg skulle bruge for betegnelsen »uofficielle navne«. Termen anvendes også på svensk, men har nogle lidt andre konnotationer sammenlignet med den danske term. Efter rådslagning med flere svenske fagfæller, besluttede jeg at bruge termen »smeknamn«, da termen i højere grad »indbyder« til en større andel af navne på også utraditionelle lokalitetstyper.

Hvor det første spørgsmål undersøger, hvilke uofficielle navne gruppen kender, undersøger der med det andet spørgsmål, hvilke navne de faktisk anvender, da der kan være forskel på det passive og aktive onomastikon. Ved det

tredje spørgsmål indsamles der dels information om potentielt nye uofficielle navne, dels viser svarene indirekte, hvad informanterne selv forstår og definerer som »smeknamn«. Imidlertid kan disse svar være farvet af, at informanterne først er blevet introduceret til en bruttoliste over uofficielle navne, og derved er blevet gjort opmærksomme på, hvilke navnetyper kategorien dækker over, hvilket potentielt kan udelukke navnetyper, som ikke fremgår af listen. Som vi skal se, udegjorde det imidlertid ikke noget problem.

Resultater

Ud af 45 uofficielle navne kendte informanterne til sammen 19, altså ca. 42 %. Fire af de kendte navne, kendte de alle sammen: *Stationen*, *Konserthuset*, *Engelska parken* og *Fyra mackarna*. Seks af de kendte navne, kendte tre ud af fire: *Stadsparken*, *Brantingstorg*,¹ *Triangeln*, *Tycho Hedén*, *Geijersparken*, *Raggartorget*. Tre af de kendte navne, kendte to ud af fire: *Råbyledden*, *Vindhemsparken*, *Busstorget*. Seks af de kendte navne, kendte en ud af fire: *Emobryggan*, *Fulkåbo*, *Skitkåbo*,² *Kvarnbofallet*, *Giraffparken* og *Nymans*.³ Informanterne anvendte selv imellem tre–syv af de kendte navne,⁴ imens *Fyra mackarna* var det eneste navn, de alle sammen anvendte.

De uofficielle navne informanterne selv indberettede centrerer sig for en stor del omkring universitetet. Dertil indberettede tre ud af fire *Uppis* som navn, de anvender for Uppsala. To indberettede *Ackis* om Akademiska sjukhuset, og alle anvender kaldenavne for supermarkeder, fx *Folkes* om Folkes Livs og *Lutis* om Luthagens Livs. Tabel 4 viser anvendte uofficielle navne.

¹ Det »uofficielle« angår her selve formen. Det officielle navn er *Brantingstorget*.

² De to sidstnævnte navne kan også skrives *Ful-Kåbo* og *Skit-Kåbo*. Navnen refererer til Kungsgärdet nær det »finere« Kåbo.

³ Det skal her bemærkes, at *Kungsängstorg* var blevet indrapporteret som et uofficielt navn, og at det var bekendt for en af informanterne. Imidlertid er *Kungsängstorg* det officielle navn for lokaliteten, og jeg har derfor ikke medregnet det i mit materiale.

⁴ Tre informanter anvendte *Stadsparken*, imens navnene *Stationen*, *Triangeln*, *Engelska parken* og *Tycho Hedén* anvendes af to ud af fire informanter. En enkelt informant indberettede *Brantingstorg* og *Konserthuset*, imens en anden informant skrev, at hun sagde Centralen i stedet for Stationen. *Fyra mackarna* var det eneste navn, de alle sammen anvendte.

Tabel 4. Användte uofficielle navne fordelt på informant. Alle navne, beskrivelser af lokalitetstype, lokaliseringer og forklaringer på, hvorfor de kalder lokaliteterne, som de gør, er gengivet som informanterne selv har indberettet det.

Ortnamn	Typ av lokal	Läge	Varför kallar du det så?
1. informant			
STUK	Mötesplats	Stora Torget	Stora Torget under klockan
Tjyven	Ica-butik	Rackarberget	Dyrt
Lutis	Ica butik	Luthagen	Förkortning
EP	Uni. lokaler	UU	Engelska parken
Bredis	gata	Bredgränd	Förkortning
UPPIS	stad	Uppsala	Förkortning
Dag-H	gata	Dag Hammarskjölds väg	Enkelt
Botan	Botaniska trädgården		Enkelt
Ackis	sjukhus	Akademiska sjukhuset	Enkelt
2. informant			
Folkes	Affär – ICA	Vid Triangeln	Heter ICA Folkes Livs
Lutis	Affär – ICA	På Sysslomansgatan	Heter ICA Luthagens Livs
Eko	Universitetet	Kyrkogårdsgatan	Förkortning av Ekonomikum
Persiska viken	Badplats	Sunnersta	Många familjer med invandrarbakgrund brukar vara där – hela dagen
Norbyhallen	Torg	Norby	Ett ICA har fått namnge torget, som annars kallas Svamptorget
HUMC	Park	Bakom Ekonomikum	Huset hette HUMC innan och vissa säger fortfarande HUMC om parken
Studan	Arena	Vid Sjukhusvägen	Heter Studenternas IP
Ackis	Sjukhus	Ultuna	Heter Akademiska sjukhuset
Skrapan	skola		Skolan heter Lundellska skolan, men kallas Skrapan för att den tidigare låg i ett höghus i stan
3. informant			
Håga	Skog	Hågadalén	Enklare att säga
ICA Bäst	ICA	Flogsta	Det heter ICA Väst, men är det bästa ICA
Centrum	Stationen	Centrums järnvägsstation	Enklare
Folkes	ICA	Folkes Livs	Enklare
Uppis	Stad	Uppsala	Enklare
Höghusen	Studentbostäder i Flogsta	Flogsta	Identifierande var man bor, enklare än namn på vägarna, som är långa
Lutis	Område	Luthagen	Enklare
Brottsunda	Område	Gottsunda	Öknamn

Ortnamn	Typ av lokal	Läge	Varför kallar du det så?
4. informant			
Industri-området/ Industristaden	Stadsdel	Kungsängen/ Boländerna	Mycket industriverksamhet
Lutis	Butik	Luthagens livs	Kortform
Folkes	Butik	Folkes livs	Kortform
Uppis	Stad	Hela Uppsala	Smeknamn
Carro	Bibliotek	Carolina Rediviva	Kortform
Blåsen	Campus	Blåsenhus	Kortform
Eko	Campus	Ekonomikum	Kortform
EP	Campus	Engelska parken	Förkortning
Väst	Butik	ICA Väst, Flogsta	Kortform
S t Pers	Galleria/	S:t Pers-gallerian	Kortform
Stocken	kvarter	Stockholms nation	Smeknamn
Snerikes	Studentnation	Södermanlands-Nerikes nation	Smeknamn/kortform
V-Dala	Studentnation	Västmanlands-Dala nation	Kortform
GH	Studentnation	Gästrike-Hälsinge nation	Kortform
VG	Studentnation	Västgöta nation	Kortform
ÖG	Studentnation	Östgöta nation	Kortform

En hyppig begrundelse for anvendelsen af de indberettede navne er, at det er enkelt/en kortform. Dette motiv er »mycket vanligt även bland smeknamn på människor och djur« (Neumüller 2018), og de elliptiske former var også fremtrædende blandt de navne, der er blevet indsamlet i en anden undersøgelse af uofficielle navne i Uppsala fra 2013 (Axelsson & al. 2013). Her blev elliptiske former som *Solsken* i stedet for *Solskensgatan*, og *Liljefors* i stedet for *Bruno Liljeforsgatan* indberettet (ibid. s. 21). Også *Ackis* i stedet for *Akademiska sjukhuset* blev indberettet i 2013, og netop *Ackis* anvendes også af to af informanterne i informantgruppen om samme lokalitet. Ainiala (2005) skelner mellem primære og sekundære uofficielle navne, hvor de sekundære dannelser bygger på det officielle navn, mens de primære uofficielle navne er nydannelser. De elliptiske former kan dermed betegnes som sekundære dannelser til det officielle navn og er de mest fremtrædende i materialet, jf. *Uppis* for Uppsala og *Eko* for Ekonomikum. Primære dannelser som *Persiska viken* om en badestrand ved Sunnersta er færre, men egentlige nydannelser.

De overlap der kan spores mellem anvendte uofficielle navne i informantgruppen, kan tolkes som et udtryk for det gruppetilhørsforhold, der er mellem informanterne som medstuderende. *Lutis* (Luthagens Livs) ligger tæt ved studentnationerne, der ligeledes angives med uofficielle navne af en af informanterne, ligesom en stor andel lokaliteter nær universitetet har uofficielle navne. De uofficielle navne tegner et navngivet landskab, der vidner om de studerendes hverdagsliv.

Fig. 3. Fra øverste venstre hjørne mod højre ses E4 S/E4 N/55/Domkyrka, Apotek Hjärtat; fra nederste venstre hjørne ses kringlen, SOPRUM og ABBA CYKEL CENTER.

Hvordan afgør sprogbrugerne, hvad der er navn, og hvad der ikke er navn?

Ud af de i alt 259 billeder jeg modtog fra informanterne (jf. tabel 1 ovenfor) valgte jeg 10 billeder som sammen med et billede af en navnløs butiksfacade på Mimmie Ekholms plats fra min egen empiri, dannede udgangspunkt for et semistruktureret interview. Samtalen varede i 48 minutter og blev afholdt ugen efter, de var blevet stillet opgaven og havde været på felttur. Jeg havde samlet de udvalgte billeder i en powerpoint og viste dem et ad gangen til gruppen. Når jeg viste et billede, spurgte jeg, hvem der havde taget det og hvorfor. Det ledte hurtigt til indbyrdes samtale mellem informanterne, og jeg holdt mig så vidt muligt uden for samtalen, men stillede dog få gange yderligere spørgsmål. Ofte startede informanterne selv samtalen, når jeg viste dem et billede. Ovenfor ses fem af de 11 billeder, som informanterne diskuterede, og som jeg præsenterer i det følgende.

Billedet af *E4 S/E4 N/55/Domkyrka* var billede nummer to, jeg viste dem. Billedet er skåret, så man ikke kan læse om der står mere efter 7-tallet, eller om der skal stå *Domkyrka* eller *Domkyrkan*. Samtalen gik hurtigt ind på, hvad der ortografisk skal til, før noget kan defineres som et navn. Nedenfor ses et udsnit af samtalen netop efter jeg har vist billedet:

Kvinde: Alltså jag funderar så här: är det verkligen ett namn? Är Domkyrkan? Är väl inget namn? Det är väl mer som en beskrivning eller något?

Interviewer: [mm]

Kvinde: Ja.

Mand 1: Domkyrkan är ju – en kyrka dock.

[hmm] (grinende)

[ja]

Mand 2: som heter så. [ja Uppsala Domkyrkan]

Interviewer: [mm]

Kvinde: [jah]

Mand 1: [Jamen det kanske var det] som var litet det med den här uppgiften, att namn ... Alltså namn på restaurang eller namn på ... det där är ju ... det där är ju information⁵.

Interviewer: mm

Mand 1: E4 S är ju information.

Interviewer: ja.

Mand 2: Om man måste hårdra så är väl alla dom ... eller ... alltså ... för sig där är jo ingen som bor⁶ på ... E4:an hhhh⁶ ja

Interviewer: nej

Mand 2: ... E4 södra men jag tänker motorvägen er ju delad hh i två delar var? Där beroende på vilken del av vägen du är så är du antingen på den sydliga ... riktningen eller den nordliga riktningen hh men jag antar att vägen heter E4

Mand 1: [ja] och där är det väl ett namn.

Kvinde: [mm]

Mand 2: ja där måste det vara ett namn i sådana fall ... precis som väg 55 som står där också

Mand 1: mm

Mand 2: ja...

Mand 1: Men det var [just det här med med M... M]

Kvinde: [Jamen jag tänkte på] GMC

Mand 2: ja GMC (griner)⁷

Mand 1: [just det]

Kvinde: [? Jooo] det är ju inget namn ... Ett namn måste väl liksom vara ... alltså mera än bara versaler och några ... och några siffror?

Mand 2: Måste det?

Mand 1: Måste det [verkligen det?]

Mand 2: [haha] Ja, jag tänker också det.

⁵ Pilen angiver emfase.

⁶ ... hhhh, hh, ss, nn ... angiver forskellige pauselyde, som jeg her gengiver grovfonetisk.

⁷ GMC refererer til forkortelsen GCM (= gång-, cykel- och moped-), som er en gang- og cykelsti i Uppsala. Forkortelsen er øjensynligt blevet diskuteret i forbindelse med de studerendes undervisning.

Der er flere ting på færde i sekvensen. Mand 1 skelner imellem information og navn, som han opfatter som to forskellige kategorier, imens de øvrige informanter udfordrer opfattelsen. Dette kommer især til udtryk ca. et halvt minut længere inde i interviewet, da mand 1 siger: »Jag tycker inte att det är ett namn, för jag tycker det är information↑ bara. Där ... nn ... där blir allting ett namn till slut liksom... där blir den där pilen ett namn ... alltså ... hh ... alt ... namn är ju nånting som är liksom unikt↑ på ett sätt liksom mm och *E4 S* är ju ett unikt äntligen«, her afbrydes han af alle øvrige informanter, som samstemmigt siger »ja«. De mener, at *E4 S* er et navn. Herefter begynder de at diskutere, om forkortelser og tal kan være navne, og det ender med, at alle informanterne bliver i tvivl, om de skal opfatte *E4 S* som et navn eller ej. Diskussionen ender, da en mandlig informant udbryder: »strunt samma«.

Igennem samtalesekvensen kredser informanterne om den prototypiske forestilling om, hvad navne kan være på den ortografiske udtryksside. Der stilles spørgsmålstegn ved, om der behøves mere og andet end bogstaver og tal, og diskussionen er dermed ikke ulige den, Bjarne Rogan (1994) havde i artiklen »Navn eller nummer?«. Kvinden stiller også spørgsmålstegn ved, om teksten *Domkyrka* er et navn. Bemærk dog, at hun siger *Domkyrkan* i bestemt form, selvom vi ret beset kun kan læse *Domkyrka* på skiltet. Mand 1 og mand 2 kvitterer begge ved også at sige *Domkyrkan* i deres efterfølgende taleture, og de enes dermed om denne forståelse af teksten på skiltet. Samtalen bevæger sig således ind på problemet ved at skelne mellem proprium og appellativ, som her fungerer som monosemantika. Monosemantik og proprier har et funktionelt overlap, da begge kategorier er specifikt refererende og bestemte, og *Domkyrkan* kan dermed både fungere som appellativ og proprium afhængigt af sprogbrugssituationen. Den kvindelige informant stiller her spørgsmål ved grænsedragningen, men får intet svar.

Det næste billede informanterne så, var billedet af apoteket. Ligesom *Domkyrkan* på foregående billede kunne siges blot at have en lille prototypisk navnekarakter, konfronteres informanterne også her med en tekst af lille prototypisk navnekarakter, da både *domkyrka* og *apotek* anvendes som appellativer i samtidigt svensk. Dog adskiller dette billede sig fra det foregående ved, at der er flere modaliteter i spil så som farver og skrifttyper, og jeg ville gerne undersøge, om modaliteterne spiller en rolle for informanternes opfattelse af propriumsfunktion.

Informanterne indledte selv samtalen, da en mandlig informant udrød: »Apotek Hjärtat«, hvortil en anden svarede: »Ja, om man uttalar hjärtat som hjärtat«. Han fortsætter taleturen og fortæller, at billedet minder ham om »diskussionen«, om en pil skal opfattes som information eller som navn. »I det här fallet så blir det väldigt tydligt att förstå att Apotek Hjärtat är ... dock ... att man gör det med ett hjärta↑ i stället dock«, hvilket de andre informanter giver ham ret i. Igen skelnes mellem propriumsfunktion og information, hvilket en anden informant bygger videre på, ved at hævde, at man læser ordet apotek, og ser et hjerte. Det enes alle om.

Informanterne har alle et forhåndskendskab, der gør, at de ved apoteket er en del af en apotekskæde, der styres af ICA. En informant påpeger, at netop de to ting kommunikerer på én gang, og det er interessant med »icke ... textbaserat äh skylt som ändå säger nånting väldigt tydligt [...] bara logotypen kan

man identifiera ... företaget eller vad det [är] [precist] äh via .. och här blandar man väl litet grann ... alltså ordet apotek hh förklarar ju för vem som helst som inte känner till varumärket att det är ett apotek↑ [mm (bekräftande)] och sen specificeras liksom ... ss... ja ... hh ... varumärket specificeras genom det grafiska ... båda ... själva hjärtat men också liksom färger och typsnitt och så där«.

Både farve, skrifttype og hjertet er med til at identificere og adskille apotekskæden fra andre apoteker. Dermed peger informanterne på, at modaliteter som farve og skrifttype spiller en rolle for navnene i LL, som en ressource hvormed de kan fremstå specifikt refererende og bestemte. Samtidig berører de den uoversættelighed, der kan opstå imellem tegnsystemerne. Også på EU-niveau oplever man problemer med beskyttelse af varemærker, da flere og flere firmaer og brands ønsker at søge patent på fx skrifttyper eller farver (Lunell 2017). Disse modaliteter medvirker til at skabe funktionen »specifikt refererende og bestemt«, men det bliver svært at drage grænsen og definere, hvad et navn så egentlig er.

Da jeg viste billedet med kringlen, sagde kvinden straks: »Vad står där för någonting?«, hvortil en af de andre informanter svarede, at der står »Café & Butik« oven for døren. »Heter den ingenting?«, spurgte kvinden, hvilket indledte en samtale om butikker skal have navne eller kan være navnløse. De diskuterede indbyrdes, om kringlen kunne fungere som navn, og at et navn måske ikke har så stor betydning »utan kanske en sån där symbol som dom har där«. Men her afbrød kvinden, da hun var uenig, og syntes det var mærkeligt, der ikke er noget navn »vad skal man googla på?«, spurgte hun, og så begyndte de alle at google.

Det interessante ved denne sekvens er informanternes grundlæggende forestilling om, at der til en butik hører et navn. De enes om, at kringlen fungerer som symbol, der viser, der er tale om en bager, men de opfatter alligevel ikke kringlen som et navn, hvilket får dem til at google. For informantgruppen går der altså en grænse ved det fysiske symbol, som de ikke mener, kan være et navn. Omvendt opfatter de heller ikke teksten »Café & Butik« over indgangsdøren som et navn. Der tegner sig altså definitoriske grænser netop her.

Også *SOPRUM* enes informantgruppen hurtigt om, ikke er et navn. Da jeg spurgte, hvordan de vidste det, svarede den ene informant, at det kunne han se på omgivelserne, og fordi teksten var placeret midt på døren, ikke over døren, og desuden havde en lille skrifttype. De andre informanter istemte samtykkende. Dette bekræfter tesen om diskursen for propriers placering (Sandst 2016), og andre undersøgelser der peger på kontekstens afgørende betydning for, hvordan sprogbrugere kan afgøre hvilken ud af flere mulige betydninger at sprogtegn kan have (Gernsbacher 1997, Müller 2010, Brédart 2016).

Samme billede tegnede sig gennem diskussion af *ABBA CYKEL CENTER*. På butiksfacaden ses en stor mængde tekst, og alligevel udpegede informanterne straks teksten »øverst« som navnet. »Det skulle også kunna eventuellt ha hetat 'reparationscenter', men det har man inte, alltså, men hade man satt 'reparationscenter' däruppe och så satte du ABBA CYKEL CENTER därne ... sen 2004 ... så skulle förmodligen folk tro att det hette 'reparationscenter'.« Informanten giver udtryk for en forståelse og accept af et kompositorisk

hierarki, jeg tidligere har kaldt diskursen for propriers placering i byen (Sandst 2016), som en betydningsbærende diskurs, der markerer propriumsfunktion. Den faste konvention for hvor proprier placeres henne i bybilledet og på butiksfacaden bliver et lingvistisk mulighedsrum, hvor navngiverne kan placere tekst af større eller mindre navnekarakter og kommunikere proprium. Men der er også grænser, for »Café & Butik« placeret over indgangsdøren er ikke et proprium, jf. ovenfor. Spørgsmålet bliver derfor, hvordan informanterne ville have opfattet »Café & Butik«, hvis skrifttypen have været mere fremtrædende, og ikke som det fremstår nu med støvede bogstaver, som den ene informant først slet ikke kunne læse.

Konklusion

Uppsalas onomastiske landskab består af både synlige og usynlige navne. Ca. 68 % af alle indsamlede navne er dannet på svensk, og kun få navne er dannet på minoritetssprog som arabisk. Størstedelen af de minoritetssproglige navnene findes i bydelen Gottsunda, som også er den del af Uppsala med den største andel beboere med anden etnisk herkomst end svensk. Sivia torg har en identitet som »fremmedsprogligt sted«, men identiteten skabes primært gennem et svensksprogligt LL med ord som *orientaliskt* og frasen *Det bästa från Afrika*, og kan vanskeligt siges, at være skabt af proprierne alene.

Informanterne anvender uofficielle navne, der vidner om et hverdagsliv ved universitetet. De kender flere af de uofficielle navne, der blev indsamlet ved undersøgelsen i 2013, men *Fyra mackarna* er det eneste navn, der anvendes af alle informanter. Det tyder dermed på, at netop dette navn er et særdeles veletableret uofficielt navn i Uppsala. Informanterne har alle forestillinger om, hvad der er prototypiske navne, og *E4 S* og *Domkyrkan* befinder sig begge i grænselandet, imens tekster som *SOPRUM* og *Café & Butik* falder helt uden for propriumskategorien. Konteksten fremhæves som en væsentlig faktor for, at *SOPRUM* kan afkodes som noget andet end et proprium, i tilfældet *Café & Butik* findes årsagen enten ved tekstens art eller måske snarere, fordi skrifttypen ikke er fremhævet, men vanskelig at læse, og derfor virker sekundær. Dette perspektiv kunne være interessant at undersøge nærmere.

Modaliteter som farve, logo og skrifttype fungerer identificerende ved navne som *Apotek (Hjärtat)*, og kompositionen på en butiksfacade samt skrifttypernes størrelse spiller en afgørende rolle for sprogbrugerens afgørelse af, hvad der er proprium på butiksfacader med meget tekst, jf. *ABBA CYKEL CENTER*. Navnet skal stå øverst, mener informanterne, og det er altså ikke navnet i sig selv, der skaber propriumsfunktion, men placeringen af teksten et specifikt sted, der gør det. Hvad der opfattes som navn, har dermed mindre at gøre med semantikken, og mere med placeringen af en tekst inden for diskursen for propriers placering i byen.⁸

⁸ Tak til informanterne, til Staffan Nyström og Kristina Neumüller.

Litteratur

- Ainiala, Terhi, 2005: På väg mot urban namnforskning. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.) S. 13–26.
- Aldrin, Emilia, 2010: Om förnamn som identitetsbärare. I: Namn – en spegel av samhället förr och nu. Red.: Staffan Nyström. Stockholm. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 41.) S. 136–153.
- Axelsson, Marcus & al., 2013: Alternativa och inofficiella ortnamn i Uppsala – tre smärre studier. I: OUÅ. S. 5–27.
- Brédart, Serge, 2016: Names and cognitive psychology. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. With assistance from Daria Izdebska. Oxford. S. 476–487.
- de Certeau, Michel, 2010: Vandringer i byen. I: Sted. Red.: Anne-Marie Mai & Dan Ringgaard. Aarhus. (Moderne litteraturteori.)
- Cresswell, Tim, 2015: Place. An introduction. Second ed. Chichester.
- Gernsbacher, Morton Ann, 1997: Attenuating interference during comprehension. The role of suppression. I: The psychology of learning and motivation 37. S. 85–104.
- Jørgensen, Bent, 1988: Fast appositionel markering af ny denotation. I: Denotationsbyte i ortnamn. Rapport från NORNA:s trettonde symposium i Tvärminne 9–11 oktober 1986. Red.: Peter Slotte. Uppsala. (NORNA-rapporter 37.) S. 115–118.
- Kostanski, Laura, 2016: Toponymic attachment. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. With assistance from Daria Izdebska. Oxford. S. 412–426.
- Lunell, Erika, 2017: Att varumärkesskydda en varas inneboende egenskaper. Nya möjligheter och begränsningar. I: Nordiskt immateriellt rättsskydd 86. S. 443–467.
- Matras, Yaron, 2010: Contact, convergence, and typology. I: The Oxford handbook of language contact. Ed.: Raymond Hickey. Oxford. S. 86–105.
- Mattfolk, Leila, 2017: Attitudes towards globalized company names. I: Socio-onomastics. Red.: Terhi Ainiala & Jan-Ola Östman. Amsterdam–Philadelphia. S. 165–183.
- Müller, Horst M., 2010: Neurolinguistics. The special role of proper names. I: Chinese journal of physiology 53:6. S. 351–358.
- Neumüller, Kristina, 2018: När platser får smeknamn.
<http://www.isof.se/om-oss/vara-bloggar/sant-vi-bara-gor/inlagg/2020-03-26-nar-platser-far-smeknamn.html>
- Nielsen, Michael Lerche, 2007: Hvad skal barnet hedde? København.
- Rogan, Bjarne, 1994: Navn eller nummer? Motiver for navngiving av ting. I: Övriga namn. Red.: Kristinn Jóhannesson & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.) S. 81–100.
- Sandst, Line, 2016: Urbane stednavne – storbyens sproglige dimension. En stilistisk-retorisk analyse af urbane stednavne i det københavnske byrum. København.
http://static-curis.ku.dk/portal/files/157035935/Ph.d._2016_Sandst.pdf
http://static-curis.ku.dk/portal/files/157035937/Ph.d._2016_Sandst.pdf_Appendiks_1_3.pdf
- 2020: Markering af propriumsfunktion ved omvendt ledstilling. I: Danske studier. Tidsskrift for dansk sprog og litteratur. S. 100–111.
- & Syrjälä, Väinö, 2020: Proper names in the linguistic landscape. Theoretical challenges in a multimodal discourse. I: Namn i skrift. Rapport från NORNA:s

- 48:e symposium i Göteborg. Red.: Kristina Neumüller & al. (NORNA-rapporter 98.) S. 339–356.
- Stjernfelt, Frederik, 1996: Sted, gade, plads – en naiv teori om byen. I: Byens pladser. Red.: Martin Zerlang. Gylling. S. 11–31.
- Stjernholm, Karine, 2015. Two faces of Oslo. A comparative study of the sense of place. I: Dimensions of sociolinguistic landscapes in Europe. Materials and methodological solutions. Eds: Mikko Laitinen & Anastassia Zabrodskaja. Berlin. S. 77–104.
- Syrjälä, Väinö, 2016: Namn i gatubilden – om namn i Svenskfinlands lingvistiska landskap. I: Navn og navnebærer. Rapport fra NORNAs 45. symposium i Skagen 1.–4. oktober 2014. Red. av Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert & Johnny G. G. Jakobsen. Uppsala. (NORNA-rapporter 93.) S. 263–286.
- 2018: Namn – språk – ställe. Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 52.)
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/235244/NAMNSPR%c3%85.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Tufi, Stefania & Blackwood, Robert, 2010: Trademarks in the linguistic landscape. Methodological and theoretical challenges in qualifying brand names in the public space. I: International journal of multilingualism 7:3. S. 197–210.

Webadresser:

Coop = <https://om.coop.dk/Koncern/historie.aspx>

Filippa K = www.filippa-k.com

Hinode Sushi = www.hinodesushi.se

ICA = <https://www.ica-historien.se/artiklar/ab-hakon-swenson-bildas/>

Max = www.max.se

Nordea = <https://www.nordea.com/no/om-nordea/hvem-er-vi/var-historie/>

Elefantgropen, Korkeken och Ödetomten

Barns namn på åkerholmar utanför Torshälla

Av Daniel Solling

1. Inledning

Under sent 1980- och tidigt 1990-tal var åkrarna söder om Torshälla och de där befintliga åkerholmarna naturliga platser att vara på för mina barndomskamrater och mig. Vi lekte på åkerholmarna och vi använde dem också som anhalter på vägen över åkern till en skog på andra sidan. Vi hade namn på dem. Som barn kände vi inte till termen *åkerholme* utan kallade lokalerna för *öar*. De utgjorde ur vårt synsätt öar i åkern; härom jfr Nyström (1988 s. 126 ff.). De aktuella åkerholmarna har inga officiella namn och vi använde inofficiella namn på dem när vi lekte där. Genom åren har jag ofta funderat på de här namnen och tänkt i liknande banor som Mats Wahlberg (2012 s. 176): »Barn har ofta egna inofficiella ortnamn. Förmodligen kan vi alla, om vi anstränger oss, dra oss till minnes ett antal sådana namn från vår egen barndom. Kanske det då oftast rör sig om namn på lokaler som de vuxna inte alls har några namn på [...]»

Under sensommaren 2019, några årtionden efter att jag lekte på åkerholmarna, besökte jag åter området för att inhämta nya intryck av platser där jag inte vistats på länge. Genom fyra intervjuer, utförda i slutet av 2019 med personer ur olika generationer som i min barndom bodde eller fortfarande bor på platsen, vill jag undersöka huruvida våra namn finns kvar, om de är kända i området och om andra namn förekommer på samma lokaler. Mina lekkamrater och jag hade även namn på andra platser i närområdet men denna uppsats behandlar endast åkerholmarna söder om villaområdet Glömsta i södra Torshälla.

Glömsta ligger i Torshälla församling, Södermanland, och är ett villaområde som byggdes kring decennieskiftet 1980. Min familj flyttade dit 1985 och mina lekkamrater hade antingen bott i husen sedan de byggdes eller flyttat till området under 1980-talet. Vi hade samtliga svenska som modersmål och var så rotade i närmiljön som man kan vara i ett relativt nybyggt område. Utomhuslek upptog en stor del av vår fritid. Området där de aktuella åkerholmarna ligger avgränsas av Torshällavägen i väster, vägen mot Glömsta gård i söder, Västerleden i norr, vilken på det aktuella stället samtidigt utgör gräns mellan Torshälla och Eskilstuna Klosters församling, varför holmarna tillhör den senare, samt en linje tvärsöver åkern, öster om vilken vi sällan lekte som barn (jfr fig. 1, där området avgränsats med en blå linje).

Fig. 1. Karta över Glömsta samt det aktuella området. Namnen är infogade av förf. Utsnitt ur ortofoto (Kartsök och ortnamn), © Lantmäteriet. Hämtad 2019-12-16.

2. Tidigare forskning om barns namngivning

Det finns en del tidigare forskning om barns namngivning i Sverige och Svenskfinland. Forskningen i Sverige har mestadels fokuserat på urbana miljöer medan föreliggande bidrag undersöker barns namngivning i en semi-rural miljö. Den som mest har behandlat barns namngivning i en landsbygdsmiljö är Lars Huldén (1976), som i en undersökning av ortnamnsbildning bland svenska barn i Finland kan identifiera sju typer:¹ 1. Uppkallelsenamn. Detta är den vanligaste typen i Huldéns material och det rör sig här om »en medveten överflyttning av namn, som därvid också börjar syfta på ett nytt slags lokalitet» (Huldén 1976 s. 99). T.ex. kunde en öppen plats som påminde barnen om flygfältet i Vasa kallas *Flygfältet* (s. 100). 2. Också andra proprietärer än ortnamn kan tas i bruk som ortnamn. Ett klätterträd kunde t.ex. få namnet *Tarzan* (s. 100). 3. Namn som syftar på barns lekar och sysselsättningar. Vid Rövarkulan, som var en grop i marken, lekte barnen i Huldéns undersökning rövare (s. 101). 4. Jämförelsenamn, d.v.s. då lokaler får namn efter något de liknar. Så kunde en sten som såg ut som ett hundhuvud få heta *Hundstenen* (s. 101). 5. Fantasiväsen med egna namn kan ha varit förebilder vid namngivning genom uppkallelse. Huldén (s. 102) beskriver hur en sten som ett par bröder trodde att det bodde en urmakare i fick namnet *Urmakaren*. 6. Särskilda händelser kan ligga till grund för barnens ortnamn. Exempelvis hade en pojke hittat en kniv vid Knivberget (s. 102 f.). 7. Naturbeskrivande eller på annat sätt beskrivande namn. En vik där det växer mycket näckrosor kallades *Näckrosviken* (s. 103). Huldén (1976 s. 106) betonar också att det »för barn lika väl som för andra [föreligger] ett praktiskt behov av namn; man skall kunna tala om ställen, när man befinner sig där eller någon annanstans. [...] Barnen växer upp men glömmer inte nam-

¹ Numreringen görs först i Huldén 1977, som utgör en översättning till tyska av Huldén 1976.

nen för det.» Huldén (s. 106) nämner också att den gemensamma kunskapen om vissa namn är något som binder samman medlemmarna av barnsamhället.

Lennart Ryman (2012) beskriver hur hans dotter namnger platser omkring deras hem i Stockholm. Han konstaterar (s. 257) att bildningen av ortnamnen följer standardspråkets ordbildningsregler och de vanligaste mönstren för ortnamnsbildning väl samt att namnen i detta avseende stämmer väl överens med Huldéns material. Ryman (s. 258) påpekar även att två av namnen i hans material »pekar mot amerikansk populärkultur». Kaisa Tikka (2009) undersöker de namn som finskspråkiga barn ger platser där de leker. Hon analyserar namnens struktur och deras olika namngivningsgrunder. Härvid berör Tikka speciellt det hon kallar *fantasinamn*, vilka verkar vara speciellt typiska för barns namngivning och utgör en betydande andel av barnens namnförråd. Det kan t.ex. handla om namn som bildats för barnens egna fantasilekar, som *Dinosaurieskogen* (Tikka 2009 s. 79). Axelsson & al. (2013) består av tre delstudier. Två av dessa tar upp perspektiv på barns namngivning. I en delstudie undersöker Karin Hagren Idevall och Mikael Kalm barns namngivning i en park i Uppsala. Namnen anspelar ofta på det namngivna föremålets eller lokalens utseende eller funktion (s. 13). I en annan delstudie, som rör inofficiella namn i en annan stadsdel i Uppsala, kommer Alexandra Petrulovich in på namn som vuxna använder om platser där deras barn leker, och hon kan bl.a. visa att barns namnbruk kan påverka föräldrarnas (s. 22).

I några undersökningar studeras barns namngivning i göteborgstrakten. Löfdahl & Wenner (2010) studerar barns namngivning i göteborgsförorten Angered. Här konstateras att barnen sällan leker i närliggande skogsområden utan leken förläggs mestadels till de gårdar och lekplatser som finns i stadsmiljön i anslutning till bostadshusen. Det är där man framför allt finner barnens egna inofficiella namn (Löfdahl & Wenner 2010 s. 63). Barnens inofficiella namn i det undersökta materialet tycks kunna delas in i två kategorier: jämförelsenamn, en innergård formad som ett *U* kallas *U-gården*, och rent beskrivande namn, en liten skog kallas *Lillskogen*; de fantasinamn som nämns i Tikka (2009) saknas här (Löfdahl & Wenner 2010 s. 64). Löfdahl (2012b) utgör en lätt omarbetad version av Löfdahl & Wenner (2010). Här delar Löfdahl in det undersökta materialet i tre kategorier istället för två: ellipser av officiella namn (*Kapris* för *Kaprisgatan*), jämförelsenamn samt rent beskrivande namn (Löfdahl 2012b s. 167). I Löfdahl & Wenner (2010) nämndes som sagt bara de två sista kategorierna, den tredje fanns dock med i själva texten men kallades då »kortformer». Löfdahl & Tingsell (2013) undersöker aspekten andraspråksinläring och barns namngivning och namnbruk. Artikeln bygger dels på materialet från Angered, dels på nytt material från Örgryte. I det nya materialet dyker namn upp som baseras på de fantasilekar som Tikka (2009) nämner men som inte fanns i angereds materialet (Löfdahl & Tingsell 2013 s. 177).

Även några andra undersökningar tar upp barns namngivning i Sverige. Maria Löfdahl (2012a) undersöker gymnasieelevers bruk av inofficiella ortnamn. Katharina Leibring (2002) undersöker barns namngivning av leksaker, medan Maj Reinhammar (2006) undersöker namn i en familjär omgivning, till en del skapade av barn. Katarina Ek-Nilsson (2014) beskriver hur barn i förskoleåldern namnger de platser de leker på.

Fig. 2. Karta över de aktuella åkerholmarna. Namnen infogade av förf. Utsnitt ur ortofoto (Kartsök och ortnamn), © Lantmäteriet. Hämtad 2019-12-14.

3. Åkerholmarna

De åkerholmar som namngavs under våra lekar (fig. 2) kommer här att beskrivas dels som jag minns dem från min barndom, dels utifrån hur de eventuellt hade förändrats vid mitt återbesök sensommaren 2019. Området innehåller även några små åkerholmar bestående av cementbrunnar. Dessa namngavs inte av oss utan kallades kollektivt för *brunnöar*. Några av åkerholmarna låg i anslutning till diken och räknades av oss barn därför inte som riktiga »öar». Åkerholmarna presenteras i ordning utifrån var i området de ligger, från områdets nordvästra hörn söderut och sedan österut.

Ödetomten

Denna lokal, av oss barn kallad *Ödetomten*, omfattar trädgårdarna till de gamla bebyggelserna Medåker och Oskarslund, som en gång utgjorde soldattorp till Glömsta resp. Eckersta gård.² På platsen fanns bebyggelse kvar till slutet av 1970-talet. Ödetomten är med sina ca 180 x 120 meter den klart största av åkerholmarna. Här fanns, när vi lekte där, bl.a. en stor syrenhäck, fruktträd i en gammal fruktträdgård, bärbuskar samt bikupor. I ett större buskage i åkerholmens sydöstra del fanns även röda lädersitsar och soffor ur kupén på en bil av äldre årsmodell. Vid mitt återbesök på platsen 2019 hade vegetation i form av buskage spridit sig markant och gjort lokalen mindre tillgänglig; syrenhäcken, fruktträden och bärbuskarna var ännu där, medan bikuporna var borta. På grund av snårig vegetation var det inte möjligt att kontrollera huruvida bilinredningen fanns kvar. Vi barn betraktade Ödetomten som en

² Ett varmt tack riktas till Lennart Dehlin, Lantmäteriet, för hjälp med att ta fram dessa upplysningar.

»halvö», då den inte är helt omgiven av åkermark utan på två sidor sitter ihop med angränsande vägar.

Stenön

Stenön bestod när vi lekte där i princip bara av en drygt 1 meter hög och 2 x 3 meter vid sten som låg ca 3 meter från den södra kanten av Ödetomten. Denna yta på 3 meter utgjordes av åkermark. Vid mitt återbesök 2019 var de 3 meterna inte längre åkermark utan högt gräs. Stenön har sålunda vuxit ihop med Ödetomten och blivit en del av denna. Som barn uppehöll vi oss inte speciellt ofta på Stenön, men den fanns där och hade ett namn.

Bilplåten

Bilplåten ligger ca 120 meter söder om Ödetomten och ca 30 meter från cykelbanan längs Torshällavägen. Den är med sina ca 20 x 10 meter den tredje största av åkerholmarna. På Bilplåten finns några träd, åtskilda i mitten av en öppen mindre yta. Invid stammen på ett av träden låg när vi lekte där en framskärm till en bil av äldre årsmodell mellan två stenar. Vid mitt återbesök på Bilplåten 2019 fanns skärmen kvar (fig. 3), dock betydligt mer dold av grenar och undervegetation än jag minns det från min barndom.

Fig. 3. Framskärmen mellan stenarna på Bilplåten. Foto: förf. 2019.

Hallonön

Hallonön ligger ca 15 meter öster om Bilplåten. Den är ca 12 x 8 meter stor och består av en samling stenar av olika storlek samt litet vildhallonsnår och andra växter omkring stenarna. Vid återbesöket 2019 skilde åkerholmen sig inte märkbart från i min barndom utan den såg likadan ut som i mitt minne.

Handtaget

Åkerholmen Handtaget är ca 8 x 9 meter stor. Den ligger ca 150 meter söder om Bilplåten i kanten av åkern nära korsningen mellan Torshällavägen och avtagsvägen till Glömsta gård. Avståndet är ca 4 meter till cykelbanan längs Torshällavägen och ca 10 meter till vägen mot Glömsta gård. Åkerholmen bestod i min barndom av en större sten med ett träd på var sida. Vid återbesöket 2019 verkade de båda träden inte vara så friska och nyponsnår hade vuxit upp och skymde delvis den stora stenen.

Avgasröret

Avgasröret var en liten åkerholme ca 50 meter söder om Västerleden nära villaområdet Glömsta. Åkerholmen bestod av ett antal mindre och halvstora stenar, antagligen sådana som bonden samlat där från olika delar av åkern, samt litet högt gräs som växte mellan och omkring dessa stenar. Åkerholmen var på sin höjd ca 2 x 3 meter stor. Den utgjorde för oss barn en första anhalt på vägen över åkern mot skogen på andra sidan. Vid återbesöket 2019 fanns Avgasröret inte längre kvar. Åkerholmen har varit borta i åtminstone fem, troligen över tio år, utifrån mina minnesbilder från besök hos mina föräldrar.

Elefantgropen

Elefantgropen ligger ca 180 meter sydöst om Ödetomten och ca 120 meter nordöst om Hallonön. Den är med en storlek av ca 30 x 50 meter den näst största åkerholmen i området. Längs holmens norra sida växer några träd på rad. I övrigt består den av en större gräsbevuxen yta samt några större stenar och ett par nyponsnår. Holmens centrala del består av en upphöjning och i dess östra del finns en tydlig, relativt stor grop. Elefantgropen låg i min barndom i anslutning till ett dike som började i Ödetomtens sydöstra hörn. Diket fortsatte även åt sydost från Elefantgropen och gick ända till vägen mot Glömsta gård, varför vi som barn inte räknade den som en riktig »ö». Via dikena satt den ju ihop med annan mark än åkermark. Vid mitt återbesök 2019 kunde jag konstatera att dikena inte längre fanns kvar. Den stora gropen på åkerholmen visade sig också vara avsevärt mycket mindre än jag mindes den från min barndom. I mitt minne kunde vi barn i 10-årsåldern stå nere i den och då vara dolda åtminstone upp till halsen. Det är möjligt att mitt minne sviker mig en smula, men jag tror att detta förhållande inte blott beror på att jag har vuxit utan ävenledes på att gropen verkligen har reducerats en del.

Fig. 4. Korkeken sedd från Elefantgropen. Foto: förf. 2019.

Korkeken

Som en sista anhalt på vägen över åkern låg för oss barn åkerholmen Korkeken. Den är ca 4 x 5 meter stor och ligger ca 120 meter sydost om Elefantgropen. Den bestod, och består än idag (2019), av en tämligen lågt och brett växande tall. Om man klättrade upp i trädet, vilket inte var helt enkelt då det saknades grenar på den lägre delen av stammen, hade man god utsikt över de omkringliggande åkrarna. Det ensamma trädet syns på långt håll (fig. 4).

4. Intervjuer

Under slutet av 2019 genomförde jag fyra intervjuer med personer ur olika generationer, vilka i min barndom bodde i Glömsta; två av dem bor fortfarande kvar där. Ett mål med intervjuerna var att undersöka huruvida de ovan presenterade namnen finns kvar, eller om lokalerna har fått andra namn. Ett vidare mål var att undersöka huruvida personerna kände igen namnen även om de själva inte använder eller har använt dem. Intervjuerna genomfördes utifrån ett frågeformulär i de intervjuades hem eller föräldrahem. En intervju genomfördes av praktiska skäl med hjälp av digital teknik. Intervjuerna spelades in och varade mellan 3,5 och 19 minuter.

De personer som intervjuades är i olika åldrar. En av dem är jämnårig med mig och var som barn min lekkamrat; hon kallas här för Kvinna 37. Den andra tillhör en generation barn något yngre än min egen, hon kallas här för Kvinna 30. De två övriga tillhör min föräldrageneration och kallas Kvinna 66

resp. Man 63. Kvinna 30, Kvinna 66 samt Man 63 tillhör samma familj, vilket naturligtvis har kunnat påverka deras namnbruk.

Intervjuerna gick till så att jag frågade personerna hur länge och när de har bott eller bodde i Glömsta och när de lekte eller hade barn som lekte på de aktuella åkerholmarna. Sedan visade jag dem en karta över området och frågade om de hade namn på holmarna och i så fall vilka. Därefter räknade jag upp de namn som jag som barn använt ett efter ett och frågade om de kände igen dem. Sedan tog jag fram kartan igen och bad informanterna att på kartan placera ut de namn de känt igen. Slutligen frågade jag dem om de visste något om bakgrunden till de olika namnen.

Av de intervjuade hade två, Kvinna 37 och Kvinna 30, lekt på och invid åkerholmarna. Kvinna 66 och Man 63 har båda barn (bl.a. Kvinna 30) som har lekt på platsen. Kvinna 37 lekte på åkerholmarna under första halvan av 1990-talet medan Kvinna 30 lekte där under slutet av decenniet. Kvinna 66 och Man 63 har barn som lekte på platsen under båda dessa perioder.

Några av informanterna kunde på rak arm ange namnet på två av holmarna: *Ödetomten* och *Korkeken*. Kvinna 30 och Kvinna 37 nämnde *Ödetomten* och kände till vilken åkerholme det handlade om; för Kvinna 37 gällde detta även för *Korkeken*. Kvinna 66 sade att hon kallade den lokalen för *Eken* och Kvinna 30 kallade den för *SEB-trädet*, men hade litet svårt att placera den på kartan. Beträffande de andra åkerholmarna förde Kvinna 37 ett resonemang om *Elefantgropen*: »Det var ju en grop på ön i mitten, undrar om det kan ha något namn som har koppling till den gropen, men jag minns inte de namnen, tyvärr.»

När jag sedan nämnde namnen på åkerholmarna kände samtliga fyra till *Ödetomten* och *Korkeken* och visste vilka lokaler som avsågs. Kvinna 30, Kvinna 66 och Man 63 kände inte igen något av namnen på de andra åkerholmarna: *Stenön*, *Elefantgropen*, *Avgasröret*, *Bilplåten*, *Hallonön* eller *Handtaget*. Kvinna 37 kände väl igen namnet *Elefantgropen* och visste helt säkert vilken åkerholme som avsågs. Vad gäller *Hallonön* mindes hon namnet väldigt väl, men ej exakt vilken åkerholme som avsågs. Hon visste dock precis åt vilket håll man gick för att komma till Hallonön. Hon trodde också att hon var med när åkerholmen fick det namnet. Kvinna 37 kände igen namnen *Avgasröret* och *Bilplåten*, men visste inte exakt vilka åkerholmar det rörde sig om. Hon trodde inte att det var åkerholmar som vi hade vistats så mycket på under våra lekar. Gällande *Bilplåten* trodde hon att det är ett namn som hon har lärt sig av andra och att hon inte var med när namnet bildades, till skillnad från *Hallonön*. Vad beträffar *Stenön* sade hon sig ha ett vagt minne av namnet, men hon visste ej vilken lokal det kan röra sig om. På kartan pekade hon efter stor tvekan ut Hallonön som Stenön, men påpekade att hon inte alls var säker. Vad slutligen beträffar *Handtaget* var hon helt säker på att hon aldrig hade hört namnet.

När det gäller den sista frågan, om informanterna kände till något om bakgrunden till namnen på åkerholmarna, svarade Kvinna 30 att hon inte visste något härom. Kvinna 66 och Man 63 berättade att *Ödetomten* heter så, eftersom det tidigare har funnits ett hus/torp där, som nu är rivet. Vad beträffar *Korkeken* menade Kvinna 66 att man kan associera till den s.k. Sparbanks-eken, d.v.s. att trädet liknar den ek som ingår i Sparbankens logotyp. Man 63

konstaterade att trädet står ensamt och är en tall. Han trodde inte att andra i området känner till namnen *Ödetomten* och *Korkeken*.

Kvinna 37 var den av informanterna som hade mest tankar kring namnens bakgrund. Om *Ödetomten* berättade hon att lokalen fått det namnet eftersom det var en gammal tomt. Det var hennes föräldrar som hade berättat att det hade varit en tomt där, men det fanns ju inget hus där längre. Vad gäller *Korkeken* trodde även Kvinna 37 att det handlar om en association till Sparbankseken men att namnet också skulle kunna hänga samman med Tjuren Ferdinands korkek i det populära TV-programmet Kalle Anka och hans vänner önskar god jul som sänds i Sverige på julafton. Trädet på Åkerholmen påminner, enligt Kvinna 37, mycket om trädet i filmen och om Sparbankseken till sitt utseende, åtminstone från ett håll. Kvinna 37 framhöll att trädet var en tall men att hon alltid har tänkt på det som en ek.

Beträffande *Elefantgropen* var Kvinna 37 säker på att Åkerholmen fått sitt namn efter en eller eventuellt två stora gropar som finns där. Den har alltså fått sitt namn efter ett synligt karaktärsdrag. Hon trodde att hon kan ha varit med vid namngivningstillfället och att vi lekkamrater då lät fantasin flöda och hittade på namnet *Elefantgropen* för att det fanns en stor grop där, eller så kan denna berättelse om namnets tillkomst vara en efterhandskonstruktion. Det kan istället ha varit så hon tolkade namnet, ty hon var inte säker på att hon var med när namnet bildades, eller om det var andra barn som hittade på det och hon i sin tur tolkade namnet så. Kvinna 37 påpekade i det här sammanhanget också att det var svårt att efter så lång tid minnas vilka namn hon själv var med och bildade. Många av namnen pratade man om bland lekkamraterna, som om platserna hette så, men hur de fick sina namn kommer man inte riktigt längre ihåg.

Avseende *Bilplåten* var Kvinna 37 säker på att hon ej var med när namnet tillkom. Hon hade inget riktigt minne av platsen men misstänkte att det fanns skrotdeklar där. Samma förhållande skulle enligt Kvinna 37 kunna gälla *Avgasröret*. Dock nämnde hon i detta sammanhang inget om *Handtaget* utan påpekade bara igen att hon inte minns det namnet alls. När det gäller *Hallonön* var hon, som tidigare nämnts, säker på att hon var med när namnet tillkom. Åkerholmen fick sitt namn av att det fanns hallonsnår där. Beträffande Stenön, slutligen, hade Kvinna 37 en känsla av – här var hon inte säker – att det var en liten Åkerholme och att det inte fanns så mycket annat på den än sten. Den döptes sålunda, precis som Hallonön och i viss mån Elefantgropen, efter ett karaktärsdrag.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de namn som utifrån intervjuerna är mest kända är *Ödetomten* och *Korkeken*, vilka samtliga fyra informanter kände till. *Korkeken* hade dock primärt andra namn för två av informanterna. Kvinna 37 var den av informanterna som hade mest tankar kring namnens bakgrund och också den som kände till flest namn. Kanske var det den generation som hon tillhör som lekte mest på platsen? Det kan naturligtvis också vara så att andra barn har haft andra namn på Åkerholmarna, vilka jag inte känner till. Mina frågor och det namnbruk jag frågade informanterna om byggde på de namn mina lekkamrater och jag använde på lokalerna. Det är ju tänkbart att informanterna skulle ha känt igen andra namn som andra barn eventuellt använder men som är okända för mig.

5. Diskussion

Till skillnad från barnen i Angered, som inte lekte i närliggande skogsområden utan i stads- och bostadsmiljön, på de gårdar och lekplatser som finns i anslutning till bostadshusen, och vars namngivning därför framförallt avser dessa platser (Löfdahl & Wenner 2010 s. 63), lekte vi i min barndom i skogar och på åkrarna i och omkring Glömså. Vi lekte på platser där vuxna sällan vistades och vi namngav lokaler som vuxna inte alls har några namn på; jfr Wahlberg (2012 s. 176). Av de undersökta åkerholmarna kände Kvinna 66 och Man 63 endast till namnen på två, medan Kvinna 37 kände igen sju av de åtta namnen som användes i min barndom. Andra som lekte på platsen som barn verkar dock inte ha haft namn på alla åtta åkerholmarna, vilket illustreras av att Kvinna 30 endast hade namn på två av dem och inte heller kände igen namnen på de andra. Ek-Nilsson (2014 s. 171) menar att det innebär att ta en plats i besittning när man namnger den: »Barnen blir 'hemma' genom att namnge platser som är viktiga i verksamheten och där lekar äger rum.» Kan-ske hade mina lekkamrater och jag större behov av att namnge dessa platser eftersom de var viktigare som lekplatser för oss än för de något yngre barnen?

Vuxnas användning av barns inofficiella namn har som sagt berörts i ett par tidigare studier. Petrulovich visade att barns namnbruk kan ha påverkat vuxnas, främst genom att barnens namn traderats till föräldrarna (Axelsson & al. 2013 s. 22). Vad gäller de undersökta åkerholmarna kan konstateras att det angående ett av namnen, *Ödetomten*, snarare har skett en trading från föräldrarna till barnen. Kvinna 37 påpekar att hon lärt sig det namnet av sina föräldrar och både Kvinna 66 och Man 63, vars barn har lekt på platsen, känner till bakgrunden till namnet, varför det är mycket sannolikt att de har fört namnet vidare till sina barn. Även jag minns det som att *Ödetomten* var ett namn som vi barn hade lärt oss av våra föräldrar, och att de också använde det namnet på lokalen i fråga. Att Kvinna 30, undersökningens yngsta informant, sade sig inte känna till bakgrunden till namnet skulle kunna vara ett tecken på att hon visserligen lärt sig det av sina föräldrar eller andra äldre personer men inte reflekterat över dess betydelse.

Löfdahl & Weners (2010 s. 64) informanter menar att barnens inofficiella namn nästan uteslutande används av barnen själva och att de vuxna känner till men inte använder dem. I föreliggande studie verkar en sådan slutsats stämma till blott en viss del. *Ödetomten* och *Korkeken* är de två namn som känns igen och åtminstone i viss mån används av föräldragenerationen. Vad gäller *Korkeken* har Kvinna 66 ett annat namn på lokalen, *Eken*. Samma sak gäller emellertid även för Kvinna 30, ur nästa generation barn som lekt på platsen. Hon känner igen namnet *Korkeken*, men hon och hennes lekkamrater kallade åkerholmen för *SEB-trädet*. De andra åkerholmarnas namn är inte kända för informanterna ur min föräldrageneration, och inte heller för den yngsta informanten Kvinna 30. Många av åkerholmarnas namn synes således vara starkt generationsbundna, snarast till en viss grupp barn i ungefär samma ålder.

Tidigare studier om barns namngivning tar upp en mängd olika namngivningsprinciper, av vilka dock endast ett fåtal förekommer i föreliggande undersökning. Huldén (1976 s. 99) nämner t.ex. att uppkallelsenamn är vanligast

i hans material, men med undantag för *Korkeken* förekommer sådana inte i mitt. Namn som syftar på barns lekar och sysselsättningar (s. 100 f.) eller på särskilda händelser (s. 102) föreligger inte i min undersökning. Ek-Nilsson (2014 s. 171) påpekar, på liknande sätt som Huldén, att barn namnger platser efter aktiviteter de deltagit i på de olika platserna. Hon beskriver hur lokaler kallade *Indianplatsen* och *Cirkusplatsen* fått namn efter aktiviteter på respektive tema som ägt rum på de båda platserna. Barns aktiviteter har dock ej varit bidragande vid namngivningen av åkerholmarna i min undersökning. I flera fall nämner tidigare forskning också att barnens fantasi och fantasilekar återspeglas i deras namngivning; jfr t.ex. Tikka (2009 s. 79), Löfdahl & Tingsell (2013 s. 177). Inte heller detta är något som återspeglas i mitt material. Man skulle som utomstående kunna tro att t.ex. namnet *Elefantgropen* skulle återspegla någon fantasilek men det gör det ej. Det har istället med ett karakteristiskt drag hos namnbäraren att göra.

Vad beträffar de namngivningsprinciper som förekommer bland »mina» undersökta åkerholmar så är det kanske enklast att inleda med just *Elefantgropen*. Denna har säkerligen fått sitt namn efter den stora grop som finns där, vilket också bekräftas av Kvinna 37. Att den döptes till just *Elefantgropen* beror således antingen på att gropen ansågs vara stor, och en elefant är ett stort djur, eller att gropen ansågs vara så stor att man föreställt sig att en elefant skulle kunna få plats i den. Namnet *Elefantgropen* är sålunda ett exempel på pars pro toto: hela åkerholmen har fått namn efter den karakteristiska grop som finns där men som egentligen bara utgör en liten del av holmen; jfr Löfdahl & Tingsell (2013 s. 180) för ett annat exempel på pars pro toto bland barns namngivning.

Ödetomten å sin sida har ett relativt genomskinligt, beskrivande namn. På åkerholmen finns bl.a. en syrenhäck, fruktträd och bärbuskar, vilka tydligt indikerar att det tidigare har varit en trädgård eller tomt här tillhörande ett eller flera boningshus. Dessa hus revs under slutet av 1970-talet och det som återstår är en ödetomt. Att namnge platser genom att beskriva deras egenskaper eller något som finns där är ingen ovanlig princip när unga personer namnger platser; jfr Tikka (2009 s. 78 f.), Löfdahl (2012a s. 166 f.) och Axelson & al. (2013 s. 13) samt även Leibring (2002 s. 9), då dock avseende leksaker. Det skulle naturligtvis röra sig om samma namngivningsprincip, även om namnet givits av en föräldrageneration. Äldre personer har kanske dessutom upplevt platsen med bebyggelse och för dem är det då mer påtagligt fråga om en tomt som är/har blivit öde.

Korkeken har med största sannolikhet fått sitt namn tack vare sin likhet med den korkek under vilken Tjuren Ferdinand sitter och luktar på blommorna i TV-inslaget om honom varje julafton. Detta är något som även Kvinna 37 framhåller. Hon nämner även trädets likhet med den s.k. Sparbankseken, vilket också Kvinna 66 påpekar. Det är säkert därför som den senare kallar åkerholmen för *Eken*. Att Kvinna 30 kallar den för *SEB-trädet* hänger antagligen också ihop med detta. Troligen visste hon och hennes lekkamrater att en bank hade ett träd i sin logotyp, vilket liknar trädet på åkerholmen, men de blandade sedan ihop vilken bank det rörde sig om. Det är känt sedan tidigare studier att barn, när de namnger platser, ibland inspireras av populärkultur; jfr Tikka (2009 s. 79), Ryman (2012 s. 258), som t.o.m. explicit nämner ame-

rikansk populärkultur, Löfdahl & Tingsell (2013 s. 177, 180) samt Leibring (2002 s. 11) beträffande barns namngivning av leksaker efter företeelser »som förekommer i böcker, serietidningar, film och andra medier». Att det avseende *Korkeken* rör sig om namngivning efter en (amerikansk) populärkulturell förebild synes mig otvetydigt, ty även om historien om Ferdinand från början var en bok från 1936 av Munro Leaf och Robert Lawson så står förebilden för namngivningen av åkerholmen *Korkeken* tvivelsutan att finna i den amerikanska Disney-kortfilmen som så många svenska barn vuxit upp med. Man skulle sålunda kunna säga att *Korkeken* är ett namn som utgör en referens till ett för de namngivande barnen gemensamt kulturarv; jfr Löfdahl & Tingsell (2013 s. 180).

Hallonön och *Stenön* är att beteckna som naturbeskrivande namn, vilket även Kvinna 37 nämner. Hallonön karakteriseras av att det växer vildhallonsnår där. Detta särskiljer den från de andra åkerholmarna. Stenön består av en stor sten. Beskrivande namn är en vanligt förekommande namngivningsprincip även i tidigare undersökningar; jfr Huldén (1976 s. 103), Tikka (2009 s. 79), Löfdahl & Wenner (2010 s. 63 f.), Löfdahl (2012a s. 167), Axelsson & al. (2013 s. 12 f.) samt Löfdahl & Tingsell (2013 s. 177).

Åkerholmen Bilplåten utmärks främst av att det där finns en framskärm till en bil. Således handlar det vid namngivningen om ytterligare ett exempel på pars pro toto. Hela åkerholmen har fått namn efter något som finns på den och som är särpräglade för den. Man skulle då kunna tänka sig att också Avgasröret och Handtaget har fått namn efter bildelar som finns eller fanns där. Beträffande *Avgasröret* misstänkte även Kvinna 37 att så skulle vara fallet. Jag vill dock föreslå en annan lösning. Jag har nämligen inget minne av att jag lärt mig namnen på dessa åkerholmar av någon annan, utan att mina lekkamrater och jag hittade på dem. Detta gäller för övrigt namnen på samtliga åkerholmar utom Ödetomten. I min barndom fanns inga bildelar på de båda åkerholmarna. Jag skulle snarare vilja hävda att åkerholmarnas namn är semantiska analogibildningar till *Bilplåten*. Leibring (2002 s. 13) påpekar att det i hennes material rörande barns namngivning av leksaker finns exempel på nybildade namn som är inspirerade av redan befintliga namn på andra leksaker, och just så föreställer jag mig att namngivningen gått till i dessa båda fall. Att det var just dessa mindre åkerholmar som fick namn utgående från en annan åkerholmes namn hänger högst troligt ihop med att båda två saknar särskiljande karakteristika.

Slutligen kan konstateras att de flesta av de namn som mina lekkamrater och jag använde på de undersökta åkerholmarna inte verkar användas längre och inte heller har använts av andra generationer. Namnen verkar heller inte vara speciellt kända i området. Undantagen är *Ödetomten* och *Korkeken*. I *Korkekens* fall verkar dock olika generationer använda olika namn. Avseende de andra åkerholmarna framkom inga alternativa namn i min undersökning. En brasklapp är naturligtvis att min undersökning är liten och skulle kunna utökas med fler informanter. Ödetomtens och Korkekens särställning gällande namngivning och namnens spridning beror troligen på att Ödetomten är den mest lättillgängliga av åkerholmarna. Här rör sig personer i vardagen, de rastar hundar och genar över den på väg mellan Västerleden och cykelbanan längs Torshällavägen. Vissa personer kanske plockar bär eller

frukt där på sommaren eller klipper syrenkvistar på våren. Här finns alltså ett större behov för en större namnbrukarkrets av ett namn på platsen. För Kork-ekens del handlar det säkerligen om att det ensamt stående trädet på åkern sticker ut från sin omgivning och därför namnges.

6. Avslutning

Föreliggande lilla studie behandlar barns namngivning i en semi-rural miljö, nämligen av några åkerholmar utanför Torshälla i Södermanland. De genomförda intervjuerna visar att namnen på de flesta av de undersökta lokalerna verkar vara generationsbundna. Flera olika principer har använts för namngivning av åkerholmarna: (natur)beskrivande namn, namn med anspelning på populärkultur och ett gemensamt kulturarv, pars pro toto samt semantisk analogibildning. Slutligen kan jag bara för egen del bekräfta det som Huldén (1976 s. 106) skriver om barns namngivning: »Barnen växer upp men glömmmer inte namnen för det.» Exakt så har det varit i mitt fall. Över 25 år efter att jag lekte på de aktuella åkerholmarna utanför mitt barndomshem minns jag fortfarande klart och tydligt namnen på dessa min barndoms lekplatser.

Litteratur

- Axelsson, Marcus, Hagren Idevall, Karin, Kalm, Mikael, Nyström, Staffan, Petrulevich, Alexandra & Sahlée, Anna, 2013: Alternativa och inofficiella ortnamn i Uppsala – tre smärre studier. I: OUÅ. S. 5–27.
- Ek-Nilsson, Katarina, 2014: Vi leker trollvärld. En rapport från Dungen, Hästhagen, Indianplatsen och Skyttegravarna. I: Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv. Red.: Lina Midholm & Katarina Saltzman. Göteborg. S. 163–174.
- Huldén, Lars, 1976: Barnens ortnamn. I: Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s fjärde symposium i Hanaholmens kulturcentrum 25–27 april 1975. Red. av Vibeke Dalberg, Botolv Helleland, Allan Rostvik & Kurt Zilliacus. Uppsala. (NORNA-rapporter 10.) S. 98–106.
- 1977: Die Ortsnamen der Kinder. I: Onoma 21:2. S. 474–482.
- Leibring, Katharina, 2002: *Bultron, Papegojan P och Samiriami* – om namn på leksaker. I: Leksaksnamn och järnvägsnamn. Två uppsatser. Uppsala. (Namn och samhälle 14.) S. 5–17.
- Löfdahl, Maria, 2012a: *Cappi på KP*. Namn i Göteborgsområdet använda av ungdomar. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 12.) S. 163–170.
- 2012b: Namn och språk i multietnisk miljö. En studie av barns namn- och språkbruk i den mångkulturella stadsdelen Angered. I: Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand. Uppsala. (NORNA-rapporter 88.) S. 161–173.
- Löfdahl, Maria & Tingsell, Sofia, 2013: *Gröna gården och Häxeskogen*. Onomastikon och namnbildning ur ett andraspråksperspektiv. I: Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors 10–12 november 2011. Red. av Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 90.) S. 169–187.

- Löfdahl, Maria & Wenner, Lena, 2010: Angered – en stadsdel och ett språk i förändring. I: Namn – en spegel av samhället förr och nu. Red.: Staffan Nyström. Stockholm. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 41.) S. 52–72.
- Nyström, Staffan, 1988: Ord för höjder och sluttningar i Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknande appellativ och ortnamnsselement. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 7.).
- Reinhammar, Maj, 2006: *Kläppen, Åtgärdet* och *Lilla gubben*. Orienteringspunkter i en familjär namnmiljö. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Red. av Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 17.) S. 163–177.
- Ryman, Lennart, 2012: Ortnamnsbildning och ortnamnsbruk hos barn i en stockholmsförort. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torenjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 12.) S. 255–260.
- Tikka, Kaisa, 2009: Kontakter inom barnkultur – barn som namngivare och namnbrukare. I: Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. Red. av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala. Helsingfors. (NORNA-rapporter 85.) S. 73–84.
- Wahlberg, Mats, 2012: Namn och språk i multietnisk miljö. Kommentarer och synpunkter. I: Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand. Uppsala. (NORNA-rapporter 88.) S. 175–178.

Lövestad och Ledåsa

Av Mathias Strandberg

1. Lövestad

Lövestad är namn på en socken och dess kyrkby (samt ett nordväst om denna under 1800- och 1900-talet uppvuxet stationssamhälle) i östligaste Färs härad i sydöstra Skåne. Socknen har namn efter kyrkbyn. De äldsta till sin datering säkra originalbeläggen på namnet är *de Løthestatha* 1367 (DD 3R 8: 51) och *in Løthistatha* 1422 (Rep 5954). Sockennamnet möter äldst i ett brev daterat 1446 i avskrift från 1557 med skrivningen *y Løffuestade sogenn* (ÆDA s. 327). De äldsta originalbeläggen med labial konsonant i förleden är *j løverstatha* 1440 (SRAp) och *j løwitzstadh* 1444 (SRAp). De båda förledsvarianterna (fda. *Løthe-* resp. *Løv(e)-* förekommer sida vid sida fram till 1451. Det sista belägget med apikodental är *i Lødestathe* 1451 (Rep 2: 50); härefter är varianten med labial allena rådande. Dialektuttalet, upptecknat i grannsocknen Tolånga av Per Larsson 1898 och i Lövestad av Nils Nilsson 1934, är *løvæsta*.

Namnet tolkades tidigast av Axel Falkman (1877 s. 157; jfr dock s. 67), som i förleden ser ett personnamn svarande mot fvn. *Hlǫðvér*. Härtill ansluter sig Ivar Lindquist (1924 s. 346). Enligt tolkningen, som bygger på det hos Falkman (1877 s. 67) samt ovan anförda äldsta belägget på sockennamnet, *y Løffuestade sogenn* 1446 (avskr. 1557), har apikodentalen i förleden fallit medan *v* kvarstått.

Under åberopande av det ovan anförda äldsta belägget, *de Løthestatha* 1367, påpekar Erik Bruhn (1931 s. 174 ff.; jfr Palmér 1931 s. 154, 1936 s. 114) att namnformen med *v* inte kan bero på bortfall av apikodentalen. I stället anser han att apikodentalen har utvecklats till *w* (och sedermera till *v*), och som parallell till denna utveckling anför skånska dialektformer som *køva* (*kåda*) och *gløv* (*glöd*). Som alternativ nämner Bruhn (s. 176 not 2) möjligheten att »i dessa ord -ð- på vanligt sätt fallit och att ett parasitiskt -w- utvecklats i hiatus». Mot bakgrund av detta tolkar Bruhn (s. 176) *Lövestad* som innehållande genitiv av personnamnet fda. *Løthær*. Bruhn hänvisar till O. Nielsen (1883 s. 63), som felaktigt likställer *Løthær* med det ovan nämnda *Hlǫðvér* (namnet motsvaras i fornvästnordiskan av *Hlǫðr*, *Hlauðr*; se DGP 1 sp. 873 f.). Bruhn anser för sin del att fda. *Løthær* är identiskt med det fornsvenska mansnamn **Lodhar* som anses föreligga i *Lårstad* i Västra Stenby sn, Östergötland och *Lörsta* i Uppsala-Näs sn, Uppland (se LB s. 171; jfr Palmér 1931 s. 154), och att vokalen sekundärt har utvecklats till *ø* i forndanskan. Närmare än så redogör Bruhn inte för etymologin till namnet fda. *Løthær*.

Närmast till hands ligger dock att återföra fda. *Løthær* – egentligen *Løthar* (Kousgård Sørensen 1958 s. 98) – på det urn. **Hlauðaharjar* (se LB s. 171) som föreligger i *Lørslev* i Ugilt sn, Vendsyssel (Kousgård Sørensen 1958 s. 98 f.).

Om *Lövestad* hade innehållit genitiv av detta namn hade dess radikala *r* med största sannolikhet bibehållits; jfr det nyssnämnda *Lørslev* samt *Lårstad* och *Lörsta*. Genom att påpeka detta gendriver John Kousgård Sørensen (1958 s. 99) tanken att *Lövestad* skulle innehålla ett personnamn i förleden.

Kousgård Sørensen lägger i stället fram den tilltalande tanken att *Lövestad* innehåller genitiv av ett appellativ fda. **lōth* f. 'lödder, skum' med syftning på en (supponerad) benägenhet till skumbildning i den genom kyrkbyn framrinnande Tranåsbäcken. Namnet blir då en trolig parallell till (om än inte etymologiskt identiskt med) *Lørsted* i Haverslev sn, Vendsyssel, som Kousgård Sørensen (1958 s. 98) tolkar som innehållande fda. **lōther* 'lödder'. Sakligt sett är tolkningen tilltalande; det finns inget att invända mot ett antagande att Tranåsbäcken i äldre tid – före 1800-talets utdikningar – haft ett högre flöde, som tillsammans med det krökta och steniga loppet vid *Lövestad* kunnat orsaka en påtaglig skumbildning.

Kousgård Sørensen (1958 s. 98) identifierar fda. **lōth* f. 'lödder, skum' med det i det halländska Valldamålet mötande *lō, lōə* m. 'lödder, fradga' (se Peterson 1946 sp. 728) men tar inte upp ordets etymologi till närmare diskussion. Han berör inte heller genuskillnaden, men förmodligen ansätter han ett femininum för att erhålla den tvåstaviga genitivform **lōtha(r)* som hans tolkning förutsätter. Ordet i fråga är av allt att döma bildat med *-to*-suffix (i femininum **-teh₂*) till roten *leu_{h3}-* 'tvätta' (se LIV s. 418). Om det är fråga om ett ursprungligt femininum har det haft formen urie. **lóu_{h3}-teh₂* > urn. **lauðō* f. Det är fråga om en parallellbildning till det likbetydande *lōdder* (fda. **lōther*, fvn. *lauðr*) som är bildat med *tro*-suffix till samma rot: urie. **lóu_{h3}-tro-* > urn. **lauðra-* n. (jfr Hellquist s. 612). Se om de aktuella suffixen Kluge (1926 § 117), Olson (1916 s. 270 ff., 314 ff.).

Det medför ingen fördel ur ordbildningssynpunkt att postulera ett femininum; det går lika bra att rekonstruera ett maskulint eller neutralt **lóu_{h3}-to-* > urn. **lauða-*. Men givetvis kan genus maskulinum hos Valldamålets *lō* vara sekundärt; det kan t.ex. vara analogiskt överfört från (den troligen sentida) *an*-stamsvarianten *lōə*. Förutom i Valldamålets *lō, lōə* finner vi ett stöd för existensen av ett med *-to*-suffix bildat urn. **lauða-/ðō* i det denominala verbet sv. dial. *lōda* 'visa tecken till snar kalfning' (bl.a. Skåne; Rietz s. 422), 'stampa (om båt i sjögång)' (Vendell s. 584), no. dial. *lōa* 'om Søn: gaa skummende, men uden Brydning, hen over Skjær' (Ross s. 497), som alltså påträffas på skilda håll i Norden. Detta verb förhåller sig till urn. **lauða-/ðō* som *lōddra* till urn. **lauðra-*.

Om förleden i *Lövestad* innehåller en *-to*-bildning till roten **leu_{h3}-* måste det vara fråga om genitiv **lōtha(r)* av ett fda. **lōth* f. En möjlighet som Kousgård Sørensen emellertid inte nämner är att det skulle kunna röra sig om genitiv av ett metonymiskt namn **Lōth* f. 'den skummande, bäcken som kännetecknas av skum' på Tranåsbäcken (se om bildningstypen DSÅ 8 s. 218 f.). Eftersom *-to*-suffixet har fallit ur bruk tidigt, troligen redan under urnordisk eller till och med urgermansk tid (Kluge 1926 § 117, Olson 1916 s. 315) har suffixets dental sannolikt reanalyserats som en del av roten senast under urnordisk tid. Detta öppnar för möjligheten att rekonstruera ett vattendragsnamn urn. **Lauðōn-*, fda. **Lōtha*, bildat antingen denominalt till urn. **lauða-/ðō* > fda. **lōth* eller deverbativt till urn. **lauðōn* > fda. **lōtha*, sv. dial. *lōda* (se om dessa typer Strandberg 1986 s. 58 med litt., DSÅ 8 s. 227 f.).

De äldsta beläggen på *Lövestad* ger inga bindande besked till förmån för något enskilt av de här diskuterade tolkningsalternativen. Det ⟨e⟩ som möter i det äldsta belägget från 1367 och ⟨i⟩ i belägget från 1422 kan representera ett etymologiskt *a*, *i* eller *u*. I kompositionsfogen i sammansatta ortnamn finns tidiga belägg på höjning av etymologiskt *a* till *æ*, sänkning av etymologiskt *i* och *u* till *e* resp. *o* och avrundning, palatalisering och vidare sänkning av (*u* >) *o* till *æ* (se Brøndum-Nielsen 1950 s. 406), som då snarast bör ses som verkningar av sammansättningsreduktion. Ett fall där ett etymologiskt *u* uppträder som *æ* (⟨e⟩) redan på 1300-talet är *Löddeköpinge* (in *Luddeköpinge* 1334 DD 2 R 11: 116), by och socken i Harjagers hd, vars förled innehåller genitiv av det gamla namnet på Lödde å (Kävlingeån), fda. **Ludda* (se SkO A: 7 s. 61 f. med litt.); ett annat möjligt fall är *Degeberga* (i *Deyebierga sochn* 1348 DD 3 R 3: 5), by och socken i Gärds hd, vars förled möjligen innehåller ett äldre namn på Forsakarsbäcken, **Dēghia* 'den trögflytande' el. likn., till ett adjektiv motsvarande fvn. *deigr* 'blöd, frygtsom, lidet energisk', möjligen också 'mudret' (Brevner 1942 s. 80 med litt.; jfr SkO A: 6 s. 36 f.).

Mot alternativet att i *Lövestad* se ett vattendragsnamn talar dock typologiska omständigheter. Merparten av de danska *-sted*-namn som Kousgård Sørensen (1958) tar upp till behandling, 201 av 368 eller ca 55 %, innehåller appellativ i förleden medan blott tre innehåller naturnamn, i samtliga fall ånamn (s. 264 f.). Av de tre sistnämnda finns ett i Skåne: fda. *Rynestath*, namn på den försvunna stad i Bjäre härad som även burit namnet *Luntertun*. Namnet innehåller genitiv av det gamla namnet på Rønne å, fda. *Røghæn*. De övriga två är *Jested* i Gørding herred (möjligen gen. av ett ånamn **Ēsa*; se a.a. s. 90) och *Tirsted* i Fuglse herred (gen. av ett ånamn **Tūr*; se a.a. s. 123 f.). Detta ger alternativet att *Lövestad* innehåller genitiv av ett appellativ fda. **lōth* ett försteg, men det kan inte helt uteslutas att det är fråga om ett gammalt vattendragsnamn **Lōth* eller **Lōtha*.

2. Ledåsa

Ledåsa (*mölla*) är namn på en f.d. gård med vattenkvarn i Ledåsabäcken, ett tillflöde till Tranåsabäcken, ca 2 km väster om kyrkbyn Lövestad. *Ledåsa* är äldst belagt i Prästrelationerna från 1624 (PR 1624 s. 49) som *Lj̄daasze Mølle*. Svenska jordeboksbelägg föreliggande i DAL är: *Ledåsa mölla* 1662, *Ledåsa Mölla* 1690, *Ledåsa* 1712, 1754, 1825, 1881. Skånska rekognosceringskartan från 1812–20 (RK bl. VÖ 206) har *Löddåsamölla*,¹ laga skifteskartan från 1832 (LSA L137–11:1 bl. 2) *Lödåsa Möllan*.² Generalstabskartan från 1864 (G bl. Ystad) har *Ledåsamöllan* och ekonomiska kartan från 1917 (bl. Tolånga) *Ledåsa*. Upptecknade dialektuttal är *lødåusa* (äldre) och *ludåusa* (*mulan*) (yngre), båda upptecknade 1934 av Nils Nilsson, samt *ludåsa*, upptecknat 1958 av Hugo Areskoug.

¹ Excerpten i DAL har den felaktiga läsningen »Lödaåsamölla». Huvudstaven i det andra ⟨d⟩ skymms delvis av landsvägen mot Vanstad, och excerptisten har uppfattat bokstaven som ett ⟨a⟩.

² Detta belägg finns inte i DAL.

Fig. 1. Utsnitt ur RK 1812–20 (bl. VÖ 206). Lövestads åsar syns i nordväst. Söder därom ligger Ledåsa mölla vid Ledåsabäcken, och i öster ligger kyrkbyn Lövestad.

Namnet har tolkats som innehållande *lid* 'backe' eller möjligen *led* '(väg) grind' och *ås* 'höjdsträckning'.³ Det framgår inte av tolkningen vad ordet i efterleden skulle syfta på. Terrängen alldeles vid gården är inte påfallande kuperad. Det dominerande inslaget i landskapet är i stället det iögonenfallande området med böljande rullstensåsar som tar vid ca 500 m uppströms längs Ledåsabäcken (dvs. norr om gården), i dag kallat *Åsarne* (*Åsarne* 1917 ek bl. Tolånga, *Åsarne* 1973 ek bl. 2D 4f) eller *Lövestads åsar* (upptecknat 1960 av Ture Hansson). Dessa »höjer sig över det kringliggande landskapet på ett för Skåne ovanligt sätt» (Flodhammar 2011 s. 5). Den största höjdskillnaden mellan åsarne och omkringliggande terräng är ca 30 m (a.a. s. 11). Det tycks troligt att *Ledåsa* är ett ursprungligt natur- eller ägonamn som burits av dessa åsar och att bebyggelsenamnet *Ledåsa* uppstått genom ellips av *Ledåsa mölla*, ett namn som gården med sin kvarn har fått på grund av närheten till åsarne. Namnets plurala form passar väl sakligt; det är högst påtagligt fråga om flera åsar.

Jordeboksbeläggen och kartbeläggen från andra hälften av 1800-talet och från 1900-talet är i och för sig förenliga med hypotesen att förleden i *Ledåsa* innehåller *led* n. '(väg)grind' eller *lede* m. 'mindre grind avsedd för gångtrafik', i dialekten *le* resp. *lida*. Vilken grind det skulle vara fråga om är oklart. Tilltalande är tanken att förleden innehåller terrängbeteckningen *lid*, fda. *līth* 'backe, sluttning'. Dylika höjdnamn, med höjdbeteckningar i både för- och efterled, är inte så ovanliga; jfr t.ex. de på flera håll i Skåne

³ Detta i ett svar från Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund på en förfrågan (dnr 421-2004/0451) om ortnamnet från gårdens nuvarande ägare, Eva Frölich. Svaret diariefördes av någon anledning inte, och tolkningen påträffas därför inte i DAL. Jag riktar ett stort tack till Eva Frölich för att ha delat med sig av svaret.

mötande *Hallabjär(et)*, *Hallaliden*, *Hallås* och *Lidhällan* samt de mycket vanliga *Hallabacken* och *Hallabackarna*.

Det som äldre upptecknade dialektuttalet, *lødåusa*, avviker på ett iögonfallande sätt från de flesta namnbeläggen. Det ansluter dock till beläggen på RK från 1812–20 (bl. VÖ 206) och på laga skifteskartan från 1832 (LSA L137–11:1 bl. 2), *Löddåsa* resp. *Lödåsa*. Dessa former bekräftar varandra och kastar också ett nytt ljus över namnets äldsta belägg, *Lýdaasze Mølle* (1624). Även om dettas ⟨y⟩ kan stå för ett *i* utgör de två säkra beläggen med *ö*-vokal ett effektivt hinder för de ovan diskuterade tolkningarna. *Ö*-vokalen låter sig svårigen förklara som utvecklad ur en orundad vokal; det finns inget i den fonologiska kontexten som kan förväntas verka labialisering. Troligare är att den orundade vokalen i formen *Ledåsa* (*līdāusa*, *līdāsa*) uppstått genom avrundning i obetonad ställning. Man bör alltså vid tolkning av förleden söka ett ord som överensstämmer ljudhistoriskt med en dialektform med mellan-hög eller möjligen hög rundad vokal.

Det kan i detta läge tyckas frestande att dra in *Lövestad* i diskussionen och ställa hypotesen att detta delar sin förled med *Ledåsa*. Det skulle således kunna vara fråga om fjärravhängig ortnamnsbildning till det fda.*Lōth eller *Lōtha som ovan har föreslagits som äldre namn på Tranåsbäcken. Som namn på en anmärkningsvärd och relativt stor naturlokal som kan antas ha dominerat inbyggarnas bild av närområdet så länge detta varit bebott kan ju *Ledåsa* gå tillbaka åtskilligt längre än till början av 1600-talet. Tranåsbäcken passerar ca 1 km söder om Lövestads åsar, och strax öster om åsarna rinner tillflödet *Ledåsabäcken*. Man kunde också laborera med tanken att *Lōth eller *Lōtha varit namn på (ett parti av) själva Tolångaån med flera av dess tillflöden i de östra delarna av Färs härad, bl.a. Tranåsbäcken och dennas tillflöde *Ledåsabäcken*.

Lösningen är emellertid enklare än så och har inget med namnet *Lövestad* att göra. *Ledåsa* innehåller sannolikt ordet *löt* f. 'ängsmark, betesmark'.⁴ Under rubriken »Ager y westre wongh» upptas i Lövestads socken ett »Löds eng» i Lunds stifts landebok (1 s. 197) från ca 1570. Detta ägonamn innehåller möjligen genitiv av ett förlorat ägonamn innehållande *löt*, kanske helt enkelt ett *Löten (jfr Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 78 ff.). Samma namn eller appellativet *löt* ingår i *Ledåsa*. Morfologiskt är det i det förra fallet fråga om genitivsammansättning med bortfall av kompositionsfogens *-a-* till följd av hiatus, i det senare antingen genitivsammansättning eller stamsammansättning. Förkortningen av förledens vokal kan bero på efterledsbetoning eller sammansättningsreduktion.

Den östra halvan av Lövestads åsar utgör de västligaste delarna av byns ägor. Förleden i *Ledåsa* har troligtvis syftat på sidländ ängsmark kring *Ledåsabäcken* strax öster om åsarna. *Ledåsa* har ursprungligen betytt 'åsarna vid löten el. lötarna' el. likn. Den mäktiga naturlokal som är Lövestads åsar och som ursprungligen burit namnet *Ledåsa* har med denna tolkning således varit föremål för en namnbildning som tagit sin utgångspunkt i det dåtida jordbrukslandskapet. Det är då inte orimligt att anta att *Ledåsa* en gång tillkommit som just ägonamn.

⁴ Se om *löt* som ägonamnelement i Skåne Areskoug (1987).

Källor och litteratur

- Areskoug, Hugo, 1987: Fsk. **akærlōt*, **akærendi*, fsk. **miæthal-* och fsk. **lōt* som ägonamnselement. I: SOÅ 1986. S. 26–77.
- Brevner, Erik, 1942: Sydöstra Närke sjönamn. Sjönamnen i Askers, Sköllersta och Kumla härad. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 9.)
- Bruhn, Erik, 1931: Ägonamn i Rönnebergs härad. 1. Uppsala. (Meddelanden från Svenska ortnamnsarkivet 2.)
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstskildernes Lydbetegnelse. Vokalisme. 2., ændrede Udg. København.
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Falkner, Axel, 1877: Ortnamnen i Skåne. Etymologiskt försök. Lund.
- Flodhammar, Ingrid, 2011: Lövestads åsar: En isälvsavlagring bildad vid inlandsisens kant i Weichsels slutskede. Lund. Department of Earth- and Ecosystem Sciences, Division of Geology, Lund University. (Dissertations in Geology at Lund University. Bachelor's thesis, no 294.)
- Hellquist = Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Kluge, Friedrich, 1926: Nominale stammbildungslehre der altgermanischen dialekte. 3. Aufl. Bearbeitet von Ludwig Sütterlin & Ernst Ochs. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte. Ergänzungsreihe 1.)
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på -sted. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)
- Lindquist, Ivar, 1924: Namnet Ludvig på urnordiska. Bidrag till en samnordisk dissimilationsteori. I: Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 november 1924. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 175.) S. 334–355.
- LIV = LIV. Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearb. von Martin Kümmel. 2., erw. und verb. Aufl. bearb. von Martin Kümmel & Helmut Rix. 2001. Wiesbaden.
- Lunds stifts landebok 1–3. Utg. av K. G. Ljunggren & Bertil Ejder. 1950. Lund–Köpenhamn. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-Societen i Lund. 4.)
- Nielsen, O., 1883: Olddanske personnavne. Kjøbenhavn.
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Palmér, Johan, 1931: Vokalerna u och o i gammal kort rotstavelse i Skånemålen. En översikt. I: ANF 47. S. 134–163.
- 1936: Skånska ortnamn. I: En bok om Skåne. Utg. till förmån för kulturhistoriska museet i Lund under beskydd av Skånes hertig kronprins Gustaf Adolf. 1. Red.: G. Carlquist. Malmö. S. 113–133.
- Peterson, P. N., 1946: Ordbok över Valldamålet. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 3.)
- PR 1624 = Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624. Utg. med noter och anmärkningar av J. Tuneld. 1934. Lund. (Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 18.)
- RK = Skånska rekognosceringskartan 1812–20. [Framställd av Topografiska kåren.] Krigsarkivet, Riksarkivet. [Referenskod: SE/KrA/0052/C/14a.]

- Rietz = Rietz, Johan Ernst, 1962: Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. [Fotolitografisk reproduction.] Lund.
- Ross = Ross, Hans, 1895: Norsk ordbog. Tillæg til „Norsk ordbog“ af Ivar Aasen. Christiania.
- Strandberg, Svante, 1986: Femton sörmländska sjönamn. Etymologi och formutveckling. I: SaoS 1985. S. 50–102.
- Vendell = Vendell, Herman, 1907: Ordbok över de östsvenska dialekterna. Helsingfors.
- ÆDA = De ældste danske Archivregistraturer. Udg. efter Beslutning af det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog efter Originaler i Geheimearchivet ved T. A. Becker. 1–5. 1854–1910. Kjøbenhavn.

Vingra och Svånö

Av Svante Strandberg

Vingra

En förutvarande Mälarö i våra dagars Munsö socken omtalas i fornsvensk tid som **Vingra*, *Vingru*. Olika medeltida källor visar att Munsöbebyggelserna Ekeby, Husby, Östansund (Norby) och Sättra har legat inom ett område som burit namnet *Vingra*: *apud husaby in wingru* 1281 15/8 Stockholm SRAp or. (SD 1 s. 588), *sita in wingru in villa norby* 1286 22/5 Stockholm SRAp or. (SD 2 s. 9), *In vingru villa que dicitur ekiby* 1289 29/11 u.o. SRAp or. (SD 2 s. 86), *in villa sætrum in wingru* 1297–1308 oviss dag Folklandstingstad SD 2 s. 688 or., *in wingru in villa norby* 1310 8/9 Stegeborg SRAp or. (SD 2 s. 629), *in Ekiby in insula wingru* 1327 28/8 Munsö SRAp or. (SD 4 s. 24), *in vingru villa norby* 1344 o. 29/9 A 8 f. 4 r. (SD 5 s. 355), *j hosaby wingro* 1452–1454(?) C 11 f. 9 v., *j hosaby wingrø* 1452–1454(?) C 11 f. 10 v., *ij husby j winghrøø* 1456 4/12 Degerby SRAp or.

Munsö socken hade under medeltiden mindre omfång än i dag. Den omfattade då endast byarna på den »egentliga» Munsön samt byarna Söderby och Östansund (Norby) på den förutvarande ön eller bygden Vingra, under det att de på (i) Vingra belägna byarna Ekeby, Husby och Sättra tillhörde Färentuna socken (DMS 1:7 s. 173).

Lennart Moberg (1984 s. 170) sammanhåller **Vingra*, *Vingru* f. »Vinger-ön» med det gamla norska bygdenamnet *Vinger* i Hedmark fylke (i området vid Kongsvinger) och hänvisar beträffande det sistnämnda till Hald (1942), Helleland (1975) och NSL. Hald (s. 106 f.) antar att de jylländska toponymerna *Vingum* och *Vinge* innehåller ett **wing-* 'bukt, böjning' (jfr DSt s. 216).

Häradsnamnet *Vinger* i Hedmark antas ha varit ett bygdenamn i gammal tid (NG 3 s. 205, Helleland 1975 s. 90 f., Venås 1987 s. 545, Magnússon 1989 s. 1141, NSL s. 495). Oluf Rygh (i NG 3 a.st., NE s. 298) ställde frågan om detta *Vinger* ursprungligen har tillkommit Vingersjön vid Kongsvinger och Glåma. Assar Janzén (1954 s. 50) håller dock för troligt att *Vinger*, efter hans mening en *iō*-stam **Vingr* f., i stället har varit namnet på ett tillflöde till Vingersjön, »vars namn i så fall är sekundärt (**Vingrarsiör*) i förhållande till ånamnet»; jfr härtill Venås (1987 a.st.).

Ett vattendrag i västgötasocknen Närunga har kallats *Vingreå*. På ek 7C4e tillkommer denna hydronym en åsträcka öster om Mjösjön och närmast sjön Säven. Äpartiet i fråga utgör den nedersta delen av ett vattendrag som av Eric Grafström (1949 s. 536) omtalas som *Lidaån*. Byn Lida ligger vid flödet från Mjösjön till Säven. Grafström meddelar att Lidaån under loppet till Säven samlar vatten från ett tiotal sjöar.

För *Vingrea* ger SOÄ 6 (s. 227) belägget *Uingra åh* 1690 och uttalet *vingrea* med huvudtryck på slutvokalen; man sammanställer hydronymen med ett norskt älvnamn *Ving* (jfr NE s. 298) och bygdenamnet *Vinger*, vilka sägs vara av oklart ursprung.

Janzén (1954 s. 50 f.) framhåller att *Vingrea* är morfologiskt flertydigt: »Huruvida dess äldsta form varit **Vingr*, **Vingra* eller **Vingr-ā* kan inte avgöras.» Han är böjd att sammanhålla toponymen med *Vinger* i Hedmark. Närunganamnet är efter hans mening bildat till ett verb **vingra* 'röra sig hit och dit', närbesläktat med sv. *vingla* 'röra sig hit och dit', no. *vingla* 'fara hit och dit' och med no. dial. *vingsa* 'gå och svänga'. Om hydronymens sakliga bakgrund uttalar han sig inte. Janzéns tydningsförslag är dock topografiskt tilltalande. Närmast Säven har Lidaån/Vingrea småvindlande lopp, vid Mjösjön uppvisar den en mycket markerad böjning, och krökar finns även i loppet ovanför denna sjö (Strandberg 2019 s. 56 f.).

Rekonstruktionen av ett verb **vingra* 'gå hit och dit, böja sig, svänga' e.d. är allt annat än orimlig; jfr mlty. *wingeren* 'böja sig' (Lübbers s. 584, Pokorny 1959 s. 1149, Holthausen 1963 s. 383). I ett hydronymiskt **Vingr-* kan *r-ljudet* också ha annat ursprung, t.ex. ett *-ra*-adjektiv. Se om ord innehållande *ving-* bl.a. Torp (1919 s. 867), Hellquist (1948 s. 1350), Jóhannesson (1956 s. 105 f.), Magnússon (1989 s. 1141), Björvand & Lindeman (2007 s. 1311 ff.) och om *-r*-suffix t.ex. Brevner (1942 s. 110 ff.), Meid (1967 s. 78 ff.), Greule (1973 s. 39, 149 f., 170 f., 198 f., 216) och Strandberg (2005 s. 60 f.).

Nu åter till namnet *Vingra* i Mälaren. Huvuddelen av Munsö socken utgör i dag en sammanhängande landmassa utan genomkorsande sund (T 10HNO, 10INV). Den topografiska kartans höjdkurvor och strandlinjekartor från SGU talar dock ett annat språk.¹ På en strandnivåkarta tänkt att spegla fördelningen mellan land och vatten vid Kristi födelse finner man ett flertal öar och sund inom det område som nu bildar den södra delen av ön Munsö (fig. 1). Platserna för de nuvarande bebyggelserna Ekeby, Husby och Söderby i Vingraområdet ligger där på förutvarande, inbördes åtskilda öar. Med tiden kan namnet *Vingra* ha brukats som något slags bygdenamn eller sammanfattande namn.

I gammal tid har hydronymer kunnat bildas till ännu äldre vattennamn genom avledning; se härom t.ex. Strandberg (2004a s. 27 ff., dens. 2004b s. 119 ff.) och Neumüller (2007 s. 24 ff.). Hydronymer har emellertid också kunnat ge upphov till önamn. Att en hydronym **Sili* m. ligger bakom det sörmländska önamnet fsv. *Sila* f. (nu *Selaön*) är en tilltalande tanke; se Strandberg (2014 s. 52 f. med hänvisning till arbeten av Lars Hellberg, Jöran Sahlgren, Roland Otterbjörk och Thorsten Andersson). Ett småländskt exempel är sockennamnet *Bolmsö* i sjön Bolmen (SOL s. 44). Namnbildning i motsatt riktning har man antagit bakom ett fjordnamn **Lygrir* m. i Hordaland, till önamnet *Lygra* f. (nu *Luro*) i Lindås kommun (NG 11 s. 409, 429, NSL s. 297).

SGU har som nämnts ovan framställt en karta (på nätet) utvisande strandnivåerna i Munsöområdet för 2 000 år sedan. Det är inte lätt att på denna

¹ Se om landhöjning (strandförskjutning) allmänt Pässe & Daniels (2015 s. 4 ff.). Jag tackar statsgeologen Gustaf Peterson, SGU, som i brev 2020 lämnat mig upplysningar rörande landhöjningen (strandförskjutningen) i bl.a. Uppland. Jag tackar också Mats Wahlberg för tekniskt bistånd med SGU-kartor på nätet.

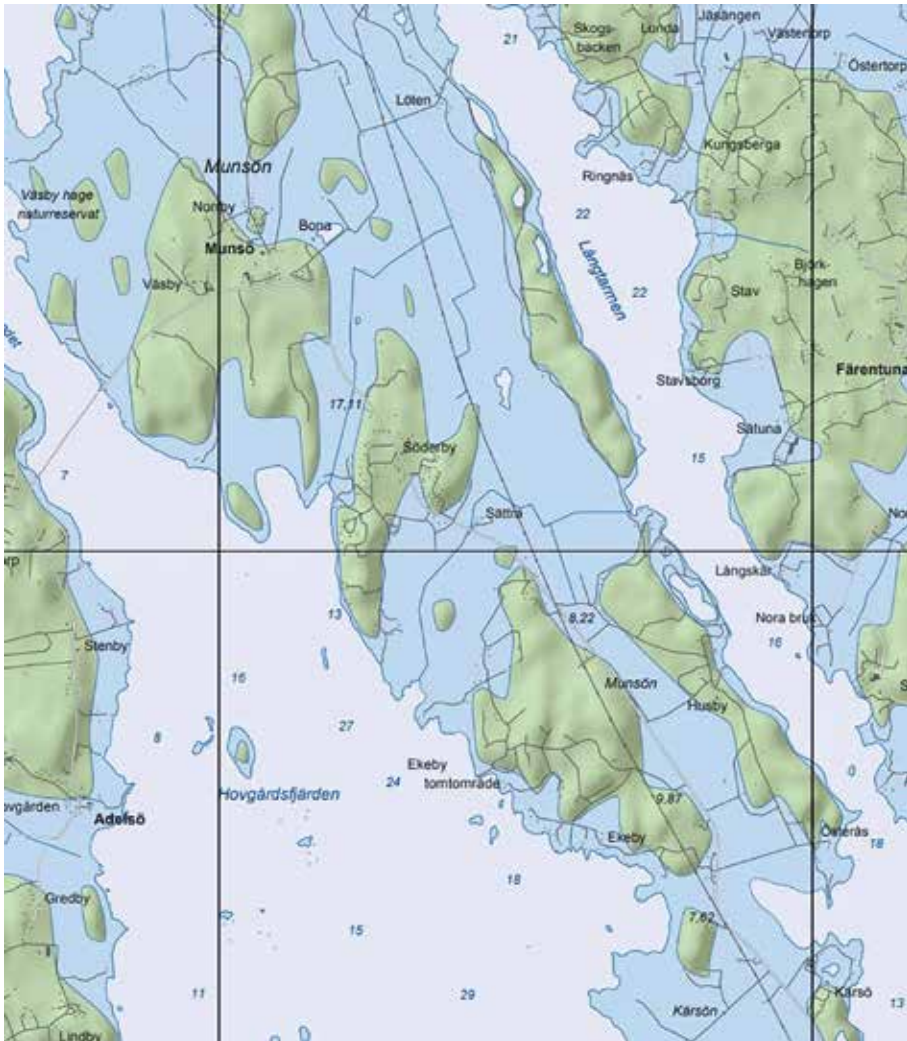

Fig. 1. Bilden visar det förhållande mellan land och vatten i Munsöområdet som SGU räknar med för tiden vid Kristi födelse.

påvisa en ö med så framträdande böjd eller krokig form att namngivning med *Vingr-* 'bukande' bör ha legat mycket nära till hands. En tänkbar äldsta bärare av ett formellt primärt önamn **Vingra* f. är dock den forna ö där Söderby nu ligger. De omgivande vattenstråken har av allt att döma givit goda möjligheter att sakligt motivera en toponym med betydelsen 'böjd, slingrande' e.d. (fig. 1). Utan att bortse från alternativet **Vingra* f. 'den krokiga ön' e.d. finner jag det tilltalande att betrakta *Vingra* f. som dehydronymiskt och bildat till ett maskulint vattennamn, snarast väl ett fjärdsn timer, på **Vingr-* med betydelsen 'den slingrande, den bukande'; som möjliga fornsvenska former kan nämnas **Ving(e)r* och **Vingre*. Ett **Vingar* eller **Vingur*, avlett med *-ara-* respektive *-ura-* till **ving-*, är också tänkbart; se Strandberg (1991 s. 246 ff. med litteraturhänvisningar) om *-ara-* och *-ura-* och DSÅ 8 (s. 236) om *-ura-*.

Sjönamn åsyftande krokig eller böjd form är en välkänd semantisk kategori; se t.ex. Indrebø (1924 s. 270 f.), Lindqvist (1926 s. 442 ff.) och DSÅ 8 (s. 371 f.). *Vingulmørk*, i fornnorsk tid namnet på ett stort område vid Oslofjorden (Steinnes 1955 s. 130 ff., NSL s. 495), har ansetts kunna sammanhånga med verbet *vingle* och åsyfta något böjt i landskapet; jfr fvn. *vingull* m. 'hästpenis' (de Vries 1962 s. 666, Magnússon 1989 s. 1141). »Ei gissing er at *Vingull m er eit eldre namn på inste delen av Oslofjorden» (NSL a. st.).

Svånö

De två socknarna Stora Ryttern och Lilla Ryttern i Västmanland sammanslogs 1818 och bildade den socken som i dag kallas *Rytterne* (Lagerstedt 1973 s. 25). En ny kyrka, rest på Svånö backe vid herresätet Fiholm, invigdes 1819 (Wrangel 1886 s. 58 f.). Ett stycke öster om sockentemplet ligger Svånö gård. Denna bebyggelse omtalas i flera fornsvenska urkunder: *j swanøø* 1384 4/7 Dingtuna UUBp or., *j swanøø* 1384 11/10 u.o. UUBp or., *i Swano* 1385 12/1 Västerås SRP 2073, *i swanø* (flera belägg) 1399 16/10 Västerås DRApp or. (BSH 2 s. 94), *j Østraswana* 1430 13/7 Västerås SRAp or. Skrivningar från Vasatiden i OAUjb är bl.a. *Suånä*, *Suånö* 1535, *Suånö* 1539, *Swane* 1540 och *Suånö* 1541. En 1938 upptecknad uttalsform är *svåne* med grav accent (K. Ottosson, OAU).

Skriften i brevet från 1385 (SRAp or.) är blek och svårläst, varför jag här har återgivit läsningen i SRP 2073; jfr Wrangel (1886 s. 198).

Fredrik Ulrik Wrangel (1886 s. 198) har antagit att toponymen *Svånö* är utgången från orden *svan* och *ö*. Karl Henrik Karlsson (1887 s. 9) framhåller att denna tolkning säkerligen är oriktig; han motiverar inte sitt ställningstagande, men detta får väl antas bero på att det korta *a*-ljudet i *svan* inte kan förväntas ha övergått i ett långt *å*-ljud. Se även Brink (2002 s. 52 f.) och om ordet *svan* Bjorvand & Lindeman (2007 s. 1081). I ett läge då samhällsförhållanden (coronaepidemin) hindrade mig att besöka Institutet för språk och folkminnen har forskningsarkivarien fil. dr Anna Westerberg för min räkning undersökt fågelbeteckningen *svan* i OSDs. Hon har i brev 31.3. 2020 meddelat att ett uttal av *svan* med långt *å*-ljud inte i något fall redovisas i OSDs.

Namnet *Svånö* i Rytterne kan tänkas ha sådant ursprung att det är naturligt att behandla det i samband med *Vingra* i Mälaren.

Svånö gård ligger liksom området Vingra i ett förutvarande vattenlandskap som förändrats kraftigt på grund av landhöjningen eller strandförskjutningen. Nivåkurvorna på T 10GNO (1965) och strandnivåkartor från SGU illustrerar detta. Den höjd där Svånö och Rytterne kyrka nu ligger har långt nere i järnåldern varit en helt kringfluten ö (se fig. 2 och T 10GNO). Under ett skede bildade öns nordligaste del en krokformad udde. En från Mälaren (havet) inträngande fjärd omslöt i en båge denna ö. I sin norra del böjde sig fjärden västerut i riktning mot den nuvarande sjön Freden. Topografin i området kring Rytternes nya kyrka har varit sådan att en ordstam med betydelsen 'böjd, buktande, krokig' e.d. i *Svånö* är lätt att motivera sakligt. Jfr om landhöjningen i Ryttern Brink (2002 s. 47 ff. med hänvisning till Ulf Sporröng).

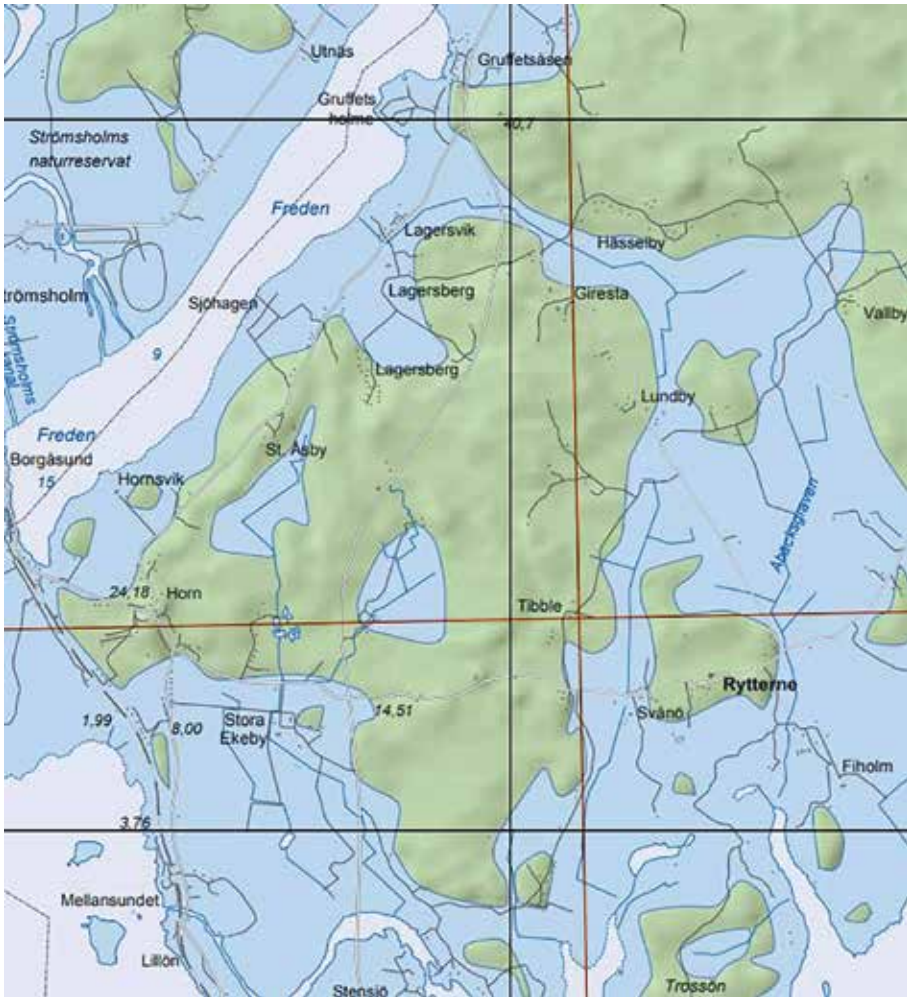

Fig. 2. Bilden visar det förhållande mellan land och vatten i Svåneömrådet som SGU räknar med för tiden vid Kristi födelse.

Under ie. *sue(i)*- 'böja, vrida, svänga' upptar Julius Pokorny (1959 s. 1042) rotformen ie. *sueik*-, till denna för han bl.a. fvn. *sveigr* 'böjlig', *sveigr* m. 'mjuk kvist; båge', *sveigja* 'böja' och sv. dial. *svīga*, *svēg* 'böja sig'. Jfr bl.a. Magnússon (1989 s. 996 *sveigur* 'böjlig', 1001 f. *svig* n. 'böjning, krök', *sviginn* 'böjd'). I det härjedalska socken- och tätortsnamnet *Sveg* antas fvn. *sveig*- åsyfta en skarp krök av Ljusnan (SOL s. 316).

Lennart Elmevik (2012 s. 69 ff.) har förbundet det östgötska by- och sockennamnet *Sya* med ie. **suei*- 'böja, vrida, svänga' och rotvarianten **sueik*- och därvid framhållit att ie. **sueik*-, **suoik*-, **suiik*- i urgermanskan motsvarats av **swīh*-, **swaih*-, **swih*-. I fvn. *sveigr* är *g*-ljudet sålunda resultatet av Vernersk växling. Bakom *Sya* räknar han med ett hithörande förhistoriskt appellativ **swīhōn* eller **swihōn* 'böjning, krök'; i oblika kasus har ett **Swīu*

med tiden utvecklats till *Sȳu. Byn Sya är belägen vid en markerad krök av Svartån.

Pokorny (1959 s. 1047) upptar rotformen ie. **syeng-* 'böja, svänga', men vid sidan därav ansätter han ett **syenk-* som i germanska ord givit **sweng-* (han anför bl.a. exemplen feng., fhty., fsax. *swingan* och ty. *Schwang*, *Schwung*); jfr Jóhannesson (1956 s. 802 f.). Också Ásgeir Blöndal Magnússon (1989) räknar med ett urgerm.**sweng-* (< ie. **syenk-*); se s. 993 (*svangur*). Om urgermanskan ägt ett **sweng-* (med Vernersk växling *h* > *g*), kunde *Svånö* i Rytterne tänkas innehålla ett gammalt **swanh-* 'sväng, böjning' eller 'svängd, böjd'. Denna möjlighet måste betraktas som osäker, särskilt som Harald Bjorvand och Fredrik Otto Lindeman (2007 s. 1312 f.) uttalar tvekan inför rotalternativet urgerm. **swenh-/sweng-* och hellre antar ett förgermanskt **syengh-* i verbet *svinga*, *svang*; de framhåller att det med ett ie. **syenk-* är »vanskelig å förklara mangelen på ventet grammatisk veksels *h : *g som reflekt av ieur. *k etter Verners lov». I sammanhanget må ändå nämnas att Alexander Jóhannesson (1956 s. 803) har återfört fvn. *svæla* f. 'svek, bedrägeri' på ett äldre *swanhilōn, och att Bjorvand och Lindeman inte utesluter möjligheten av ett urgerm. **swenh-*.

Den forntida topografin vid Svånö gör det möjligt att där ansätta ett urgermanskt *Swaihanō f. 'den böjda ön, ön med kröken' e.d. eller ett önamn **Swaihanōn-* f. med samma sakliga syftning; den språkliga utgångspunkten kan ha varit ett **swaiha-* 'krök, böjning'. Se Noreen (1923 s. 50), Brøndum-Nielsen (1950 s. 169), Wessén (1968 s. 33) om övergången *aih* > *ā(h)*; om toponymisk -*n*-suffigering t.ex. Elmevik (2004 s. 45 ff.).

Till ett *ō*-stamsböjt önamn på **Swān-/Svān-* kan ett epexegetiskt -*ø* tidigt ha fogats; jfr Strandberg (2015 s. 113 f.) med exempel och hänvisningar. I ett *ōn*-stamsböjt önamn kan slutvokalen i oblika kasus ha förändrats till -*ö*; jfr Ståhl (1960 s. 115 f.) med exempel som *Aspa*, *Aspu* > *Aspö* och *Liustru*, *Liustru* > *Ljusterö*, dens. (1976 s. 121 f.).

Jag håller sålunda för möjligt att ett förstadium till vårt nutida *Svån-* redan vid sin tillkomst har förelegat i ett önamn med innebörden 'krokön' e.d. i Rytterne senare kyrkbygd. Det är dock tänkbart att ett **Swaihan-* 'den böjda' e.d. här äldst har ingått i en hydronym, ett namn på den fjärd som har omgivit den forna Svånö-ön och norr därom har varit böjd västerut.

Här lämnar jag *Vingra* i Mälaren och *Svånö* i Rytterne. Elementet *Vingr-* i det förra namnet åsyftar sannolikt något böjt eller buktande i landskapet; som framgått ovan är jag ingalunda ohågad att i önamnet *Vingra* f. se återskenet av en hydronym på **Vingr-* 'den buktande, svängande' e.d. Namnet *Svånö* betraktar jag inte som säkert tolkat, men det kan innehålla ett önamn med betydelsen 'den krokiga ön, ön med krökningen' eller vara utgången från en hydronym som beskrivit en svängande eller böjd vattenformation.

Källor och litteratur

- A 8 = Registrum ecclesie Upsalensis. SRA. (Se beträffande dateringen Göran Dahlbäck, Uppsala domkyrkas godsinnahav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527, 1977, s. 6 ff.)
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Brevner, Erik, 1942: Sydöstra Närke sjönamn. Sjönamnen i Askers, Sköllersta och Kumla härader. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 9.)
- Brink, Stefan, 2002: Namn, landskap och bebyggelse i Rytternebygden. I: Nya anteckningar om Rytterns socken. Medeltidsstudier tillägnade Göran Dahlbäck. Red.: Olle Ferm, Agneta Paulsson & Krister Ström. Västerås. S. 47–68.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstkildernes Lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede Udg. København.
- C 11 = Jordebok över landbor och skattebönder i Färingö tingslag. SRA. (Jfr beträffande dateringen DMS 1:7 s. 35 f., 341.)
- Elmevik, Lennart, 2004: Über die *-n-* und *-sn-*Suffixe in nordischen Appellativen und Ortsnamen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 45–59.
- 2012: *Sya* och *Normlösa*. Två dunkla svenska ortnamn. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B. 12.) S. 69–75.
- Grafström, Eric, 1949: Närke socken. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden ... Älvsborgs län 3. Uddevalla. S. 536–539.
- Greule, Albrecht, 1973: Vor- und frühgermanische Flußnamen am Oberrhein. Ein Beitrag zur Gewässernamengebung des Elsaß, der Nordschweiz und Südbadens. Heidelberg. (Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge. Beiheft 10.)
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- Helleland, Botolv, 1975: «Over til Tromsø -». Om opphavet til bynamna. I: Norske stedsnavn/stadnamn. Red. av Botolv Helleland. Oslo. S. 80–91.
- Hellquist, Elov, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Holthausen, F., 1963: Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Aufl. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. Zweite Reihe. Wörterbücher.)
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo 2. Hist.-filos. klasse 1923:7.)
- Janzén, Assar, 1954: Några ortnamn i Älvsborgs län. I: NoB 42. S. 1–57.
- Jóhannesson, Alexander, 1956: Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern.
- Karlsson, Karl Henrik [signaturen K. H. K.], 1887: [Recension av] Anteckningar om Rytterns socken af F. U. Wrangel (1886). I: Historisk tidskrift 7. Öfversigter och granskningar. S. 7–9.
- Lagerstedt, Torsten, 1973: Den civila lokalförvaltningens gränser 1630–1952. Kameral redovisning, areell beteckning och gränsförändring. Stockholm. (Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet B 24.)

- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Lübben = Lübben, August, 1888: Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Reprograf. Nachdruck. 1980. Darmstadt.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Meid, Wolfgang, 1967: Germanische Sprachwissenschaft von Hans Krahe 3. Wortbildungslehre von Wolfgang Meid. Berlin. (Sammlung Götschen 1218/1218a/1218 b.)
- Moberg, Lennart, 1984: Munsö. I: SNF 65. S. 169–177.
- Neumüller, Kristina, 2007: *Vattensjön och Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 96.)
- Noreen, Adolf, 1923: Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen. Vierte vollständig umgearb. aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Pässe, Tore & Daniels, Johan, 2015: Past shore-level and sea-level displacements. Uppsala. (Sveriges geologiska undersökning. Rapporter och meddelanden 137.)
- SGU. Kartgenerator (med strandnivåkartor) på nätet. http://apps.sgu.se/kartgenerator/maporder_sv.html.
- Steinnes, Asgaut, 1955: Husebyar. Oslo.
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)
- 2004a: Dehydronymische Ableitungstypen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 27–44.
- 2004b: Dehydronymiska avledningstyper. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrich. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 119–126.
- 2005: *Hågra* i Tjällmo. I: NoB 93. S. 59–63.
- 2014: Sjönamnet *Silingen*. I: OUÅ. S. 51–58.
- 2015: Järö (Margretelund) vid Åkersberga. I: OUÅ. S. 111–120.
- 2019: Ljur, Ramlamossen, Vimle och Vingreå. Några ortnamn i Gäsene härad. I: Västgötalitteratur. Tidskrift utg. av Föreningen för västgötalitteratur. S. 51–58.
- Ståhl, Harry, 1960: Trögd och Veckholm. Två uppländska ortnamn. I: NoB 48. S. 104–119.
- 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Venås, Kjell, 1987: Norske innsjønamn 3. Hedmark fylke. Oslo.
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- Wrangel, F. U., 1886: Anteckningar om Rytterns socken. Stockholm.
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. Zweite verbesserte aufl. Leiden.

Memorialnamn i Uppsala

Av Mats Wahlberg

1. Inledning

Inom ortnamnsforskningen avses med termen *memorialnamn* namn på gator, torg, broar, kvarter m.m. i städer och andra, mindre tätbebyggda områden, givna för att hugfästa minnet av en person som är allmänt eller lokalt känd, ofta med anknytning till den aktuella platsen.

I denna uppsats behandlas memorialnamn på gator, broar, parker och allmänna platser i Uppsala genom tiderna fram till utgången av år 2019. Av de vid denna tidpunkt sammanlagt 2 105 fastställda namnen utgör memorialnamnen endast en mindre del, 241 stycken (11,4 %). Också bland kvartersnamnen, som här inte är medtagna, finns många memorialnamn, av vilka de flesta dock hänger samman med ett memorialnamn på en intilliggande gata, t.ex. kvarteret *Sernander* vid *Sernanders väg* (avsn. 8). Dock bär flera kvarter memorialnamn, som syftar på personer som inte ihågkoms i något gatunamn – vid *Sernanders väg* ligger t.ex. också kvarteren *Lennander*, *Liljeblad* och *Öhrvall*. Genomgången är kronologiskt ordnad, och för varje period listas antalet memorialnamn liksom fördelningen mellan män och kvinnor. Om också kvartersnamnen hade tagits med, hade det sammanlagda antalet memorialnamn blivit något större men fördelningen mellan män och kvinnor sannolikt bara förändrats på marginalen. Memorialnamn i Uppsala har tidigare behandlats i ett examensarbete vid Uppsala universitet av Simon Magnusson (2013), vars huvudsyfte är att undersöka könsfördelningen; han gör också en jämförelse med memorialnamn i Gävle. För en översikt över tidigare forskning om memorialnamn och deras ideologiska bakgrund och kulturella kapital se Magnusson (a.a. s. 7 ff.). För en översikt över tidigare forskning om urbana namn i Sverige och Norden se Johansson (2007 s. 20 ff.).

Att göra en klar avgränsning av memorialnamn är inte helt enkelt.¹ Skall t.ex. namn som *Emundsplan* och *Styrbjörnsgatan* i Svartbäcken räknas hit? Namnen ingår i en kategori »fornnordisk myt och historia» tillsammans med bl.a. *Lagmansgatan* och *Tingshögsatan*. Två forntida Uppsalakungar bar namnet *Emund*, och *Styrbjörn* (*starke*) hette en vikingahjälte som skall ha

¹ Antalet redovisade memorialnamn i Magnusson (2013) och i här föreliggande uppsats är inte överensstämmande. Så har t.ex. inte namn syftande på helgon, liksom inte heller alla namn inom kategorin »fornnordisk myt och historia» i Svartbäcken (avsn. 5), vilka här har räknats som memorialnamn, tagits upp av Magnusson. Några namn har dessutom undgått Magnusson. Antalet namn per period skiljer sig också åt, beroende på att olika tillkomsttid anges för vissa namn. Magnusson utgår från det år då namnen är officiellt stadfästa enligt gällande kommunala gatunamnsförteckning, men i flera fall är de belagda redan tidigare. Dessa skillnader innebär också att de angivna procentsiffrorna gällande andelen hedrade kvinnor per period något skiljer sig åt.

levt i slutet av 900-talet. Om *Emundsplan* och *Styrbjörnsplan* särskilt avsett en av de båda kungarna Emund och just vikingahjälten Styrbjörn (starke) kan inte avgöras; inom namnkategorin finns också personnamn utan påvisbar anknytning till någon viss person, t.ex. *Torbjörnsplan* (Wahlberg 1994 s. 241 ff.).² Till denna fornnordiska sfär hör även namn där klart identifierbara personer åsyftas, t.ex. *Öpirs väg* (runristaren Öpir). Tveksamt är också om man skall räkna t.ex. *Alriksplan* och *Botvidsplan* som regelrätta memorialnamn, eftersom dessa namn formellt är givna efter de tidigare tillkomna kvartersnamnen *Alrik* och *Botvid*. I min genomgång har jag emellertid räknat in alla de få namnen av dessa typer, även om de ihågkomna personerna inte är säkert historiskt belagda, dock inte namn på rena sagofigurer, gudomligheter, jättar o. likn. En speciell grupp utgör de namn som åsyftar helgon (*S:t Göransplan*, *S:t Olofsplan* m.fl.).

Fyra namn som syftar på släkter har räknats som memorialnamn, *Stureplan* och *Vasaplan* (avsn. 4), *Rabeniusvägen* (avsn. 6) och *Celsiusplan* (avsn. 7). De namn som är sekundärt givna efter redan existerande namn, t.ex. *Viktoriaplan* efter läget vid *Viktoriaplan*, liksom samtidigt tillkomna »dubbelnamn», t.ex. *Selma Lagerlöfsplan* och *Lagerlöfsparken*, har alla räknats in i antalet memorialnamn. Antalet ihågkomna personer är alltså färre än det sammanlagda antalet memorialnamn. Ett namn, *Möllersvärdplan*, åsyftar tre personer (avsn. 9) och fyra namn två personer vardera, *Bröderna Berwalds väg* (avsn. 9), *Ribbingsplan* (avsn. 7), *Siegbahnparken* (avsn. 12) och *von Kraemers allé* (avsn. 12).

Flera namn ger intryck av att vara memorialnamn men har en annan bakgrund, t.ex. *Bernadottewägen* (vid f.d. Folke Bernadotte-hemmet för barn och ungdomar med rörelsehinder), *Sandels gata* (namnkategorin »Fänrik Ståls sägner»), *Albertsvägen* (i stadsdelen Berthåga, kategorin »personnamn på Bert-/bert»), *Börjegan* (leder mot Börje socken), *Eriksplan* (i stadsdelen Eriksdal), *Nymansplan* (Nymans cykelfabrik) och *Torkelsplan* (kategorin svenska personnamn).

Med undantag för den namnkommitté som tillsattes 1669 för att ge namn åt de nya gator som tillkommit efter den stora stadsregleringen i mitten av 1600-talet (se avsn. 3) kan ett officiellt inflytande på namngivningen skönjas först från 1800-talet. I samband med stadens utbyggnad under slutet av 1800-talet skrevs nya namn vanligen in på stadsplanerna, och det finns anledning att tro att det var stadsarkitekten som föreslog nya namn. 1923 inrättades Gatunamnskommittén (under Byggnadsnämnden), som gavs i uppdrag att föreslå nya namn, vilka sedan godkändes av Stadsfullmäktige. Kommitténs medlemmar utgjordes fram till 1959 av tjänstemän och experter, därefter av politiskt valda representanter, en ordning som ännu råder. 1971–2008 benämndes detta organ Namnberedningen. 2008 inrättades en kommunal nämnd, Namngivningsnämnden, som självständigt fattar beslut om namn.

² För hänvisningar till enskilda gatunamn i Uppsala tillkomna före 1994 hänvisas fortsättningsvis till Wahlberg (1994); för några namn har nya fakta tillkommit.

2. Medeltiden och 1600-talets första hälft

Under medeltiden och långt fram på 1600-talet var namnskicket i de svenska städerna ganska instabilt med spontant tillkomna namn. Om städernas officiella organ därvidlag hade något inflytande är ovisst. Ett antal större gator i det medeltida Uppsala bar namn som uppvisar en allmän hävd under relativt lång tid, medan många mindre gator och gränder ofta saknade namn eller uppträdde med skiftande namn. I likhet med förhållandena i andra städer innehåller flera gatunamn ett personnamn i förleden, sannolikt med syftning på en person som bodde vid gatan, t.ex. *Jon Olofssons gränd*. Dessa gatunamn har svag namnkaraktär, överlevde normalt inte personens död och identifierade gatan på samma sätt som t.ex. *Klostergatan*, avseende den gata som ledde fram till stadens franciskankonvent. De kan därför inte karakteriseras som memorialnamn. (Wahlberg 1994 s. 25 f., 1997 s. 186 f.)

3. Stadsregleringen 1643 och 1700-talet: 6 nya namn

– 5 män, 1 kvinna

En resolution utfärdad av drottning Kristinas förmyndarregering 1643 föreskrev att Uppsala skulle få en ny och modern stadsplan (Wahlberg 1994 s. 54 ff.). Det medeltida gatunätet med sina trånga gator och gränder kom helt att omformas i enlighet med rådande stadsplaneideal, dels för att minimera brandrisken, dels säkert också för att ge staden ett modernt och ståndsmässigt utseende inför drottningens kröning, som dock i stället kom att äga rum i Stockholm. Till resolutionen fogades en karta som visar stadens dåvarande gatunät med en ny regelbunden rutnätsplan utlagd över den gamla. Planen, som skulle genomföras på stadens och dess borgares egen bekostnad, var i stort sett genomförd redan efter drygt trettio år. Ett helt nytt gatunät fordrade nya gatunamn, och för detta ändamål tillsattes 1669 en namnkommitté med representanter för staden och akademien. Resultatet av kommitténs arbete kan studeras i en kartbok från 1671 av Staffan Månsson Booman, där de nya gatunamnen, till stor del med lokal anknytning, finns noterade (Wahlberg 1994 s. 58 ff.). Bland namnen finner vi endast fem memorialnamn, nämligen *S:t Larsgatan*, *S:t Olofsgatan*, *S:t Johannesgatan* (alternativt *S:t Nicolai gata*) och *Jungfru/Sankta Maria gata* (*Mariegatan*). På en karta från 1701 finner vi också *S:t Eriks gata* (nedre delen av nuvarande Biskopsgatan). Erik, Lars och Olof var domkyrkans skyddshelgon (de aktuella gatorna ligger nära domkyrkan); anledningen till valet av apostlarna Johannes och S:t Nicolaus för en närliggande gata är oklar. *Jungfru Maria gata* är alternativnamn för *Trädgårdsgatan*, på vissa kartor endast för partiet närmast domkyrkan. Sannolikt är det närheten till det gamla Mariakoret (nuv. Vasakoret) i domkyrkan som ligger bakom namnet, som kom ur bruk efter mitten av 1800-talet. Det ännu kvarvarande medeltida namnet *S:t Persgatan* är inte ett memorialnamn utan syftar på att gatan ledde fram till den nu försvunna S:t Pers kyrka.

Under 1700-talet hände inte mycket på namngivningens område. De få nytillkomna namnen och namnändringarna, varav inga memorialnamn, torde återspegla en spontan namnutveckling men kan givetvis också på något sätt

ha varit officiellt sanktionerade. Det sistnämnda gäller säkerligen några nytillkomna kvarternamn (Wahlberg 1994 s. 71 ff.).

Namnet *S:t Eriks gata* och alternativnamnet *S:t Nicolai gata* för *S:t Johanesgatan* kom ur bruk under 1700-talet.

Vid 1700-talets utgång: 4 namn – 3 män, 1 kvinna.

4. 1800-talet: 11 nya namn – 7 män, 1 kvinna, 2 släkter

De ganska stora förändringar som Uppsala genomgick under 1800-talet återspeglas också i flera namnändringar och nytillkomna gatunamn. Det är först under denna period som vi kan tala om memorialnamn i mer modern bemärkelse i motsats till 1600-talets namn, som endast åsyftar helgon. Namnen är emellertid få. Från och med 1870-talet, då fler nya stadsplaner tillkom i samband med att staden började växa utanför de medeltida gränserna, blev namngivningen mer officiellt reglerad. Man kom då till stor del att tillämpa systemet med s.k. gruppnamngivning, som innebar att gator och kvarter inom ett visst område gavs namn hämtade från en särskild ämnessfär, t.ex. »fornnordiska hjälte- och gudasagor» i stadens centrum, i Luthagen och i Svartbäcken (Wahlberg 1994 s.107 ff., 195, 241; för uppkomsten av denna typ av namngivning se Wahlberg 1997 s. 190 ff., 2004 s. 388 ff.).

Enligt osäker uppgift byttes namnet *Oxtorget* mot *S:t Eriks torg* på förslag av landshövdingen 1828 (äldsta kända säkra belägg 1831). Kanske ansågs det gamla namnet mindre passande för läget alldeles invid domkyrkan. Vid torget finns *S:t Eriks källa*, där *S:t Erik* enligt legenden ljöt martyrdöden 1160. Senare tillkom sekundärnamnet *S:t Eriks gränd* för gränden mellan torget och nuvarande Fyrstorg (äldst belagt 1850 i Gunnar Wennerbergs glunt Nattmarschen i Sanct Eriks gränd).

Den första personen utanför helgonens krets att hedras med ett memorialnamn var Carl von Linné. 1870 eller 1871 ändrades det gamla namnet *Tovegatan* till *Linnégatan*; vid gatan ligger Linnéträdgården och Carl von Linnés gamla tjänstebostad. Rimligen tillkom namnändringen på officiellt initiativ, men det är ovisst av vilken anledning man valde att ihågkomma Linné på detta sätt just då.

Vid en ny stadsplan 1880 för utbyggnad av Luthagen valdes, som nämnts ovan, kategorin »fornnordiska guda- och hjältesagor», t.ex. *Odensgatan* och *Torsgatan* och kvarternamnen *Hejdrun* och *Hel*. Två parallellgator gavs namnen *Geijersgatan* och *Tegnérgatan*. Erik Gustaf Geijer är ju en känd professorsgestalt i Uppsala, medan Esaias Tegnér saknar anknytning till staden. Valet av de båda namnen hänger säkert samman med den valda namnkategorin, ett ämnesområde som låg både Geijer och Tegnér varmt om hjärtat. Det samtidigt tillkomna *Bredmansgatan* åsyftar Johan Bredman, professor i astronomi från 1811. Gatan var i sin ursprungliga sträckning tänkt att ta sin början vid universitetets astronomiska observatorium. Anledningen till valet av *Sturegatan* (1882), efter ätten Sture, och *Vasagatan* (1884, avsåg äldst en planerad gata som inte kom till utförande), efter ätten Vasa, är oklar. I Stockholm är *Sturegatan* känt från 1867, officiellt först 1885, dock med okänd namngivningsgrund, och *Vasagatan* från 1885, *Vasabron* dock från 1878 (SG 332, 193 f.).

Viktoriagatan, äldst belagt 1884, syftar rimligen på kronprinsessan Viktoria, som 1881 förmäldes med kronprins Gustaf (sedermera kung Gustav V). Det rör sig alltså om ett atypiskt memorialnamn, givet medan den åsyftade personen ännu var i livet.

Arrendatorn Per-Erik Eriksson i Hällby strax norr om staden inköpte 1876 ett större markområde utanför den egentliga stadsbebyggelsen mellan nuvarande Sibyllegatan och Tiundagatan vid gränsen mot Bondkyrka socken. Här lät han stycka av tomter, och på kort tid uppstod en mindre förstad, efter honom själv benämnd *Erikslund*. Två av områdets gator fick namn efter sina första bebyggare på 1880-talet, *Blomgatan* efter murarmästaren E. J. Blomqvist (namnet belagt i en tidningsannons 1885) och *Stamgatan* efter köpmanen Carl Adolf Stam (namnet belagt i en tidningsannons från 1886). *Stamgatan* avsåg nuvarande Geijersgatan mellan Sibyllegatan och Tiundagatan. Båda dessa herrar bör ha varit i livet, när namnen kom till. Om namnen från början var inofficiella är ovisst; de finns båda utsatta på en karta upprättad av stadsingenjören 1909 (fast de där har blivit omkastade).

Alternativnamnet *Jungfru Maria gata* för *Trädgårdsgatan* kom ur bruk efter 1840-talet, och namnet *S:t Olofsgatan* byttes ut mot *Järnbrongatan*, sedan en ny bro över Fyrisån, kallad *Järnbron*, uppförts 1846.

Vid 1800-talets utgång: 13 namn – 9 män, 1 kvinna, 2 släkter.

5. 1900–1940: 34 nya namn – 28 män, 3 kvinnor (9,7 %)

1901 donerade kassören vid Uplandsbanken August Haglund (död 1914) pengar för att ersätta den gamla bron över Fyrisån vid Skolgatan, kallad *Skolbron*, med en ny bro. 1902, således medan donatorn ännu levde, beslutade stadsfullmäktige enhälligt att den nya bron skulle benämnas *Haglunds bro*, kanske i hopp om att mer pengar skulle inflyta.

På förslag av stadsarkitekten Carl Axel Ekholm tillkom 1908 tre nya memorialnamn, *Rudbecksgatan* i Kåbo (sedan 1947 *Norra* och *Södra Rudbecksgatan*), efter den vittberömda mångsysslaren, Uppsalaprofessorn Olof Rudbeck, kanske för att gatan ligger nära universitetets växtbiologiska institution (Rudbeck var professor i bl.a. botanik), samt *Stiernhielmsgatan* (senare också sekundärnamnet *Stiernhiemsplan*) och *Swedenborgsgatan* i Svartbäcken, efter skalden och vetenskapsmannen Georg Stiernhielm och naturforskaren och religionsmystikern Emanuel Swedenborg. Valet av Stiernhielm kan hänga samman med dennes intresse för den i Svartbäcken valda namnkategorin »fornnordiska guda- och hjältesagor». Swedenborg faller dock utanför denna kategori; säkerligen beror namnvalet på att han 1908, när namnet tillkom, fick en sentida begravning i domkyrkan. I samband med en senare utbyggnad av Svartbäcken tillkom 1925 en rad memorialnamn, nämligen *Adilsgatan*, *Anundsgatan*, *Egilsgatan*, *Emundsplan*, *Hallstensgatan* och *Stenkilsgatan* (alla givna efter forntida Uppsalakungar) samt *Ingvarsgatan* (sannolikt efter den kände ledaren för flera vikingatåg under 1000-talet), *Ruriksplan* (efter den nordiske varjagfurste som grundade Novgorod i Ryssland) och *Styrbjörnsgatan* (efter en vikingahjälte på 900-talet). Möjligen betraktades dessa namn då inte som memorialnamn utan valdes kanske i första hand som ingående i namnkategorin »fornnordisk myt och historia». Det samma år till-

komna *Wallingatan* (tidigare *Rundelsgatan*) i Luthagen, efter ärkebiskopen Johan Olof Wallin, var sannolikt inspirerat av de två närliggande gatorna Geijersgatan och Tegnérsgatan, namngivna efter skaldekollegerna Geijer och Tegnér. 1925 tillkom också, i Fålhagen, *Törnlundsgatan* efter handlanden och donatorn Frans Otto Törnlund, väl i anslutning till omgivande gator med namn inom kategorin »trädgårdsblommor» (senare tillkom sekundärnamnet *Törnlundsplan*), liksom *S:t Göransgatan*, givet i anslutning till omgivande kvartersnamn innehållande fornnordiska personnamn (senare tillkom sekundärnamnet *S:t Göransplan*).

Under 1930-talet skedde ingen större utbyggnad av staden, och få nya memorialnamn gavs. 1932 tillkom namnet *Kung Jans väg* för vägen som leder från Dag Hammarskjölds väg fram till Kung Jans port vid slottet. Det är väl snarast givet efter namnet på porten (äldst känt 1842), åsyftande kung Johan III, men räknas här som memorialnamn. Vägen som löper mellan Carolinaparken och Botaniska trädgården gavs samma år namnet *Thunbergsvägen* efter Linnélärjungen och professorn i botanik och medicin Carl Peter Thunberg, som fick i uppdrag att omvandla den gamla slottsträdgården till en vetenskaplig botanisk trädgård, sedan den 1787 skänkts till universitetet av Gustaf III. Övre delen av Norbyvägen närmast slottet, på andra sidan av Botaniska trädgården, fick samtidigt namnet *Wahlenbergsvägen* efter Göran Wahlenberg, Thunbergs efterträdare som professor (sedan 1967 bär vägens hela sträckning namnet *Norbyvägen*). I samband med villautbyggnad i samma område tillkom 1936 *Lilljeborgsvägen*, efter zoologiprofessorn Wilhelm Lilljeborg, väl på grund av läget nära zoologiska institutionen, och 1937 *Walleriusvägen* efter Johan Gottschalk Wallerius, universitetets förste professor i kemi (vägen ligger ej långt från dåvarande kemiska institutionen). 1934 tillkom sekundärnamnet *Tegnérparken* efter *Tegnérsgatan* – gatan hade då direktkontakt med parken.

Från 1930-talet härrör också det hittills sista (?) namnet i Uppsala givet efter en levande person, nämligen *Sibyllegatan* (1934), väl avsett som hyllning till prinsessan Sibylla, 1932 förmäld med prins Gustaf Adolf. 1934 infördes också *Sibylla* i almanackans officiella namnlängd på prinsparets bröllopsdag den 20 oktober. Sibyllegatan är en parallellgata till Viktoriagatan, vars namn är givet efter prins Gustaf Adolfs farmor, sedermera drottning Viktoria (avsn. 4).

Några namn åsyftar gator i f.d. Bondkyrka kommun, inkorporerad i Uppsala 1947. Fyra av dessa ligger i Rickomberga, varav åtminstone ett härrör från tiden strax efter 1904, då Rickomberga egna hem tillkom på initiativ av Hildur Ottelin. Hon var gymnastiklärare, bostadsinspektris och från 1912 stadens första kvinnliga ledamot i stadsfullmäktige, där hon bl.a. ivrade för att förbättra bostadsförhållandena för mindre bemedlade befolkningsgrupper. 1904 köpte hon ett större markområde av ägarna till Rickomberga gård och bildade samma år AB Rickomberga Egna Hem, där hon blev verkställande direktör och drivande kraft. Bolaget skulle bygga och hyra ut bostadslägenheter åt arbetare och ville styra byggnadsutvecklingen i mer sunda och propera vanor (Bergold 1985 s. 58 f.). Redan under den första perioden gavs de olika lägenheterna särskilda namn, några efter styrelseledamöter i bolaget, bl.a. *Hildursberg* och *Ottebo* efter Hildur Ottelin. Rimligen är det egnahemsbo-

laget som ligger bakom dessa namn, liksom kanske också de gatunamn som tillkom (några av dessa har senare bytts ut). Ett av dessa, *Viknergatan*, är känt från 1910. Det är av okänd anledning givet efter den kände filosofen Pontus Wikner (död 1888), lärare vid universitetet och Högre allmänna läroverket. Namnet ändrades 1950 till *Viknersgatan* »för att säkerställa ett korrektare uttal än det nu understundom förekommande», nämligen med betoning på förledens andra stavelse, och 1963 till *Pontus Wiknersgatan* för att undvika förväxling med *Vikingagatan* i Gamla Uppsala. Varför man äldst valde stavningen med *V* i stället för det korrekta *W* är ovisst. *Friesgatan* (äldst belagt 1930, från 1950 *Elias Friesgatan*), syftar av okänd anledning på släkten Fries mest kände medlem, professor i botanik och svampforskare, och *Torgnygatan* (äldst belagt 1932) väl på den Torgny som skall ha varit lagman i Tiundaland på Olof Skötkonungs tid – gatan är en tvärgata till Tiundagatan. Hildur Otte-lin själv är ihågkommen i *Hildursgatan* (1950 ändrat till *Hildur Ottelinsgatan*), möjligen givet medan hon ännu var i livet.

Gran-Anders väg (äldst belagt 1937) i Sunnersta är givet efter en man kallad *Gran-Anders*, som på 1920-talet skall ha bott i en stuga vid änden av vägen (om han levde när namnet tillkom är obekant). *Frimansvägen* i Norra Gottsunda (efter byggnadsarbetaren Gustaf Friman, 1922 en av de första bebyggarna vid vägen) var sannolikt i bruk redan före inkorporeringen med Uppsala stad 1947, men det är ovisst när det tillkom, liksom om Gustaf Friman då var i livet.

1934 tillkom sekundärnamnet *Viktoriaplan* efter läget invid Viktoriagatan (avsn. 4) och 1948 *Rimbertsvägen* i Berthåga (missionär i Sverige på 800-talet, kategorin »personnamn på Bert-/bert»).

Vid 1930-talets utgång: 47 namn – 36 män, 3 kvinnor (7,7 %), 2 släkter.

6. 1940-talet: 9 nya namn – 8 män, 0 kvinnor, 1 släkt

1947 inkorporerades Bondkyrka och Gamla Uppsala kommuner med Uppsala stad, vilket innebar att en rad nya namn tillkom och att ett flertal namn i de inkorporerade kommunerna kom att ändras på grund av kollisioner eller alltför stor namnlighet med redan existerande namn inom den gamla staden. Därvid tillkom dock bara två memorialnamn, *Ottars väg* i Gamla Uppsala (efter ynglingakungen Ottar Vendelkråka, i enlighet med den redan existerande namnkategorin »fornnordisk myt och historia») och *Rabeniusvägen* invid Gottsunda gård (efter familjen Rabenius, som ägde gården under 1800-talet och fram till 1913).

I samband med utbyggnaden av Artillerigärdet nedanför f.d. Upplands artilleriregemente tillkom 1944 *Banérgatan* och *Döbelnsatan*, sannolikt inte efter släkterna Banér och von Döbeln utan, i likhet med de likalydande namnen i Stockholm (SG s. 319, 301), mer specifikt efter fältherren Johan Banér, känd från 30-åriga kriget, och general Georg Karl von Döbeln, känd framför allt från striderna i Finland 1808–1809.

I Kvarngärdet tillkom 1943 *Alriksgatan*, givet efter kvartersnamnet *Alrik* (Alrik var en kung av ynglingaätten).

I området kring dåvarande Lantbrukshögskolan i Ultuna tillkom 1948 fyra memorialnamn med anknytning till Ultunas historia, *Arrheniusplan* (Johan

Arrhenius, tillsammans med landshövdingen Robert von Kraemer skapare av Ultuna lantbruksinstitut 1846), *Duhrevägen* (Gabriel Duhre arrenderade 1723–1731 Ultuna kungsladugård), *Hampus von Posts väg* (lärare vid Ultuna på 1800-talet) och *Jan Brauners väg* (efterträdde Gabriel Duhre som arrendator av Ultuna kungsladugård).³

Det 1925 tillkomna *Tunagatan* i Fålhagen, givet efter det inofficiella stadsdelsnamnet *Almtuna*, ändrades 1949 till *Hjalmar Brantingsgatan*, därför att namn på *Tuna*- borde reserveras för det nya bostadsområdet Tuna backar. Det nya namnet, givet efter den kände socialdemokratiska partiledaren och statsministern Hjalmar Branting, motiverades med att Vaksala torg, där gatan tar sin början, sedan gammalt var arbetarrörelsens samlingsplats.

1947 gavs de två delarna av Rudbecksgatan i Kåbo namnen *Norra Rudbecksgatan* och *Södra Rudbecksgatan*.

Vid 1940-talets utgång: 56 namn – 44 män, 3 kvinnor (6,4 %), 3 släkter.

7. 1950-talet: 4 nya namn – 4 män, 0 kvinnor, 1 släkt

Under 1950-talet fortsätter stadens utbyggnad, framför allt i Eriksberg, Sala backe, Sunnersta och Tuna backar, där kategorinamnsgivning till stor del kom att tillämpas. Endast fyra nya memorialnamn tillkommer, varav ett sekundärnamn, *Brantingsstorget*, för ett nyanlagt torg vid änden av Hjalmar Brantingsgatan (avsn. 6).

På grund av att Bondkyrka kommun inkorporerats med Uppsala 1947 ersattes 1950 några namn i det gamla Rickomberga Egna Hem (se avsn. 5) med memorialnamn, *Celsiusgatan* (tidigare *Tallbacksgatan*), officiellt efter »den kända lärdomssläkten», *Ribblingsgatan* (tidigare *Västra Trädgårdsgatan*), efter logikprofessorn och stadsfullmäktiges förste ordförande Sigurd Ribbing men också efter Gustaf Ribbing, stadsfullmäktiges ordförande 1910–1914 och engagerad i AB Rickomberga Egna Hem, och *Svanbergsgatan* (tidigare *Österleden*) efter den kände astronomen och matematikern Jöns Svanberg, som 1796 grundade Uppsala simsällskap. Dessa tre namn inom namnkategorin »berömda svenska vetenskapsmän» är givna i anslutning till de äldre *Friesgatan* och *Wiknersgatan*, varom se avsn. 5.

Namnet *Stamgatan* för en del av nuvarande Geijersgatan (avsn. 5) försvann 1950.

Vid 1950-talets utgång: 60 namn – 47 män, 3 kvinnor (6 %), 4 släkter.

³ Det kan här noteras att den tidigare principen att enbart den hedrades efternamn ingår i gatunamnet, t.ex. *Stiernhielmsegatan* (avsn. 5), i några få fall enbart förnamn eller binamn, t.ex. *Hildursgatan* och *Gran-Anders väg*, (avsn. 5), nu kompletteras med namn av typen *Hjalmar Brantingsgatan* och *Jan Brauners väg*, dvs. med både för- och efternamn medtagna. Här skall inte närmare diskuteras vilka motiv som ligger bakom valet av de olika varianterna i de enskilda fallen. Från och med 2000-talet blir den sistnämnda typen förhärskande, men undantag finns. För en översikt över dessa formella namntyper i Stockholm se Nyström (2003).

8. 1960-talet: 43 nya namn – 35 män, 4 kvinnor (10,3 %)

Under 1960-talet skedde en stor bebyggelseexpansion bl.a. i stadsdelarna Årsta, Gränby, Löten, Kvarngärdet, Flogsta, Norby och Valsätra. Gruppnamngivning var den förhärskande namngivningsprincipen, och inom ramen för denna princip tillkom ett stort antal memorialnamn i flera av de nybyggda områdena.

I Norra Kvarngärdet valdes 1962 namnkategorin »svenska författare», närmare bestämt berömda uppländska författare och svenska författare med anknytning till Uppsala. De ifrågavarande namnen är *Bureusgatan*, *Frödingsgatan*, *Karlfeldtsgatan*, *Lenngrensgatan*, *Strindbergsgatan*, *Thorildsgatan*, *Thunmansgatan* och *Wennerbergsgatan*. I grannstadsdelen Gränby tillkom *Albert Engströmsgatan*, *Almqvistgatan*, *Atterbomsgatan*, *Bruno Liljeforsgatan* och *Liljefors torg* samt *Levertinsgatan*. I den intilliggande stadsdelen Löten tillkom *Bellmansgatan* och *Bellmansparken*, *Dagermansgatan* och *Dagermansparken*, *Ferlinsgatan*, *Heidenstamsgatan*, *Karin Boyegatan*, *Lagerlöfsgatan* och *Lagerlöfsparken* samt *Stagneliusgatan*. Ett memorialnamn i Löten, *von Bahrska häcken*, faller utanför författarramen. Det är givet efter borgmästaren Johan von Bahr, som 1923 blev ordförande i Uppsalas första gatunamnskommitté. Den äsyftade »häcken» är ett trädbälte som planterades 1910 på von Bahrs initiativ som vindskydd i stadens då norra utkant. Namnet kom tidigt i bruk i folkmun men vann inte officiellt erkännande förrän 1965 efter många års diskussion.

I det nytillkomna bostadsområdet Flogsta valdes namnkategorin »kända professorer och universitetstjänstemän i Uppsala» (inom området byggdes bl.a. studentbostäder). Därvid tillkom 1967 fyra namn givna efter professorer med inriktning mot nordiska språk, *Hesselmans väg* efter Bengt Hesselman, *Ihres väg* efter Johan Ihre, *Noreens väg* efter Adolf Noreen och *Säves väg* efter Carl Säve samt *Sernanders väg* efter botanikprofessorn Rutger Sernander.

I Rickomberga tillkom 1962, i anslutning till namnkategorin »berömda svenska vetenskapsmän», *Scheeleparken*, efter den berömde kemisten och Uppsalaapotekaren Carl Wilhelm Scheele, och i Sävja *Carl von Linnés väg* (invid den gård i Sävja som Linné ägde). I samband med inkorporeringen av Vaksala kommun med Uppsala 1967 fastställdes i Bergsbrunna det redan i bruk varande *Kristinavägen* (enligt traditionen drottning Kristinas ridväg) och *Bror Wallins väg*, tidigare *Vallinvägen* (Bror Wallin ägde en del av Bergsbrunna gård, som han lät stycka av till egnahemstomter). I Gamla Uppsala tillkom i anslutning till namnkategorin »fornnordisk myt och historia» samtidigt *Snorreavägen* efter den fornläandske hövdingen och författaren Snorre Sturlasson, *Torgrims väg* efter den forntida isländske stormannen Torgrim Torgrimsson och *Öpirs väg* efter den kände uppländske runristaren.

På förslag av stadens drätselutskott gavs 1964 den del av E4:an som sträcker sig genom staden namnet *Tycho Hedéns väg* efter den kände och inflytelserike Uppsalapolitikern som avlidit två år tidigare.

Utbyggnaden av Gottsunda skedde huvudsakligen under 1970-talet, men redan 1969 tillkom i området *Hugo Alfvéns väg* (under första hälften av 1900-talet mångårig director musices vid universitetet och dirigent för sång-

sällskapet Orphei Drängar). För den aktuella namnkategorin, som senare utökats, se vidare avsn. 9.

Centrala staden tillfördes fyra nya memorialnamn. 1963 ändrades namnet *Stockholmsvägen* till *Dag Hammarskjölds väg* efter Förenta Nationernas generalsekreterare Dag Hammarskjöld som omkom 1961; han var uppväxt på Slottet, nedanför vilket vägen löper. 1964 fick den lilla planteringen utanför ärkebiskopsgården namnet *Nathan Söderbloms plan* med motiveringen att minnet av den berömde ärkebiskopen och mottagaren av Nobels fredspris borde ihågkommas i anledning av att ärkestiftet då firade sitt 800-årsjubileum. Samma år ersattes den gamla Järnbron över Fyrisån med en ny bro, varvid Järnbrogatan återfick sitt gamla namn *S:t Olofsgatan*, och den nya bron gavs namnet *S:t Olofsbron*. På förslag av Uppsalas socialdemokratiska stadsfullmäktigegrupp tillkom 1968 *Martin Luther Kings plan*, efter den amerikanske medborgarrättskämpen. Han skulle samma år ha deltagit i Kyrkornas världsråds kongress i Uppsala men bragtes strax dessförinnan om livet. Som tänkbart alternativ för lokalisering angavs att det gamla Riddartorget kunde byta namn, men på förslag av kommunens gatunamnskommitté valdes i stället den då namnlösa plats bakom universitetshuset som tidigare kallats *Kamphavet* eller *Kamphavs torg*. Martin Luther King är den hittills ende icke svensk som hedrats med ett namn i Uppsala.

Ett memorialnamn, *Wahlenbergsvägen* för norra delen av nuvarande Norbyvägen, togs ur bruk 1967, då hela vägsträckningen fick namnet *Norbyvägen*.

Före 1960 hade endast fyra kvinnor hedrats med gatunamn i Uppsala (*Jungfru Maria gata* kom dock ur bruk under 1700-talet). Nu tillkom ytterligare fyra kvinnor, drottning Kristina samt författarna Karin Boye, Anna Maria Lenngren och Selma Lagerlöf. Men kvinnorna intar ännu en ytterst blygsam position.

Vid 1960-talets utgång: 103 namn – 81 män, 7 kvinnor (8 %), 4 släkter.

9. 1970-talet: 47 nya namn – 46 män, 3 kvinnor (6,1 %)

På 1970-talet påbörjades det stora bostadsområdet Gottsunda söder om staden, där namn inom kategorin »musik» (instrument, svenska tonsättare och musiker), varav flera memorialnamn, kom att väljas. Några av de valda personerna har anknytning till Uppsala, *Oscar Arpis väg* (under senare delen av 1800-talet sånglärare vid Katedralskolan och dirigent för Allmänna sången) och *Vackra Birgers väg* (Birger Andersson, musikdirektör vid Upplands infanteriregemente). Tonsättare utan anknytning till Uppsala: *August Södermans väg*, *Blomdahls väg*, *Bröderna Berwalds väg*, *Peterson-Bergers väg*, *Rangströms väg* och *Stenhammars väg* och *Stenhammarsparken* samt *Jenny Linds väg* efter den världsberömda sångerskan. Redan 1969 hade *Hugo Alfvéns väg* inom denna namnkategori tillkommit (avsn. 8).

För nya gator i stadsdelen Nyby valdes elva nya författare, varav ingen med Uppsalaanknytning (jfr avsn. 8), *Birger Sjöbergsgatan*, *Dan Anderssonsgatan*, *Leopoldsgatan*, *Lidnersgatan*, *Runebergsgatan*, *Sehlstedtsgatan*, *Topeliusgatan*, *Viktor Rydbergsgatan*, *Wivalliusgatan* och *Värnlundsgatan* samt *Elin Wägnersgatan* och *Fredrika Bremersgatan*.

I den del av industriområdet Fyrislund där Almqvist och Wiksells boktryckeri då hade sina lokaler tillkom 1972 nio memorialnamn givna efter Uppsalamän med anknytning till tidnings- och boktryckeribranschen i Uppsala under 1700-, 1800- och 1900-talen, *Axel Johanssons gata* (legendarisk chefredaktör för Uppsala Nya Tidning 1903–1948), *Edvard Berlingsgatan* (köpte 1864 Akademiska boktryckeriet), *Hæggströmsgatan* (Carl, direktör för Almqvist och Wiksell), *Hanselligatan* (Peter, grundade 1845 Tidningen Uppsala), *Lefflersgatan* (Sven Peter, bokförläggare och tidningsutgivare), *Möllersvärdsgatan* (Karl, Gottfrid och Johan, redaktörer och ägare av Tidningen Uppsala), *Palmbladsgatan* (Vilhelm Fredrik, boktryckare, utgivare av tidskrifterna Phosphoros och Poetisk kalender, prof. i grekiska), *Swederusgatan* (Magnus, akademibokhandlare, tidningsutgivare) och *Sylveniusgatan* (Anders, tidningsutgivare).

I centrala staden tillkom *Påvel Snickares gränd* efter en man som skall ha bott där i slutet av 1500-talet, något som dock inte är säkert belagt. Den lilla parken Börjeplan i Luthagen bytte 1975 namn till *Finn Malmgrens plan*. I parken finns sedan 1932 en staty av den i Uppsala verksamme polarforskaren Finn Malmgren. I Ultuna tillkom *Herman Flodkvists väg* (professor och rektor vid Lantbrukshögskolan), i Rickomberga *Otto Myrbergs väg* (teologiprofessor, ägare av Rickomberga gård) och *Klangs gränd* (Karl-Gustaf, föreståndare för Karlsro arbetshem i området). Utanför staden tillkom flera namn givna efter lokalt kända män, i Almunge *Elov Moos väg*, i Björklinge *Bror Hjorths väg*, *Gås-Anders väg* (också rikskänd spelman) och *Olof Hedlunds väg*, i Gåvsta *Bäfwes väg*, i Järlåsa *Gripensvärdsvägen* och *Rubens väg*, i Skyttstennäs *Skyttes väg*, i Storvreta *Jan Eriks väg*, *Olle Åkares väg* och *Vängelinsvägen* samt i Vattholma *Göstas väg*.

Vid 1970-talets utgång: 150 namn – 127 män, 10 kvinnor (7,3 %), 4 släkter.

10. 1980-talet: 12 nya namn – 10 män, 1 kvinna (9 %)

Under 1980-talet tillkom endast tolv nya memorialnamn, varav sex efter personer som redan tidigare hedrats med sådana.

I stadsdelen Löten tillkom 1984 inom kategorin »svenska författare» *Lings väg* (Per Henrik, den svenska gymnastikens fader), i Ytternäs utanför staden *Hallgrens väg* (prof. vid Lantbruksuniversitetet, eldsjäl i områdets villaägarförening) och i Länna utanför staden *Kalle Blancks väg* (Karl Karlsson, bodde i fastighet vid vägen).

Nya namn med syftning på personer som redan hedrats med memorialnamn: *von Bahrs väg* i Löten, invid von Bahrska häcken (avsn. 8), *Jan-Eriks tvärväg* i Storvreta, invid Jan-Eriks väg (avsn. 9), *Kristinastigen* i Bergsbrunna, fortsättning på Kristinavägen (avsn. 8), *Liljefors torg* i Gränby, nära Bruno Liljeforsgatan, *Linnés resväg* och *Linnéskogen*⁴ i Sävja (jfr *Linnégatan*, avsn. 4).

Utanför staden tillkom två namn givna efter lokalt kända personer, i Länna *Malm-Jerkers väg* och i Skyttorp *Snickar-Anders väg*.

⁴ I området fanns sedan tidigare, inom kategorin »Carl von Linné», *Carl von Linnés väg* samt namn givna efter Linnés resor i Sverige, bl.a. *Lapplandsresan*. Linné ägde Sävja gård.

Ett namn som här räknas som memorialnamn men som primärt är givet efter ett husnamn, är *Gillbergska genomfarten*, passagen mellan Fyris torg och S:t Eriks torg genom det s.k. *Gillbergska huset*. Denna passage kom till som en genial trafiklösning 1935 och gavs då namnet *Genomfarten*, vilket 1987 ändrades till *Gillbergska genomfarten*, som då sedan länge var i allmänt bruk. Huset ägdes under 1800-talet av handlanden Gabriel Wilhelm Gillberg.

Vid 1980-talets utgång: 162 namn – 133 män, 10 kvinnor (7 %), 4 släkter.

11. 1990-talet: 11 nya namn – 9 män, 2 kvinnor (18,2 %)

Under 1990-talet utökades memorialnamnsbeståndet med få namn. När ett nytt bostadsområde kring Ulleråkers sjukhus tillkom, gavs några av gatorna namn efter personer som varit verksamma vid sjukhuset, *Emmy Rappes väg* efter den första föreståndarinnan och *Bernhard Jakobowskys väg*, *Eva Lagerwalls väg*, *Frey Svenssons väg*, *Gustaf Kjellbergs väg* och *Henry Säldes väg* efter tidigare överläkare. I Ultuna tillkom *Christian Barthels väg* (professor och rektor vid Lantbrukshögskolan) och i Rickomberga *Gösta Wahlströms väg* (överläkare vid Rickomberga arbetshem). Utanför staden tillkom två namn efter lokalt kända män, *Villes väg* i Gottsunda och *Öbergs väg* i Storvreta.

I centrala staden tillkom *Herbert Lundhs stig* för en gångstig i Slottsbacken, som Herbert Lundh brukade använda när han promenerade till sitt arbete vid Lundellska skolan, där han under trettio år var rektor. Han var också under många år ledamot av stadsfullmäktige och har författat flera verk om stadens historia.

Vid 1990-talets utgång: 173 namn – 142 män, 12 kvinnor (7,8 %), 4 släkter.

12. 2000–2010: 37 nya namn – 27 män, 12 kvinnor (30,8 %)

Under denna period tillkom för ovanlighetens skull flera nya memorialnamn i stadens centrala delar. Inför planeringen av en större omdaning av området kring Centralstationen 2002 uppstod en politisk strid om föreslagna nya namn (Wahlberg 2005 s. 336 f., Magnusson 2013 s. 21 f.). Sedan tidigare hade Namnberedningen fått i uppdrag från kommunfullmäktige att vid lämpligt tillfälle ihågkomma människorättsförkämpen Raoul Wallenberg (1986), Uppsalabyggmästaren Anders Diös (1989) och statsminister Olof Palme (1991). Man tog fasta på dessa förslag men tillfogade också järnvägsbyggaren Nils Ericson. Förslaget väckte emellertid stark kritik bland både allmänheten och politikerna på grund av att ingen kvinna var föreslagen. Kommunstyrelsen återremitterade därför förslaget till Namnberedningen, som återkom med ett nytt förslag, där Anders Diös och Olof Palme kvarstod men Nils Ericson och Raoul Wallenberg var utbytta mot Uppsalas första kvinnliga stadsfullmäktigeordförande Blenda Ljungberg (Stadshuset ligger i området) och fredspristagaren Alva Myrdal, född i Uppsala. Emellertid blev Alva Myrdal i den fortsatta debatten starkt ifrågasatt på grund av hennes och maken Gunnars engagemang i befolkningsfrågan och steriliseringsdebatten på 1930-talet. Efter många turer fastslogs namnen *Blenda Ljungbergs plats*, *Olof Palmes plats*, *Raoul Wallenbergs plats* och *Anna Lindhs plats* (efter den 2003

mördade utrikesministern). Alva Myrdal aktualiserades dock åter 2016 och Anders Diös 2017 (avsn. 13).

Fem andra nytillkomna namn i centrala staden var *Artediparken*, efter Linnés medarbetare Peter Artedi, *Ebba Boströms gata* invid Samariterhemmet, grundat av Ebba Boström, *Gunnar Leches park* (legendarisk stadsarkitekt, invid ett av honom ritat hus vid Centralstationen), *Gösta Knutssons promenad* för en gångväg i Carolinaparken, *Rosénparken* mellan Saluhallen och Upplandsmuseet (Nils Rosén von Rosenstein, professor i medicin och kollega till Carl von Linné), *Valdemar Langlets park*, efter diplomaten som under andra världskriget räddade många judar i Budapest, *von Kraemers allé* nedanför Slottet efter landshövdingen Robert von Kraemer och hans dotter Lotten, författare och grundare av det litterära sällskapet De nio, och *Drottning Christinas väg* för vägen från Carolinabacken upp mot Slottet. För det sistnämnda namnet frångick man gammal praxis att normalisera stavningen av avlidna kungligheters namn med motiveringen att drottningen själv skrev sig *Christina*.

I det nytillkomna bostadsområdet Rosendal valdes en namnkategori »lärare och tjänstemän vid Uppsala universitet». Därvid tillkom *Allvar Gullstrands gata*, *Arne Tiselius gata*, *Gerd Enequists gata*, *Siegbahnsparken* (nobelpristagarna Manne och Kai, far och son), *The Svedbergs gata* och *Torgny Segerstedts allé* (se Magnusson 2013 s. 22 f.).

I Rickomberga tillkom *Polhemsgatan* (Christofer Polhem, »berömda svenska vetenskapsmän», avsn. 7) och *Myrbergsska parken* (jfr *Otto Myrbergs väg*, avsn. 9), i Gränby *Edith Södergrans gata* (»svenska författare»), i Fyrislund *Virdings allé* (efter Gösta Virding, VD för företaget Pharmacia som tidigare låg i området) och i Gamla Uppsala *Greta Arwidssons väg* (prof. i arkeologi) och *Jan Fridegårds väg* (författare av romaner som utspelar sig under vikingatiden), de båda sistnämnda inom kategorin »fornnordisk myt och historia».

Utanför staden tillkom ett antal namn efter lokalt kända personer, *Hugos väg* i Björklinge, *Sundins väg* i Järlåsa, *Annas väg*, *Farbror Lantz väg*, *Märtas väg* och *Sanders väg* i Kvarnbo, *Ebbas väg*, *Idas väg*, *Joels väg*, *Nodéns väg* och *Vittingers väg* i Nantuna (Lugnet), *Edward Larssons väg* i Skyttorp samt *Stens stig* i Storvreta.

Vid periodens slut: 210 namn – 168 män, 23 kvinnor (12 %), 4 släkter

13. 2010–2019: 31 nya namn – 12 män, 19 kvinnor (61,3 %)

I centrala staden tillkom på politiskt initiativ utanför Namngivningsnämnden fem nya memorialnamn, som inte blev lika hett debatterade som namnen kring Centralstationen under det föregående årtiondet. Ett förslag att ihågkomma kurdiskan Fadime Şahindal, som utsattes för ett hedersrelaterat mord i Uppsala 2002, ifrågasattes dock, bl.a. av många enskilda medborgare, politiker och organisationer. Diskussionen gällde också att hitta en lämplig gata eller plats. 2011 fastställdes namnet *Fadimes plats* för en tidigare namnlös plantering i hörnet av Bangårdsgatan och Östra Ågatan.⁵ Svårigheter att hitta

⁵ För en närmare redogörelse av de många turerna kring detta namnförslag se Magnusson (2013 s. 25 ff.).

en lämplig plats gällde också förslaget att hedra filmregissören Ingmar Bergman, eftersom förslagsställarna ville namnge en gata eller plats i närheten av Trädgårdsgatan i centrala staden, där Ingmar Bergman ofta besökte sin mormor och i vars närhet han såg filmer på nuvarande Slottsbio grafen vid Nedre Slottsgatan. Inte många namnlösa platser finns ju i denna del av staden. Den ganska lyckade lösningen blev att *Ingmar Bergmansgatan* fick bli namn på den del av Nedre Slottsgatan mellan Drottninggatan och Riddartorget som kan sägas sakna naturlig förbindelse med resten av gatan. Alva Myrdal, som helt hade avförts i debatten om nya namn kring Centralstationen 2002 (avsn. 12), var 2016 av någon anledning nu mindre kontroversiell och hedrades med namnet *Alva Myrdals plats* för en större bilfri gatukorsning nära hennes födelsehus. Harald Edelstam, som under sin tid som ambassadör i Chile blev känd för att ha räddat många oppositionella efter militärkuppen 1973, hedrades 2017 med namnet *Harald Edelstams gång*, avseende en kortare gångpassage öster om järnvägsstationen. Under decenniet tillkom också *Olrogs plats* för en utvidgning inom den del av Dragarbrunnsgatan som utgör en s.k. gåfartsgata (Ulf Peder Olrog, känd visdiktare och Uppsalaspexare). I det här sammanhanget skall också nämnas att Uppsalas storbyggmästare Anders Diös, som ratades vid namnsättningen kring Centralstationen 2002, kom till heders 2017 i och med att ett litet nytillkommet torg i Sala backe gavs namnet *Anders Diös torg*.

Förutom Alva Myrdal och Fadime Şahindal hedrades ovanligt många kvinnor under detta decennium – fler än männen, en uppenbar ansträngning att försöka jämna ut den skeva könsfördelningen (dessförinnan endast 12 % kvinnor) kan märkas från Namngivningsnämnden. I Björklinge tillkom *Agneta Horns park* (bodde på Sätuna, begravd i Björklinge kyrka), i Gottsunda, inom kategorin »musik» (se avsn. 9), *Alice Tegnér's väg*, *Elfrida Andrees väg*, *Lina Sandells park* och *Monica Zetterlunds park* (alla utan anknytning till Uppsala) samt *Henry Wemans väg* (rikskänd domkyrkoorganist i Uppsala 1927–1964). I Rosendal (avsn. 12) tillkom *Betty Petterssons gata* (första kvinna att skrivas in vid universitetet), *Elsa Eschelssons park* (Uppsalas och Sveriges första kvinnliga juris doktor), och *Lydia Wahlströms gata* (Uppsalastudent och känd kvinnorättsförfämpe). I Ultuna tillkom *Gerda Nilssons väg* (Sveriges första kvinnliga agronomie doktor), *Lennart Hjelm's väg* (Lantbruksuniversitetets första rektor), *Nitzelius gränd* (Tor, dendrolog, trädgårdsexpert) och *Peter Hernqvists plan* (förgrundsgestalt för veterinärbildningen under 1700-talet). I Fyrislund tillkom *Anna Fabris gata* (Sveriges första kvinnliga boktryckare, 1400-talet, jfr avsn. 9), i Gränby *Maj Waxbergs park* (legendarisk skolvärdinna på Gränbyskolan), i Kungsängen *Anna Petrus park* (industridesigner, uppväxt i Uppsala), i Kvarngärdet *Margit Sahlins gata* (författare och en av Sveriges tre första kvinnliga präster 1960, jfr avsn. 8), i Librobäck *Mimmi Ekholms plats* (driftig VD för Uppsala cementgjuteri som tidigare låg i området), i Nyby *Gunilla Lindbergs plats* (känd Uppsalajournalist och författare av böcker om Uppsala), i Sävja *Sara Lisas park* (Carl von Linnés hustru, jfr avsn. 10, not 2) och i Vårdsätra *Hedda Nordenskiöld's väg* (genetiker Ultuna, medarbetare till Göte Turesson, se nedan).

Återstår att nämna fem män, *Bureusplan* (Kvarngärdet, sekundärnamn, invid Bureusgatan, se avsn. 8), *Göte Turessons väg* (Valsätra, professor Ul-

tuna, anlade genetiska trädgården där), *Polhemsparken* (Rickomberga, sekundärnamn, invid Polhemsgatan, se avsn. 12) och *Sleven Säfvenbergs väg* (invid Studenternas idrottsplats, legendarisk bandy- och ishockeyspelare från Uppsala). För det sistnämnda namnet kan noteras att det smeknamn som personen var känd under kom till användning.

Vid periodens slut: 241 namn – 179 män, 42 kvinnor (19 %), 4 släkter.

Av de sammanlagt 2 105 fastställda namnen utgör de 241 memorialnamnen endast 11,4 %.

14. Avslutning

I de senast antagna riktlinjerna för Namngivningsnämnden (2019-02-05) anför följande principer för memorialnamn.

- Ortnamnsrådet uppmanar till försiktighet och eftertanke när det gäller namngivning med memorialnamn.
- Memorialnamn ges inte efter levande personer. Personen som ska hedras bör ha varit död i minst 3–5 år.
- Personen som ska hedras genom memorialnamn ska vara värd att ihågkommas. Personen kan gärna ha en stark anknytning till platsen.
- Det kan finnas fall då det är motiverat att hedra en person som inte är allmänt känd men som har betytt mycket för platsen eller på annat sätt haft en stark anknytning till densamma.
- Namnen ska vara språkligt lätthanterliga och inte för långa.
- Kvinnor ska prioriteras, vid namngivning efter personer, i syfte att nå en jämn könsfördelning.
- En spegling av den samhälleliga mångfalden bör också eftersträvas.

De två första punkterna följer rekommendationer från det svenska samarbetsorganet Ortnamnsrådet och från FN-organet United Nations Group of Experts on Geographical Names. Båda dessa organ avråder från skapandet av nya memorialnamn baserade på ännu levande personers namn (God ortnamnsred s. 32 ff., 78). I Uppsala finns dock minst fem namn, som gavs medan de åsyftade personerna ännu var i livet, nämligen *Viktoriagatan* 1884, *Blomgatan* (äldst belagt 1885), *Stamgatan* (äldst belagt 1886, ej längre i bruk), *Haglunds bro* 1902 och *Sibyllegatan* 1934. Detsamma gäller sannolikt också *Frimansvägen*, *Gran-Anders väg* och *Hildur Ottelinsgatan*, äldst *Hildursgatan* (se avsn. 5).

Merparten av de personer som ihågkoms i Uppsalas memorialnamn har i enlighet med riktlinjerna anknytning till staden, några direkt till platsen, i t.ex. *Villes väg* i Södra Gottsunda (1990, efter Ville Andersson, som 1942 byggde det första huset vid vägen) och *von Bahrskas häcken* (avsn. 8) eller mer allmänt till området, i t.ex. *Emy Rappes väg* i Ulleråker (1993, hon blev 1877 föreståndarinna för Uppsala centralhospital, senare benämnt Ulleråkers sjukhus, avsn. 11). Andra personer har anknytning till staden men inte direkt till platsen, i t.ex. *Swedenborgsgatan* (1908, då Swedenborg fick en sentida

begravning i domkyrkan, avsn. 5), ofta bland kategorinamn, i t.ex. *Noreens väg* (1967, kategorin »professorer och universitetstjänstemän», Adolf Noreen, professor i nordiska språk 1887–1919, avsn. 8) och *Strindbergsgatan* (1962, kategorin »svenska författare», August Strindberg, som studerade i Uppsala, avsn. 8). Bland kategorinamnen finner vi också många namn som ihågkommer personer utan anknytning till Uppsala, i t.ex. *Blomdahls väg* (1976, kategorin »musik», tonsättaren Karl-Birger Blomdahl, avsn. 9).

Huruvida en person är värd att ihågkommas kan det naturligtvis råda delade meningar om. Detta framkommer i synnerhet i de fall där namn har tillkommit på politiskt initiativ utanför Namngivningsnämnden. Den stundtals intensiva debatten gällande namn i området kring Uppsala Centralstation inför omdaning till ett s.k. »resecentrum» i början av 2000-talet är ett tydligt exempel på detta (avsn. 12). Förslag på memorialnamn från enskilda medborgare, ledamöter i Namngivningsnämnden eller kommunfullmäktige placeras normalt i vänteläge i en särskild namnbank. Om utgångspunkten enbart är att en viss person bör hedras, strider ett sådant förfarande också mot en av grundprinciperna i Namngivningsnämndens riktlinjer: »Utgångspunkt vid namngivningen är att en plats behöver ett namn, inte att ett namn behöver en plats.» Om en mycket känd person föreslås, uppstår också svårigheten att hitta en lämplig plats eller gata. Stadens centrum är ju sedan länge i princip fullt namnsatt, och att fästa en berömd persons namn vid en gata i någon av stadens utkanter brukar inte anses vara en adekvat hyllning. Ett svårlöst fall, som emellertid fick en tämligen lyckad lösning, gällde den berömde regissören Ingmar Bergman, som endast har sekundär anknytning till Uppsala (*Ingmar Bergmansgatan*, avsn. 13). Andra exempel är *Fadimes plats* för en mindre plantering i centrum, som tidigare inte ansetts behöva ett namn, samt *Olrogs plats* och *Alva Myrdals plats*, som avser en utvidgning av en gåfarts-gata respektive en bilfri gatukorsning, vilka knappast upplevs som platser (avsn. 13). De tre senaste personerna har dock anknytning till Uppsala, Alva Myrdal dessutom till själva platsen (hon var född strax intill). Passagen mellan Centralstationen och det gamla godsmagasinet, som fått namnet *Harald Edelstams gång*, var knappast heller i behov av ett särskilt namn (avsn. 13). Här kan också nämnas *Olof Palmes plats* (avsn. 12), för den öppna platsen framför Centralstationen. En naturlig utgångspunkt för ett namn på denna plats, om det ansetts finnas behov av ett sådant, hade givetvis varit konstnären Bror Hjorth eller hans staty Näckens polska, som dominerar platsen. Som rikskänd och Uppsalabo uppfyller Bror Hjorth med råge kriterierna för att ihågkommas i ett memorialnamn; Näckens polska är dessutom ett av hans mest kända verk. Namnet *Bror Hjorths väg* i Björklinge, som fastställdes 1972, utgjorde dock ett formellt hinder för ett presumtivt namn *Bror Hjorths plats*.

Flera namn tillkomna på politiskt initiativ hedrar personer utan särskild anknytning till Uppsala. Till dessa namn hör de äldre *Viktoriagatan* (1880) och *Sibyllegatan* (1934). Senare hithörande namn är *Hjalmar Brantingsgatan* (1949), *Olof Palmes plats* (2004), *Raoul Wallenbergs plats* (2004) och *Harald Edelstams gång* (2016). *Martin Luther Kings plan* (1968) intar ett mellanläge, eftersom Martin Luther King skulle ha besökt Uppsala vid kyrkornas världsråds kongress i Uppsala 1968; han är också den ende ickesvensk som hedrats med ett memorialnamn i staden.

Enligt Namngivningsnämndens ovan anförda riktlinjer från 2019 skall kvinnor prioriteras i syfte att nå en jämn könsfördelning. Detta framhålls också tidigare i Namngivningsnämndens uppdragsplan 2009–2013: »Mansnamn är hittills överrepresenterade varför nämnden under perioden kommer att prioritera kvinnonamn», »Att vid bruk av nya memorialnamn sträva efter en jämlik fördelning mellan mans- och kvinnonamn». Mellan 1900 och 1999 utgjorde andelen kvinnor endast 6–8 %. 2009 hade andelen stigit till 12 %. Under perioden 2010–2019 ihågakoms fler kvinnor än män – 2019 hade andelen kvinnor bland memorialnamnen stigit till 19 %. Namngivningsnämndens ambition har alltså fullföljts. Trots denna frammarsch för kvinnorna torde det ta mycket lång tid att uppnå målet om jämn könsfördelning, om detta ens är möjligt.

Rekommendationen att en spegling av den samhälleliga mångfalden bör eftersträvas är oklar. Vilket slags mångfald avses? Skulle hit manne kunna räknas *Fadimes plats* (avsn. 13) och namn givna efter endast lokalt kända personer, boende vid gatan, t.ex. *Farbror Lantz väg* och *Idas väg* (avsn. 12)?

Uppsalas memorialnamn speglar i skiftande grad sin tid. Det är inte förvånande att männen länge var helt dominerande. Att många politiker, framför allt under de två senaste decennierna, har sett memorialnamn som ett politiskt medel visar att stadens namn upplevs som betydelsefulla. Uppsala har dock, i likhet med andra städer i Sverige, varit förskonat från den massiva politiska namngivning som har förekommit i andra delar av världen, t.ex. i Tyskland under nazitiden och i det kommunistiska Östeuropa.

Litteratur

- Bergold, Carl Erik, 1985: Bostadsbyggande i Uppsala 1900–1950 – en aspekt på folkhemmets framväxt. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Ars Suetica 8.)
- God ortnamnsred. Ortnamnsrådets handledning i namnvård. 2016. Gävle. (Ortnamn och namnvård 6. Lantmäteri-rapport 2016:9.) https://www.lantmateriet.se/contentassets/41a7acabed464c519755771a3b760b84/ortnamn-och-namnvard_nr6.pdf.
- Johansson, Carina, 2007: I gatuplanet. Namnbrukarperspektiv på gatunamn i Stockholm. Uppsala. (Namn och samhälle 20.)
- Magnusson, Simon, 2013: Jämställda gatan. Personbaserade gatunamn och ideologierna bakom. Uppsala. (Examensarbete 15 hp Svenska språket/Nordiska språk C, Uppsala universitet.)
- Nyström, Staffan, 2003: Martinsonsgatan eller Harry Martinsons Gata. I: OUÅ. S. 5–19.
- SG = Stahre, Nils-Gustaf, Fogelström, Per Anders, Ferenius, Jonas & Lundqvist, Gunnar: Stockholms gatunamn. 3 utökade och reviderade uppl. bearbetad av Staffan Nyström. 2005. Stockholm. (Stockholmsmonografier 50.)
- Wahlberg, Mats, 1994: Ortnamnen i Uppsala län 5:1. Uppsala kommun. Uppsalas gatunamn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie A. Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län.) Även: Uppsala stads historia 9:1. Utg. av Uppsala kommun genom dess namnberedning och dess historiekommitté. Red.: Torgny Nevéus & Åke Norén. 1994. Uppsala.
- 1997: Drottninggatan och Rotfruktsgatan. Pygmalion och Flugsvampen. Svenska gatu- och kvartersnamn som historisk och idéhistorisk spegel. I: Byens navne. Stednavne i urbaniserede områder. Rapport fra NORNAs 24. symposium i København 25. – 27. april 1996. Red. af Vibeke Dalberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 64.) S. 185–196.

- 2004: Systematized name-giving in the areas of place-names and personal names – with special reference to Sweden. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.)
- 2005: Stadens namn – identitet, känsla, prestige. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.)

»Nu sitter namnet som en smäck»

Om att byta förnamn som transperson

Av Lena Wenner

1. Inledning

Institutet för språk och folkminnen (Isof) har som en av sina uppgifter att bedriva personnamnsvård, bland annat genom att ge råd till Skatteverket som har hand om godkännande och registrering av förnamn och efternamn. I den här artikeln fokuserar jag på transpersoners erfarenheter av att byta namn. Förutsättningarna för transpersoners namnbyte har förbättrats det senaste decenniet, men hur upplever de själva att det fungerar? Jag har intervjuat fem transpersoner om deras erfarenheter både i kontakten med myndigheter och hur släkt och vänner reagerar på namnbytet.

2. Bakgrund

Fram till år 2009 fick man i Sverige inte bära könskonträra förnamn, det vill säga förnamn som anses typiska för ett annat juridiskt kön än ens eget. Namnlagen (1982:670) tolkades på så vis att om en person ville anta ett förnamn som traditionellt burits av motsatt kön nekades detta med hänvisning till §34 (Leibring 2014 s. 87). Enligt denna paragraf skulle som förnamn inte godkännas namn som kan väcka anstöt eller som kan antas leda till obehag för den som ska bära det eller namn som av någon annan anledning inte är lämpliga som förnamn.

Transpersoner har i många år arbetat för att könskonträra namn ska tillåtas. I ett panelsamtal under Stockholm Pride 2008 framfördes åsikten att det var tillämpningen av lagen som var problemet och inte lagens utformning i sig (QX 2008-07-30). Det ansågs kunna leda till godtyckliga beslut att tillämpningen av lagen låg i enskilda handläggares händer. Vidare diskuterades vem namnlagen var till för och vem som skulle »skyddas» från de könskonträra namnen. Panelen menade att en praxis som var baserad på vad allmänheten tänker om kön och namn hade utvecklats, och att detta slog hårt mot vissa individer genom att begränsa människors liv och rätt till (köns)identitet. Här gavs också en känga till inblandade myndigheter: »I avslag från myndigheter motiveras besluten bland annat på grunden att ingen får ta ett namn som kan tänkas vålla bäraren obehag. Publiken i dagens seminarium kan vittna om ett helt uppenbart obehag – vållat av PRV och Skatteverket» (QX 2008-07-30). Denna kritik yttrades före år 2009. I dag kan man bära vilket förnamn som helst oavsett juridisk könstillhörighet.

Anledningen till att könskonträra namn numera tillåts är den så kallade Jan-Olov Madeleine-domen 2009 (mål nr 2893-09), då Regeringsrätten gav

en vuxen transidentifierad man rätt att lägga till namnet *Madeleine* till sitt tidigare manliga namn (Brylla 2010). Detta beslut följdes av flera rättsfall där personer gavs rätt att anta förnamn som brukar anses höra till det motsatta könet (Leibring 2014). Från den 1 juli 2017 finns en ny lag (2016:1013) om personnamn som innebär att det är tillåtet att byta eller lägga till förnamn utan hänsyn till individens könstillhörighet. Flera namnforskare har diskuterat den utveckling som ledde fram till den nya namnlagen och vad lagändringen kan få för konsekvenser för namnskicket (se t.ex. Andersson 2013, Idevall 2016, Leibring 2016). Med denna studie har jag önskat få en inblick i hur några individer som bytt namn enligt den nya lagstiftningen tycker att det fungerar i praktiken, men också om, och i så fall hur, deras namnbyte skulle kunna påverka det svenska namnskicket.

3. Två tidigare enkäter om namn

Inför beredningen av den nya personnamnslagen genomförde Statistiska centralbyrån (SCB) på uppdrag av Namnlagskommittén en enkätundersökning 2012. Syftet med undersökningen var att få veta vilka åsikter svenska folket har i namnfrågor. Resultatet visade en konservativ hållning hos allmänheten och ett utbrett motstånd mot könskonträra namn. Endast 11 procent ansåg att föräldrar ska ha rätt att ge sina döttrar pojknamn och sina söner flicknamn (NLU s. 249).

Resultatet från SCB:s undersökning kan jämföras med resultatet från en webbenkät om namn som Isof publicerade 2014. Isofs enkät riktade sig till ungdomar, och totalt har 750 personer, huvudsakligen i åldrarna 16–18 år, besvarat enkäten. Katharina Leibring (2016 s. 141) har analyserat svaren och konstaterar att 45 procent av ungdomarna anser att man ska kunna ta ett könskonträrt namn, medan 31 procent inte tycker att det ska vara tillåtet. Vidare anser 17 procent att det ska vara tillåtet för vuxna, men att man inte ska kunna ge könskonträra namn till barn. Resultatet visar alltså att ungdomarna har en mer positiv inställning till könskonträra namn än befolkningen i stort.

3.1. Nedslag i ungdomarnas enkätsvar

De som är positiva till könskonträra namn tycker att det primära måste vara att folk ska må bra. En typisk kommentar är: »Om personen som vill byta namn mår bättre av det, så är det väl självklart att man ska få göra det.» Många menar att de för egen del tycker att det är oproblematiskt med könskonträra namn, men de tror inte att samhället är redo för dessa namn ännu. Denna hållning återspeglas exempelvis i följande kommentar: »Jag skulle inte bry mig så mycket ifall en tjej hette Pär men jag tror att samhället vi lever i idag skulle tycka något annat.» Det finns också kommentarer där det framgår att ungdomarna tycker att omgivningen borde vara redo: »Man ska få heta vad man vill, det är 2014 och ingen stenålder längre.»

Flera personer påpekar att vi genom namnvalet kan påverka omgivningens syn på könskonträra namn i positiv riktning. De menar att ju fler personer som bär könskonträra namn, desto snabbare vänjer vi oss alla. Någon skriver: »Det är helt upp till föräldrarna. Det skulle dock vara konstigt att se en tjej heta Fredrik men efter några år eller så skulle kanske fler föräldrar döpt sina

flickor till pojknamn och tvärt om och då skulle det inte längre vara något konstigt med det.» En annan person skriver: »Att föräldrarna döper sina barn med könskonträra namn kan ju verka lite udda, men det är ju klart att man får. Om barnet inte gillar sitt namn, så kan ungen byta sen.»

När det gäller könskonträra namn är alltså en vanlig åsikt i enkätsvaren att man ska få välja namn helt fritt som vuxen, men att man kanske inte bör ge sitt barn ett könskonträrt namn eftersom det kan väcka obehag. Samtidigt påpekar flera personer att det inte är något större problem, eftersom barnen kan byta namn senare i livet. Bland de 31 % som anser att könskonträra namn är onödiga motiveras ståndpunkten ofta med att det kan bli missförstånd: »Nej det tycker jag inte, då blir det bara en massa missförstånd, det finns tillräckligt många pojknamn som du kan välja till din pojke och vice versa, om du dock vill byta namn när du blir vuxen för att du skulle vilja vara en kvinna, fine.»

Majoriteten av ungdomarna (oavsett om de är positiva eller negativa till könskonträra namn) anser att man självklart ska få byta namn om man genomgår könsbekräftande vård, men det är inte alla personer som vill byta juridiskt kön. I Sverige finns det två lagstiftade kön – man och kvinna – men det finns människor som inte känner sig hemma i något av dem. I en enkätundersökning riktad till transpersoner som genomfördes av RFSL 2017 svarade 36,4 % av 472 personer att de är icke-binära, det vill säga att de identifierar sig varken som man eller som kvinna (Orre 2017 s. 6).

De personer som jag har intervjuat (se avsnitt 4) är eniga om att ett namnbyte över könsgränserna inte kräver könskorrigering. Det finns en större frihet i dag än för några år sedan att ha en flexibel könsidentitet. Det är ganska vanligt, åtminstone i storstäderna, att ungdomar övergår till att använda ett könsneutralt eller könskonträrt namn men utan att ansöka om namnändring. Det viktigaste för dem är att namnet stämmer överens med deras identitet och att omgivningen bemöter dem i det kön de känner att de hör hemma i. Framtiden får visa om ungdomarna tar tillbaka sitt gamla namn efter en tid eller om de väljer att göra en officiell namnändring.

4. Några exempel från verkligheten – intervjuer

Det hade varit intressant med ett kvantitativt material för att påvisa eventuella mönster i bytet mellan två namn som traditionellt förknippas med olika kön. Etiskt är det problematiskt och Skatteverket har ingen möjlighet att lämna ut listor över namnbyten. Jag har dock genom djupintervjuer fått en fingervisning om vilka faktorer som har betydelse vid valet av ett nytt namn. Jag har intervjuat fem personer som bytt namn efter 2009. Jag fick lov att göra ljudupptagningar under förutsättning att informanterna anonymiseras i artikeln. Det är lite speciellt att skriva en artikel om namn utan att i detalj kunna redogöra för materialet, men för mitt resonemang är namnen i sig inte centrala. Jag är intresserad av hur transpersoner upplever hela processen med ett namnbyte – hur de resonerar kring vilka namn som är lämpliga, vilka reaktioner de fått från sin omgivning och hur det har fungerat i kontakten med olika myndigheter.

För människor som känner sig obekväma med sitt biologiska kön och vill förändra sin könsidentitet är namnbyte ofta en viktig del av processen. I den nuvarande namnlagen, som trädde i kraft 2017, finns en förändring jämfört med tidigare lagar, att man kan byta förnamn hur många gånger man vill, vilket underlättar för personer med en föränderlig könsidentitet. En person berättar att han bytte namn flera gånger innan han hittade rätt. Först bytte han från ett kvinnonamn till ett könsneutralt namn, därefter till ett mansnamn för att på allvar bli tagen för man. Han insåg dock efter några månader att han inte trivdes med det mansnamn han valt, utan bytte namn ytterligare en gång. Hans yttrande »Nu sitter det som en smäck!» fångar lyckokänslan av att ha hittat det perfekta namnet – även om det krävdes flera namnbyten. Det är en stor fördel att kunna byta namn flera gånger, inte minst för att det kan vara enklare att ha ett könsneutralt namn under den tid som man genomgår könskorrigering, men det finns nackdelar också. Informanten berättar att han är aktiv på arbetsmarknaden och varje gång han söker ett arbete måste han komplettera sitt gymnasiebetyg, där kvinnonamnet är registrerat, med kopior av samtliga namnbytesdokument.

Namn är som bekant starkt förknippade med identitet och för några av de personer som jag har pratat med är det en stor lycka att få byta till ett namn som stämmer bättre överens med deras könsidentitet, men det finns också personer (även om de tycks vara ganska få) som absolut vill behålla sitt tilltalsnamn trots att de genomgår en könskorrigering. En person berättar att hon tycker mycket om det namn hon fick av sina föräldrar och att hon ville behålla det även efter sin könskorrigering. I detta fall blev korrigeringen ovanligt »lyckad» och det är få som kan ana att hon fötts som pojke. Det blev i längden alltför jobbigt att bemöta omgivningens reaktioner när de framför sig såg en kvinna med ett mansnamn, så hon bytte till slut till ett kvinnonamn (som är mycket likt det gamla namnet). Hon valde dock att behålla sitt gamla namn som andranamn. Även andra personer som jag intervjuat har valt att behålla sitt gamla tilltalsnamn som andranamn och bär därmed både ett manligt och ett kvinnligt könat förnamn. Identitetsmässigt är de nöjda med denna lösning, men en av informanterna säger att han ändå funderar på att stryka sitt andranamn av rädsla för att bli attackerad. »I det samhälle som vi lever i dag är mitt namn bara skojigt, men om vi hamnar i en brunare värld har jag namn som pekar ut mig. Man kan redan i registren se att jag är en queer person. Om samhället skulle gå åt ett håll där jag blir utrotningshotad så släpper jag mina namn.»

4.1. Dödnamnet är dött och begravet

De personer jag intervjuar vill gärna prata om sitt nya namn och hur processen att välja ett nytt namn gått till. Däremot pratar de inte lika gärna om sitt gamla namn, det så kallade *dödnamnet* (eng. *deadname*), vilket man fått som barn och som bytts ut. En oskriven regel är att aldrig fråga en person om dennes dödnamn. I den här studien bröt jag medvetet mot den regeln, eftersom jag var intresserad av att veta om det gamla namnet påverkar personerna i valet av ett nytt förnamn. Tre av informanterna besvarade min fråga eftersom de ville bidra till studien, men samtliga uppgav att de aldrig skulle avslöja sitt

dödnamn i något annat sammanhang. Inte ens till nära vänner som de lärt känna efter namnbytet. En person förklarar att han älskar sitt gamla namn, men att han har märkt att de inte kan förhålla sig till det utan konar honom annorlunda.

En av de intervjuade som inte ville säga sitt dödnamn förklarade att »namnet är dött och begravet». En annan uttryckte sig så här: »Jag skäms inte för mitt tidigare namn. Större delen av mitt liv har jag haft det namnet och det är fortfarande en del av min identitet. Jag har till och med behållit det som mellannamn. Men poängen med att byta namn är ju att jag vill lämna det gamla, så därför vill jag inte lämna ut mitt gamla namn.»

En av de personer som berättade vad hen hette tidigare säger: »Det är väl sällan någon går runt på stan och är väldigt nöjd och aktivt bekväm i sitt namn, men jag har provat det. Jag går till exempel på Avenyn och tänker 'jag heter deadname' och det känns sådär. Sen byter jag till 'jag heter [Namn]' och jag får genast ett leende på mina läppar. Jag säger ingenting till någon, bara tänker det och skillnaden är enorm.»

4.2. Vad är viktigt med det nya namnet?

För många är det ett stort steg att byta namn och de ägnar mycket tid åt att hitta ett namn som känns rätt. En person berättar att hon gick igenom listor över namn som är populära att ge nyfödda i dag och också tog reda på namnens etymologi. Därefter hjälpte en vän till att prova de utvalda namnen genom att använda ett nytt namn varje vecka under några månaders tid. En annan person berättar att det var viktigt att det nya namnet skulle börja på samma bokstav som det gamla. Hen menar att man använder sina initialer ofta och att mycket av ens identitet ligger där. Trots begränsningen till namn på samma begynnelsebokstav tog det 8–9 månader av aktivt letande innan hen slutligen bestämde sig för ett namn. Då hade hen gått igenom listor med ca 10 000 namn från olika länder.

I särklass vanligast tycks det vara att välja ett namn som börjar på samma bokstav och som är ganska likt det gamla namnet. Informanterna känner personer som bytt från *Agnes* till *Andreas*, från *Wilma* till *William* och från *Hannes* till *Hanna*. Två välkända transpersoner är Antonia och Viktoria. De har i media sagt att de trivs med de namn som föräldrarna gett dem och att de därför båda har valt den feminina formen av sitt gamla namn (*Anton* respektive *Viktor*). Ett annat exempel är sångaren och konstnären Nino Ramsby som bytt namn från *Nina*.

Det är också vanligt att ta ett förnamn som förekommer i släkten, gärna efter mor- eller farföräldrar. En av informanterna berättar att hen tillsammans med sina föräldrar valde två andranamn – ett namn efter gammelfarfar och ett efter gammelmorfar. Andra frågar sina föräldrar vad de skulle ha hetat om de hade fötts i det motsatta könet och tar det namnet eller inspireras av det. Att välja namn som redan finns i släkten verkar vara vanligare bland yngre personer och bygger naturligtvis på en god kontakt med familjen.

Genomgående kan man se att många vill ha en koppling kvar till det gamla namnet och kanske också till en tidigare identitet eller till ett namn i släkten, men det finns också andra aspekter som vägs in. En person jag pratade med

berättar att han medvetet valde ett namn som är vanligt i en äldre generation, därför att han upplever att namnet därigenom ger honom mer pondus. Han förklarade att han genom sin könskorrigering uppfattas som yngre än han är, eftersom han har ljusare röst och glesare skäggväxt än en genomsnittlig man. Andra jag har pratat med säger att de får mycket oönskad uppmärksamhet i och med sin könskorrigering och därför vill de ha ett namn som inte sticker ut. Några tar det namn som de hade velat ge sina barn. Sammanfattningsvis tycks de flesta ansöka om traditionella namn som utan problem godkänns av Skatteverket.

4.3. Myndighetskontakten

Bland studiens intervjupersoner finns också några som fått avslag på sina namnansökningar. En av dem ville ta det namn som hon använt i hela sitt liv i informella sammanhang, men det godkändes inte av Skatteverket. Hon använder dock fortfarande sitt namn till vardags och gjorde det under några år även på Facebook tills plattformen meddelade att namnet bröt mot reglerna och att kontot skulle inaktiveras om 10 dagar om inte ett giltigt namn valdes istället. Hon påpekar att reglerna är motstridiga: »Namnet på profilen ska vara det namn dina vänner kallar dig i verkliga livet» och därefter: »Detta namn ska också framgå på en id-handling» (se Facebookregler).

På min fråga om hon anser att det är bra att det finns en namnlag, svarade hon att hennes spontana reaktion efter avslaget var att Skatteverket inte borde ha åsikter om vilket namn hon önskar bära. Senare har hon ändrat uppfattning och är glad över att det finns en namnlag när hon ser vilka namn som har stoppats. Denna åsikt delas av en annan av informanterna. Hon tycker det är bra att det finns begränsningar, trots att hon själv ringde två gånger till Skatteverket för att försöka att få igenom ett nyskapat namn som de inte ville godkänna. Hon var besviken en kort period, men valde sedan ett annat namn som hon är nöjd med. Hon tror att det skulle bli knepigt om folk helt fritt kunde ta vilket namn de ville.

Informanterna är rörande överens om att det är enkelt att byta namn. En person säger: »Jag skulle kunna byta namn en gång i veckan utan att det skulle kännas jobbigt.» Andra vittnar om att informationen om att byta namn är pedagogisk och lätt att hitta, och att det är smidigt rent administrativt med ansökan och betalning. Flera personer säger att de blev överraskade över hur snabbt de fick sina namn godkända. Ingen av dem jag pratat med känner igen sig i den negativa bild som gavs i tidningen QX (2008-07-30) för drygt tio år sedan. Inställningen till de myndigheter och handläggare som handhar namnfrågor är överlag mycket positiv bland de personer jag intervjuat.

4.4. Omgivningen

På min fråga om hur omgivningen har reagerat på namnbytet svarar informanterna att det mest skrämmande är att berätta om sitt nya namn för familjen. Informanterna känner många personer som har bytt namn och vars familjemedlemmar vägrar att använda det nya namnet. En av informanterna berättar att även om föräldrarna accepterar det nya namnet tar det tid för dem

att lära sig att använda det och omedvetet använder de det gamla namnet. Hon har förståelse för detta, men det känns ändå jobbigt i vissa situationer.

Det finns också positiva erfarenheter. En person berättar att han trodde att det skulle vara jobbigt att byta namn två gånger med två års mellanrum. Han insåg att han därigenom ställde höga krav på folk att anpassa sig, men det gick över förväntan. En annan informant, som tagit ett könsneutralt namn, säger att det skulle ha känts läskigare att komma ut med ett könat namn, eftersom det sticker ut mer. Informanterna vill inte provocera sin omgivning, men det kan ändå uppfattas så när de väljer att ta ett namn som inte traditionellt burits av det kön de representerar.

5. Sammanfattning

I denna studie har jag fokuserat på transpersoners namnbyten och jag har enbart intervjuat personer som ansökt om namnbyte efter 2009, efter att könskonträra namn blev tillåtna. Syftet med studien var att undersöka hur transpersoner upplever att det fungerar att byta namn i dag. I utredningen inför den nya personnamnslagen ställdes krav på att språklig och språkvårdande expertis skulle ingå i förnamnshanteringen (Andersson 2013 s. 56). Det resulterade i ett nära samarbete mellan Skatteverket och Isof, och av min studie framgår att de personer jag intervjuat är mycket nöjda med myndigheternas hantering när de ansökt om namnbyte. De har fått god information om hur man praktiskt går tillväga när man byter namn och kontakten med olika myndigheter har gått smidigt. Det har varit lite svårare med vänner och familj. Informanternas föräldrar har ibland uttryckt besvikelse över namnbytet och det har tagit tid innan de lärt sig att använda det nya namnet, särskilt om det inte överensstämmer med det registrerade könet. Trots viss oförståelse från omgivningen, uppger de personer jag intervjuat att de mår mycket bättre när de har bytt till ett namn som står i samklang med deras identitet. Vardagslivet blir lättare när andras uppfattning om en stämmer bättre överens med hur man själv känner sig inombords. En nyhet i lagen som informanterna utnyttjar är möjligheten att bära såväl ett manligt som ett kvinnligt förnamn. Min gissning är att detta kommer att bli vanligare och att vi framöver också kommer att se föräldrar ge sina nyfödda barn en kombination av namn enligt detta mönster, exempelvis ett namn från mormor och ett namn från farfar. Studien visar också att transpersoner, precis som många nyblivna föräldrar, väljer traditionella namn, gärna sådana som redan finns i slakten. Någon omvälvande förändring i det svenska namnskicket tror jag därmed inte att vi kommer att se under överskådlig tid.

Källor och litteratur

- Andersson, Thorsten, 2013: Svenskt förnamnsskick i förändring. I: SAS 31. S. 43–59.
- Brylla, Eva, 2010: Han får heta Madeleine. En dom i Regeringsrätten. I: SAS 28. S. 151–154.
- Facebookregler = <https://www.facebook.com/help/112146705538576> (hämtat 2020-03-11).
- Idevall, Karin Hagren, 2016: Kön, sexualitet och nationalitet i nordiska namnlagar. En studie av normer och diskriminering. I: SAS 34. S. 61–80.
- Leibring, Katharina, 2014: Nova-Li och Odesnö – om det nya förslaget till personnamnslag och om nya personnamn i Sverige. I: NN 31. S. 80–91.
- 2016: Namn och namnbärare. Om könsneutrala och könskonträra förnamn. I: Navn og navnebærer. Rapport fra NORNA's 45. symposium i Skagen 1.–4. oktober 2014. Red. af Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert & Johnny G. G. Jakobsen. Uppsala. (NORNA-rapporter 93.) S. 129–152.
- NLU = En ny lag om personnamn. Betänkande av namnlagskommittén. 2013. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 2013:35.)
- Orre, Carolina, 2017: “In society I don’t exist, so it’s impossible to be who I am.” Trans people’s health and experiences of healthcare in Sweden. RFSL. Tillgänglig: https://www.rfsl.se/wp-content/uploads/2017/11/Trans_health_2017_RFSL.pdf (hämtat 2020-06-24).
- QX 2008-07-30 = <https://www.qx.se/samhalle/pride/7497/inget-lagforbud-finns-mot-konskontrara-namn/> (hämtat 2020-01-30).

Förkortningar

AN	= Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København
ANF	= Arkiv för nordisk filologi
APhS	= Acta philologica Scandinavica
AS	= Anthroponymica Suecana
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAÄ
bek	= beskrivning till ekonomisk karta
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)
BNF	= Beiträge zur Namenforschung
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver
BØ	= Bustadnavn i Østfold
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg
db	= dombok
DD	= Diplomatarium Danicum
DDal	= Diplomatarium Dalekarlicum
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala
DGP	= Danmarks gamle Personnavne
DI	= Diplomatarium Islandicum
DMS	= Det medeltida Sverige
DN	= Diplomatarium Norvegicum
DR	= Danmarks Runeindskrifter
DRA	= Rigsarkivet, København
DRAp	= pergamentsbrev i DRA
DRApp	= pappersbrev i DRA
DRB	= Danmarks Riges Breve
DS	= Danmarks Stednavne
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)
ek	= ekonomisk karta
FMU	= Finlands medeltidsurkunder
FRA	= Riksarkivet, Helsingfors
Fv	= Fornvännen
G	= Gotlands runinskrifter (SRI 11–12)
gd	= gård
GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur
glk	= geologisk karta
GN	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen
Gs	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
GS	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen
hd	= härad

hgd	= herrgård
Isof	= Institutet för språk och folkminnen
jb	= jordebok
JHD	= Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
jr	= jordregister
KA	= Kammararkivet (i SRA), Stockholm
kb	= kyrkbok
KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
KrA	= Krigsarkivet, Stockholm
l.	= län
LB	= M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
Lind	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
Lind Bin.	= E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
Lind Suppl.	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
LMA	= Lantmåterimyndigheternas arkiv (i SRA)
LSA	= Lantmåteristyrelsens arkiv (i SRA)
LSB	= Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
LSBp	= pergamentsbrev i LSB
LUB	= Lunds universitetsbibliotek
LUP	= L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sprakochfolkminnen.se) (2004)
ml	= mantalslängd
MM	= Maal og minne
NAU	= Namnarkivet i Uppsala
NE	= O. Rygh, Norske Elvenavne
NEn	= Nationalencyklopedin
NG	= O. Rygh, Norske Gaardnavne
NG Indl.	= O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning
NÍ	= G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)
NIYR	= Norges innskrifter med de yngre runer
NIÆR	= Norges Indskrifter med de ældre runer
NK	= Nordisk kultur
NN	= Namn og nemne
NO	= Norsk ordbok
NoB	= Namn och bygd
NPL	= K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (2. utg., 1995)
NRA	= Riksarkivet, Oslo
NRL	= L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5. rev. utg., 2007)
NSL	= Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
Nä	= Närkes runinskrifter (SRI 14:1)
OAU	= Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, NAU

OAUjb	= excerpter i OAU ur kameralt material i SRA
ODS	= Ordbog over det danske Sprog
OGB	= Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
or.	= original
OSDs	= samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, DFU
OUN	= Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
OUÅ	= Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift
RAÅ	= Riksantikvarieämbetet, Stockholm
RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
RGA	= Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
SAOB	= Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
SaoS	= Saga och sed
SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
SD	= Svenskt diplomatarium
SDa	= Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
SDns	= Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
Sdw	= K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
Sdw Suppl.	= K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
skg	= skeppslag
SkO	= Skånes ortnamn
Sm	= Smålands runinskrifter (SRI 4)
SMP	= Sveriges medeltida personnamn
SMPs	= SMP:s samlingar, NAU
SMR	= Svenska medeltidsregister 1434–1441
sn	= socken
SNF	= Studier i nordisk filologi
SOB	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
SOD	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
SOH	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
SOHä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
SOJä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
SOJö	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
SOKa	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län
SOKo	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
SOL	= Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)
SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
SOU	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
SOV	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SOVm	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SOVn	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SOÅ	= Sydsvenska ortnamnsallskapets årsskrift
SOÄ	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
SOÖg	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län

SRA	= Riksarkivet, Stockholm
SRAp	= pergamentsbrev i SRA
SRApp	= pappersbrev i SRA
SRI	= Sveriges runinskrifter
SRP	= Svenska riks-archivets pergamentsbref
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv
Sö	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)
T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
tg	= tingslag
tl	= tiondelängd
U	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
u.d.	= utan datum
u.o.	= utan ort
UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
UUBp	= pergamentsbrev i UUB
UUBpp	= pappersbrev i UUB
u.å.	= utan år
vid.	= vidimation
VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
Vr	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
Vs	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
Ög	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
Öl	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

NAMN OCH SAMHÄLLE
Utgivare: Staffan Nyström

Serien Ortnamn och samhälle (1–9 utg. av Thorsten Andersson & Lars Hellberg, 10–24 utg. av Svante Strandberg) bytte från och med vol. 10 namn till Namn och samhälle.

1. THORSTEN ANDERSSON: Det nordiska projektet Ortnamn och samhälle. 1977.
2. Ortnamnen och den forntida sveastaten 1. LARS HELLBERG: Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. 1980.
3. HANS WALTHER: Gesellschaftsentwicklung und Namenwandel. 1978.
4. BERTIL WESTBERG: Litteratur om svenska distriktsbeteckningar och distriktsnamn. En bibliografi. 1978.
5. Uppsalastudier i namnforskning. 1979.
6. ANDERS ÖBERG: Olika typer av sockennamn i Sverige. Översikt av forskningsläget jämte förslag till typindelning. 1979.
7. SVANTE LAGMAN: Östergötlands medeltida sockennamn. En typindelning. 1981.
8. STEFAN BRINK: Ortnamnen och kulturlandskapet. Ortnamnens vittnesbörd om kulturlandskapets utveckling och dess utnyttjande i södra Norrland, särskilt Hälsingland. 1983.
9. Egennamn i språk och samhälle. Nordiska föredrag på Femtonde internationella kongressen för namnforskning i Leipzig 13–17 augusti 1984. 1987.
10. Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999. With English summaries. Redigerad av Lennart Elmevik & Svante Strandberg (huvudredaktörer) samt Eva Brylla, Mats Wahlberg & Henrik Williams. 1999.
11. Nordiskt och ryskt i namnforskningen. Rapport från ett symposium om onomastisk terminologi i Uppsala 17 december 1999. Utgiven under medverkan av Maria Aljoksjina. 2001.
12. KRISTINA NEUMÜLLER: Höjdnamnen i Forssa, Husby-Oppunda och Årdala socknar i Södermanland. 2002.
13. Nordiskt och ryskt i namnforskningen 2. Utgiven under medverkan av Maria Aljoksjina. 2002.
14. Leksaksnamn och järnvägsnamn. Två uppsatser. 2002.
15. Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Redigerad av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. 2004.
16. HUGO KARLSSON: Namn på Kungl. Maj:ts hästar 1628–1815. En ord- och namnstudie. 2004.
17. Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Redigerade av Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams. With English summaries. 2006.
18. LARS STEENSLAND: War åvå dier ferid? Älvdalska namn på orter utanför Älvdalen med kulturhistoriska kommentarer. 2006.
19. Blandade namnstudier. Utgiven under medverkan av Elin Forsberg. 2007.
20. CARINA JOHANSSON: I gatuplanet. Namnbrukarperspektiv på gatunamn i Stockholm. 2007.

21. Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Redigerad av Eva Brylla & Svante Strandberg. 2008.
22. ERZSÉBET GYÖRFFY: Similarities and dissimilarities between Swedish and Hungarian hydronyms. 2008.
23. MÄRIT FRÄNDÉN: "Att blotta vem jag är". Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009. 2010.
24. EMILIA ALDRIN: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009. 2011.
25. AGNETA SUNDSTRÖM: Binamn i Arboga stads tänkebok. 2015.
26. ULLA BÖRESTAM: *Scandigo Supermercado, Skandinavisk noticias S.L. och Scandinavian Building*. Lite om företagsnamn med skandinavisk profil bland utlandsskandinaver i Spanien. 2011.
27. ELIN PIHL: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar. 2014.
28. ALEXANDRA PETRULEVICH: Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn och ortnamnsvarianter i Knýtlinga saga. 2016.
29. LINNEA GUSTAFSSON: Moderna vardagliga binamn i Sverige. 2016.
30. Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Redigerad av Leila Mattfolk & Kristina Neumüller (huvudred.), Josefin Devine, Elin Pihl, Lennart Ryman & Annette C. Torensjö. 2018.
31. Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Redigerad av Staffan Nyström, Svante Strandberg och Mats Wahlberg. 2020.

Uppsala universitet
Seminariet för nordisk namnforskning
Box 135
751 04 Uppsala

ISSN 1404-1790
ISBN 978-91-506-2843-2

